

АББАС
СӘҺӘТ

А В Е Р Н О П
1976

АББАС СӘҺҲӘТ

и́ки чилдә әсәрләри

АББАС СӘҺҲӘТ

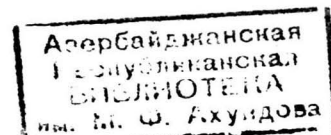
2-чи чилдә

әсәрләри

МӘГАЛӘЛӘР
ТӘРҶҮМӘЛӘР

АЗӘРБАЙҶАН ДӨВЛӘТ НӘШРИЈАТЫ • БАКЫ • 1976

АЗӘРБАЙҶАН ДӨВЛӘТ НӘШРИЈАТЫ • БАКЫ • 1976

Тәртіб və гејдләр
КАМАЛ ТАЛЫБЗАДӘННДИР.

Редактор
ӘЗИЗ МИРӘҺМӘДОВ

МӘГАЛӘЛӘР

А $\frac{70403-175}{M-651-75}$ 173-75

© Азәрнешр, 1976

ТЭЭ ШЕ'Р НЕЧЭ ОЛМАЛЫДЫР?

Мүһәррир эфәндиләрим! Әдәбијјатымызын ислаһатына даир мәгаләләр дәрч етмәк истәсәниз, әфкари-ачизанәми гәзетинизин бир кушәсиндә сәбт етмәјинизи рича едирәм.

Шүәраји-сабигәмизин әш'ар вә әбјатынын тәбии әһвала мұғажир олдугундан охујан кәсләрә кәсаләт вә нифрәт кәтирмәји вә һеч бир сурәтдә инсан үчүн мәрифәт вә ибрәт дәрси ондан һүсула кәлмәдији мәлүмдур. Мәсәлән: гәддин сәрв ағачына охшадылмасы, ја мәнбубуи үзүнү бәдр аја бәнзәтдикләри кими вә јайнки гашлары јаја вә кирпикләри оха тәшбиһ тутдуглары гәбил. Вә бу гәдәр вар ки, тәэ сәбкдә бу аначан бизим шүәралардан бир нәфәр олмајыб ки, бу мәтләбә мүлтәфит олуб, өз ше'рини тәбии һиссијјатын мәзмунуна даир нәзм етмиш олсун.

Бизим бурада данышдығымыз бу мәтләбдир ки, тәэ ше'р нечә олмалы?

Јазы јаздығымыз вахт һәр шејдән мүгәддәм һиссијјата табе олмаг кәрәк, таинки кәламын охујанларын гәлбиндә тә'сири ола вә башгасынын һиссијјати-гәлбисини ојандыра. Бәс бу сурәтдә һиссијјаты билмәк лазымдыр.

Һиссијјат ики нөвдүр: чә'ли вә тәбии. Һиссијјати-чә'лијјәнин кимсәјә тә'сири ола билмәз. Һиссијјати-тәбиијјәдир ки, башгасына тә'сир едәр, јазылмыш ше'рин мәзмунлары бир лөвһеји-нәггаш кими тамам нүкат вә дәганги-мәтләби бәјана кәтирәр. Мәсәлән: Ләтиф бир јаз ахша-

мы, күнәш гүрүба мүһәјја олур; гүрүбун гаранлығы дағ-
лара, дәннзләрә јаваш-јаваш јажылыр, һәр тәрәф сакит
вә асудәтөвр, ахшамын бәхш еләдији һиссијјат һәр зәр-
рәдә әјан олур, бир аз сонра күнәш гүрүб едәр, саһиллә-
рин үзәриндә тәмәввүч едән бухар заил олур; фәгәт күнүн
гүрүбуна мүтәағиб ај чыхыр, биз дә бу мәнзәрәни тамаша
едиб һиссијјатымызы, әфқарүхәјалатымызы јазыб тәш-
риһ етдикдә, әлбәттә ки, охујанлар гәлбинә артычаг тә'сир
бағышлајыб башгасынын һиссијјати-гәлбисини ојанды-
рар. Мәсәлән, бу нөв нәзм етмәлијик:

Јаз мөвсими ендикчә сәмадан јерә ахшам,
Күн нуру верир дағлара мин рәнки-диларам.
Аһәстәлијијнән үфүгә ејләјир аһәнк.
Шәффаф сәмадә көрүнүр шөвги-фәзарәнк.
Гушлар, о фәрәһбәхш чивилтијлә һәвадә
Өз ланәләри сәмтинә ејләрләр ирадә.
Күл бәрки парылдар күнәшин нуруна гаршу,
Сәссиз дәрәдә бәрг вурар чари олан су.
Бир бади-мүлајим олар ол дәмдә пәдида,
Әтрафа узаг күлләрин әтрин едәр исар.
Кечмәз о гәдәр шәмс олур гаиб үфүгдән,
Анчаг галыр ол дәм бир ишыг рәнки-шәфәгдән,
Зүлмәт ганадын шам чәкәг руји-чәһанә,
Мәхмур дүшәр чүмләји-зәррати-зәманә.
Бу ан, бу саәт ки, һүлул ејләди ахшам,
Бир сүмти-гәриг ичрә тәбиәт тутар арам.
Кәлмәз гулаға шејләрин ол вәгт сәдасы,
Илла ки, ахан чајларын аһәнкү нөвасы.
Әсдикчә нејистанә бүтүн рә'шә салыр бад,
Мин нәғмеји-чансуз едәр ол рә'шәләр ичад.
Мән бир белә мөвсимдә баһар ахшамы дилкир,
Бир лөвһеји-ешг ејләр идим гәлбдә тәсвир.
Башымда о зибә сәнәмин шөвги-вүсалы,
Етмишди пәришан сачы тәк фикрү хәјалы,

Сәркәрм о тәхәјјүлдә никар илә һәмағуш,
Етмишдим о дәм аләми билмәррә фәрамуш.
Накаһ көзәл бир гуш учуб кәлди сәдајә.
Сәсләнди ки, сәбр ејлә, а Сәһһәт, бу бәлајә.

ГАРА ХЭБЭР

Еј гаре! Мэгалэмин сэрлөвһәси нэзәриннизә чарпдыгда бир мүсибәт хэбәри олдуғуну, јә’гин ки, биләчәксән. Вә лакин һансы бөјүк бир не’мәтин милләтдән фөвтә кетдијини дујмамыш исән, гој дејим: гәзетләри, журналлары охудугда о һәвәслә охудуғун көзәл-көзәл ше’рләр, ширии-ширин мәзmunлар, дузлу-дузлу сөзләр ки, бир анда сәни һәм ағладыб, һәм күлдүрүрдү — онлары даһа бир дә көрмәзсән. Зира онларын назими, онларын мүбдәи, онларын мүхтәреи олан севкили, әзиз шаиримиз Сабир әфәнди әлимиздән кетди!

Јалныз бир истәкли рәфиг, меһрибан дост итирдијимдән бу гәдәр мүтәәссир дејиләм. Бир бөјүк милләт бир гијмәтли шаир итирдијиндән кәдәрим билмүзәәфдир. Сабирин вәфаты милләт үчүн бир зијани-әбәдидир, бир зәрбеји-фәлакәтдир ки, онун ағрысыны милләт өз вүчүдунда һәлә сонралар дәрк едәчәкдир. Биз индилик бураларыны данышасы дејилик. Әлһал Сабирә бир гәдәр ағламаг истәјирәм, еј гаре! Сөзүмү мөвгесиз көрүб дә мәнә сәрзәниш етмә. О бөјүк шаирә, о истәкли, әзиз рәфигимә хитабән гәләмин һиссијатыны бәјан етмәкдән кечмәм дејирәм:

Сабир! Алимләр, әдибләр, шаирләр өләндә сән онлар үчүн мәрсижә јазардын, нитгләр сөјләрдин. Инди сәнин үчүн мәрсижә охујан јохму, әчәба? Хејр, нә гәдәр өлмәмишәм, сәни јаддан чыхартмарам. Сән јаддан чыхмазсан, сән өлмәмисән, сән аләми-мә’нада дирисән. Бир милләти дирилтмәјә чалышан өзү өләрми? Јох, өлмәз!

Сабир, аз вахтда милләтимизә чох хидмәт етдин. Сәнин хидематына даир нитгләр охунмады, әјјами-һәјатына даир мэгаләләр динләнмәди, гырх сәккиз сәнәлик бир өмрдә сабун тијанышың кәнарында одлар-аловлар ичиндә тагәтфәрсә зәһмәтләрлә милләтин үчүн чалышдың, дөвреји-һәјатың гәјәт мәрарәтли кечди, јашадығың мүһитдән чисмән, руһән, бәдәнән чәфадән гејри бир шеј көрмәдин. Иштә бу сојуг нәзмләримлә сәнә мәрсижәхан олачағам.

1911

САБИР

Күлдүжүм шиддәти-тәәллүмдән,
Пүргәмәм етдијим тәәллүмдән,
Күлүшүм хәндәдән кәлиб иләри,
Хәндә зән етмә мәндә кирјәләри,
Күлдүрән һәп бүкаји-гәлбидир,
Әсәри-е'тикаји-гәлбидир.

Ғамид бә.

Сабигән Сабир әфәндиһин маһијјәти-мүмәјјизеји-ше'ријјәси һаггында «Мә'лумат» ғареләринә бир гәдәр изаһат вермәк әһдимә инди вәфа едирәм.

Мәтләбә башламаздан әввәл буну әрз едим ки, Сабир әфәндиһин адыны биләнләр чох исә дә, бәһәггә таныјанлар аздыр зәнниндәјәм. Јалһыз авамүннас ону танымадылар дејил, зијалы үрәфамыз зүмрәсиндән сајылан зәватын әксәри дә ону ганымадылар, јахуд танымагдан игмаз етдиләр.

Нә чарә ки, Сабир әфәнди әкәр бир гәдәр јашасајды, нәинки мүсәлманлара, бәлкә гејриләрә дә өзүнү танытдыра биләрди. Тәәссүфләр олсун ки, Сабирин һәјаты илә фәрәһнак үрәкләр дағланды вә гәмнак гәлбләр шадланды.

Түрк гөвмүнүн исте'дадыны инкар олунмаз бир тәрз дә исбат едән, зәманәнин фәналыгларыны шикајәт јахуд мүстәһзијанә бир сурәтдә нәзм едән Сабири, франсызларын мәшһур шаири һүгонун да «Кирјеји-хәндәнак» адлы әсәри варса да, бунунла мүгајисә едәси дејиләм. Јаинки үмдә әсәрләри рус әдибләринин мәшаһириндән вә көз

јашларынын арасындан күлән Гоголдан зијадә Салтыкова бәнзәјән вә мумиилејһә Шедрин ләгәби илә имза јаздығы кими чүрбәчүр мүстәар адларла имза јазан Сабири бунларла да мүгајисә етмәк истәмирәм. Зира ки, бунларын әсәрләринә охучуларымызын әксәри ашина олмадығындан әлавә, Сабир әфәнди онлар гәдәр мүәммәр олмады вә онлар јашадығы гөвм кими бир гөвм ичиндә дә јашамады.

Һеч шүбһә јохдур ки, Сабир әфәнди бизләри аниваһиддә һәм ағладыб, һәм күлдүрән бир шаири-кинајә-әфәриндир; кор-кар руһларда миллијјәт һисси вә көзәл дүјгүлар ојандыран бир Гафгаз шаиридир.

...Вәтәнимиз әдәбијјат аләминдә даһијанә бир шаир јәтишдирмишди. Азәрбајҗан әдәбијјатында ән әввәл јени бир чығыр ачды ки, ондан мүгәддәм кимсә о көзәл шивәдә јазмамышды. Нөгсанларымызы, ејбләримизи мәзһәкә вә мәзаһ тәригилә гајәтдә ширин вә һәр кәсин анладығы бир дил илә, гәһгәһәләрлә охудуб ислаһа чалышырды. Нә чарә ки, анчаг беш ил гәдәр әдәбијјатымыза хидмәт едә билди. Ондан мүгәддәм јаздығы шејләр бүтүн көһнә шивәдә иди. Амма бунунла белә бу беш илин мүддәтиндә әдәбијјатымыза бөјүк бир ингилаб јетирди ки, бу тә'сири-әзими тәһлил едәчәк гәдәр мүсандәм олмадығы үчүн бир нечә сөзлә фикрими тәлхис едәчәјәм.

«Молла Нәсрәддин» мәчмуәси интишара башладығы заманачан биздә мә'наји-һәгигисилә әдәбијјат адланан лајиг әсәр јох кими иди — десәм хәтә етмиш дејиләм зәнн едирәм.

«Молла Нәсрәддин» мејдана чыхыпча артыг һәр саһиби-зөвг Сабир әфәндиһин ондакы нүмунеји-әш'арына мәфтун олмагдан өзүнү аламады. О көзәл ше'рләри охујуб анлајанлар, о көзәлликләрин зөвгүнә, фәргинә варанлар онлары һифз етмәјә һәвәс етдиләр. Шаирләримиз вә јахуд мүтәшаирләримиз о шивеји-мүстәһсәндә јазмаға, тәглидә башладылар. Даһа билмәррә көһнә үслуб тәрк слунду.

Ҳалбуки Сабир эфэнди Һаман илк ше'рлерини нәшр етдији заман кечмиш шаирләримиздән гәзәлијјат вә гәси-дәдән башга бир шеј көрмәмишди. Әсәрләриндә ишләт-дији ибарәләр вә јени мәзмунлар кимсәни тәглид дејил, мәнз өз фикирләринин нәтичәсидир.

Бунунла демәк истәјирәм ки, Сабир эфэнди мүгәллид дејил, бәлкә елә мүчәддидир ки, көһнә ше'рләрлә јени ше'рләр арасында бир әсрлик гәдәр учурум ачды ки, бир даһа кери дөнүб дә о учуруму атланмаға кимсәдә чүр'әт вә чәсарәт галмады.

Бир кәрә дүшүнүлсүн, әдәбијјатымызда нә гәдәр бөјүк бир тә'сир, нә гәдәр әзим бир ингилаб вүчуда кәтирмиш!

Кәләлим сијасәт аләминә. Мә'лумдур ки, франсыз шаирләриндән Шатобриан франсыз гөвмүнүн сәлтәнәт ханәданындан олан бурбонларла Наполеон Бонапарт арасындакы мүгајисәјә даир бир китаб јазмышдыр ки, Бурбон ханәданындан олан франсыз кралы XVIII Лүиниң өзүнүн е'тирафынча, бу китаб она бир ордудан зијадә хидмәт етмишдир. Мән дә иддиә едирәм ки, Сабир эфән-динин дә асары бу беш илин мүддәтиндә Иран мәшрутә-синә һаман нөв бир ордудан зијадә хидмәт етмишдир.

Мүлаһизә бујурулсун, Иранын виранлығынын бөјүк сәбәбләриндән бири олан Әтабәк мәшрутәчиләр тәрәфин-дән говулуб, дүбарә Мәһәммәдәли шаһи-мәхлу тәрәфин-дән Ирана чәлб олундугда иранлылара белә хитабәдә булунду:

Әнчүмән әһлинин, гочаг, сән демәдинми бир тәки —
Вермәјәчәк риза кәлә өлкәмизә Әтабәки?

Һә, де көрүм нечолду бәс, сән дејән әнчүмәндәки —
Көһнә гапы, һаман дабан, мән дејән олду, олмады?

Әтабәкин гәтлиндән сонра гәзетләрин бириндә Мәһәм-мәд Мәһәммәдзәдә имзалы бир нәфәр иранлынын «Сән дејән олду, биз дејән?» нәгәрәтлы ше'ринә Сабир белә чаваб верди:

Гәтл еләдиз Әтабәки, мән ки, бу әмри данмырам,
Вар һәлә мин Әтабәкиз, јохса әмәлли ганмырам?
Көһнә гапы бу тезлијә тазәләшә инанмырам,
Динмә, данышма, јат, балам, сән дејән олмајыб һәлә!

Кирәм Әтабәк өлдү дә, тупү түфәнкиниз һаны?
Бәһри-әмиги-һәрбдә кәштији-чәнкиниз һаны?
Әски һамамдыр, әски тас, бәс јени рәнкиниз һаны?
Динмә, данышма, јат, балам, сән дејән олмајыб һәлә!

Сөјлә көрүм вәзарәти-малијәниз дүзәлдими?
Ја узун әл, узун әтәк гыссалашыб күдәлдими?
Өлкәнизә шәмәндөфер јол тапа билди, кәлдими?
Динмә, данышма, јат, балам, сән дејән олмајыб һәлә!

Арха су долмајыб һәлә,
Көһнә авазыныз дуруб,
Рәнки дә солмајыб һәлә.

Мәһәммәдәлинин батинин заһирә чыхардыб һүввиј-
јәти-затијјәсини белә тәшриһ етди:

Мән шаһи-гәвишөвкәтәм, Иран өзүмүндүр,
Иран өзүмүн, Реј, Тәбәристан өзүмүндүр.
Абад ола ја галса да виран, өзүмүндүр.
Гануни-әсәси нәди, фәрман өзүмүндүр.
Шөвкәт өзүмүн, фәхр өзүмүн, шан өзүмүндүр.

Османлыда кәрчи учалыр бир пара сәсләр,
Алгышлајыр ол сәсләри һәп гырмызыфәсләр,
Гәм чәкмәјин, еј көһнәләр, еј көһнәпәрәстләр,
Ираныма тә'сир едәмәз бөјлә нәфәсләр,
Бундан сора бу өлкәдә фәрман өзүмүндүр.
Мәхлуғ өзүмүн, хәнчәри-бүрран өзүмүндүр.

Нүмунэ үчүн јенэ јазалым: Мәһәммәдәлинин падшаһы-
лыг китабханасыны сатмаг үчүн гәзетләрдә вердији е'ла-
ны халга бу шәкилдә тәрчүмә етди:

Молдајы, салмады ел дил боғаза,
Ејби јох кәрчи гојулдуг лоғаза,
Јаз бу е'ланымы да бир қағаза,
Ачмышам Рејдә кениш бир мағаза,
Чох учуз гијмәтә һәр шеј сатырам,
Еј алан, мәмләкәти-Реј сатырам.

Мағазамда тапылыр һәр чүрә зад,
Чаһи-Чәм, рә'јәти-Кеј, тәхти-Губад,
Кәрчи базарымы етмәкдә касад
Чалышыр бир пара иранинәжад.
Лејк мән бахмајырам, һеј сатырам,
Еј алан, мәмләкәти-Реј сатырам.

Үмумән иранлыларын әхлаг вә адәтләрини, хүсусән
вәтәнпәрәстликдә лагејд олдуғларыны, алтмыш јашында
харичи мәмләкәтләрә кәсбә кетдикдә бир харичи гызына
бәнд олуб әһли-әјалыны фәрамуш едән бир әрдәбилли
кишинин дилиндән белә дејиб һәгги-вағеи кәстәрмишдир:

Кәрчи Ирандан чыхаркән башга иди нијјәтим,
Нијјәтим кәсб иди, варды кәсби-карә гејрәтим,
Гејрәтим олмазды разы ач долансын күлфәтим.
Јох кезүмдә инди нә күлфәт, нә өвлад, Әрдәбил!
Бир дә намәрдәм әкәр етсәм сәни јад, Әрдәбил!

Сабирин әсил тәрбијә тапдығы јер Иран олдуғу үчүн
Ираны зијадә севәрди вә Ирана даир јаздығы әсәрләри
чохдур. Ғәмчинин Түркіјәдә он тәмуз ингилабындан
сонра кәрамәт кәстәриб 31 март фаһиәсини 8 ај мүгәддәм
бу сајаг хәбәр вермишди:

Османлылар, алданмајын, аллаһы севәрсиз!
Иранлы кими јатмајын, аллаһы севәрсиз!
Јалил'әчәб, османлылар, аја нә санырсыз?
Гануни-әсаси верилиб ја, инанырсыз?
Мирһашимү Фәзлүллаһыныз јохму танырсыз?
Әскик дејил онлар, вәли сизләр нә ганырсыз?
Бир вәгт танырсызса да, ганә бојанырсыз!
Гансызлары кәч ганмајын, аллаһы севәрсиз!
Иранлы кими јатмајын, аллаһы севәрсиз!

Сабир әфәндиин «Һәјат»да, «Фүјузат»да, «Рәһбәр»-
дә, «Дәбистан»да, «Молла Нәсрәддин»дә, «Үлфәт»дә,
«Иршад»да, «Һәгигәт»дә, «Күнәш»дә, «Јени һәгигәт»дә
олан бир такым пәрәкәндә мәнзүмәләрини тәдҗиг етдик-
дә, демәк олар ки, бу анчаг мисли һеч көрүнмәмиш ше'р-
ләрдир. Мәним бу мөһтәрәм дост, бу севкили шаиримиз
һаггында мүталиатын доғру исә, јәни кәсрәти-мәһәббә-
тини мүбалиғата сөвг етмәјирсә, дејә биләрәм ки, Сабир
әфәнди Шатобриандан зијадә Иран шаирләриндән Фир-
дәвсијә вә Түркіјә шаирләриндән мәшһүр һәчвкү Әшрә-
фә бәнзәр; һәр бириндән куја бир һиссә алыб тәб'индә
чәм етмишдир.

«Рәһбәр» журналынын 2-чи нөмрәсиндән башлајараг
тәрчүмә вә дәрч олунмуш «Сәјавуш» һекајәсини көздән
кечирәк.

Рүстәм Сәјавушу Ирана кәтирдикдә Кавус Кејин
әмри илә шадманлыг вә чырағбанлыг ичрасындан сонра
әсакири-Ирана вә Сәјавуша ән'ам верилмәсини бу сајаг
тәрчүмә едир:

Тамам олду бир һәфтә, әмр етди шаһ,
Сәфаралыг етсин дубарә сипаһ,
Ачылды дәри-кәнчү баби-кәрәм,
Күнәр сачды ејзән сәһаби-кәрәм:
Зәрү симү мөһрү күлаһу кәмәр.
Әмүдү сәнанү хәдәнкү сипәр.

Тила кисэ-кисэ, күнэр өвч-өвч,
Хэдэм дэстэ-дэстэ, һашэм фөвч-фөвч.
Дүрү лә'лү јагутү зэр кејл-кејл,
Сүтурани-тазинэсэб хејл-хејл.
Либасү гумаши-зэри дэст-дэст,
Хэзү тирмеји-пүрбәһа бэст-бэст.
Едиб бәхш, верди рәвач оғлуна,
Мәкәр вермәди тәхтү тач оғлуна;
Дејилди сәзавари-әфсәр һәнуз,
Чаван иди ол маһмәнзәр һәнуз.

Мүлаһизә бујурулсун, бу шајани-һејрәт тәрчүмәдә әслиндәки фәсаһәт вә бәлөгәт гаиб олубдуму? Фирдөвсијә мәхсус олан о тәлагәти-лисан, о ширин бәјан итибдирми? Зәннимчә, әдәбијатдан бахәбар һәр шәхс бу суалымын чавабында: — бәли, Фирдөвси дә түркчә десә иди, о да бу сајаг нәзм едәрди — чүмләсиндән башга бир сөз демәз иди зәнниндәјәм. Вәли, бу гәдәр хәјала кәлә биләр ки, бурада әсл һүнәр Фирдөвсининдир, Сабирин мүстәгиллән өз әсәри бу көзәлликдә ола билмәз. Бу сурәтдә мән иддиамы исбат етмәк үчүн һәмин ше'рләрин әгәбәтиндә Сабир әфәндинин артырмыш олдуғу вә «Издијад» ибарәсилә ајрылмыш ше'рләри јазачағам:

Вәли етди шәфгәтлә бир дәм никаһ,
Белә сөјләди оғлуна падшаһ:
«Вәлиәһд, еј јадикарым, оғул!
Күлүм, күлшәним, новбаһарым, оғул!
Демә сәрбүләндәм ки, шаһзадәјәм,
Әсарәт нәдир, мән ки, азадәјәм;
Мүһәјјадүрүр тәхтү тачим мәним,
Нәдир кимсәдән еһтијачым мәним?!
Сәнә, галибән, елм олур еһтијач,
Тапар елм илә мүлкү милләт рәвач.
Зәрин тачына ејләмә ифтихар,
Һүнәр бирлә ол, тачә миннәткүзар.

Әдәб иктисабында чох шаиг ол!
Вүчудунла тәхти-зәрә лајиг ол!
Рәијјәтнәваз ол, әдаләтшүар,
Рәијјәтлә дөвләт олур бәргәрар.

Диггәт бујурулсун, бу мәнзүмә охундугда һаман сајаг мән гејри-ихтијари алгышларам. Һаман үслуби-мүзәјјән, о тәрзи-ифадә, о үлвијјәт, һисс вә хәјал ки, Фирдөвсинин әш'арында вар, бунларда да мөвчуд дејилми? Јалныз бурасы вар ки, бир күл илә баһар олмаз. Фирдөвсинин алтымыш мин бејтлик «Шаһнамә» бөјүклүјүндә әсәри илә бир нечә бејти мүгабилә етмәк мәнтигсизлик дејилә биләр. Бу һалда јенә мән иддиамы чох мәшру' бир гүрурла бир нөв исбата чалышыб ирәли сүрә биләрәм.

Һәким Әбүлгасим Мәнсур Фирдөвси «Шаһнамә»сини Султан Маһмуд Гәзнәви кими бир падшаһын ричасы илә јазмышдыр. Амма Сабир әфәнди бу тәрчүмәни «Рәһбәр» наширинин тәшвиғи илә јазмышдыр. Фирдөвси, әш'арыны нәзм етдикдә Султан тәрәфиндән фариғул-бал мәаши тә'мин олдуғда јазмыш икән, Сабир әфәнди һәмин әш'ары сабун тијанынын кәнарында, одлар, горлар ичиндә тәр төкдүјү һалда, јайнки әјалынын тә'нә вә тә'ризи горхусундан кечә јарысы ширин јухуну өзүнә һарам етдији һалда јазмышдыр. Нечә ки, өзүнүн бу һалыны «Молла Нәсрәддин» мәчмуәсинин 4-чү илинин 17-чи нөмрәсиндә әјалынын бир гоча арвада шикајәт сурәтиндә данышдығыны јазыр:

Каһ да бир јатса да вахтында әкәр,
Чәкмәјир јухладығы бир о гәдәр.
Гәфләтән бир дә көрүрсән ки, дурур,
Јандырыр лампаны, чылпаг отурур.
Башлајыр јатдығы јердә тәзәдән
Охујуб-јазмаға бир дә тәзәдән.
Белә од олмаз, анам, бөјлә алов!
Од дејил, јанғы дејил, ловдур, лов!

Бунлардан элавэ, Фирдөвси китабынын һәр бейтинн
бир гызыл бәһа алмаг үмиди илә демиш икән, Сабир
эфәнди гуру афәриндән сәва бир шеј алмајачағыны бил-
дији һалда јазмышдыр. Һејф ки, о афәринләр дә фәгәт
бир нечә нәфәрә мүнһәсир галмышдыр. «Бебин тәфавүти-
рәһ эз кочаст, та бәкоча»*. Фирдөвси дә әкәр бу вахта,
бу заманда, белә бир мүнһитдә јашасајды, о да, јәгин ки,
Сабир эфәнди кими гүссәмәрк оларды. Нечә ки, тарихчә
мә'лумдур, зәһмәтинин мұкафатыны көрмәдикдә даһа
артыг јашамады. Бир дә Сабир эфәнди илә Фирдөвсинин
башга тәфавүтү вар ки, о да һәчвкулугдур. Артыг Сабир
Фирдөвсидән бурада ајрылыр. Сабир эфәнди милләтдән
өтрү чалышырды. О ашиг иди. Ондан көрдүјү тә'н вә
лә'ндән, тәкфир вә тәһгирләрдән, јағыш кими үстүнә
јаған төһмәт вә нифрәтләрдән әсла кери кетмәјиб өз
мәсләкиндә кәмәли-сәбати-әзмлә давам етди вә севкили
милләтинә хидмәтдән бир ан гафил олмады.

Ширин дилләрлә үмумә гаршы белә хитабда булунду:

Шаирәм, чүнки вәзифәм будур әш'ар јазым,
Көрдүјүм никү бәди ејләјим изһар, јазым,
Күнү парлаг, күнүзү ағ, кечәни тар јазым,
Кәчи кәч, әјрини әјри, дүзү һәмвар јазым.
Нијә бәс бојлә бәрәлдирсән, а гаре, көзүнү?
Јохса бу ајинәдә әјри көрүрсән өзүнү?
Ше'рә мәшғул едәрәк хатири-гәммаилими,
Гојурам гәншәримә кағзымы, чернилими,
Кәлирәм јазмаға бир кәлмә, — тутурсан әлими,
Горхурам ја нә үчүн? — Чүнки кәсирсән дилими,
Еј әчәб, мән ки, сәдагәт јолуну азмајырам!
Һәлә көрдүкләримин дәррдә бирин јазмајырам!

Мүлајиманә әдалары илә Шамаһы чүһһал фиргәсинә
о тәкфирләр мұгабилиндә сөјләдији бу олду:

* Јолларын фәргини көр ки, һарадан һарајадыр (Һафиз).

Әшһәдү биллаһ әлијјүл-әзим,
Саһиби-иманәм, а ширванлылар!
Јох јени бир динә јәгиним мәним,
Көһнә мүсәлманәм, а ширванлылар!

Шиәјәм, амма нә бу әшқалдән,
Сүннијәм, амма нә бу әмсалдән,
Суфијәм, амма нә бу әбдалдән,
Һагсевән инсанәм, а ширванлылар!

Үммәти-мәрһумәвү мәғфур илә —
Әмрдәјәм таәти-мәзкур илә,
Күфрүмә һәкм ејләмәјин зур илә,
Гаили-гур'анәм, а ширванлылар!

Шикәмпәрәст молланумаларын лисани-һал вә мафил-
балини ејнилә аләмә белә ираә етди:

Сәс учалашды, гојмајын,
Милләт ојашды, гојмајын,
Риштеји-дәрсә, мәктәбә
Чүмлә долашды, гојмајын!
Иш јавалашды, гојмајын!

Кафир олуб, вурун! вурун!
Риштеји-үлфәтин гырын,
Јаздығы ше'рини чырын,
Динә саташды, гојмајын!
Күфрә булашды, гојмајын!

Лајәншүүр чүһәлә дәстәсинин маһијјәти-затиләрини
әмәлынча бу нөв тәсвир етди:

Бир бөлүк бошбоғазыг, һејвәрәлик адәтимиз,
Долудур лә'нәт илә, гејбәт илә сәһбәтимиз,
Охумагдан пајымыз јох, јазыдан гисмәтимиз.

Гарда бир нур көрәрсәк, ону тәһгир едәриз!
Мүмкүн олдугча мүсәлманлары тәкфир едәриз!

Мүхтәсәр, һәчв демәклә һәр кәсин фикринә кәлән әлфази-мәрдудәни һеч вахт ше'рдә ишләтмәди. Һамид бәјин «Инсана вичданы гәдәр пејғәмбәрләр, падшаһлар белә мүкафат едәмәз» дедији кими, Сабир дә о хидмәтин мүкафатыны өлүнчәјә гәдәр өз вичданындан алды. Амма Әшрәфанә ше'рләри һәмин һәчви-мәлиһләрдири ки, асарынын әксәри ондан ибарәтдири.

«Фүјузат» журналында Дәли шаирин:

Сәмадан бир мәләк һејрәтлә дер: инсанлар, инсанлар,
Нәдири бу руји-әрзи гапламыш ал ганлар, инсанлар? —

— мәтләи илә башланан гәзәлә Сабир әфәнди дедији мүстәһзијанә нәзирәсинә бахаг:

Сәрадән бир дәли шејтан дејир: инсанлар, инсанлар!
Нәдири дүнјаны тутмуш елмләр, ирфанлар, инсанлар?!
Ганан ким, гандыран ким, нәшри-ирфан ејләјән кимдири?
Сизи иршад едир көрмүрсүнүз фәттанлар, инсанлар?!
Әдәбдән, елмдән кәр фејзијаб олса әвамүннас,
Дүшәр шанү шәрәфдән моллалар, ишанлар, инсанлар!
Севәрми әһли-истибад, милләт һулјар олсуи?
Буна разы олурму бир нечә вичданлар, инсанлар?!

Јаинки Намиг Камал бәјин «Амалымыз, әфкарымыз игбали-вәтәндири» мәтләи-мәшһур ше'ринә нәзирәји-тә-мәсхүранә:

Амалымыз, әфкарымыз ифнаји-вәтәндири,
Кинү гәрәзү һирс бизә руһи-бәдәндири.
Әф'ал јох, анчаг ишимиз лафи-дәһәндири,
Дүнјадә әсарәтлә бүтүн кам алырыз биз,
Гафгазлыларыз, јол кәсиризи, нам алырыз биз!

Әгрәб кими нештәр күчү вар дырнағымызда,
Ислам сусуз олса, су јох бардағымызда,
Һәр күнчдә мин түлкү јатыб чардағымызда,
Мин һијлә гуруб рүтбәвү икрам алырыз биз,
Гафгазлыларыз, јол кәсиризи, нам алырыз биз!

Мүлаһизә бујурулсуи, һәјатымыздан бирәр сәһифә тәшкил едән бу ше'рләр Әшрәфин ше'рләринә нә гәдәр бәнзәр, бәлкә онлардан даһа көзәлрагдыри. Јенә Намиг Камал бәјин јухарыда зикр олуиан сәбкинә дедији ше'ри гәдим замандан бәри ислам вә түрк әгвамынын арасында вүгү булан әфрагү нифагы сәлчуги Мәлик шаһ Чәлә-ләддин заманындан башлајараг һал-һазыра гәдәр бир дөвреји-тарих шәклиндә фәхријјәсиндән бир парча:

Ол күн ки Мәлик шаһ Бүзүрк ејләди реһләт,
Етдин ики намәрд вәзирә тәбәијјәт.
Гырдыг о гәдәр бир-биримиздән ки, нәһәјәт, —
Дүшмән тапыб әл тәхтимизи ејләди гарәт.
Өз һаггымызы көзләмәјә битәрәфиз биз!
Тураниләризи, адији-шүғли-сәләфиз биз!

Сабир әфәндиини бунлардан башга мәтбу вә гејри-мәтбу асари-мәнзүмә вә мәнсурәси чох исә дә, мән мәга-ләмә бурада нәһәјәт вериб даһа артычаг, мүкәммәл нәһв илә тәфсилат вермәји вә севкили шаиримиз, әзиз гарда-шымыз олан Сабир әфәндиини әһалимизә танытдырмағы бөјүк бәрадерим Фиридун бәј Көчәрли чәнабларынын өһдеји-әдибанәләринә вақузәр едирәм.

САБИРИН ТЭРЧҮМЕЖИ-ҒАЛЫ

Мирзэ Әләкбәр Сабир Таһирзадә 1278-чи сәнаје-һич-ридә зиһиччә ајынын әввәлинчи күнүндә Шамаһыда тәвәллүд етмишдир вә рәчәб ајынын 28-дә, 1329-чу илдә вәфат етмишдир.

8 јашында мәктәбә кедиб охудуғуну јазмаға һәвәснак олдуғундан молласы тәрәфиндән афәрин әвәзинә дөјүлдүјүнү ушағ дили илә бу сајағ нәзм етмишдир вә рәсмикәтти дә бөјләчә имиш:

Тутдум оручу ирәмазанда,
Ғалды ики көзәрим газанда
Моллам да дөјүр јазы јазанда.

Он ики синнә јетишдикдә мәрһум Ғачы Сејид Әзимин мәктәбинә дахил олмушдур. Сејид онда һисси-шаиранә көрдүјү үчүн дәрс вердији мәнзум фарси һекајәләрин түркчә мәнзум тәрчүмәсини Сабирдән истәрмиш, о чүмләдән «Күлүстан»да — «Дидәм күли-тазә чәнд дәстә, Бәр күнбәди әзкијаб бәстә»* илаахир һекајәсини түркчә-јә белә нәзмән тәрчүмә етмишдир:

Көрдүм нечә дәстә тазә күлләр,
Бағланмыш иди кијаһ илән тәр.
Дедим нә олур кијаһи-начиз —
Та әјләшә күл сәфиндә әзиз.

* Тәрчүмәси: Бир дәстә от илә бағланмыш бир нечә дәстә тазә күл көрдүм.

От ағлајарағ деди: отур сән,
Сөһбәт еләјим, гәмим көтүр сән.
Алиләр едәрми тәрки-сөһбәт,
Ғалонки оларда вар сәхавәт.

Бир-иқи ил мәктәбә давам етдикдән сонра чүз'п фарсча, түркчә охујуб-јазмағы өјрәндијинә атасы иктифа едир, она бир даһа мәктәбә кетмәјә риза вермәјиб өзү илә бәрабәр дүкана апарыр. Сабир исә истә'дади-фитриси мучибинчә дүкана олдуғу һалда јенә китабәт вә гираәтә мөшғул олур. Алыш-веришдән зијаде охујуб јазмаға һәвәснак олдуғундан атасы дилтәнк олуб, ону мәзәммәт едирмиш. Һәтта бир дәфә ше'р китабыны да чырмыш. Бу исә Сабирин тәб'инә накүвара кәлиб Шамаһыдан гачмаға мүсәммәм олуб белә бир гәсидә јазмыш:

Мән Хәлилүллаһи-әсрәм, пәдәрәм чүн Азәр,
Сәфәр әзбабили-Ширван күнәм, иншааллаһ,
Кәрчи у дәфтәри-әш'ари-мәра парә нәмуд,
Вәслә батәб'и-дүрәфшан күнәм, иншааллаһ*.

Бу вәг'әдән сонра Хорасана кедән бир карвана гошуллуб кедирсә дә, атасы хәбәрдар олуб гајтарыр. Мәһәррәм вә сәфәр ајларында нөвһә дејиб охутмагла атасынын вә саир чамаатын әзизи олур. Нәмәки данышмағы, шух, зәриф вә һазырчаваблыгы сәбәбиндән аз заманда үләма вә ә'јанын јанында мәрүф вә мәшһур олур вә үмумун мәһәббәтини чәлб едир. Хүсүсән устады мәрһум Ғачы Сејид Әзимин мәнзури-нәзәри олур. Бир вахт Сејид илә бәрабәр сәфәрдән кәлмиш бир нөфәр шәхсин көрүшүнә кедирләр. Мүсафир чамаданындан он дәнә луму чыхарыб

* Тәрчүмәси:

Мән әсримин Хәлилүллаһијәм, атам Азәр кимдир.
Иншааллаһ Ширван шәһәриндән көчәрәм.
О мөним ше'р дәфтәрини чырдыса.
Иншааллаһ дүрр сачан тәб'имлә ону битишдирәрәм.

и́ки дәнэ́сини Се́јидэ, бир дәнэ́сини Саби́рэ вери́р, буна
мүнаси́б Саби́рдән бэдаһэ́тэн бир ше'р иста́јир. Саби́р
бир аз фикирдән сонра де́јир:

Хумси-шэраби Се́јидэ саги вери́б деди:
Саби́р фэги́рдир, јетэ́р анчаг зэ́кат она.

Мэрһум Се́јид дә:

Се́јидди́р уста́д мәнэ нэ́змү нэ́срдэ,
Мөһта́чи-исти́фадэдэ́дир каинат она —

— бе́јтини де́јиб һаман ше'рэ илтиһагыны Саби́рэ тэкли́ф
еди́р. Затән о гэсидэ де́јиб ба'зи э'јаны тэ'риф етме́јэ һеч
маил олмамышды́р. Гэсидэ јазмагда э́деми-игтида́рынны
көстэ́рэн эшхаса деди́ји бу иди: «Пулдан өтэ́ри јалан
ме́дихэлэ́р јазмагда игтида́рым јох исэ́ дә, доғру һэ́чв
јазмагда чо́х һүнэ́рлијэм» — де́јэ бу гит'э илэ́ ифти́хар
еде́рди:

Ше'р бир көвһэри-јекдәне́ји-зиги́мэ́тди́р,
Салма́рам вэ́фи-ду́руғ илэ́ ону ги́јмэ́тдән.
Де́јэрэм һэ́чв, сөзу́м доғру, кэламы́м шири́н,
Әһли-зөвгэ́ верэ́рэм нэ́ш'э бу хо́ш шэ́рбэ́тдән.

Се́јиди́н бир гэзэ́линэ́ ки, мэ́тләи-ати́ илэ́ башла́ныр:

Е́ј мэһ, биле́рэм фитне́ји-дөвран олача́гсан,
Е́ј гашы һилала́ым, мэһи-таба́н олача́гсан —

— чава́б ола́раг бир не́чэ ше'р де́јиб көндэ́рир ки, о
ше'рлэ́р буна́рдыр:

Сән пи́ри-чаһандидэ́сэн, е́ј Се́јиди-сэ́ркар!
Мэ́ндән чэ́к э́лин, е́јләки́лән пи́р илэ́ ра́фтар!
Олма́з сәнэ́ гисме́т дәхи́ бу дөвлэ́ти-ди́дар,
Буна́н сонра һичри́мдэ́ чи́јэрган олача́гсан.

Аши́г мәнэ́ бир мән кими́ зибә́ кэ́рэк олсу́н,
Маил кү́лә бир бүлбү́ли-ше́јда кэ́рэк олсу́н,
Сэ́ндэ́ бу ишэ́ сэ́бру шэ́киба́ кэ́рэк олсу́н,
Амма́, биле́рэм, сэ́бр е́ви, ви́ран олача́гсан.

Се́јид «Хэмсе́»ји-Низами́јэни му́талиэ́ етди́ји һалда
Саби́рин ма́ктубу́ јетиши́р. Оху́јуб белэ́ чава́б јазы́р:

«Нури-ди́дем Саби́р! Гэ́зэли́мин би́ринэ́ јазды́ғын
мэ́лиһи́ вэ́ шири́н чава́б чо́х хо́шума кэ́лди. Һазы́рда башга́
бир ше́јэ кү́маным олмады́ғындан һэ́мин кита́бы сәнэ́
силэ́ көндэ́рирэм. Јади́кари-уста́данэм олма́г шэ́ртилэ́
гэбу́л е́дэ́синиз вэ́ шаи́рликдэ́ тэ́рэгги́ етме́низи арзу́ еди-
рэм».

Саби́р кита́б илэ́ ма́ктубу́ ифти́харла́ алы́р вэ́ гэбу́л
еди́р.

23 јашы́нда Хо́расан зи́јаре́тинэ́ ке́дир вэ́ тари́х ола-
раг бу ше'ри́ јазы́р:

Саби́ри-ше́јда ки, тэ́рки-шэ́һри-Ши́рван е́јлэ́ди,
Бүлбү́лә бэ́нзэ́рди ким, ме́јли-кү́лү́стан е́јлэ́ди.
Ми́н үч јү́з бирдэ́ һичрэ́тдән со́ра, ме́јму́н или́,
Ахи́ри-шэ́ввалдэ́ э́зми-Хо́расан е́јлэ́ди.

Не́чэ ва́хт Хо́расан, Сэ́бзвар, Ниша́пур, Тү́рбэ́ти-Һе́ј-
дэ́ријэ́, Тү́рбэ́ти-Ча́м, Ха́ф, Сэ́мэ́ргэ́нд, Бу́хара тэ́рэфла́-
рини сэ́јаһэ́т еди́р. Э́снаји-сэ́јаһэ́тдэ́ дэ́стфу́рушлу́гла
кү́зэ́ран еди́рмиш. Бу ара́да Хо́расан э́трафы́на вэ́ба
нахо́шлуғу́ дүшдү́јүнэ́ кө́рэ ора́да да́јанма́јыб Ша́маһы́ја
га́јыды́р. Би́р не́чэ ва́хт Ша́маһы́да галды́гдан сонра Кэ́р-
бэ́ла зи́јаре́тинэ́ ази́м олур. Э́таба́ти-али́јатда́ бир чо́х
не́вһэ́ вэ́ дүбе́јтлэ́р јазмы́шды́р. О чү́млэ́дән Һэ́мэ́данда
де́дији́ бир ру́баиси́ будур:

Һэ́мэ́данда гона́ғымдан хэ́бэр алды́м, ке́ј Ше́јх,
Һансы́ ма́хлу́г сизи́н шэ́һрдэ́ би́шэ́к чо́хду́р?
Де́ди: «Аз исэ́ дә́ бу шэ́һрдэ́ саи́р ма́хлу́г,
Ле́јк дэ́ббағ илэ́, сэ́ббағ илэ́ е́шшэ́к чо́хду́р».

Кәрбәладан гајыдандан сонра јенә Хорасана кедир вә бу дәфә Ешгабадда вә Мәрвдә сакин олмағы истәркән пәдәри Шамахыда вәфат едир. Бәрадериндән алдыгы бир кағызда анасынын дилиндән јазылан тә'сирли сөzlәрә табавәр олмајыб Шамахыја өвдәт едир вә тәәһһүл ихтијар етмәјә мәчбур олур.

Он беш сәнә зәрфиндә сәккиз гыз өвлады олур. Бөјүк бир аиләнин тәһсиле үчүн гујруг јағы әритмәк вә сабун бишириб сатмагла күзәран едәр. Бу зәһмәтли сәнәтлә чөрәк газанмагда икән јенә чәтинликлә әлине дүшән беш дәгигә вахтыны мүталијә вә ше'р јазмаға вәгф вә сәрф едир.

1901-чи илдә ики нәфәр өзүнә һәммәсләк шаир вә мүсаһиб тапыр: Аббас Сәһһәт вә Мәһәммәд Тәрраһла таныш олур. Бикар вахтларда бир јерә чәм олуб бәдиһә-кулуг вә фарси, түрки гәсидә вә гәзәл охумагла имрари-вәгт едәрләрмиш. Таинки 1903-чү илдә Ағаәли бәј Насеһ тәхәллүс васитәсилә Фиридун бәј Көчәрлински чәнәблары илә маарифә бидар едир. Ше'р вә шаирә гижмәт гојан бир нәфәри көрмәклә бу тарихдән чиддән чалышмаға башларса да, мәсләк вә мезагына мүвафиг мәзмун тапмадығындан каһ гәзәл, каһ мәрсијә, каһ бә'зи гит'әләр јазармыш. Чох кечмәдән «Молла Нәсрәддин» журналы интишара башлајыр. Бу севкили мезһәк гәзетин нәшрә башламасы илә һүнәр вә исте'дадыны көстөрмәјә бир мүсаид јер ачылыр. Гәмин мәчмуәнин әввәлинчи илинин 4-чү нөмрәсиндән башлајараг:

Милләт нечә тарач олур-олсун нә ишим вар —

— мәтлә'ли ше'ри илә ән әввәл һәчви-мәлиһ јазыб «Һоп-Һоп» имза гојур. Јерли гәзетләр тәглид едир вә һәр јердән тәһсин вә тә'рифләр алыр. Бундан сонра Сабирин һәвәси илә шөһрәти кетдикчә артыр. Көзәл-көзәл нәзмләр иншад едиб гәзетдәрә көндәрир вә тутдуғу мәсләкиндә һәмсәһбәти олдуғу хушкә мө'минләрин вә ријакар молла-

нүмаларын әф'ал вә ә'малыны чох ширин мәзмунларла, зәриф кинајәләрлә зәмм вә тәгбиһә башлајыр. О гәдәр кечмир ки, гара чамаатын лә'нәт вә төһмәтләринә нишанә олур. Буинла белә кәмали-мәтанәтлә өз әзминдә сәбат едиб севкили милләтиндән көрдүјү әза вә чәфадан, јағыш кими үстүнә јаған тәкфир вә тәһгирләрдән әсла керә кет-мәјиб өз мәсләкиндә давам едир вә мүлајиманә дилләр илә чүһһал фиргәсини бу нөв аңлатмаға чалышыр:

Әшһәдү бидлаһи-әлијјул-әзим,
Саһиби-иманәм, а ширванлылар!
Јох јени бир динә јәгиним мәним,
Көһнә мүсәлманәм, а ширванлылар!

Шиәјәм, амма нә бу әшқалдән,
Сүннијәм, амма нә бу әмсалдән,
Суфијәм, амма нә бу әбдалдән,
Һагсевән инсанәм, а ширванлылар!

Үммәти-мәрһумәвү мәғфур илә
Әмрдәјәм таәти-мәзбур илә,
Күфрүмә һөкм ејләмәјин зур илә,
Гаили-гур'анәм, а ширванлылар!

Һәчв демәклә һәр кәсин фикринә кәлән әлфази-мәр-дудәни һеч вахт ше'рдә ишләтмәмиш, Һамид бәјин «Ин-сана вичданы гәдәр пејғәмбәрләр, падшаһлар белә мүка-фат едәмәз» дедији кими, Сабир өз хидмәтинин мүкафа-тыны өлүнчәјә гәдәр аңчаг өз вичданындан алмышдыр. Азәрбајчан әдәбијјатында ән әввәл јени бир чығыр ачды ки, ондан мүгәддәм кимсә о көзәл шивәдә јазмамышды; нөгсанларымызы вә ејбләримизи мезһәкә вә мезәһ тәри-гилә гајәт ширин вә һәр кәсин аңладығы бир дил илә, гәһгәһәләрлә охудуб ислаһа чалышырды. Нә чарә ки, аңчаг беш илә гәдәр әдәбијјатымыза хидмәт едә билди. «Молла Нәсрәддин» журналы мејдана чыхынча һәр

саһиби-зөвг Сабирин ондакы нүмунеҗи-эш'арына мәфтун олмагдан кэндини аламады. О көзәл ше'рлери охужуб анлаҗанлар, о көзәлликлерин фәргинә варанлар онлары һифз етмәҗә һәвәс етдиләр. Һалбуки Сабир әсәрләриндә ишләтдиҗи ибарәләр вә јени мәзmunлар кимсәни тәглид деҗил, мәһз өз фикринин нәтичәсидир. Бунунла демәк истәҗирәм ки, Сабир мүгәллид деҗил, бәлкә елә мүчәд-дидир ки, көһнә ше'рләрлә јени ше'рләр арасында бир әсрлик учурум ачды ки, бир даһа кери дөнүб о учуруму атылмаға кимсәдә чүр'әт галмады.

Бир кәрә дүшүнүлсүн: әдәбиҗатымызда нә гәдәр бә-јүк бир тә'сир вә нә гәдәр әзим бир ингилаб вүчуда кә-тирмиш! Кәләлим сijasәт аләминә етдиҗи хидмәтә: Мә'-лумдур ки, франсыз шаирләриндән Шатобриан франсыз гөвмүнүн сәлтәнәт ханәданындан олан бурбонларла Наполеон Бонапарт арасындакы мүгаҗисәҗә даир бир китаб јазмышдыр ки, бу китаб Бурбон ханәданындан олан франсыз кралы XVIII Лүинин өз е'тираф вә игра-рынча бир ордудан зиҗадә она хидмәт етмишдир. Мән дә иддиа едирәм ки, Сабирин дә асары бу беш илин мүддә-тиндә Иран мәшрутәсинә һаман нөв бир ордудан зиҗадә хидмәт етмишдир. Мүлаһизә буҗурулсун, Ираның виран-лығының бөјүк сәбәбләриндән бири олан Әтабәк мәшру-тәчиләр тәрәфиндән говулуб, дүбарә Мәһәммәдәли тәрә-финдән чәлб олундугда дедиҗи ше'р будур:

«Әнчүмән әһлинин гочаг...» и. а.

Әтабәкин гәтлиндән сонра «Тәзә һәҗат» гәзетиндә Мәһәммәд Мәһәммәдзәдә имзалы бир нәфәрин «Сән деҗән олду, биз деҗән?» нәгәратлы ше'ринә чаваб верди. Бу гәбил ше'рлери чоҳдур. Һәмчинин Түркіҗәдә он тә-муз ингилабындан сонра кәрамәт кестәриб 31 марҗ фачиәсини сәккиз аҗ мүгәддәм «Османлылар, алданма-јын...» ше'ри илә хәбәр вермишди. Хүләсә, Сабир әфәнди-нин «Һәҗат»да, «Фүҗузат»да, «Рәһбәр»дә, «Дәбистан»да,

«Молла Нәсрәддин»дә, «Үлфәт»дә, «Иршад»да, «Күнәш»-дә, «Сәда»да, «Һәгигәт»дә, «Јени һәгигәт»дә, «Мә'лумат»-да олан бир тағым пәрәкәндә мәнзумләрини тәдгиг етдикдә, демәк олар ки, бу аначан мисли һеч көрүлмә-миш ше'рләрдир. Белә бир истә'дада малик олан шәхс јалһыз авамүннас тәрәфиндән тә'нәләр вә сөҗүшләр ешитмәҗир, өз әҗалы да она дүшмән олур, нечә ки, бу һалыны «Молла Нәсрәддин» мәчмуәсинин 4-чү илинин 17-чи нөмрәсиндә олан ше'риндә бәҗан едир. Бу арада бир оғлу олур, адыны Мәһәммәдсәлим гоҗур. Ушағының мәһәббәтиндән геҗри јерә һичрәт етмәҗи башара билмир. Одур ки, јазыг Сабир даһа горхудан бу мүстәар адыны да дәҗишдириб чүрбәчүр: «Дин дирәҗи», «Мир'ат», «Фа-зил», «Ағлар күләҗән», «Әбунәср Шеҗбани» адлары илә кизләтмәк истәҗир. Нә чарә ки, бу тәдбирлә халғын тә'нә вә тәәррүзүндән хилас ола билмир. Ахырда иш бир паҗә-јә чатыр ки, «кафир» вә «баби» деҗә гәссаблар она гуҗруг сатмырлар. Начар галыб гуҗругчулугдан вә сабун бишир-мәкдән әл чәкир вә үсули-чәдид үзрә тә'лим вә тәдрис гаҗдасыны аз-чоҳ өҗрәниб бир нәфәр мүәллимлә шәра-кәтән мәктәб ачыр вә бунун адыны «Мәктәби-үмид» гоҗур. Мүәллимликдән дә чәрәк пулу чыхмыр. Даһа чарәси кәсилиб 1910-чу илдә Бақыда кедир. «Нәшри-маа-риф» чәмиҗјәтинин Балаханыда олан мәктәбләриндә фарс [дили] вә шәриәт мүәллимлиҗинә гәбул олунур. Бақыда јаздығы ше'рләр — ки, «Молла Нәсрәддин»ин бешинчи илиндәдир, — мүһитин тә'сириндән даһиҗанә әсәрләрдир. Геҗф, әфсуслар олсун ки, 1911-чи илдә иҗул аҗында Бақыда мәриз олур. Һәкимләр мүаҗинә едиб хәс-тәлиҗини әзми-кәбәд, јә'ни гара чиҗәрин шишмәҗи деҗә тәшхис едирләр. Өз хәстәлиҗини јолдашы А. Сәһһәтә бу ше'рилә хәбәр верир:

Аризи-гәмләр әлиндән үрәҗим шишмиш иди,
Зәнн едирдим едәчәкдир она чарә чиҗәрим.
Бәхти-мәнһусимә бах, мән бу тәмәннадә икән
Башлады шишмәҗә инди үзү гарә чиҗәрим.

Мәрәзи кетдикчә шиддәт едир. Даһа Бақыда гала билмәҗиб Шамаһыҗа гаҗыдыр вә орадан Тифлисә мүаличә үчүн кедир. «Молла Нәсрәддин» журналынын һеҗ'әти-тәһ-ририҗәси мадди чәһәтдән чох мүавинәт едирсә дә, һеҗфа ки, мүаличәси фаидәбәхш олмаҗыб, билахәрә Шамаһыҗа гаҗыдыр вә даһа мәрәзин зәһмәтиндән хилас олмаг үчүн өлмәк арзу едиб бу ше'ри деҗир:

Истәрәм өлмәҗи мән, леҗк гачыр мәнән әчәл,
Көр нә бәдбәхтәм, әчәлдән дә кәрәк наз чәкәм!

Ахыр нәфәсләриндә бу рүбаини җазыр:

Раһәм бедәһид, ру бераһ амәдәәм,
Бәр дәркәһи-һәзрәти-илаһ амәдәәм;
Битөһфә нәҗамәдәм, нә дәстәм халист,
Бадәсти-пүр әзһәмә күнаһ амәдәәм*.

Иҗулун 12-дә 1911-чи илдә рәһмәтли худаҗа васил олур.

* Тәрчүмәси:

Јол верин, тапмышам јолу, кәлмишәм
Олуб бу дәркәһын гулу, кәлмишәм.
Төһфәсиз кәлмәдим, әлим бош деҗил.
Әлләрим күнаһла долу кәлмишәм.

(тәрчүмә Ә. Һүсәјининдир).

ШАИРИ-МӘРҲУМ САБИР ӘФӘНДИНИН ГӘБРИ

Кечән он ики иҗулда севимли шаиримиз Сабир әфәндиһин вәфатынын бир иллиҗи мүнасибәтилә һеҗ олмасса гәбри үзәринә бир даш олмаг үчүн атидәки вәһи үзрә зәвати-кирам ианә буҗур җулар:

Һачы Әбдүррәһим Сәмәдов	3 манат
Әбдүләли Гурбанов	3 манат
Әбдүләһәд Искәндәрөв	3 манат
Әлиһеҗдәр Мәһәррәмөв	1 манат
Аға Әһмәдов	1 манат
Әшрәф Нәзәрөв	1 манат
Хәләф Мәммәдов	50 гәпик
Шамаһыда оҗнаһылан бир театрдан 12 м. 20 гәпик.	

Јекуну — 24 м. 70 г.

Һәмин пул илә рәмәзани-мүбарәкин 29-да бә'зи әрба-би-геҗрәт чаванларын мүавинәтилә мәрһум Сабирин гәбри үстүнә көзәл бир даш салынды. Чәнаб һәгг ианә едәнләрин вә мәзкур чаванларын мүини олсун. Бу да мәхфи галмасын ки, бу кечән җаҗда Шамаһыда оҗнаһылан бир театрдан мәрһум Сабирин нәф'инә әлли үч манат алтмыш алты гәпик пул һасил олмушду. Һәмин пулдан јухарыда сөҗләдиҗимиз 12 манат 20 гәпик чыхылдыгдан сонра бағи 41 манат 46 гәпик мәрһумун китабларынын чап олунмасы үчүн чәм олан пулун үзәринә әлавә олмаг үчүн Бақыда «Каспи» идарәсинә вериләчәк иди. Зәһн едирик ки, бу вахта гәдәр һаман пул «Каспи» идарәсинә верилмишдир.

1912

МҮГЭДДИМЭ

Јазмаг бир фикрә мөһтач исә, тәрчү-
мә етмәк ики фикрә вә һүсни-интихаб
үч фикрә мөһтачдыр.

Сәид бәј.

Авропалыларын фүнун вә сәнајеји-заһиридә тәрәгги-
ләри нә исә, мә'нәви чәһәтдән әдәбијјатлары да о пәјәдә
тәрәгги етмишдир*.

Гәрбин тарихи-әдәбијјаты бизә көстәрир ки, онларын
әдәбијјатда бу дәрәчәји-кәмалә јетишмәсинин сәбәби
гәдим Рома вә Јунан әдәбијјатыны өз дилләринә тәрчүмә
етмәләри олмушдур. Һал-һазырда русларын бу гәдәр пар-
лаг вә кениш әдәбијјатына ашина оланлар билир ки,
Пушкин вә Лермонтовун әсәрләриндә бајронизм дејә
Икилтәрә шаирләриндән лорд Бајрон мәктәбинин нә
гәдәр нүфуз вә тә'сири олмушдур. Вә лакин бизләр исәк,
һәр шејдә олдуғумуз кими, әдәбијјатымызда да һаман
гүруни-вүсәтајә јавуг бир һалда галмышыг. Бунун јеканә
сәбәби одур ки, Авропа лисанларына ашина оланлары-
мыз түркчә билмәјә тәнәззүл етмәмишләр вә һәмчинин
түркчә камил билән шаирләримиз әчнәби лисанларыны
өјрәнмәјә е'тина етмәмишләр. Одур ки, һаман мөһдуд
бир даирәдән кәнара чыха билмәмишик.

* Бир чох демократик Азәрбајчан јазычылары кими, Сәһһәт дә
бурада «Гәрб» вә «Авропа» мәфһумларыны ејни заманда «рус» мәф-
һуму јеринә ишләтмишдир. Буну әсасән рус јазычыларынын әсәрлә-
риндән ибарәт олан ики чилдлик китабчаја. «Мәғриб күнәшләри»
ады вермәсиндән дә көрмәк олур. — *Ред.*

Авропалыларын өз әдәбијјаты о гәдәр вәсә' олдуғу
һалда, јенә әрәб вә фарсын мәшһур әдиб вә шаирләри-
нин әсәрләрини өз дилләринә тәмамән тәрчүмә етмиш-
ләр. Белә олан сурәтдә биз нә үчүн авропалыларын аса-
рыны өз лисанымыза тәрчүмә етмәјәк? Билмәдијимизи
нә үчүн өјрәнмәјәк? Елм һеч милләтин малы дејилдир!
Һәр кәс јијәләнмәк истәсә, онундур. Бу мәтләб мәни
вадар етди ки, Гәрб әдәбијјатындан бәгәдри-гүввә өз
дилимизә тәрчүмә етмәклә әһалимизи онларын асарына
ашина едим. Таинки о шүмуси-елмү үрфанын әнвари-
әшү'әсилә бизим дә зүлмәтдә галан дүјғуларымыз ишыг-
лансын. Харичи лисанларына ашина олмајан шаирләри-
миз онлара нәзирә јазмагла јени-јени, көзәл-көзәл әсәр-
ләр мејдана кәтирсин. Бунунла бизим дә әдәбијјатымыз
дөвләтләнсин вә тәрәгги етсин. Буна көрә дә мәчмүеји-
начизанәмә «Мәғриб күнәшләри» ад гојдум. Бу фикрим
мәндән башга бир гејриси дә бәјәнәрсә тәшәккүр едәрәм.
Тәлифдән тәрчүмәнин мүшkil олдуғуну нәзәрдә тутуб
әрбаби-данишдән гүсурумун әфвини диләрәм.

5 апрел 1912

БИР-ИКИ СӨЗ

Шаирлик иддиасыны етмәмәкдән башга һәлә онун мөгами-бүләндини вәсф вә бәјан етмәкдә олан әдәми-игтидарымы да кәмәли-ичз илә играр едирәм. Бурасыны Шејх Низами һәзрәтләринин:

Пишү пәси дашт сәфи-кибрија
Пәс шүәра амәдү пиш әвбија* —

— бејтиндән көзәлчә ахламаг олар. Фәгәт бунунла белә тәбиәт вә сәнаедә олан һүснү ләләфәти фәрг вә тәмјиз етмәк хассәсинә маликәм. Јә'ни демәк истәјирәм ки, шаир дејилсәм дә, бир аз шаир кимијәм. Јазыларымын ше'р олмадығыны дәрк едиб дә кағызлар үзрә гараламагдан чәкинирәмсә дә, јенә өзүм илә бачармырам. Олур ки, мәчмуеји-начизанәмә мүгәддимә оларат «Охучуларыма» сәрләвһәли бир мәнзумә илә ифәдеји-мөрам етмишәм. Әсәрләрим сыныг үрәклән чыхан сызылтылар олдугу үчүн франсызларын шаири-әзиминин «Зәрфи-шикәстә» адлы әсәринә вә түркләрин бөјүк шаири Тофиг Фикрәт бәјин «Рүбаби-шикәстә»синә тәглидән «Сыныг саз» дејә адландырдым. Мүндәрәчатындан бир сөз бир нәфәрә белә хош кәләрсә, өзүмү бәхтијар санарам.

1912

* Тәрчүмәси:

Бојүкләр сәфинин өнү вә архасы вар иди,
Әввәл пејгәмбәрләр, сонра шаирләр кәлди.

Е'ДАДИ МӘКТӘБЛӘРДӘ МИЛЛИ ТӘРБИЈӘ

«Закавказскаја реч» гәзети 271-чи сајында е'дади мәктәбләрдә аңа дилинин ачыначаг бир һалда тә'лим едилмәсинә даир бәһс ачыб дејир ки: «Загафгазијада олан е'дади мәктәбләрдә ана дилинин тә'лиминә е'тина етмәмәк барәсиндә дәфәат илә јерли мәтбуат сәнифәләриндә узун-узады мөгаләләр дәрч едилмишдир. Бу дилләрин фәна бир һалда тәдрис едилмәсинин сәбәбләри чох исә дә, лакин ән үмдәси мәктәб мүдирләринин әдәми-тәвәччөһләридир».

Ана дилләри бу һалачан гејри-мәчбури дәрс сајылдығындан алтынчы саатда өјрәдилир. Јә'ни мүтәәллимләрин јорулмуш вә башга бир шеј өјрәнмәјә әсла мејл вә рәғбәтләри галмадыгы бир вахта тәәллүг едилмәсидир. Һәтта дарүлмүәллиминләрдә бу дәрсләрә артыг әһәмијјәт верилмәси лазым икән, бу дәрсләр мөрамнамәдә гајәт ихтисар вәһилә кечилмишдир. Бә'зи зүкур вә үнас ким-назијаларында ана дилинин тә'лими анчаг 1905—1906-чы илләрдән башланмышдыр. Һәтта бу мәктәбләрдә ана дилинин тә'лими елә фәна бир вәз'ә гонулмушдур ки, мүәллим вә мүтәәллимләр кәмәли-мејл вә рәғбәт изһар етдикләри һалда јенә фајдалы бир нәтичә әлдә едилмир. Һалбуки, е'дади мәктәбләрдә ана дилинин мә'гуланә гајда тәһтинә алынмасы саир дәрсләрдә дә шакирдләрин истәдадларынын артмасына сәбәб ола биләр вә мүтәәллимләрин әгли вә зәһни сәвијјәләрини јүксәлтмәјә мучиб олар. Тәәччүб орасыдыр ки, бу гәдәр вазеһ бир һәгигәт бизим иш башында оланларымызын маариф вә елм тә'лим вә

тәрбијәсинә мүрағиб олан мөһтәрәм зәватын нәзәри-диггәтләрини чәлб етмәмишдир. Истәр рәсми һөкүмәт мәктәбләриндә, истәр гејри-рәсми Тифлисин биринчи зүкур кимназијасында ана дилинин тә'лиминә даир ермәни гәзети «Мшак»ын 27-чи нөмрәсиндә ашағыдакы сөзләри охујуруг: «Сәнеји-чарижјәнин ибтидасындан бәри јени мүдир Ј. С. Гуладзе чәнабларынын сә'ј вә еһтимамы илә биринчи зүкур кимназијасында олдуғча чидди вә шајани-тәһсин бир тәбдил көрүнүр. Гејри мәсәләләр зүмрәсиндә ермәни вә күрчү дилләринин тә'лиминә дә артыг мүвазибәт едилир. Мә'лумдур ки, гафгазлылар үчүн бунлар бир әһәмијјәти һәјиз олан ана дили һөкүмәт мәктәбләриндә нәзәри-е'тибара алынмыр вә бу дилләрин тә'лими һәмин мәктәбләрдә олдуғча гәмли вә ачыначаг бир һалдадыр. Лиһаза биринчи зүкур кимназијасында ермәни вә күрчү дилләри дә бу анә гәдәр тә'лим вә тәрбијә ганунуна зидд олан елә шәраитин алтында булунурду. Лакин мәзкур кимназијанын индики мүдири Ј. С. Гуладзенин вахтында һәмин дәрсләрә даир олан тәвәччөһ бүтүн-бүтүнә дәјишди. Әввәлә, һәр шејдән мүгәддәм, алтынчы саат дәрси ләғв едилиб, һәмин дәрсләр дә саир дәрсләрә бәрабәр тә'лим үчүн гәрара алынмыш беш саатын зүмрәсинә идхал едилди. Санијән, һеч бир нәфәр шакирд ана дилини өјрәнмәк вәзифәсиндән азад едиләмәз. Бинаилејһ ана дили дәрсләр чәркәсиндә һесаб олуноур. Ондан әләвә јени мүдир чәнаблары дәрсләрин сајыны да артырмаг тәшәббүсүндә булунуб. Бу дәрсләрин кимназијанын сәккизинчи синфиндә дә тә'лим едилмәсини гәрара алмышдыр вә һәмчинин мүдир чәнаблары ермәни вә күрчү дилләриндә олан әдәби әсәрләрин мүтәәллимләрә мәхсус олан китабханада мөвчуд олмасыны дәхи лазым билмишдир.

Тәнзимат даирәсиндә өз гајдасы илә бу мәсәлә һәлл вә гәт олунчаја гәдәр нә јахшы оларды ки, Гафгаз маариф һәһијәсинин назири чәнаблары дәхи биринчи зүкур кимназијасында Гуладзе чәнабларынын јапдығы кими

саир мәктәбләрин һамысында ана дилләринин тә'лим едилмәсинин мәчбури бир гајда тәһтинә алынмасына әмр верә иди. Унутмамалыдыр ки, һөкүмәт мәктәбләриндә ана дилинин јалныз сәһни сурәтдә тә'лим едилмәси гәтијјән истәниләчәк бир шеј олмадығындан әләвә, јерли әһалинин милли мэдәнијјәт нөгтеји-нәзәрилә дә фајдасыздыр».

«Закавказскаја реч» гәзети «Мшак»ын бу сөзләрини јаздыгдан сонра өз тәрәфиндән буну әләвә едир ки: «Гуладзе чәнаблары 5-чи зүкур кимназијасында мүдир олдуғу заман јенә дә ана дилинин гајда үзрә тә'лим едилмәсинә аз әһәмијјәт вермирди. Гуладзе чәнабларынын һәмин сә'ји вә тәвәччөһү 5-чи кимназијаны һәр бир чәһәтдән мәмдуһ вә мүстәһсән бир дәрәчәјә ис'ад етдирмәсинә сәбәб олду. Белә ки, Гуладзе чәнабларынын мүдирлији вахтында бешинчи кимназија шакирдләри тәрәгги вә тәали чәһәтиндән Гафгаз маариф һәһијәсинин нәзарәти алтында олан мәктәбләрин арасында биринчи мөвгеји еһраз етмишди».

Мөһтәрәм гоншуларымызын өз гәзет сүтунларында јаздығлары бу бәјанаты әрз вә изаһ етдикдән сонра тәрәфи-ачизанәмдән әләвә олараг милләт башбиләләринин хидмәтләринә әрз олунур ки, ана дилини билмәјән бир ушағын шифаһән өјрәндији јалан-јанлыш шејләр онун зәһниндә мәләкә бағлармы? Бу гәдәр үмуми вә ичтимаи гүсурларымыз, милләтимизи танымамағымыз мәһз өз дилимизи билмәмәзликдән дејилмидир? Белә исә, сиз чәнаблар, шәр'и борчунуз дејилмидир ки, бу мәсәлә хүсусунда чалышасыныз? Һәр кәсә вачиб олдуғу һалда аз-чоһ фәрз дејилмидир? Мадам ки, фәхамәт-ли чанишин һәзрәтләри дини еһтијачатымыза даир һәр бир истид'аларымызы ифа етмәк мәрһәмәтиндәдирләр, әчәба бу фәрз мәтләбдән өтәри инди әрзи-еһтијач етмәјиб нә вахт едәчәксиниз?

Гоншуларымыз ермәни вә күрчүләрин ев тәрбијәләри гат-гат бизләрдән артыг олдуғу һалда онлар бу јолда

вар гүвэлэри илэ чалышаркэн, бизим башбилэнлэrimиз
нечүн сүкуту ихтијар етмишлэр?

Галиба, һөкумэт мәктәбләриндә охујан чаванлары-
мызын милләтлэри илэ әлагәсиз олмаларында кимләр
мүгәссирдир? Милләт бу јардымы сиз чәнаблардан көз-
ләмәјиб кимләрдән көзләсин?

1915

МӨКТӨВЛӨРДӨ АНА ДИЛИ

«Мшак» гәзетинин сон 9 вә 11-чи нөмрәләриндә мүх-
тәлиф имзалар илэ «Һөкумэт мәктәбләриндә ана дили»
сәрлөвһәси илэ мәгаләләр нәшр едилиб ермәни вә күрчү
дилләринин һөкумэт мәктәбләриндә тәәссүф олуначаг
бир һалда тәдрис едилмәсини мөвгеји-мүзакирәјә гој-
мушдур. Фәгәт бу дәфә јенә «Мшак»ын 18-чи нөмрәсиндә
баш мәгалә олараг бу мәсәләдән бәһс ачыб күрчү вә
мүсәлманлары да бу јолда мүттәһидән чалышмаға дә'вәт
етдијинә көрә һәммин мәгаләни ихтисар вәчһилә тәрчүмә
едиб гаренин кәрами-һәзәрәтына тәгдим едирәм. Мәгалә
саһиби јазыр ки:

«Бу күнләрдә Валери Брјусов охудугу мүһазирәсини-
дә мөһкәм вә мәтин дәлилләр илэ сабит етди ки, ермәни
әиззәси, јахуд тәзкирәли мүтәхәссисләр (ки, дарүлфүнун
гуртармыш диплом саһиби олан докторлар вә мүһәндис-
ләр вә дава вәкилләриндән ибарәтдир) өз ана дилләрин-
дән вә өз тарих вә әдәбијјатларындан бихәбәрдиләр.
Вә бунун јеканә сәбәби о дәрсләрин һөкумэт мәктәблә-
риндә гејри-мәчбури олмасыдыр. Истәр ермәни, истәр
күрчү чаванлары е'дади мәктәбләри икмал етдикдә өз
әдәбијјат вә тарихләринә биканә галырлар. Дарүлфүнун-
на давам етдикләри һалда бә'зән өз дилләрини өјрәнмәјә
мејл вә рәғбәт көстәрирләрсә дә, мүгәддәмәти шејләр
билмәдикләриндән јенә дә истәнилән нәтичә һасил олмур.
Ана дилинин әһәмијјәт вә лүзүмуну һөкумәт әрбабы вә
маариф вәзири тәсдиг едир. Зира ки, тәрбијеји-әтфал
нөгтеји-нәзәринчә бәдиһијјати-әввәлијјәдәндир ки, лазы-

мынча өз ана дилини билмәјән бир чочуг һөкумәт дилини өјрәнә билмәз.

Мадам ки, бу һәгигәт мејдандадыр, ана дилини чидди вә әсаслы бир гајда үзрә гојмалы вә мәчбури дәрсләр зүмрәсинә дахил етмәлидир. Чүнки дәрсләр мәчбури олдугда мәктәб мүдиринин дә ганун мучибинчә тәвәчәһ вә е'тинасыны чәлб едәчәкдир; саир мәчбури дәрсләр тә'лим едилдији кими, ана дили дә мејл вә һәвәс илә оху-начагдыр. Белә олдугда, әлбәттә ки, мә'лум олан зөват да мүтәхәссис олан әрбаби-данишдән тә'јин едиләчәкдир. Саир дәрсләрин мүәллимләри кими, ихтијар вә имтијазимәхсусәјә дара олуб өз вәзифәләрини ичра етмәкдә вичдани вә гануни бир мәс'улијјәт алтына алыначаглар. Зәннимчә ермәни милләти өз рүәсаларынын вә башбиләнләринин, хәссә каталикос чәнабларынын вә падшаһлыг дума мәб'усанынын вәсәтәти илә һәмчинин е'дади мәктәпләрдә олан валидејн чәмијјәтинин чиддү-чәдилә бу хусусда чалышмағы өзләринә борч билмәлидирләр.

Лазым олан јерләрә әрзи-һал вериб һөкумәт мәктәпләриндә ана дилинин мәчбури бир гајда вә ганун тәһтинә алынмаг шәрәфинә наил оларлар.

Шәксиз ки, күрчү вә мүсәлманлар да бу мәтләбдә бизимлә мүттәфиг олуб чалышарлар. Нечә ки, Гафгаз маариф мүдири чәнаблары да дәфәләрлә ана дилинин лүзум вә әһәмијјәтини тәсдиг етмиш вә бу дәрсин гајда илә тә'лим едилмәсинә рәғбәт көстәрмишдир. Үмидимиз чохдур ки, чүз'и һүммәт едилсә, бу гануни вә һәгиги хаһишимиз тезлик илә сурәтпәзир олар».

«Мшак»ын бу мә'гуланә тәклифинә билмирәм бизим башбиләнләр нә дејәчәкләр? Иштирак едәчәкләрми, ја јох?

Мүнасиб мәгам икән ону да әрз едим ки, һәмән Брјусов Бақыда ермәни әдәбијјатына даир охудугу мұһазирәсиндә зимнән демишдир ки, «Гафгаз түркләринин әдәбијјатында о гәдәр чалиби-нәзәр вә шајани-е'тина бир шеј

олмадығындан ондан ваз кечирәм». Нечә ки, бу барәдә «Закавказскаја реч» гәзетиндә дә бир ишарә вар иди.

Әвәт, профессорун бу бәјаны түркләр һаггындакы чәһаләтиндән вә онлара гаршы лагејдлијиндән олмушса да, сөзү бәзи хәбәрсиз нәзәрләрдә тутарлы ола биләр. Бу барәдә биз өзүмүз мүгәсирик. Чүнки ән вәси'вә ән мәбзул сәһәјифи-әдәбијјәмизи вә лисанымызын кечирдији әдвари-тарихијјәји мүрәттәб вә тәдәввүн бир шәклә гојмаг јенә дә бизим борчумуздур. Әрәбләрин, фарсларын, русларын әдәбијјатындан даһа гәдим олан о дағыныг вә пәришан бир һалда кушеји-нисјана атылмыш асари-әдәбијјәмизи тәһәрри вә тәдвин етмәк бизим әдибләримизин вәзифәсидир. Мадам ки, биз бу хусусда тәкаһил вә тәкасили ибраз едирик, әлбәттә ки, әчнәбиләр она әтфи-нәзәр етмәзләр.

Мәсәлән, о чүмләдән кичик бир мисал: мадам ки, Фирудун бәј Көчәрлински чәнабларынын Гафгаз әдәбијјатына даир чәм етдији мәчмуә нечә сәнәләрдән бәри чәмијјәтләримизин әлиндә базичә олараг галмышдыр, биз өзүмүз елә әсәрләрә гәдр-гијмәт вермәјиб, нәшринә һүммәт көстәрмирик вә белә мүәллифләри тәрғиб вә тәшвиғ етмирик, бир даһа јени мүәллифләр јени-јени әсәрләр јазмаға һәвәс едәрми? һаша вә кәлла! Белә олдугда саирин бизи нерәдән билиб вә нә илә таныјачагдыр? Јахуд лисан вә әдәбијјатымызы мәктәпләрдә охумаг үчүн вар гүввәмизлә чалышмазсаг, өвладымыз онлары нечә биләр вә нерәдән өјрәнәр? Үмидварыз ки, бизим дә башбиләнләримиз, бизим дә гејдкешләримиз ермәни вә күрчүләрлә бәрабәр бу јолда чалышачаглар вә бу мәшрун истид'амыз дәрәчәји-гәбулә јетишәчәкдир.

«СӨВГАТ» ОХУЧУЛАРЫНА!

«Сөвгат» гезетинин мөвгеји-интишара гојулмасы илэ мэтбуатымызын зэнкинлэшмэсини вэ бунунла мүбаризеји-һәјат мејданында бир гәдәм даһа ирәли гојмамызы көрүб дә ихтијарсыз да шадланырдым. Һәлә һеј'әти-тәһриријәсинин мүнәввәр кәнчләримиздән тәшәккүл етмәси мәни чох севиндирир. Мүвәфғәгијәтләрини диләјирәм. Јалныз гуру бир диләмәкдән нә фајда? «Кечмәсин бу өмрүмүз биһудә истимдад илэ» мисрасынын мәзмуни һәгигәтнүмунуна бинаән јалныз диләмәк дејил, чалышмаг да лазымдыр. Әфради-милләтдән һәр кәс кәрәк өз өһдәсинә дүшән вәзифәни ифа етмәкдә гејрәт көстәрсин. Хассә бу әсри-һазырда, милләтләрин чарпышдығы бу заманда бош отуруб гуру бир истимдад илэ вахт кечирмәк мә'сијәтдир. Јашамаг истәјирсәк, кәрәк чалышалым. Кәрәк ламәһалә гоншуларымызда көрдүјүмүз сә'ј үсулларыны гәбул етмәкдә тәрәддүд көстәрмәјәлим, гәзетләр, рисаләләр нәшр едәлим; чәмијјәтләр тәшкил едәлим; авам күтләсинин башыны бир јерә топламаға, үмүми руһу јениләшдирмәјә чалышалым. Фәјјәзи-әзәл о вахтда өз мәрһәмәти-лајәтәһисини бизләрә дә шамил гылар. Фәгәт бурада зәнни-ачизанәмә көрә вәзифәнин ән ағыры, ән зәһмәтли һиссәси ел мүәллимләринин өһдәсинә дүшүр. Һамыдан артыг кәрәк онлар чидди сурәтдә ишә киришсинләр, әзм көстәрсинләр, тәпәрли олсунлар. Гоншу милләтләрин мүәллимләри насыл чиддү-чәһд илэ чалышырларса, нечә гејрәт көстәрирләрсә, биз дә онлардан ибрәт дәрси алалым. Вә лакин нә фајда ки, ел мүәллимләри адланан затларын әксәри ана дилинә әсла рәғбәт вә

мәһәббәт етмирләр. Истәр евләриндә, истәр мәктәбләриндә ана дилинә даир бир вәрәгпара олсун сахламырлар. Һәтта бә'зиләри вар ки, бу дәјәрли ада, бу еһтирамлы мөвгејә әсла истәһгаглары јохдур. Әчнәби дилини билмәдикләри һалда ана дилләриндә гонушмаға белә тәнәззүл етмирләр. Тәәссүфләр олсун ки, бизим милләтдә мүһитә чох тез гапылмаг кими бөјүк бир нәгисә вардыр. Гәдимдән бәри бу чиркин адәт биздә мөвчуддур. Сәвијјејимәдәнијјәси биздән јүксәк олан әгвамьн лисанына, адатына, е'тигадатына голајлыгла гапылыб алышмышыг. Мәсәлән, бир вахт әрәбләрин тәһти-һакимијјәтиндә олдуғумуз заман онларын лисанларына, адәтләринә елә шифтә вә фирифтә олмушуг ки, Ибн-Сина кими, Фараби кими даһиләримиз түрк оғлу түрк олдуғлары һалда он чидләрә балиг олан гијмәтли әсәрләринин һеч бирини түркчә јазмамышлардыр. Онлардан сонра јетишән түрк шаирләри, түрк әдибләри үмүмән јаздығлары фарс дилиндә олмушдур. Һәлә шаирләримиз, әдибләримиз дурсун, һәтта бүтүн түрк сүлаләсиндән јетишән һөкмдарларымыз, падшаһларымыз да јаздығлары, гонушдуғлары дил фарс дили олмушдур. Инди исә, инди даһа нә сөјләјим!

Иш әкәр јалныз бир дил билмәјә галсајды, јенә дәрд јары иди. Хејр, әсл әнкәл орасындадыр ки, әчнәби милләтләрин адәтләринә, е'тигадларына, һиссијјатына гапылмагда чох лаүбәлыгыг вә кәләчәкдә бунлардан нә нәтичә һасил олдуғуну әсла нәзәри-е'тибара алмырыг. Зира бу ашкардыр ки, өз гәдрини билмәјәнин гәдрини өзкә һеч вахт билмәз. Инсанда кәрәк иззәти-нәфс, кәрәк аличәнаблыг олсун. Инсанам дејән адам кәрәк бу мәзијјәтләрә дара олсун. Әкәр белә дејилсә, бәс букүнкү күндә бу милләтләр мүһарибәси нә үчүндүр? Јәгин ки, бир милләт дикәр милләтә үстүнлүк етмәнин габағыны сахламаг үчүндүр. Елә исә биз нә үчүн өз милләтимизи атаг, өз милләтимизи мүһафизә етмәк уғрунда өһдәмизә дүшән вәзифәни ифа етмәкдә гүсүрлуг көстәрәк?

НӘҒМӘ ВӘ МУСИГИНИН МӘКТӘБЛӘРДӘ ӘҢӘМИЈЛӘТИ

Бу дәфә мөгаләни јазмаға мәни вадар едән шеј әрз едәчәјим бу фәгәрәдир: Шамаһыда олан ибтидаи мәктәбләрин икиси мәним күзәркаһымда вагедир. Бунларын бириси «Русско-татарскаја» вә диқәри исә «Русско-армјанскаја» школалардыр. Һәр күн мән бунларын гаршысындан кәлиб-кетмәкдәјәм. Истәр кечмиш илләрдә, истәр бу илдә олсун, «Русско-армјанскаја школа»нын гаршысындан кечәркән һәфтәнин бә'зи күнләриндә бу школада ермәни дилиндә көзәл аһәнкли мүхтәлиф шәргиләр, нәғмәләр охундуғуну ешидирәм. Лакин «Русско-татарскаја школа»дан әсла нәғмә сәси ешитдијим јохдур.

Бизим мәктәбләрдә шакирдләрә шәрги вә ја нәғмә дәрсләри тә'лим едилмир. Һалбуки, бу да бир ганунсузлугдур. Шәрги өјрәтмәк ганун мүчибинчә лазым олдуғуну бүтүн мүәллимләр билир. Һәрчәнд ки, ганунән шәрги мүәллими мүтәхәссис бир зат олса кәрәкдир. Лакин биздә мүтәхәссис аз исә дә, фәгәт ону тә'лим етмәјә ашина мүәллимләр аз дејилдир. Нечә ки, һәмнин ермәни мәктәбиндә шәрги өјрәдән мүәллим дә мүтәхәссис дејилдир. Бунунла белә һәмнин вәзифәни ифа етмәји бачарыр. Биздә бу кимиләр аз дејилдир, чохдур. О чүмләдән Шамаһыда Атамалыбәјов Мәһәммәдһәсәнбәј вә Бақыда «Нәшри-маариф» чәмијјәтинин сабигдә идарә етдији мәктәбләрин бириндә мүәллим олан Һачы Сәлим Сәјјаһ чәнабларыдыр. Бу чәнабын истәр шәрги тә'лим етмәкдә, истәр

кимнастика өјрәтмәкдә шајани-тәһсин бир мөһарәти вардыр. Ола биләр ки, мәним бу јаздығларымы охујан бә'зи кимсәләр, мәни бүлһәвәс адландырыб бош, мө'насыз лағыртылардан зәнн едәрәк десинләр: «Һәриф гәзетин сәһифәсини фәјдасыз сөзләр илә долдуруб ушағларымыза мәктәбдә маһны өјрәтмәји тәклиф едир. А чаным! Шәрги бизим һансы дәрдимизә дәрмандыр? Бизим ушағларымыз бир бабат сијаһы-сәрриштә өјрәнди, бир балача јазы-позу билди, кифәјәтдир, даһа нәғмә нәјә лазым имиш?» Белә бир төһмәти рәф етмәк үчүн тәрбијәшүнас олмадығым һалда, бу елмдә мүтәхәссис олан әрбабиданишдән үзр истәјиб бир нечә сөз сөјләмәдән ваз кечәмәм.

Дүнјада олан бөјүк мүәллимләрин хүләсеји-әфқары будур ки, мәктәбләрдә мусиги тә'лими ән зәрури бир еһтијачдыр. Чүнки һәрәкәт етмәк, бағырмағ ушағларын тәбии еһтијачларындан биридир. Һәлә гундагда олан ушағлар бир јандан әлләрини ојнатдығлары кими, бир јандан да дилләрини, боғазларыны һәрәкәт етдирир, ағлајыр јахуд вағ-вуғ едирләр. Бу һаләт онларын руһларынын тәғазасы олдуғундан һеч бир ушағ һәрәкәт етмәдән, бағырты-чығырты салмадан сакит дура билмәз. Инди биз онлары тәскинә дә'вәт етмәк үчүн ачығланмағ, вурмағ, горхутмағ кими вәсиләләр арасағ, бир селин зәрәриндән өзүмүзү сахламағ үчүн о селин габағына сәдд бағламағ кими фәјдасыз бир иш көрмүш оларығ. Амма селин јолуну ачыб ахыб кетдији јери низама салдығдан сонра о селин зәрәриндән әмин олмагла бәрәбәр, һәтта ондан дәјирман чархларыны доландырмағ кими бир фәјда да әхз етмәк олар. Бунун кими ушағларә бағырмағы мән'етмәкдән исә шәрги тә'лим етмәклә даһа артығ көзәл нәтичәләр әлдә етмәк олар. Мәсәлән, нәғмә дәрсләриндән сонра ушағлар башға дәрсләрдә даһа сакит отурағ, курулту, бағырты салмазлар. Бундан әләвә мусиги тә'лиминин һифзи-сәһһәт үчүн дә фәјдасы аз дејилдир. Нәғмә дәрсләриндә ушағлар дәринчә нәфәс алар вә бунунла

чијарләри гүввәтләнер вә синәләри бөјүјәр, дөш зәифли-
јиндән төрәјән хәстәликләрә тутулмаға аз мүстәид олар-
лар. Бундан әләвә һәрәкәтләриндә дә бир низам вүчүдә
кәләр.

Көрмүрсүнүз, әскәр мусиги архасында кедәр икән
интизамы сахлар, јорғунлуға даһа чох давамлы олар.
Онун үчүндүр ки, һаммаллар да ағыр бир јүкү галдыр-
маг истәдикдә вә јайнки чүтчүләр котан сүрдүкләри вахт
һәрәкәтләрини нәғмәләр, шәргиләр васитәсилә интизама
салырлар. Нәғмә дәрсләри ушаглар үчүн һәм мәсуманә
бир әјләнчәдир, һәм дә мәктәби онлара севдирәр, дәрс-
ләрдән сонра зәһинләрини динчәлдәр, синирләрини тәс-
кин етмәјә јарар. Мусигинин әсәбләр үзәриндә бөјүк
тәсири олдуғуну һәр кәс анлар зәнн едирәм. Докторлар
мусиги илә бир чох хәстәликләрә мүәлицә едирләр. Һамы
билир ки, нәғмәләр, лајлалар көрпә ушаглары јатырдар,
һәтта бөјүк кишиләрин дә дәрдини оудар.

Бунлардан кечәндән сонра мусигинин ән бөјүк фајда-
сыны ифадә етдији дүјғулар вә тәрәннүм етдији сөзләрдә
арамалыдыр. Мәнзүм сөзләрин асанлыгла һифз едилмәси
һәр кәсин мәлүмудур. Демәли ки, нәғмә, вәзн сөзләри
зәһинләрдә көкләшдирир, та үрәјә гәдәр нүфуз етдирир
вә бу васитә илә инсанда әхлаги вә вәтәни дүјғулар оја-
дыр. Сырф нәсиһәт гајдасында сөјләнән сөзләр ушаглара
о гәдәр тәсир етмәз ки, әхлаги шәрләр вә вәтәни нәғмә-
ләр о гәдәр артыг тәсир едәр вә бу тәсир сајәсиндә дәрс-
ләрин ирәли кетмәсинә чох көмәк едәр. Мәсәлән, әслиндә
штаири-шәһир Мәһәммәдәмин бәјин јаздығы вә сонра
Сабир мәрһумун дәјишдиридији шәргини динләјин:

Вәтәними истәмәрәм хәрабә,
Охумагчүн дөзәрәм һәр әзабә,
Һиммәtimi сәрф едәрәм китабә,
Түрк* өвлады тәнбәл олмаз, охурам.

* «Азәрбајчан» мәнасында ишләнмишдир. Ред.

Өз елимин истәрәм етиласын,
Һәм диләрәм милләтимин сәфасын,
Арзуларам мәктәбимин бәғасын,
Түрк өвлады тәнбәл олмаз, охурам

Мүлаһизә бујурунуз, бу шәргидәки сөзләр инсанын
фикри, дүјғусу үзәринә нә гәдәр шиддәтли бир тәсир
ичра едир вә нә гәдәр асанлыгла әзбәрләнир. Бу нәғмәни
тәкрар едә-едә мәктәбинә давам едән бир ушагда даһа
тәнбәллик олармы? Јашнки, мәрһум Һәсәнбәј чәнабла-
рынын мәшһур нәғмәләри тәлим едиләрсә, ғыса чүмлә-
ләр ичиндә бөјүк, уча фикирләри анладан о нәғмәләр
ушагларын үрәјиндә, димағларында нә гәдәр тәсирли
һәјәчанлар төрәдәр! Вәтәнпәрвәрлик кими нә гәдәр бөјүк
һисс ојадар!

Мәдәни милләтләрдә көрдүјүмүз бөјүк фәдакарлыг-
лар бүтүн ушаглыгда өјрәдилмиш бу кими нәғмәләрин
шәргиләрин нәтичәсидир. Белә нсә бәс биз нијә нәғмә
тәлимини фајдасыз саныб нәзәри етибарә алмајалым?

Дүнја көр-көтүр дүнјасыдыр. Биз дә көрдүкләримизи
көтүрсәк, нә ејби вар?

ГЭНДИН ВҮЧУДУМУЗА ОЛАН ФАЈДАСЫ

Бу аләмшүмүл мүһарибәнин тә'сириндән бүтүн мүһариб вә гејри-мүһариб дәвләтләрин һәјати-ичтимаијјәләриндә бир чох тәбәддүлат ваге олдуғу һәр кәсин мә'луму олса кәрәкдир. Хүсүсән ән зәрури мә'кулат чүмләсиндән слан гәнд бөһраны һәр кәсин зейһини мәшғул етдији кими, су үзүнүн һакими-әләлитлагы олан Инкилтәрә әһалисини дә дүшүндүрмәдәдир. Одур ки, «В. З.» журналында Инкилтәрә докторларындан Сили адлы бир нәфәрин фөвгәззикр үнванла мүндәрич бир мәгаләси вардыр ки, онун хүләсәси будур: Исте'малына маил олдуғумуз бә'зи әшја вар ки, галиба вүчудумуза зәрәрдир. Онлардан тәһриз етмәмиз лазымдыр. Лакин бә'зи шејләр дә вар ки, сөвги-тәбиәтлә она һәвәскар вә мәјјал олдуғумуз һалда, тибб нөгтеји-нәзәринчә дә бәгаји-вүчуди-инсанидә снун бөјүк әһәмијјәти мүшаһидә олунур. Иштә гәнд о гәбилдәндир ки, һәр кәсин мө'тады олдуғу кими, вүчудумузон сәһһәт вә сәләмәтинә дә ән нафе', ән мүфид бир шејдир.

Индики һалда шәкли-заһириси илә мә'лумумуз олан гәнд әјјами-сәләфдә белә дејилди. Кечмиш заманларда Авропа әһалиси гәнди олмасындан белә хәбәрдар дејилдиләр. Севдикләри вә једикләри ширин мејвәләр вә арылардан әхз олунан бал олмушдур. Шәкәр гамышындан гајрылмыш гәнди биринчи дәфә һиндистандан тачирләр Авропаја кәтирдикдә Гәрб әһалисинин һејрәтинә мучиб олмушдур.

Ширин шејләри јалныз инсанлар севмирләр, һејванлар да севирләр. Ајынын бал јемәјә олан һәвәсини бил-мәјәнләримиз јохдур.

Шәкәр гамышындан гәнд гајырмағы нечә ил бундан мүгәддәм Чин әһалиси ихтира етмишдир. Сонралар Јунани-гәдим вә әрәб этиббалары өз хәстәләринә сүккәр дејә ону дахва гәбилиндән олараг тәчвиз едирдиләр. Кет-кедә шәкәр гамышыны әкмәк үсулу инсанларың арасында шүју' булуб биләхәрә тамам исти мәмләкәтләр вә саир әкинәчәкләр зүмрәсинә дахил олду. Гәнди исте'малы ади мә'кулат сырасына дахил олдугдан сонра этибба ону әдвие зүмрәсиндән сајмағы гәт етдиләр. Фәгәт индики әсрдә һазиг этиббаның әксәри гәнди инсаның ә'засы үчүн ән нафе' гита чүмләсиндән сајмагдадырлар. Хүсүсән зә'фи-гәлбә мүбтәла олан хәстәләрә әлач етмәк үчүн гәнд исте'мал едирләр. Һәтта зә'фи-гәлбдән ариз олан бә'зи бөһранлы дәгигәләрдә ән јахшы тәбибләр дүз илә шәкәрдән истеһзар едилмиш бир мәһлул — ки глүкоз адлајырлар, — һәмин даваны бәдәнимиздә олан көј дамарларың биринә ширингә едирләр. Бунунла хәстәнин үрәји тәгвијәт булуб зәрбан артыр вә һаләти-тәбиийә јахшылашмаға шүру' едир. Әлбәттә, индики белә гәрибә мүәличәләр мәшһур Чалинус вә Бократын һејрәт вә тәәччүбүнә мучиб олса кәрәкдир.

Бундан аңлашылыр ки, глүкоз гајәтдә нафе' бир шеј имиш. Бош мејвәләрдән үзүмдә әксәријјәтлә мөвчуд олдуғу кими, балда вә гејри сүн'и шејләрдә дә мөвчуддур. Үзүм мүәличәси дә бу нөгтеји-нәзәрдән нәш'әт етмишдир. Ондан әлавә ағзымызда олан гүдәди-ләәбијјә вә бағыр-сағларда олан саир вәзләр једијимиз гидалардан вүчудумуз үчүн глүкоз истеһсал едирләр.

Нә үчүн мәдәни инсанлар гејри-мәдәшиләрә көрә кеч гочалыр?

Тамам мејвәләрдә олан ширни вүчудумуза дахил олдугдан сонра сүр'әтлә глүкоза мүбәддәл олур. Сүдлә сүд гәнди дејилән бир маддә мөвчуддур ки, көрпә ушағ-

лар үчүн гажәтдә наф'е олан бу гиданын глүкоза тәбдил олмасы да сәриһдир.

Бу мұлаһизата көрәдир ки, шәкәр гамышындан вә бијан көкүндән вә зылхдан гажрылан гәнд исте'малына мө'тад олан мәдәни инсанлар кәсрәтлә ширни шејләр једикләри үчүн гејри-мәдәни инсанлара нисбәтән артычаг өмүр едиб кеч дә гочалырлар.

Әкәр инсанлар билкүллийә гәнд исте'малыны тәрк едәрләрсә, онда нә мәзәррәт һасил олар?

О һалда ја кәрәк инсапын бәдәни саир мөваиди-гизаийәдән гәнд тәдарүк етсин вә јахуд гара чижәримиз истеһзар вә зәхирә етдији гәнди сәрф едиб битирдикдән сонра артыг јашамајыб өлмәјә мәнкум олсун. Бугда вә дүјү кими һүбубатдан истеһсал олуна нишаста да гәндиң ән көзәл сәһлүл-мө'хәз бир мәнбәјидир. Пәс једијимиз чәрәк дә вүчудумузда дәјишиб гәнд олурумш! Лакин гәндә тәбдил олмасы илә бәрәбәр нишастаны мөваиди-мәғзијјәдән сајмаг хәтадыр. Зира бунун үчүн гәви бир гүввеји-һазимәјә малик олмаг лазымдыр. Нәмин мұлаһизәјә көрәдир ки, докторлар зәиф хәстәләри нишасталы шејләр јемәкдән мән' едирләр. Пәс бундан анлашылып ки, шәкәр гамышындан истихрач олуна гәнд јовмијјә гидаларымыза дахил олмасы илә бәдәнимизә нә гәдәр нафе' имиш! Лакин күрреји-әрз үзәриндә јашајан инсанларын мигдары күндән-күнә тәзаид етдијинә көрә јалныз шәкәр гамышындан гажрылмыш гәнд инсанлара кифајәт етмир. Одур ки, саир нәбататдан гәнд истеһсалы үчүн инсанлар чалышыб истәдикләрини әлдә етмишләр.

Индики һалда заводларда гажрылан гәндиң ики сүлсү зылх вә бијан көкүндән әхз едилир. Бу фәнн ијирминчи әсрин биринчи нисфиндә алманлар тәрәфиндән ичал слунмушдур. Сонра франсызлар бу ичадын әһәмијјәтини анлајыб даһа артыг бу фәнндә тәрәгги етмишләр. Әкәр Алманија мәмләкәтиндә гәнд истеһзар етмәјә кифајәт елән гәдәр зылх вә бијан көкү олмасајды, јахуд мөваиди-нарийә һазырламага лазым олан спирт олмасајды, Алма-

нија һөкүмәти мұттәфигләр гаршысында чохдан тәркси-лаһ етмәјә мәчбур олмушду. Инкилтәрә һөкүмәти Алманија сәваһилини аблока етдији кими, Алманија һөкүмәти дә Бөјүк Британија адаларыны аблока едә биләрсә, белә ки, әтрафдан јалныз гәнд кәлмәси күллијәтән мұнтәге олар исә, о һалда Инкилтәрә әһалисинин һалы гажәтдә фәна олар.

Гәнди, конфети һәр кәс билир ки, чочуглар артычаг сефирләр. Онун дишләрә мұзүрр олдуғу иддәасыны едән-ләр дә булунур. Һалбуки, шимали Һиндистан әһалиси арасында кәсрәтлә саф дишли адамлар мөвчуддур ки, сүһдән ахшамачан чејнәдикләри шеј шәкәр гамышыдыр. Биринчи олараг бу сөзү һерберт Спенсер демишдир ки, аталар өвладларыны гәнд јемәкдән әбәс мән' едирләр. Зира ки, балиғ шәхсләр дә чочуглар гәдәр ширнијә маил-дирләр. Фәгәт әксәр адам папирос, тәпбәки вә спиртли мәшрубат илә гүввеји-һазимәләрини хәләлдар етдикләри үчүн о зөвгү итирмишләр. Чочуглар вүчудча даһа артыг чәлд вә чапыг олдуғлары үчүн вә һәм дә мә'дә-бағырсағлары саир мөваиди-гизаийәдән гәнд һазырлаја билмәдикләри үчүн бәдәнләринә лазым олан гәнди сөвги-тәби-әтлә јемәјә һәвәскардырлар вә јенә әтфалын вүчуду балиғләрә нисбәтән сојугдан тез мұтәәссир олдуғундан өз һәрарәти-гәризийәләрини балиғләринки дәрәчәсинә јетишдирмәк үчүн һәрарәт төрәдичи шејләр јемәләри тәбии бир әмрдир.

Пәс мә'лум олду ки, зәрбани-гәлбин идамәси үчүн гәнд ән зәрури бир шејдир. Гәнд јемәз исәк, үрәјимиз һәрәкәтдән галар, әзәлат бошалар, даһа доғрусу өлүм јетишлү. Италјаң алимләриндән мәшһур Мулло јазыр ки, јоргунлуғу рәф етмәкдән өтрү гәнд ән сәриүл-әсәр бир әлачдыр вә һәмин мәтләбә мәбнидир ки, Алманија һөкүмәти өз әскәрләринә верилмәкдә олан јовмијјә гәндиң мигдарыны артырмышдыр.

Јухарыдан бәри зикр етдијимиз бәјанатын мұләххәси одур ки, гәнд инсанын вүчуду үчүн ән зәрури, ән мұгәдди

вэ эн учуз бир мувэллидил-һэрарэ амилдир. Она көрэ мэдэни мэмлэкэт эһалиси муһарибэдэн сонра кэсарэтлэ гэнд истехзар етмэк үчүн лазым олан бүтүн вэсилэлэрэ тэшэббус етмэлидирлэр ки, нэсли-ати бир даһа онун бөһранына дүчар олмаг бэласындан өзлэрини хилас едэ билсинлэр. Бунун үчүн дэ јерлэрин һасилавэрлијинэ диггэт етмэклэ бэрабэр, јахшы тахыл мэхсулу вермэјэн јерлэрэ зылх вэ бијан кими гижмэтли шейлэр экмэјэ сэрфи-һүмэт олунса кэрэқдир.

1917

МИЛЛЭТ МЭЧЛИСИ

Түрк мүтэфэқкирлэриндэн доктор Абдулла Чөвдэтбәј јазыр: «Чүмһуријјәти-идарэдэн эввэл чүмһуријјәти-руһа малик олалым. Чүмһуријјәти-руһ... һүгугуну вэ вэзаифни билмэк, бунлары тэгдис вэ еһја етмэк вэ мүсаэфәқар олмағдыр. Чәһл вэ тәэссүбдэн ари олмајан руһларыи тәшкил етдикләри идарэ һөкүмәти-чүмһуријјәт белә олса, эн сәфил бир идареји-истибадијјә мүнзиләсинә дүшмэк зәруридир. Мүкәммәл, адил, тәрәггипәрвәр бир һөкүмәтимизин олмасыны истәјирсәк, һәр биримиз мүмкүн олдуғу гәдәр адил, мүтәрәгги, гәни, мүстәғни вэ алим олалым. Фәгир бир милләт һүрр бир милләт оламаз. Фәгир вэ һүрр бир милләт һүрријјәтини муһафизә едәмәјәчәқдир. Фәгирлик сијаси вэ игтисади әсарәтләр тохумларынын сүр'әтлэ нәшвү нүма булдуғу бир зәминдир. Бу һәгигәти даима тәқрар етмэк саваб вэ саваб олдуғу гәдәр савабдыр».

Мүлаһизә бујурулсун, нә бөјүк һәгигәт вэ бөјүклүјү гәдәр дэ бу күн дэ бизим өһдәмиздә нә гәдәр бир бөјүк мәс'улијјәт олдуғуну иш'ар едир. Бу мафөвгүз-зикр бәјанаты диггәтлэ дүшүнәрсәк, шәранти-мүһитијјә вэ мәһәллијјәмизә вэ әһвали-руһијјә вэ вичданијјәмизә анд нә кими бир мәгамда булуноруғ? Чүмһуријјәти-идарәјә малик олмағ үчүн биздә чүмһуријјәти-руһ вармы ја јох? Јох дејилдир. Фәгәт милләтин чох аз бир һиссәси өз һүгүг вэ вэзаифинә, бәшәријјәт һағгына, инсанлығ вәзи-фәсинә бәһәгг ариф вэ алимдир. Лакин күтлеји-әвам, чүмһури-нас о вәзифәләрдән, о һағлардан бихәбәрди-рләр. Әкәр милли мәктәбләримиз олсајды, әкәр милләти-

мизә хор бахмасајдыг јахуд үмуми, мәчбури тә'лим гану-
ну тәтбиг олунмасајды, букүнкү күн бу һала галмаздыг.
Нә исә меза-ма-меза, кечән-кечиб. Инди нә етмәли? Зән-
ни-ачизанәмә көрә губернија шәһәрләриндә мәркәзи
тәшкилат тә'сис олунмалы вә онлардан бир шә'бә үјезд
шәһәрләриндә ачмалы вә бүтүн әтраф гәрјәләрә, дәһата,
обалара, елләр вә әширәтләр арасына бирәр нүмајәндә-
ләр көндәрмәлидир. Хүласә, бу хүсусда һеч бир фәда-
карлыгдан чәкинмәмәлидир. Хүсусән ки, ирәлидә тә'тил
күнләри јахынлашыр, јај мөвсүмү кәлир. Мәктәбләр
бағланыб, мүтәәллимләр азад олуб, мүәллимләр асудә
олачаглар.

Доғрудур, мүәллим әфәндиляр ил узуну зәһмәт чәкиб
инди раһат олмаг истәјирләр. Лакин зәнни-ачизанәмә
көрә инди истираһәти милләтә фәда етмәлијик. Хејр,
чарә јохдур. Һәр нәһв илә олса, истәр мүәллимләрә, ис-
тәр тәләбәләрә, истәр рүшдијјә, истәр ја ибтидаијјә мәк-
тәбләринини јухары синифләринин шакирдләринә тә'ли-
мат вериб әтрафа көндәрмәлидир. Әлбәттә, онлар үчүн
зимнән истираһәт мүјәссәр олачагдыр. Јајлаглара көч-
мүш елләрин, гәбиләләрин ичәрисинә бирәр мәб'ус көн-
дәрмәли, вахт вә замана мүнәсиб везаиф вә һүгуги-бә-
шәр һаггында, һүрријјәт вә мәшрутијјәт бабында садә
вә асан бир дил илә чамаата бәјанат вермәк, әмнү асаји-
ши тә'мин етмәк, һүрријјәтин мөһкәм вә пајдар олмасы
хүсусунда тәлгинат вә тәблиғатда булунмалыдыр.

Охумушларымыз бу һала гәдәр авамдан гачмагы
өзләринә шүар етмишләр. Һалбу ки, әкәр јахындан бәләд
олсалар, һаман бәјәнмәдикләри авамүннасын арасында
елә пак насијәләр, елә саф вичданлара тәсадүф едәр-
ләр ки...

Нә исә, вахт кечир, заман бизи бәкләмир. Бу һалын
бир дәгигәси кечмиш илләрин әсрләриндән гијмәтлидир.
Фарслар кими «бә мән че»* дејиб дә дурмаг вахты дејил,
ишләмәк, чалышмаг вахтыдыр...

* Мәнә нә.

Еј халгын бәркүзидә алимләри, еј милләтин мөһтәрәм
мүәллимләри! Үмиди-истигбал сиздәдир. Милләтин көз
дикәчәји сизләрсиниз. Гошунуз милләтин имдадына,
гошунуз! «Пәс. әз үлфәт гәфәс һәм ашијан шүд»* мисра-
сыннын мәзмунунча илләрлә гәфәсдә галмыш вә онунла
үнсидәт етмиш бир гуш кими азад олдугда учмагдан
ачиз галмајыб да вар гүввәниз илә әл-ајаг вурунuz. Мил-
ләтин сәвијјәји-фикријјәләрини јүксәлтмәјә, балалара
пәрваз етмәјә чалышыныз. Һүрријјәтә, чүмһуријјәтә ла-
јиг олдугумузу һәр кәсә, һәр тајфаја анладыныз.

Мөһкуми-фәна ја мәс'уди-бәга олмаг сааты мүтләг
јетишмиш. Бир ан гәфләт етмиш олсаг, нәузүбиллаһ, бу
бөјүк ингилаб милләтимизи губар дәнәләри кими кирда-
ба алыб көтүрәчәк. Тә'лимләриниз илә чаһанын чөһрә-
сини сизләр дәјишдирә биләрсиниз, еј мүәллим әфәнди-
ләр!

1917

* Тәрчүмәси: Достлугун башланмасы илә гәфәс јувамыз олды.

ҮЧҮНЧҮ БИР ДҮШМЭН

Мәмләкәтимизин кечирмәкдә олдуғу бу бөһранлы дегигәләрдә — ки, бир тәрәфдән харичи вә бир тәрәфдән дахили дүшмәнләр илә мүбаризә етмәжә мәчбуруг, — иштә үчүнчү бир дүшмән дә бизи тәһдид едир. Фәгәт бу дүшмән, даһа бәдтәр, хунхар, әски һөкүмәт тәрәфдарларындан да җаман гәддардыр. Бу дүшмән һеч кәсә рәһм етмәз. Бу дүшмән кимсәжә аман вермәз: арвад-ушаг, кичик, бөјүк, җашлы, чаван, гәви, зәиф — һәр кәс олурса олсун бу дүшмәнин әлиндән гачыб гуртармаз. Бу дүшмән гөвмијјәт, чинсијјәт танымаз, мәзһәб, милләт анламаз. Амансыз суалты мүһарибәси бунун җанында тој-бајрамдыр. Чеппелинләр бунун мүгабилиндә ојун-ојунчагдыр.

Бу дүшмән кимдир вә нәдир? — дејә суал олундугда, әрз едирәм ки, о хәсми-чани ачлыг вә гәһәтликдир!

Дүңјада һәр һансы бәла олурса-олсун инсан она дөзәр, мүгавимәт едәр. Таун, вәба, зәлзәлә, туфан — мүхтәсәр, һәр һанкы әрзи вә асимани бәла варса, ачлыг гәдәр вәһим дејилдир.

Күндән-күнә гәһәтлик шиддәт едир, ачлыг көзләнидир. Мүлаһизә бујурулсун, нејсан ајы нисфдән кечди, һәлә бу вахтадәк бир гәтрә јағыш жағмады. Отлар, бичинләр саралды. Кәрмсир олан јерләрдә әкин, зираәт јанды, тәләф олду. Әширәләр, обалар, көчәри елләр јайын әввәлләриндә гышлагдан јајлаға көчмәләри лазым икән чарәсиз индидән көчмәжә башладылар. Һәч јердә һејванат дојан гәдәр әләф јохдур. Гуру гуртарыб, јаш је-

тишмәмишдир. Халг јемәјә чәрәк тапмыр. Әһалидә күндән-күнә һирман, наүмидлик артмададыр.

Дәрд орасындадыр ки, бу гураглыг, гәһәтлик, ачлыг бир гит'әјә, бир өлкәјә, бир һаһијәјә мүхтәсс дејилдир, јалныз Гафгасијаја мүнһәсир дејилдир. Түркүстанын мүтәәддид шәһәрләриндән кәлән сәдалар, Иранын мүхтәлиф биладындан јетишән мәктублар һәп бир мәалда ачлыгдан дад-фәрјад едирләр. Индики вахт суларын дашғын вахты икән Бақы губернијасынын әксәр јерләриндә чајлар, ирмаглар, чешмәләр, булаглар гурумущ. Индидән чөл әһалисинин арасында су үстүндә мүнәзиәләр, мүчадиләләр башланмышдыр. Аллаһ билир ки, бу ишләрин ахыры нерәјә мүнчәр олачагдыр.

Үч илдән бәри чәкдијимиз баһалыг илә јахшы-јаман бир тәһәр кечинмәдә идик. Зәрури мәкулат ади гијмәтдән он гат, ијirmi гат артыг баһа идисә дә, јенә аз-чох тапылырды. Лакин инди тапылмыр. Шамаһыда ушун батманы алты манатадыр. О да ады вар, өзү јохдур. Чәрәјин кирвәнкәси беш шаһыја сатылыр. Нечә күнләрдир ки, таныдығым бәзи әшхас варлы, таванлы олдуғлары һалда бир чәрәк, бир батман ун, нечә гијмәтә олурса-олсун, тапыб ала билмирләр. Кооператив дүканынын гаршысында топланыб чәрәк алмаг нөвбәсини бәкләјәнләрин мигдарыны инсан көрдүкдә вәһшәт едир. Бәзән елә олур ки, сәһәрдән ахшама гәдәр нөвбәт бәкләјир дә сонра мөвчуд олан чәрәк сатылыб гуртарыр вә о бичарәләр ахырда чәрәксиз галыб баггал дүканындан армуд гахы алыб она гәнаәт едирләр.

Һәлә бир чохлаы вар ки, газандығы пара, јовмијјә мәашына кифајәт етмир. Чаным! Кирвәнкәси беш шаһыја чәрәк алыб да фәгир бир аилә саһиби мәишәт едәмәз; бу мүмкүн дејил. Кеч-тез бундан җаман нәтичә чыхар. Бу гајәтдә диггәт олунмалы ишдир. Буну сәһл санмаг олмаз. Ачлыг бәласынын дәф'инә чарәләр етмәк лазымдыр, чидди тәдбирләр етмәк кәрәкдир.

Мадам ки, һүрријјәти севирик, мадам ки, һүрријјәт

Вә чүмһуријјәт тәрәфдарыҗыг, ән әввәл азугә мәсәләсини лајигинчә һәлл етмәлијик. Мадам ки, әмнү асајишин хәләлдар олмасыны истәмирик, халгы ач гојмамалыдыр.

Еј мөһтәрәм гаре'ләр, еј севкили вәтәндашлар, бу јолда һамымыз вар гүввәмиз илә чалышмалыҗыг.

Әкәр һәгигәтән көһнә һөкүмәтин истибдадынын бир даһа гајытмамасыны истәјир исәк, әкәр чүмһуријјәт вә һүрријјәт аби-һәјатына тәшнә исәк, мәхлугу ач гојмамалыҗыг. Јохса горхурам худанәкәрдә ачлыг кәсби-шиддәт едәр дә гәтл, гарәт, талан, јәғма башланар. Һалбу ки, арамызда белә нифаг вә шигаг тохумлары сачмаға чалышанлар да чоһдур. Көһнә һөкүмәт тәрәфдарлары белә шеји көјдә ахтарырлар, јердә әлләринә дүшмүр. Худанәкәрдә әкәр белә бир фүрсәт әлләринә дүшәрсә, о вахт нә ки, һүрријјәтимиз, һәтта мөвчудијјәтимиз дә кедәр, һәм варлығымыз бади-фәнајә уғрар.

Амандыр, гардашлар, ачлыг кими дүшмәни-биаманы көздән гојмајалым. Зира ки, о бизим харичи вә дахили дүшмәнләримизин көмәјидир. Ачлығы јох ејләмәли!

Һајды, гардашлар, јек-дикәримизә мүавинәт едәлим!

1917

ШАМАХЫДАН

(Мүхбир мәктублары)

1

Бөјүк Русијанын мө'чүзнүма ингилаб хәбәри шәһәринизә јетишдикдә үмуми әһалидә гәрибә һаләти-руһијјәләр төрәтди. Бә'зи кимсәләр бөһт вә һејрәт әләминә далмыш, инанмаг истәмәди. Бә'зи кәсрәти-фәрәһ вә сүрурундан чылдырмаг дәрәчәсинә кәлди. Гарақуруһ фиргәсинә мәнсуб бә'зи һөкүмәт мә'мурлары чашыб изтираба дүшдүләр. Һәр кәс сәбирсизликлә һадисат вә вәгајенин мәбә'дини көзләди.

Биринчи күн бәләдијјә идарәсинин јазмасы илә чамаат нүмајәндәләри диванханаја топланыб вәгајечи-чаријјә һаггында мә'лумат алдылар. Сонра Бакы вә Тифлис главаларындан пејдәрпеј кәлән телеграфлар вүгуатын нә јолда чәрәјан етдијини үмумә е'лан етди. Мүзтәриб көнүлләр тәскин тапды, инанмајанлар инандылар. Ишин белә олмасыны севмәјәнләр јаса батдылар.

Икинчи күн әср чағы рус килсәсинин чүнбүндә ваге олан мејдана чамаат топланды. Бу һала гәдәр беш нәфәрин бир јерә чәм олмасына мүманиәт едән полис нәфәраты бу һала биканә дурараг тә'сирсиз галды. Бир нечә нәфәр мүстәсна олараг үмум әһалинин үзүндә бир шөвт вә мәсәррәт асары нүмајан олду. Һәр кәс горхусуз, үркүсүз өз фикрини, өз дүшүнчәсини, өз әгидәсини бәјан едир...

Ох, жарэбим! Бу нэ көзэл алэмдир!
Инки мибинэм бебидарист жарэб, ја бехаб?*

Һәр кәсин ағзындан елә сөз, елә кәлмәләр ешидилер
ки, беш күн бундан ирәли о сөзләр онун ганынын баһа-
сыҗды.

Бунун сәбәби нәдир? Һүрријјәт!

Еј бөјүк шаирләрин, әдибләрин пәрәстидеји-руһу!
Еј фриштеји-асимани! Күнләр, ајлар дејил, еј илләр илә
һәсрәти-чәмалы илә гара күнләрдә галан милләтин
ишығлы ситарәси! Еј һүрријјәт мөләки!

Еј тари-зүлфүнә дили-диванәләр фәда,
Чанлар дејил, гүдумуна чананәләр фәда,
Мән көрмәдән чәмалыны гурбанын олмушам,
Шәм'и көрүб олурса да пәрванәләр фәда.

Сән нә фитнеји-чаһанашубсан! Сән нә не'әти-сәмави,
нә фејзи-сүбһанисән!

Сүбһаналлаһ! Гапалы ағызлардан ғыфыллар көтү-
рүлдү. Бөјүк-кичик, ә'ла-әдна, бәј-рәијјәт, забит-әскәр,
чүмһури-нас билафәрг вә мәһнәб һәр кәс һүгүгча мүсави
олага сајеји-һүрријјәтдә ичтима етдиләр. Бу һалда
Шамаһы үләмасынын ән бәнам вә ән фазили олан Мус-
тафа әфәнди чәнаблары күрсији-хитабата чыхды. Бир
нитги-бәлиғ илә вүғуати-чариијјә һаггында тәфсилат
вериб дә сонра о мүбарәк кәлмәнин, о рәһмәти-мүчәссәм
олан һүрријјәтин мәдлули-һәгигиијјәси илә чамааты аши-
на етди.

Минләрлә топланмыш мәхлугат бир вүчуди-ваһид
кими о мезамини-бәлиғин дүрәри-мәнсуринә хиридар
олмаға чанү дилдән мүштәри идиләр. Әфәнди һәзрәтләр-
ринин нитги сүрәкли алғышларла битди. Бу дәфә гарни-
зон һеј'әти-забитанындан бир нәфәри күрсији-хитабата
сүүд етди. Мөһтәрәм забитин нитги мүтәрчим васитәсилә
чамаата анладылды.

* Еј аллаһ, бу көрдүјүм һәгигәтдир, јохса рә'ја?

Вәтәнин гәһрәман әскәрләри үмүмән јени һөкүмәтә
садик вә тәрәфдар олдугларыны бәјан етдикдән сонра
забит чәнаблары мөвгејини бир нәфәр салдата тәрк етди.
Сүрәкли алғышларла салдат нитг сөјләмәјә башлады.

Ах, жарэб! Бу нә аләм! Дүнән өз забитинин һүзурунда
«ла» вә «нәәмдән» артыг сөз сөјләмәјә ихтијары олмајан
бир нәфәр, инди нечә азадә, үркүсүз, горхусүз өз әфка-
рыны бәјан едир; алғышларла данышығыны кәсмәјә
мәчбур олур.

Мүхтәсәр, салдатын атәшли нитги чамаата елә тә'сир
етди ки, сүрәкли, курултулу алғышларла ону әлләринин
үзәринә көтүрүб кәздирдиләр. Бу арада шәһәр начальни-
ки Жупранскијә гәшш ариз олду, јыхылды. Һөкүмәт
мә'мурлары феврән фәјтон кәтириб ону өз мәзилинә
апардылар.

Һәмин күн ичраијјә комитәси тә'сис етмәк һаггында
бир телеграф варид олду. Хәләјиги бу мәсәләјә дә ашина
етмәк үчүн 3 күн чүмә мәсчидин һәјәтиндә митинг тәш-
кил едилди. Бу дәфә гази Әбдүлһүсејизадә чәнаблары
нитги-ифтитаһы илә мәчлиси ачды. Сонра јенә дә дүнки
натигләр нөвбә илә әмнү асајиши тә'мин етмәк, һүрријјә-
тин пәјдар олмасы һаггында нә кими игдаматда булун-
маг лазым олдуғуну бәјан етдикдән сонра ичраијјә коми-
тәсинә нә кими шәхсләр интихаб олуначағы хүсусунда
јенә дә Мустафа әфәнди чәнаблары бәјанат верди.

Әср заманы ичраијјә комитәси тәшкил етмәк үчүн
чамаат вәкилләри бәләдијјә идарәсинә чәм олду. Лакин
бәләдијјә идарәсинин салону топланмыш чамааты сығ-
дырмадығы үчүн ермәни Лүтеран килсәсинин салонуна
нәгли-мәкан етдиләр. Иш бурада шулуғ олмаға башла-
ды... Ичраијјә комитәси тә'сис етмәјә рәисләримизин
набәләд олдугларынданмы, ја нәдән исә јенә дә партија-
базлыг мәсәләси үчүн кениш мејдан ачылды, интирига-
лар башланды, дәсисәләр, игвалар едилди.

Бир хејли нәсајиһ вә мөваизәдән сонра сәккиз нәфәр
руһани, дөрд нәфәр тачир, үч нәфәр һөкүмәт мә'муру,

и́ки нәфәр дава вәкилиндән ибарәт бир комитә интихаб олу́нду. Бәләди́јә и́дарәсиндән дә и́ки нәфәр нүмајәндә-нин комитәдә иштирак етмәси һаггында сөз ачылдыгда јенә дә һај-күј башланды. Сабиг бәләди́јә и́дарәсинин ләгви вә јени сечки тәртиб етмәји исрар етдиләр. Бу мәсәләнин индилик мүмкүн олмадығы анладылдыгдан сонра дума вәкилләриндән и́ки нәфәр намизәд едилди. Комитәнин сәдарәтинә биринчи падшаһлыг дума вәкили Мәһәмәдтағы Әлијев чәнаблары интихаб олу́нду.

Бир нечә күн иш бу гәрар үзрә давам етди. Лакин гәзетләрин һәр күн кәтирдији јени-јени хәбәрләрдән мүтәәсир олан чамаат гејри шәһәрләрдә едилән ичраат вә сәрәнчамларын неч биринин Шамаһыда тәтбиг едил-мәдијиндән јенә дә гәләјана кәлиб чуну чәраја башла-дылар, деди-годуларын арасы кәсилмәди. Әлијев чәнаб-лары исә бу тәнгидата гәһәммүл етмәјиб комитә сәдарә-тиндән истә фа верди, тамам-камал ишдән чәкилди.

Демәк, инди ичраијә комитәмиз башсыз галмышдыр. Маашсыз олдуғу үчүн гејри шәһәрдән мүгтәдир һуғу-шүнаслардан кәтирмәк мүмкүн дејилдир. Онун үчүн ишимиз чох ләнк кедир. Һасили-кәлам, һүрријјәт вә мәшрутијјәтин анчаг ады кәлмиш, өзү кәлмәмишдир. Сабир мәрһум демишкән:

Көһнә и́дарәмиз дурур,
Рәнки дә солмајыб һәлә.

2

МҮСӘЛМАН ТӘЛӘВӘЛӘРИНИН ФӘАЛИЈЛӘТИ

Һәмин мај ајынын әваилиндән бәри шәһәримизә ва-рид олан јерли мүсәлман тәләвәләри Бақы мәркәзи мү-сәлман бүросу тәрәфиндән алдыглары мәмуријјәт вә дүстурүл-әмәлләри әнчама јетирмәкдә вар гүввәләри илә чалышмагдадырлар. Бу сәјәдә шәһәримиздә бөјүк һәјат

асары мушаһидә олу́нмагдадыр. Мәсәлән, митингләр тәртиб вериб вәгтү һала мүнәсиб нитгләр сөјләмәк вә сабигдә шәһәримиздә вүчуда кәлмиш милли комитәнин ичтимаында мүнәзирәләр охумаг вә саирә кими кәзәл игдаматда булу́нмагдадырлар. Маһаллары кәнддән кәндә, обадан обаја кәзиб-долашыб милли тәшкилат ичра комитәләри тәшкил едиләр. О чүмләдән тәләбә Һәгги Вејсов вә Әлиһејдәр Гарајев чәнабларынын сә'ј-ләри һәгигәтән шајани-тәгдир вә тәһсиндир. Бу аз мүд-дәтдә шәһәримизин бүтүн әснаф вә кәсәбеји-түччар вә саир вәтәндашларыны чәм едиб Сәнәткарлар Иттифагы вүчуда кәтирмишләр. Бу гәбилдән олараг тәгрибән ијри-мијә гәдәр иттифаг тәшкил едилдикдән сонра Иттифаг-лар иттифагы вүчуда кәтирдиләр ки, һәмин иттифаглар истәр шәһәрдәки Ичра Комитәсинә вә истәр Әрзаг Коми-тәсинә бирәр нүмајәндә кәндәрмәк тәшәббүсүндә булу-нурлар. Бунлардан әләвә ән кәзәл игдаматлары Шамаһы шәһәринин фәһлә иттифагы илә салдатлары мүгтәһид етмәләридир. Белә ки, кечән кечә, мај ајынын 23-дә, саат догуз рәдәләриндә Шәһәрин Салдатлар иттифагынын нүмајәндәләри илә шәһәрин Фәһләләр Иттифагыны дә'вәт едиб Фәһләләр вә Салдатлар Иттифагы (Совет Рабочи-Салдат) вүчуда кәтирдиләр. Һәмин ичтимада истәр сәдарәт едән тәләбә Гарајев чәнабларынын кәзәл, мә'нидар нитги, истәр Милли Комитә тәрәфиндән атәшин нитг ирад едән Аға Зејналабдин Атакишијев чәнаблары-нын сөзләри кәзәл, олдуғча фәјдалы тә'сир бағышлады. Фәһләләр вә салдатлар јекдикәрини дәрәғуш етмәк үчүн голларыны ачыб, чан дејиб чан ешидирдиләр. Һәги-гәтән јорулмаг билмәјән чаван тәләвәләримиз чалышыр-лар. Фәгәт бурасы вардыр ки, ләзымлы, ишләнмәли ишләр чох, онларын те'дады аздыр. Бундан әләвә тәәс-сүф олуначаг бир нөгтә дә вар ки, кифәјәт гәдәр түркчәјә, өз ана дилләринә ашинә дејилдиләр. Милләтин еһтија-чы гајәт бөјүк, онлардан јетишән әләч мигдарча хејли кәмдир. Иштә ән мүһүм мәсәлә Бақы Мәркәзи Мүсәлман

Бүросунун нәзәри-диггәтини бу мәтләбә чәлблә әрз еди-
рәм ки, буна чарә арамалыдыр.

3

Ингилабын биринчи күнләриндә Шамахыда тә'сис олунмуш милли мүсәлман комитәси Загафгаз мүсәлман гурултајынын тәшкилиндән сонра өзүнү Бақы мүсәлман чамаат тәшкилатынын мүвәггәти бүросуна илһаг етмәк хүсусунда шура едиб мүттәһидүл-рә'ј бу мәсәлә гәбул олундугдан сонра бир мә'рузә илә гәрардадыны фөв-гәззикр бураја көндәриб дә дүстурүл-әмәл вә мәрәмнамә ирсал олмасыны хаһиш етмишдирсә дә, бир ајдан зија-дәдир, нәдән исә бу һаладәк әсла чаваб олмамышдыр. Бунунла белә јенә дә Шамахы милли мүсәлман Комитә-си ишсиз отурмајыб лазым олан јерләрә нүмајәндә көн-дәрмәк үчүн тез чамааты топлајыб онлар үчүн вахт вә һала мүнәсиб мүһазирәләр охумаг вә шәһәр әһалиси үчүн ун вә чәрәк карточкасы кими мүһүм бир хидмәти ифа етмәк вә саир фөвт олмасы чаиз олмајан мәсаили-чарижәнин һәлли илә мәшғулдур. О чүмләдән кәләчәк пајыздан ибтидаи мәктәбләрин бирләшмәсини нәзәрә алыб да Шамахынын өзүндә вә әтрафында олан мүтәәл-лимләри топлајыб онлар үчүн түркчә дарүлмүәллимин курсу ачмышдыр вә орада тәдрис етмәк үчүн мүтәхәссис зәватдан М. Маһмудбәјов, Ә. Әминзадә вә А. Сәһһәт чәнабларыны дә'вәт етмишләр.

Бундан әлава, Шамахыја варид олмуш мүсәлман тәләбәләри топланыб «Мүсәлман тәләбәләринин бүросу» наминә бир чәмијјәт тәшкил етмишләр. Тәртиб етдикләри мүфәссәл вә кениш програм үзрә һәрәкәт етмәдәдирләр. Театро вә мүсамирәләр вериб, варидатындан әһалинин бисавадлары үчүн кечә курсу ачмаг, китабчалар тәб' етдирмәк кими фајдалы јерләрә хәрч едирләр. О чүмлә-дән шабан ајынын ахырынчы кечәси* Рза Заки әфәнди-

* Ијун.

нин «Султан һәмидин хәл'и» сәрләвһәли театросуну вә Чеховун «Тој» үнванлы комедијасыны мөвгеји-тамашаја гојмушдулар. Мәхаричи чыхдыгдан сонра, дөрд јүз он сәккиз манат радәләриндә бир мәбләғ вүсул олмушдур. Вә лакин бунларын һамысындан артыг тәләбәләримизин шајани-тәгдир фәалијјәтләриндән мүфәттинләрин өнүнү алмаг тәшәббүсатында булунмагларыдыр. Мә'лум ки, һәр јердә олдуғу кими, Шамахыда да мүфәттинләр өтә-дән бәри әфқари-шејтанқаранәләрини јүрүдүб нәшр ет-мәкдән чәкинмирләр. Бунунла белә, шүкр олсун, тәк бир нәфәр дә олса јенә дава вәкилимиз мөһтәрәм Шириңбәј Сәфәрәлибәјов чәнаблары мүсәлман тәләбәләри вә саир мөһтәрәм мүәллим әфәндиләр вар гүввәләрилә чалышыб о фитнәқаранә шајеатын ваһијат гәбилиндән олдуғуну исбат вә мүсәлманларын һәгиги демократ олдуғларыны бәдиһијјатдан олдуғуну көстәрмәкдәдирләр.

Вар олсун зијалы чаванларымыз!

4

Сабигдә Шамахы Ичрайјә Комитәсинин сәләһиди-үмүмиси илә ујезд комиссарлығына тә'јин олунмуш забит Азадбәј Гочаманбәјов чәнаблары бу ахыр вахтларда бә'зи әшхасын гәрәзи-шәхсијјәләриндән наши онун һаг-гында етдикләри таләлисанә көрә исте'фа әризәси вер-мишди. Һәрчәнди ки, ијун ајынын биринчи кечәсиндә олан Ичрайјә Комитәсинин чәләсәсиндә һәмин мәсәлә мөвгеји-мүзакирәјә гојулуб алты сәсә гаршы он сәккиз сәс илә Гочаманбәјов чәнабларынын исте'фасы гәбул едилмәјиб, гәрари-сабиглә јенә дә өз вәзифәси үзрә баги галмасы гәт олунду, лакин һәмин алты нәфәр ки, онлар-дан үч нәфәр шәһәр гарнизон комитәсинин нүмајәндәси олан салдатлардыр, дөрд нәфәр дә өзләринә јолдаш тапыб он нәфәр имзасы илә ијун ајынын онунда Ичрай-јә Комитәсинә әризә вериб ујезд комиссарынын вердији исте'фаны гәбул едиб хидмәтдән әзл едилмәсини муҗа-

либә етдиләр вә онун әвзинә әкәр Шамаһынын өзүндән шајистә бир адам булунмаз исә, Бақыдан јахуд Тифлисдән бир комиссар дә'вәт етмәји јахуд рус-мүсәлман-ермәни милләтинин һәрәсиндән бир нәфәр интихаб едиб комиссарлыг вәзифәсинин һәмин үч нәфәрә тапшырылма-сыны тәклиф етдиләр.

Ајын 11-дә вә 12-дә үч кечә пејдәрпеј бу мәсәлә муза-кирә олунуб, бир чох натигләр узун-узады нитгләр сөјлә-јиб бә'зиси комиссарын ләһинә вә бә'зиси онун әлејһинә ирадәтдә булундулар исә дә, нәтичәләзир олмады. Била-хәрә ајын 12-чи кечәсинин чәләсәсиндә тамашачылар чүмләсиндән олан гарнизон салдатларынын бир нәфәри тәһдидамиз бир сурәтдә сөјләди: һәркаһ Ичраијә Комитәсинин үзвләри ујезд комиссарыны әзл етмәзсә, о һалда гарнизон комитәсинин үзвләри кәлиб сизләри бурадан говуб ишләри өз тәсәррүфүнә алар. Бу сөзә комитә үзвләриндән Сатурјан вә Сәфәрәлибәјов чәнаб-лары протесто етдиләрсә дә, јенә дә сәдри-мәчлис комис-сарын әзл вә нәсбини һәлл олунмуш фәрз едиб дә мәсә-ләни сәсә гојмаг истәди. Һәлл олунмуш мәсәләни дүбарә бир дә сәсә гојмағын ганундан кәнар олдуғуну сөјләдик-дән сонра мүсәлман вәкилләри үмумән галхыб нүмајиш-каранә бир сурәтдә шура салонуну тәрк етдиләр. Сонра нечә маддәдән ибарәт бир протесто јазыб өз мәталибләри гәбул едилмәјинчә комитә шурасында иштирак етмәјә-чәкләрини гејд едиб дә рәсмән комитәјә кәндәрдиләр.

Нәтичә нә олачаг сонра әрз олунар.

5

Дөври-һүрријәтин һүлулу илә истәр Бақы, истәр Шамаһы Комитәләри тәрәфиндән пејдәрпеј кәндәрилән мүбәллиғләр кениш Ширван маһалыны долашыб, тәбли-ғатдә булундугдан сонра кәтүрдүкләри хејир бу олмуш-дур ки, һанкы гәсәбәдә, һанкы кәнддә, һанкы обада чәмааты топлајыб мөваиз вә нәсајидә булунуб, халгы

68

әмнү асајишә дә'вәт етмишдиләрсә дә, ешитдикләри чаваб бу олмушдур: «Әфәндиләр, од илә плов олмаз, јағ илә дүјү кәрәк. Әмнү асајиш истәјирсиниз исә, ач чәмаа-тын дәрдинә галыныз; буғда, арпа, ун истәјирик, әгәллән дары вә ја гарғыдалы уну вериниз дә халгын гарныны дојурунуз. Елә кәндләр вар ки, алты ајдан бәри бир кирвәнкә ун јахуд бир четвер гәнд верилмәјибдир. Халг ачлыгдан өзүнү ода-көзә вурур; бачарыглы бачарыгсызы чапыб талајыр. Бунун үчүн чидди тәдбирләр, лазымы сәрәнчамлар етмәлидир. Јохса тәбиидир ки, ач гылынча чапар. Гуру сөзләрлә һеч вахт әмнү асајиш тә'мин олун-маз. Нә гәдәр ки, јајлағларда кәјәрти варды, халгын чох һиссәси јемлик, әмәкәмәчи, гушәтмәки кими отлар јемәклә кечинирдиләр. Инди ки, отлар гурумущ, әләфләр јанмыш, сабаһ-бирикүн мешәләрин дә мејвәләри түкә-нәр, онда даһа ач чәмаатын өһдәсиндән әсла кәлмәк ол-маз. Тәбиидир ки, оғурлуг, гулдурлуг, гәтлү гарәт кет-кедә артачагдыр...»

Мүбәллиғләримизин кәтирдикләри бу хәбәр доғру олдуғу гәдәр дә әсәфлидир. Зира ки, бәдбәхтанә Шамаһы әрзаг комитәсинә губернија комитәси тәрәфиндән комис-сар тә'јин олунмуш Атабекјан Шамаһыја кәләр-кәлмәз сабигдә аз-чох Бақыдан кәлән әрзагын да јолуну кәсди.

Ики милјон јарым пуддан зијадә Шамаһы ујездиндә гәлләчат мөвчуд олдуғуна даир бир әсассыз мә'рузә јазмыш вә губернија әрзаг комитәсинә мә'лумат вермиш. Лакин бу тәрәфдән күндән-күнә әрзаг һәддән зијадә баһаланыр. Буғданын тағары дөрд јүз әлли маната та-пылмыр. Унун батманы он ики маната, ады вар, өзү јох-дур.

Ач әһали һәр күн дәстә-дәстә топланыб, истәр Әрзаг Комитәсинин, истәр шәһәр идарәсинин гаршысында јар-дым истәјирләр. Бакыја телеграфлар, әрзи-һаллар кедир-сә дә, фәјдабәхш олмур. Зира ки, Атабекјанын мә'рузә-синдән кимсәнин хәбәри јох. Бәрәкәт версин ки, салдат-

69

лар комитэси тэрэфиндэн Бакыја мэмур едилмиш Некрасов чэнаблары Атабекжанын хэджан мэрүзэсиндэн мүттэле олмуш да кэлиб Шамахы шэхэр нүмајэндэлэрини кејфијјэтдэн хэбэрдар етмиш; сонра бунун чарэсини арамаг үчүн Бакыја нечэ нэфэр вэкил интихаб едилиб көндэрилмишсэ да, бу хала гэдэр хэлэ о мүрэххэсилэрин дэ кетмэсиндэн бир фајда насил олмамышдыр. Одур ки, кэндлилэрин дедиклэри нэтичэпэзир олмуш. Ач гурд кими чамаат бир-биринин чанына сохашмыш, баһалығын шиддэтиндэн элли-алтмыш маната хидмэт едэн милис атлыларынын эксэри хидмэтлэриндэн истефа вермишлэр.

Земски пулдан, ја гејри мэнбэдэн онларын мэвачибини артырмаг үчүн мэхэз јох. Бу барэдэ дэфэатла губернатора вэ Тифлис Комиссариатына јазылмышса да, сэдрэ шэфа верэси сэрэнчам олмамыш. Зэбтијјэ мэмурлары дэ кифајет дэрэчэ олмадығындан сојғунчулуг, гулдурлуг кет-кедэ артыр.

Бир нечэ күн бундан мүгэддэм Бакы илэ Шамахы арасында бир фургон арабасы сојулмушду. Сэрнишинлэр чүмлэсиндэн олан исмэтли мүсэлман ханымларынын хэтта элбисэсини вэ јемэк үчүн көтүрдүклэри чэрэји белэ јэгма етмишдилэр. Шамахы ујезд комиссары Гочаманбэјов чэнаблары өз мүавини Ханкиши бэј Гафаров чэнабларыны гулдурлары тутмаг вэ јэгмаја кетмиш эшјаны истирдад үчүн тэјин етмишди. Гафаров чэнаблары бэзи мэлумат чэм етдикдэн сонра хэмин сојулмуш шэхси өзү илэ бэрабэр апарыб Күрдэмир маһалында Мурадлы кэндиндэ суй-зэин олунан эшхасы сэфэ гојмуш, сојулмуш шэхс гарэткирлэри бирчэ-бирчэ танымыш, фэврэн онлар хэбс олунмагла бэрабэр, јэгмаја кетмиш эшјалар да истирдад олунмушдур. Нэрчэнд ки, Гафаров чэнабларынын бу кижасэт вэ лэјагэти шајани-тэхсиндир, лакин мэрэзин эсл элачы бунунла олмаз. Эмнү асајиши тэмин етмэкдэн өтэри эрзаг масэлэсинин асанлыгла хэлл олунмасы гејдиндэ олмаг кэрэкдир.

Шамахыда биз чэкилмэз бир дэрдэ мэрүз галмышыг ки, о да ачлыг бэлэсыдыр. Гэхэтлик Шамахы шэхэринэ вэ этрафына о дэрэчэјэ јетишмиш ки, буғданын путу алтмыш маната, арпанын путу гырх маната сатылмагдадыр. Фэгэт мүлаһизэ бујурулсун, јовмијјэ беш-он манат газанч илэ күзэран едэн бир фэгир аилэсини нэ нөв илэ иашэ едэ билэр?

Халбуки бу гијмэтэ олан мэкулат асанлыгла дүрүст олмур. Фэгирлэр дејил, хэтта зэнкинлэр дэ истэдији халда лазыми мигдарда ун, буғда тапыб алмагдан ачиз галмышлар. Мэлбусатын гијмэтинин нэ дэрэчэјэ чыхмасыны көстэрмэк үчүн јалныз бу кифајет едэр ки, ачындан өлмүш бир фэгирын кэфэни јетмиш-хаштад рүблэјэ тамам олур, — десэм гэтијјэн мүбалиғэсиз вэ играгсыздыр.

Нэр кэс өзү-өзлүјүндэ о гэдэр дэрд-гэмэ, о гэдэр бэла вэ мөһнэтэ кирифтар олмушдур ки, гоншунун гоншудан эсла хэбэри јохдур. Ачындан өлмүш бир гоншунун өлүмүндэн эн јахын бир гоншусу анчаг үч күндэн сонра хэбэрдар ола билир. Одур ки, эсэбиликдэн чылдырмаг дэрэчэсинэ јетишмиш эһали каһ эрзаг комитэсинэ, каһ кооператив дүканларына һүчумавэр олуб өз интихабкэрдэлэри олан мэмурлары сөјмэк вэ урмаг илэ мин нөв рүсвајчылыглар төрэдирлэр. Лакин бу да јенэ сөһлдир, буна да тэхэммүл етмэк олар. Фэгэт бунларын һамысындан бэлтэри провокаторлуг бэлэсыдыр ки, онунла мүбаризэ етмэк нэр шејдэн мүшкүлдүр. Онун элиндэн тэхлисикирибан етмэк бир эмри-мөһал кими көрүнүр.

Гафгасијанын гејри-шэхэрлэриндэ, бэрэкет версин, мүгтэдир чамаат хадимлэри, фэал демократија фиргэлэри мөвчуд олдуғундан провокаторлуғун габағыны ала билирлэр. Лакин бизим бэдбэخت Шамахымызда нэ карашина миллэт башчылары, нэ хэвэскар фэхлэ фиргэлэри вар ки, о мөнһус провокаторлуғун өнүнү ала билсинлэр.

Заваллы мүсэлманлар бир нечэ сәрсәри гасибләрин элин-
дә базичә галмышлар.

Провокаторлар мүфсидеји-шејтәнәткаранәләриндә
бир ан олсун гәфләт етмирләр. Бичарә мүсэлманларын
өзләринә нөвбәнөв ифтира вә бөһтанлар јағдырмагдан
чәкинмирләр, «мүсэлманлар силаһланыр» — дејә салдат-
лары игна етмишләр, инандырмышлар. Бинаәнилејһ бу
күнләрдә салдатлар өз араларында бир нәфәр нүмајәндә
интихаб едиб Тифлисә көндәрмишдиләр ки, гүввеји-имда-
дијјә алыб Шамахыја кәтирсин вә бунунла бәрабәр јенә
дә өз шураларында гәрар гојмушлар ки, шәһәри әлли
алты һиссәјә бөлүб бир күндә мүәјјән саатда гәфләтән
һаман тәгсим едилмиш мә'лум һиссәләрдә үмуми ахта-
рыш ичра етсинләр. Һанкы евдә силаһ вә әрзаг, мә'кулат
вә мәлбусат булдуларса, фөврән һәчза етсинләр. Бунун
да нәтичәси нә олдуғу мә'лумдур. Иштә гара үрәкли про-
вокаторларын да истәдији будур.

Дөври-мәнһуси-истибадда мәсунийјәти-шәхсијјәтдән
мәһрум едилмиш бичарә мүсэлманлар чүмһуријјәт бај-
рағы дашыјан индики Русијада јенә дә о бәлаја мүбтә-
ладырлар. Адларыны һамысы халг, ингилаб тәрәфдары
гојан јолдашлар нәдәнсә ачындан өлән халгын дәрдинә
галмајыб, бу күн онлара гәјјум олмаг истәјирләр.

1917

ТӘРЧҮМӘЛӘР¹

¹ Бу бөлмәјә А. Сәһһәтин өзүнүн «игтибас» адландырдығы ше'р-
ләр дә дахил едилмишдир ки, бунлар орижинала анчаг мөвзуча үј-
гун кәлир.

НӘҒМЕҒИ-ОРДБЕҒИШТ

Чүн көрдүм олуб алма ағачлары чичекли,
Сордум, није олдуз, әчәба, бөјлә бәзәкли?
Еј алма ағачлары, нәдир сиздә бу һаләт?
Ејләр бу күмүш әлләриниз вәчдә дәләләт.
Сиз ки, даһа дүн пейкәри үрјан идиз ахыр,
Пәжмүрдәвү мәчруһү пәришан идиз ахыр,
Инди бәзәниб шух чичәкләрлә тәмамыз,
Аја, бу бәзәкдән нә олуб гәсди-мәрамыз?
Накаһ о ағачлар нечә ғысганчү һәјалы —
Һал илә мәнә ејләдиләр һали о һалы,
Авүх, дедиләр: севкили дилдарыны көрдүк,
Ағ, назик олан әлләр илән јарыны көрдүк.

Биз дә арарыг олмаг елә әлләрә малик,
Олдуг о сәбәбдән о кедән мәсләкә салик.
Нили-фәләкә сөјләдим: еј саф сәмалар,
Фирузеји-хошрәнк илә шәффаф сәмалар,
Дүн кирјәли әбр илә вар идиз һамы мәстур,
Инди нәди банс ки, олубсуз белә мәсрур?
Авүх, дедиләр: ешгдә, еј јари-мүвафиг,
Биз севкилинин көзләринә олмушуг ашиг.
Ол чешми-сәмаини көрүб ејләдик аһәнк,
Та ким, олаг ол рәнжи-дилара илә һәмрәнк.

Хакә дедим: еј күлшәни-нүзһәткәһи-үшшаг,
Еј кушеји-мејханәси хәлвәткәһи-үшшаг,
Сәндән ки, кәлир заһирә мин-мин күлү күлшән,

Көрдүкдө нечүн ағладыјорсан мәни бәс сән?
Торпаг деди: еј ашиги-бичарә, фәған ет!
Ган ағла, көзүндән чијәрин ганы рәван ет!
Зира, о көзәл көзләри, ол чешми-хумары,
Ол назик, о ағ әлләри, ол гәмзәли јары —
Сән ким, бу күн истәрсән ону руһи-рәван тәк,
Бир күн чәкәрәм мән ону ағушума чан тәк.
Бу һалы салыб јадына, еј бихәбәр, ағла,
Сәһһәт кими кәл наләјә, шамү сәһәр ағла.

1905

И. А. Крылов

ЗӘҺМӘТКЕШ АЈЫ

Көрдү ајы кәндли чәкир зәһмәти,
Вар әчәб асудә, асан сән'әти.
Әјмә әјәр, мәнфәәт илә сатар,
Пул газанар, јахшы газанча чатар.
Дүшдү онун да һәвәси бу ишә,
Фикр еләди: «Јахшыча тапдым пешә».
Кетди мешә ичрә одун гырмаға,
Шах-будағы башлады сындырмаға.
Һансы бирин басды, әјә бир тәһәр,
Сынды ағач, зәһмәти олду һәдәр.
Кәзди, доланды мешәни һәр тәрәф,
Хејли ағач сындырыб етди тәләф.
Көрдү ки, һеч әјмә әјә билмәјир,
Сонра кедиб кәндлијә бөјлә дејир:
— Бир ишим, ај гоншу, дүшүбдүр сәнә,
Сән тары, гандыр сәбәбин бир мәнә.
Мән мешәдә хејли ағач гырмышам,
Истәмишәм әјмәјә, сындырмышам.
Сөјлә, бунун бирчә нәдир илләти,
Мән нә үчүн билмәдим ол сән'әти?
Кәндли деди: — Вәһһи будур, мүхтәсәр,
Сәндә о шејдән әбәдән јох әсәр.
Сәбрү биликдир бу ишин һикмәти,
Сән бачара билмәсән* ол сән'әти.

1909

* билмәссән

ГАЗЛАР

Кэндлинин гэншәриндә бир сүрү газ,
Бир чубугла сүрүрдү чох сажмаз.
Шәһрә бир азча ертә чатмаг үчүн,
Тәләсирди габагча сатмаг үчүн.
Чүн бу ишдә газанч ады вар иди,
Газлары инчидиб шапатлар иди.
(Олду та ки газанч ады арада,
Газ дежил, зүлм олар адамлара да,
О сәбәбдән бу барәдә әбәдән
Көрмәрәм кэндлини мүгәссир мән).
Газлар өз жанларында лејк буна,
Әһмәганә верирдиләр мәнә...
Кәдиләр јолда раст бир нәфәрә,
Өз һалындан шикајәт етди һәрә.
Дедиләр: — Вармы биз кими бәдбәхт?
Ја олармы бу кәндли тәк дилсәхт?
Чәкдирир чох бизә әзијјәтләр,
Һәм верир хејли-хејли зәһмәтләр.
Бизләр илә бу залимү гәддар
Ади газлар кими едир рәфтар.
Ахламаз һеч бу залимү бәдбәхт —
Ки, бизә борчлудур едә һөрмәт.
Бизик ол шанлы газлара өвлад —
Ки, гојублар шаһанда бир бөјүк ад
Рома шәһрин едән заман мәскән,
Ејләјибләр хилас дүшмәндән.
О заманда тамам хассү авам
Етмиш онлардан өтрү бир бајрам.
Јол кедән сорду: — Чох көзәл, чох
Сизә һөрмәт ола кәрәк нә сәбәб?
Нијә сиз истәјирсиз ајрыласыз,
Гејри газлардан артычаг оласыз?
— Бизим әчдадымыз!
— Буну билирәм.

Охумушам вә лакин истәјирәм —
Ки, биләм сиз нә етмисиз хидмәт,
Аласыз сиз дә халгдан үчрәт?
— Бизим әчдадымыз гојублар ад,
Руму дүшмәндән ејләјиб азад.
— Булары чох көзәлчә анлајырам,
Нә дејирсиз тамамыны ганырам.
Бу сөзү бир нечә кәрә демисиз,
Өзүнүз, сөјләјин, нә ејләмисиз?
— Биз? Биз һеч зад!
— Нәдир даһа сөзүнүз?
Буна играр едирмисиз өзүнүз?
Етмәјибсиз ки, халга сиз хидмәт,
Нијә халг ејләсин сизә һөрмәт?
Утанын, бир бары чәкин хичләт.
Гојун әчдадыныз гала раһәт.
Онлар етмишди халга хидмәтләр,
Алдылар лазымынча һөрмәтләр.
Әзизим, чох дарыхмајын бу сајаг,
Сиз јарарсыз говурмаја анчаг...

БАЛЫГ, ӨРДӘК ВӘ ХӘРЧӘНК

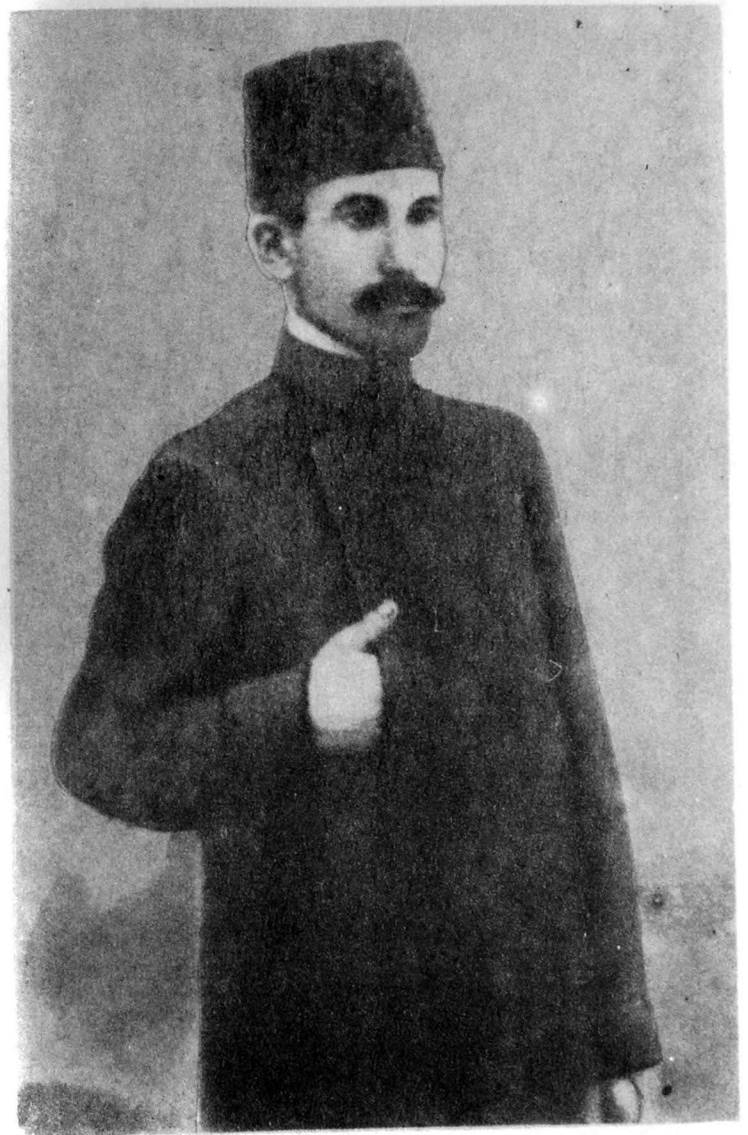
Бир балыг, өрдәк илә бир хәрчәнк,
Бир заман олду үчү һәмәһәнк.
Јүклүчә бир араба чәкмәк үчүн,
Өз јериндән ону дәбәртмәк үчүн,
Гошулуб чәкдиләр исә нә гәдәр,
Олду зәһмәтләри ахырда һәдәр..
Араба кетмәди әсла габага,
Дејәсэн батмыш иди бир батаға.
Бәс нәдән өтрү бу иш мүшкүл иди?
Јүк дежил чох да ағыр, јүнкүл иди.

Өрдәјин мејли көјә учмаг иди,
Балыгын гәсди суја гачмаг иди.
Кәрчи хәрчәнк дә күч етмәкдә иди,
Фикри, һејфа, кери кетмәкдә иди.
Бурда ким һаглы, мүгәссир кимдир?
Гој ону билсин о ким һакимдир.
Бу гәдәр биз билирик ки, бу чәһәт —
Галмыш орда араба бихәрәкәт.

ЧҮТЧҮ ВӘ ИЛАН

Гыш күнү бәрк човғун иди бир сәһәр,
Чүтчү баба јолдан едирди күзәр.
Көрдү гар үстүндә јатыб бир илан,
Шиддәти-сәрмадан олуб нимчан.
Шахта гурутмуш бәдәнин сәрбәсәр,
Зәррәчә јох һиссдән онда әсәр.
Хатири јанды иланын һалына,
Гылды тәрәһһүм онун әһвалына.
Гапды көтүрдү гар үзүндән ону,
Кәндә кәгирди о әзиз меһманы.
Од гырағында она верди мәгам,
Мүмкүн олан гәдр еләди еһтирам.
Исти әсәр етди гү бир ан она,
Кәлди о саат дејәсэн чан она.
Говзады јердән башын ол бәдкүһәр,
Олду вәлине мәтинә һәмләвәр.
Сөјләди чүтчү: а нәмәкнашүнас,
Не мәтә бөјлә олунурму сипас?
Бөјлә дејиб гапды очаг дашыны,
Әзди о саәт иланын башыны.

1909

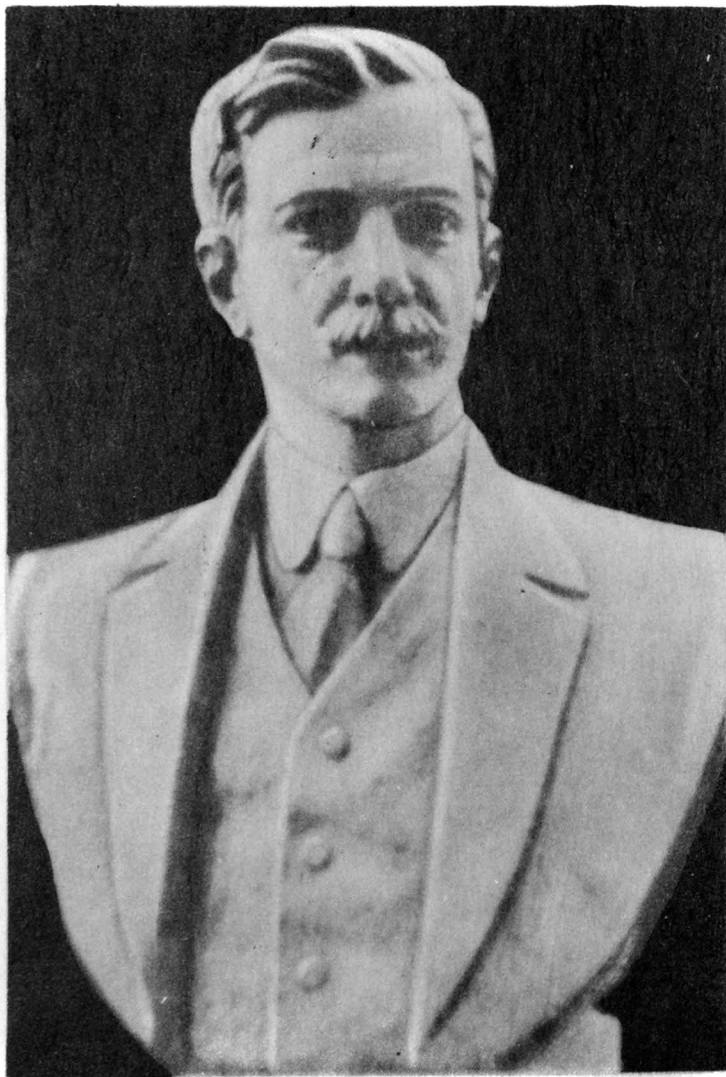
Аббас Сәһһәт.

A. Səhhətin «Məğrib künəşləri» adlı tərcümələrdən ibarət kitabçasının titullu səhifəsi. Bakı, 1912.

A. Səhhət və gızı Ruginjə Soltan.

Аббас Сәһһәтин бүстү. Һејкәлтәраш Һ. Әһмәдов.

ФИЛ ВӘ АЛАБАШ

Халга көстәрмәјә фили филбан
Күчәдә кәздирир иди һәр јан.
Фил бу јерләрдә, бәллидир, олмаз,
О сәбәбдән дә халг ону танымаз.
Халг мат-мат, тәәччүб ејләјәрәк,
Архасындан кедирди әснәјәрәк.
Билди һарданса бунларын сорағын —
Алабаш кәсди дәстәнин габағын.
Фили көрдүкдә чумду, ғышғырды,
Улады, басды, һүрдү, һајғырды.
Деди топлан: — А гоншу, ај алабаш,
Етмә рүсвајчылыг, бир азча јаваш.
Сәнми фил үстүнә мырылдарсан?
Бах, өзүн, ај јазыг, хырылдарсан.
Амма көр о нечә кедир сајмаз,
Сән һүрүрсән, о неч мәһәл гојмаз.
Алабаш сөјләди чәвабиндә,
— Ганырам, еһ, еһ, онлары мән дә.
Иштә јалныз мәнә верән чүр'әт
Будур, әлбәтгә, ондакы һаләт.
Бөјләчә дава етмәзин һәр вәгт,
Давакарлыгда тапмышам шөһрәт.
Гој мәни тә'риф ејләсин итләр,
Һәм десинләр көрән чәмаәтләр:
«Барәкаллаһ, гүвәтличә алабаш,
Филин үстә әчәб кедир бир баш».

1909

ГУРД ВӘ ГУЗУ

Су кәнарында гәфләтән, начар
Бир гузу бир күн олду гурда дүчар
Гузу горхуб дајанды хејли мәлул.
Гурд оларкән су ичмәјә мәшғуд

Фикри ојанды ким, тапыб нә десин,
Гузуну бир бәһанә илә јесин.
Деди: — Ахмаг гузу, мэкәр корсан,
Мәни јохса көрүб дә сәјмырсан?
Де көрүм бир нечүн суја кирдин?
Нижә сәрчешмәни буландырдын?
Горха-горха гузу деди: — Әчәба,
Мән ки, сәндән дајанмышам ашаға.
Сәни көрдүкдә етмәрәм чүр'әт,
Су кәнарына кәлмәрәм һеч вәгт.
Гурд ачыгланды, сөјләди: — А јасар,
Сәндә вар чүрбәчүр јаман һаллар.
Ил јарымдыр ешитмишәм буну мән:
Данышырсан далымча чох сөзү сән.
Гузу анд ичди, кәлди фәрјада:
— Јох идим мән о вахт дүнјада.
Сән билирсән, мәним јашым аздыр,
Анадан олдуғум һәммин јаздыр.
Гурд чаваб тапмады, гәзәбләнди,
Ғышгырыб чох ачыглы сәсләнди:
— Туталым, сән о вахт олмамысан,
Анадан ја ки, һеч доғулмамысан,
Вар имиш ки, атан, анан о заман,
Нә дејирсән, бу доғрудур, ја јалан?
Бу јерә чүн јетирди гурд сөзүнү,
Тутду, јыртды, дағытды ол гузуну.

1909

САЗАНДАЛАР

Дәчәл мејмун, чолаг ајы, чәп кечи;
Бир улаға јолдаш олду һәр үчү.
Дөрд сәсличә бир мусиги нәғмәси,
Чалмаға һәмаһәнк олду чүмләси.
Ики каманча, ики тар тапдылар,

Бир чәмәнин үстә мәчлис јапдылар.
Отурдулар, тәрәб бәзми гурдулар,
Мизрабы тара нә гәдәр вурдулар,
Сүртдү каманчаја ајы әлләрин,
Аз галды ки, лап гопара телләрин.
Һејфа ки, чыхмады тарын сәдасы,
Учалмады каманчанын нөвасы.
Мејмун деди: — Бир дајанын, гардашлар!
Бу нөв илә отурмазлар, јолдашлар!
Каман чаланлар үз-үзә отурсун,
Гој тарчылар галхыб ајаға дурсун.
Кәлин инди нәғмәни башдан чалаг,
Даға, даша, сәһраја шуриш салаг.
Башладылар нәғмәләри чалдылар,
Јенә сәс чыхмады, һејран галдылар.
Ешшәк бағырды: — Гардашым, тохта, дур,
Мән дујмушам илләтини, бах будур:
Бизим белә отурмамыз гәләтдир.
Чәркә илә дураг, о мәсләһәтдир.
Табе олду тәмамиси улаға,
Амма јенә сәс кетмәди узаға.
Иштә јенә мұнағишә башланды,
Отурмаг үстә сөзләри узанды.
Бу әснадә кечди ордан бир бүлбүл,
Јалвардылар: — Сән ет бизә тәәммүл.
Биз бир нечә каманча, тар тапмышыг,
Бурда бир ишрәт мәчлиси јапмышыг,
Хаһишимиз будур, бир азча зәһмәт —
Чәкиб, бизә отурмағы кәл өјрәт.
Бүлбүл деди: — Бунлар илә кар'ашмаз,
Бу баш-гулаг каманчаја јарашмаз.
Мусиги зөвгү истәјир бу сән'әт,
Бир дә кәрәк елм илә габилијјәт.
Сиздә ки, јохдур бунлардан бир әсәр,
Бош јерә зәһмәт чәкмәјин, мұхтәсәр.

1910

ГАРАГУШ ВӘ АРЫ

Ширә жығмагда иди бал арысы зәһмәт илә,
Гарагуш көрдү ону сөйләди чох нифрәт илә:
— Бу нә күндүр, а жазыг, бөйлә олурму јашајыш?
Ахшам иш, һәр сәһәр иш, һеч түкәнилмәз мәкәр иш?
Өзкәләрдән дә өлән вахтда бир фәргин јох,
Бәс нә мәнзур илә бунча чалышырсан чох-чох?
Өмрү олдугча мәкәр һәр јашајан ишләрми?
Бу гәдәр зәһмәти агил дә гәбул ејләрми?
Сән һара, мән һара, бах, мән учарам көј үзүнә,
Ганадым сәс салар учмагда чөлүн дағ-дүзүнә,
Мән учан вахтда әтрафа дүшәр сәс, вәһшәт,
Бир учар гуш едәмәз учмаға һәркиз чүр'әт.
Сүрү үстүндә чобанлар јатамаз горхумдан,
Чөлдә һејван, ја марал ваз атамаз горхумдан.
Еһтирам илә она бал арысы верди чаваб:
— Бәли, фәрмајишиниз доғрудур, әлбәттә, чәнаб!
Шөһрәтин, шанын учалсын, үрәјин шад олсун,
Гисмәтин дөври-гәзадан даһа мүздад олсун!
Амма мән ки, бу гәдәр әлләширәм зәһмәт илә,
Иттифаг етмәк үчүн мәнз үмумијјәт илә,
Бу тәсәлли мәнә бәсдир, олар асудә һалым —
Ки, бу шанларда мәним дә вар ики гәтрә балым.

1910

КӨЛ ВӘ ЧАЈ

Көл сөйләди бир күн гоншусу чаја:
— Нә ахырсан, төкүлүрсән дәрјаја,
Каһ кәрәчи дашыјырсан, каһ гајыг?
Јорулмазсан мәкәр һеч сән, ај жазыг?
Јүк, миник чәкирсән беләдән-белә,
Ишләмәк олмаз, а чаным, био белә

Сәнин гәдәр мән ишләсәјдим әкәр,
Гурумушдум, јох олмушдум, мүхтәсәр.
Нәгшәләрдә мәним јерим јохса да,
Сәнин әјри чызыгларын чохса да,
Дејилсәм дә, дүздүр, халгын мәсрәфи,
Кәрәк дејил чох да мәнә тә'рифи.
Бунлар бүтүн бош-бош кәрәксиз ишдир.
Амма мәним дөрд бир јаным гәмишдир.
Көј, јумушаг от ичинә батмышам,
Ханлар кими пәргу јердә јатмышам.
Кәми, гајыг, кәрәчи дә, колаз да,
Мәни һеч вахт инчитмәмиш бир аз да.
Һәрдән күләк әсәр ки, јарпаг дүшәр,
Анчаг онда сујум бир аз тәрпәшәр.
Бу гајғысыз јашамағы, әлгәрәз,
Бир шеј илә етмәк олармы әвәз?
Күләк нә гәдр әссә дә, тәрпәнмәрәм,
Раһат галыб дүнјаны сәјр ејләрәм.
Чај чаваб верди: — Сәјр едәркән узун,
Һеч дүшәрми хатырына бу ганун —
Ким, су әкәр тәрпәнсә, ахса даим,
Тәрәвәти олар о вахт гаим.
Мән ки, бөјүк чајам, халга нафејәм.
Сәбәб одур бу гануна табејәм.
Тәрк едәрәк бүтүн истираһәти
Газанмышам мән бу шанү шөвкәти.
Бәлкә јенә бу һал илә шадкам,
Јүз илләрчә галачағам бәрдәвам.
Амма сәнин итәчәкдир ад-санын,
Галмајачаг јер үзүндә нишанын.
Чај дедији сөзләр јерини алды,
Илдән-илә көлүн сују азалды.
Авар басды, чән үзүнү бүрүдү,
Ахырда лап бүтүн-бүтүн гуруду.

М. J. Лермонтов

МТСЫРИ

(поемадан бир парча)

1859-чу илдә Шејх Шамил әсир олунчаја гәдәр чар Русиясы истила ордусу илә Дағыстан арасында узун мүһарибәләр кедирди. Бу мүһарибәләрин бириндә бир рус кенералы әсир дүшмүш алты јашында бир нахош дағыстанлы ушағыны Күрчүстан монастырларынын биринә кәтирир. Бурда раһибләр буна мүәличә едиб сағалдырлар вә тәрбијәләри алтында ону рәһбанлыға һазырлајырлар.

Әсирин һәмишә фикри вә хәјалы вәтәнә гачмаг имиш. Бу хәјал илә бу әсир чаванлыг синнинә ердикдән сонра бир кечә фыртына вә борандан истифадә едәрәк гачыр. Раһибләр исә буну тәғиб едәрәк үч күндән сонра јаралы вә зәиф бир һалда тапыб јенә монастыра кәтирирләр. Оғлан күн-күндән елә зәифләшир ки, чох чәкмәдән өләчәји ашкар олур. Она көрә раһибләрин бири онун јанына төвбә вә истиғфар вермәјә кәлир. Бу да лабүд галараг ахырынчы күчү илә галхыб дејир:

I

— Кәлмисән мәнән алмаға играр,
Ејләјим та ки төвбә, истиғфар.
Чох сағ ол, хејли разыјам мән һәм,
Истәрәм бир нәфәр ола һәмдәм —
Ки, дејәм та она бу гәмләрим,
Чәкдијим мөһнәтү әләмләрим,
Бәлкә тутгун үрәкчијим ачыла,
Руһумун тар думанлары гачыла,

Кимсәјә мән јаманлыг етмәмишәм,
Бәд әмәлләр далынча кетмәмишәм,
Акаһ олмаг диләрсән ишдән әкәр,
Сәнә бир нәф'и јох онун о гәдәр.
Амма бир дә үрәкдә һәр нә ки вар
Лазымынча ачыб демәкми олар?
Мән аз өмр етмишәм сәбавәтдә,
О да кечмиш бүтүн әсарәтдә.
Ики бөјлә өмүр верәрдим мән,
Ја бачарсам, дәјишидирәрдим мән,
Өјлә бир өмр илә ки, горхулудур,
Дәһшәтү изтираб илә долудур...
Мән танырдым бир игтидар, анчаг
Мәндән алмыш о ихтијар анчаг,
Мәнә һөкм ејләмишди бир хулја,
Атәшин шөвг, одлу бир сөвда.
О мәним фикрими доландырды,
Гәлбимә дүшдү, јахды, јандырды
О мәни һүчрәдән кәнарә чәкәр,
О мәни дәштү куһсарә чәкәр,
Бир көзәл, бир севимли дунјајә,
Гајнајан, пүрһәјатү говғајә.
Орда дәһшәт ичиндә лејлү нәһар
Булул алтында кизләнир гајалағ
Адам оғланлары үгабаса,
Кәзәр азадә орда бипәрва.
Мән бу ешги үрәкдә кизләмишәм,
Кечәләр көз јашымла бәсләмишәм.

II

Дәфәләрлә ешитмишәм, гоча, мән —
Ки, өлүмдән гутармысан мәни сән.
Нә үчүн?... Галмышам һәзин, тәнһа,
Зилләт илә бөјүмүшәм бурада.
Мән о солғунча јарпағам ләрзан —
Ки, гопардыб атыб мәни туфан.

Бу гаранлыг ев ичрә бисаһиб,
Үрәжим тифл, талеим раһиб.
Мән мүгәддәс ата-ана сөзүнә
Тапмадым бир эвәз олан кәлмә.
Гоча! Әлбәттә, сән чох истәмисән,
Һәм бу бабәттә сә'ј ејләмисән, —
Унудам та ки, мадәри, пәдәри,
О мүгәддәс, о дадлы кәлмәләри.
Јох, әбәс фикрдир, хәтадыр бу,
Набәча, һәм дә нарәвадыр бу.
Мәнлә о кәлмәләр доғулмушдур,
О мәним чүз'и-чаным олмушдур.
Көрдүм әғјарын ашиналары вар,
Вәтәни, гөвмү, әгрәбалары вар;
Амма јохдур мәним атам вә анам,
Олара пис күнүмдә архаланам.
Нә дә бир јари-меһрибаным вар,
Түрбәсиндән нә дә нишаным вар.
Бу јанан синәми оғушдуррам,
Башга бир синәјә говушдуррам,
Танышым олмаз исә дә о мәним,
Јалныз олсун севимли һәмвәтәним.
Һејф, әчәл кәлди, үстүмү алды.
Даһа көнлүмдә аризум галды.
Өлүрәм инди бурда, гүрбәттә,
Ханимансыз, јетим, әсарәттә.

III

Билмәк истәрмисән азадлыгда
Мән нәләр көрмүшәм уиаглыгда?
Көрмүшәм чох көзәл-көзәл шејләр;
Сөјләсәм кәр, бәјани тул чәкәр.
Арасындан думанларын бахараг,
Көрүнүр, көрдүм, ол заман чох узаг,
Тәпәси санки парлајан алмаз,

Уча, тәрпәнмәјән, мүһиб Гафгаз.
Ону көрдүм, көнүл сәфаланды,
Нә үчүн, билмәдим, чилаланды.
Мәнә санки о анда сөјләдиләр:
Бах, сән орда кечирмисән күнләр.
Евимиз дүшдү онда хатиримә,
Кәлди, дурду, көрүндү көзләримә
Көјмүзүн о севимли мәнзәрәси,
Көлкәдә дүшмүш евләри, дәрәси.
Ешидирдим мән атларын сәсини,
Гәрјәјә ахшам үстү дөнмәсини,
Атларын кишнәјиб јүјүрмәсини,
Ашина итләрин дә һүрмәсини.
Јадыма дүшдү һампалар, гочалар,
Ајын ајдынлығы олан кечәләр —
Ки, бизим доггаза кәлирләр иди.
Јығылыб көфтку едирләр иди.
Бу хәјаллар тәмами нөвбәт илә,
Нәзәримдән савышды сүр'әт илә.
Мән бу әфкара далдығым јердә
Заһир олду атам бәрабәрдә.
Нечә евимздә көрмүшәм о сајаг
Кејмиш иди дәмир кејим, голчаг.
Чүмлә говга либасы әјниндә,
Белдә хәнчәр, түфәнки чијниндә.
Ири, тутгун көзү, ачыглы гашы,
Е'тинасыз, гүрүрлу кәч бахышы.
Бир дә дүшдү анам, бачым јадыма;
— Јетсин аллаһ гәрибләрин дадына, —
Бири чантәк мәни гучаглар иди,
Бири лај-лај дејиб дә охшар иди.
Дәрәләрдән әсән сәфалы јели,
Дадлы, шыршыр ахан дајазча сели,
Сары чај гумларын гучаглар идим,
Үзәриндә бүтүн күн ағлар идим.
Су үзүндән кечирдиләр гушлар,

Дэстэ-дэстэ көзэл гарангушлар.
Чох севинчлэ ганад ачарлар иди,
О гэдэр алчачыг учарлар иди, —
Тохунурду ганадлары сулара,
Чох бахырдым һэвэслэ мэн олара.
Бир дэ кэлди хэжалыма көјүмүз,
Раһэт, асудэ јурдумуз, евимиз.
Очағын гаршысында һэр ахшам
Әјләшиб сөһбэт ејләјирди бабам:
— Иштэ, кечмиш заманда инсанлар
Нечэ раһэт јашардылар онлар.
Варды дүнјада, хејир, һәм бэрәкәт,
Боллуг иди, учүзду һэр не'мәт,
О заманларда шимдидән афаг
Пәк чәлаллыјды, һәм дэ пәк парлаг.

IV

Билмәк истәрмисин — бајаг демишәм —
Ки, азадлыгда мән нә ејләмишәм?
Мән бу үч күндә өмр едиб раһэт,
Јашамагдан чох алмышам ләззәт.
Олмасајды әкәр бу үч кош күн,
Мәним өмрүм олурду пәк дүшкүн
Гочалыгда сәнин һәјатынтәк,
Чәкдијин гәмли мүшкүлатын тәк
Вар идим чохдан ол тәмәннадә,
Долашајдым чыхыб бу сәһрадә.
Бир көрәјдим көзәлмидир бу чаһан,
Бир биләјдим нечүн доғуб инсан?!
Мәһбәс үчүнмү ја азадлыг үчүн,
Дәрду гәм, гүссә, ја ки шадлыг үчүн.
О кечә жылдырым, јағыш, туфан
Сизи горхутмуш иди бипајан.
О заман сиз јыхылдыныз хакә,
Гылдыныз сәчдә халиги-пакә,

Гапыны мән үсуллуча ачдым,
Фүрсәти фотә вермәјиб гачдым.
Севинирдим көрәндә фыртынајы,
Сел кими сәсләнән көпүклү чајы.
Булуда ејләдикчә әтфи-нәзәр,
Тутур идим әлимдә шимшәкләр.
Бу диварлар ичиндә, сөјлә мәнә,
Вермәк үчүн нә мүмкүн иди сәнә?
Әвәзиндә о ешги-хүлјанын
Иштидадында бөјлә туфанын,
Одлу гәлбимдә ејләјиб һәјчан,
Мәни етмиш бу нөв сәркәрдан.
Чох јүјүрдүм чөлә, даға, дәрәјә,
Билмәјирдим вәли нечүн, нерәјә.
Һава тутгун, булуд думанлыг иди,
Кечә һәрчәнд пәк гаранлыг иди.
Горхмајырдым кедәндә мән јалныз,
Көјдә әсла јох иди бир улдуз,
Та ишыгландырыб чәтин јолуму,
Бир көрәјдим дә бәлкә сағ-солуму.
Орманын саф һавасыны, гачараг,
Нәфәс алмагла шад идим анчаг.
Чох јүјүрдүм, јорулдум ахырда,
Тагәтим һәп кәсилди бир јердә,
Узаныб отлар ичрә кизләндим,
Бир гәдәр динләдим, үрәкләндим.
Јохдур архамча анладым ки, кәлән,
Сәчдә гылдым севиндијимдән мән.
Кечмәди чох, дајанды һәр туфан,
Олду бир аз ишыг һавада әјан,
Фәрг вердим о һалда мән чох узаг,
Көрүнән дағларын башын ағ-ағ.
Нәгш кими кәлирдиләр нәзәрә,
Мән узанмышдым ол заманда јерә.
Һәрәкәтсиз дүшүб дә галмыш идим,
Пәк дәрин бир сүкута далмыш идим.

Дәрәләрдә уларды чаггаллар,
Зәнн едәрдим ки, бир чочуг ағлар.
Каһ хышылдарды халлы, парлаг илан,
О гара дашларын арасындан.
Амма мән зәррәчән дарылмаз идим,
О гаранлыгда һеч дә горхмаз идим.
Чүнки мән дә, гоча, инан, о заман
Вәһшиләр тәк гачырдым инсандан.
Сүрүнүб әф'и тәк узанмыш идим,
Кизләниб јердә далдаланмыш идим.
Бир ағач варды орда хејли уча,
Чох әзијјәтлә дырманыб ағача,
Нерә етдимсә диггәт илә нәзәр,
Мешә көрдүм дағы, дашы јексәр.
Ендим ол вәгт чарәсиз ашағы,
Башладым зар-зар ағламағы.
Үрәјим чатлајырды гејзимдән,
Кәмирирдим сојуг вә јаш јери мән.
Көзјашым ахды торпаға о гәдәр,
Дурду онда аловлу шәбнәмләр.
Е'тигад ет буна јәгинән, инан:
Истәмәздим көмәклик инсандан.
Чүнки сәһраји вәһшиләр кими мән
Јад идим инсан адлыја әбәдән.
Гоча, анд олсун ејлә сән бавәр,
Бир дәгигә сәсим чыхајды әкәр,
Диләсәјди дилим дөнүб јардым,
Ришәсиндән ону гопардардым.
Вар јадында јәгин, билирсән сән,
Чочуг икән һеч ағламаздым мән.
Лакин орда утанмадым әсла,
Ағладым зар-зар бипәрва.
Орда бир кимсә јохду та утаным,
Кизләдим ағламағы, та дајаным.
Мешәликди јаным-јөрәм јексәр,
Бир дә тәк, көј үзүндә гүрси-гәмәр.

Орманы ејләмишди гәрг зија .
Бир тала варды мәндән аз ојана,
Басыб өтмүшдү гумла чығ јерини,
Бүрүмүшдү ағач да јанларыны.
Дүшмүш иди ора ајын ишығы,
Ајдын етмишди гумлар илә чығы.
Кечди бир көлкә гәфләтән орда,
Бәнзәди парлајан көзү гурда.
Сонра көрдүм ки, вәһши бир һејван
Олду дәһшәтлә орталыгда әјан.
Сычрады гумлар үзрә, атлајараг,
Ојнады, јатды, дурду фырлајараг.
Таныдым, парс иди, о һејваны,
Орманын даими никәһбаны.
Кәмирирди һәвәслә бир кәмики,
Ағ күмүш тәк парылдајырды түкү.
Ганлы көзлә бахырды көј үзүнә,
Һавлајырды, дурурду ај үзүнә.
Дикләниб каһ аја мырылдарды,
Титрәдиб гујругун да һавларды.
Бир тиканлы ағач гапыб јердән,
Көзләдим говғанын заманыны мән.
Сусадым арслан кими ганына,
Һазыр олдум һүнәрлә мејданына.
Бәли, чарәм нәдир? Гәзавү гәдәр —
Өмрүмү башга јолда гылды һәдәр.
Јохса шимди вәтәндә олса идим,
Тај-тушум ичрә мән дә олса идим,
Бил, јәгин гәһрәман олурдум мән,
Адлы бир пәһләван олурдум мән.

V

Көзләјирдим дуруб да пусгуда мән,
О да дујду һәниртим и бирдән,
Гәфләтән налә чәкди, атланды,
Бүтүн әтрафы басды сарсынты.

Пәнчәсијлә јерин гумун, дашыны
Газды кинлә, гычырдадыб дишини.
Ајаг үстүндә сонра дик галхды,
Узаныб бир мәнә тәрәф бахды.
Етди бирдән гудуз кими һәмлә,
Мәни горхутду әввәл өлмәклә.
Лејк мән вермәдим она фүрсәт,
Ону вурмагда ејләдим сибгәт.
Мәним вурмам да ејлә чәлд олду,
Ағачым балта тәк башын бөлдү.
Чәкди, инсан кими о дәм нә'рә,
Фырлајыб та дәмин сәрилди јерә.
Јарасындан булаг кими ал ган
Төкүлүркән, дүбарә нә'рәзәнән
Синәмин үзрә галхды, атланды,
Бу сајаг говғамыз аловланды.
Вермәдим мән маңчал она, дурдум,
Ағачы һүлгүнә сохуб бурдум.
Ики дәфә о һәрчи гырпынды,
Ахырынчы күчүјлә тәрпәнди.
Ики јолдаш кими гучаглашдыг,
Долашыб чүт илан кими ашдыг,
Чеврилиб јер үзүндә һәр икимиз,
О гаранлыгда чох долашдыг биз.
Елә горхунч иди о дәм һалым,
Јыртычы, вәһши парс кими залым,
Үрәјим одланды гејзимдән,
Бағырырдым дәхи онун кими мән.
Демәли, мән дә парс кими о заман,
О тәрәфләрде доғмушам анадан.
Белә инсан кими данышманы мән,
Сан унутмушдум ол заман гәт'ән.
Гәзәбимдән, инадү кинимдән
Елә сәсләр чыхырды синәмдән,
Дејәсән ким, бу сөзләрә һеч вәгт
Дил ушаглыгда етмәмиш адәт...

Дүшмәним дүшдү күчдән, әлһасил,
Нәфәс алды ағыр-ағыр, мүшкил.
Мәни ахырда бир дә бәрк сыхды,
Чанағындан бәбәкләри чыхды.
Сонра сакит бир ујгуја кетди.
Көз јумулду, бәбәкләри итди.
Лејк чан верди о дилиранә,
Рубәру дүшмән илә мәрданә,
Нечә ким говғада мүбаризләр —
Өлсә дә, бир икидлик илә өләр.

VI

Сән көрүрсән синәмдәки јараны,
Чох дәриндир кәсилмәјир дә ганы.
Парча-парча дидинмиш эт, дәридир,
Ити чајнагларын әсәрләридир.
Нәлә онлар сағалмамыш, бир бах,
һәм сағалмаз кәр өртмәсә торпаг.
Мәни ағушуна чәкәндә мәзар,
Онда бунлар һәмишәлик сағалар.
Чыхды јаддан һаман дәгигә јарам,
Сә'ј гылдым ки, тез гачыб гутарам.
Нә гәдәр вардыр гүввәтим јенә дә
Кәздим аварә сүбһәтәк мешәдә.
Лејк мән чәкмишәм әбәс зәһмәт,
Јох имиш талејимдә ол гисмәт.
Вермәјән вәгт мән гәзәјә риза,
Күлүр имиш мәнә о дәмдә гәза.
Мешәликдән чыханда олду сәһәр,
Сүбһ ишыгланды, батды көвкәбләр.
Күн чыхыб дағ башындан учду думан,
Гаралырды галын, гара орман.
Көрүнүрдү узагда тәк бир кәнд,
Көнлүм олмушду бир гәдәр хүрсәнд —
Ки, ешитдим јахындакы дәрәдән

Күчлү кумбулту, бөрк күлөк бирдөн,
Отуруб динлөдим ешитдикчә,
Артды ол сәс гулаға жетдикчә.
Дөнүб арха тәрәф гыланда нәзәр
Һәп узагдан көрүндү ики нәфәр.
Таныдым ки, кәлир далымча мәним,
Горхудан әсди, титрәди бәдәним.
Билдим инди кәлиб мәни тутачаг,
Бир дә бу мәнбәс ичрә гәјтараचाг.
Бу гәдәр чәкдијим әзијјәтләр
Һамысы кетди бадә, олду һәдәр.
Бу гәдәр иштијаг илә нечә күн
Чалышыб сәбр гылмышам нә үчүн?
Ондан өтрү ки, мән дә азадә
Јашајыб өмр едәм бу дүнјадә.
Тагәтим галмајыб даһа чәбрә,
Үрәјимдә апарырам гәбрә
Һәсрәтин чәкдијим әзиз вәтәнин
Иштијаги-вүсали илә сәнин
Ол һәгарәтли рәһмү рә'фәтини,
Һәм бу јерсиз олан мәзәммәтини
Һәлә мән шүбһәлијдим онда, бу чүр —
Зәнн едәрдим: бу көрдүјүм јухудур...
Та ки, сәсләнди гәфләтән һагус,
Олдум ол вәгт бүсбүтүн мә'јус.
Чүн түфулијјәтимдән индијәдәк
Мәни даим бу сәс едәр дилтәнк.
Дадлы-дадлы, көзәл-көзәл рә'јам
Бүтүн олмуш онун сәсилә һәрам.
Ујгу һәр вәгт ки, гапарды мәни,
Мән көрәрдим мүдам әзиз вәтәни.
Бачы-гардашымы, ата-анамы,
Јар-јолдашымы, нәнә-бабамы,
Һүрр, азадә куһү сәһраны,
Һарын атларла, илхычы, чобаны.
Гајалар ичрә далды чәнкү чидал,

Едир идим бу барәләрдә хәјал...
Динләдим ол сәданы гүввәтсиз,
Аһү әфғансыз, ешгү һәсрәтсиз.
Ешидән вәгтдә һаман сәси мән,
Елә билдим ки, чыхды гәлбимдән —
Бир куја күлүнк илә вурду,
Синәмин тахтасын әзиб гырды.
О заман анладым итиб әмәјим,
Галды бир дә гијамәтә диләјим.
Гәт'и сурәтдә вазеһ олду мәнә —
Ки, маһал әмрдир, дөнәм вәтәнә.

VII

Сөзүмү мән даһа тамам еләдим,
Чүмлә тәғриримн хитам еләдим.
Сөјләдим мән гәзијјәнин оланын,
Сән билирсән јәгин ишин галанын.
Ја инан, ја инанма һеч сөзүмә,
Фәрги јохдур, мүсавидир көзүмә.
Мәни бир шеј едәр фәгәт мәнзун —
Ки, вәтәндә мән олмадым мөдфун.
Мәни ол хаки-пак иситмәјчәк,
Сојумуш нә'шими чүрүтмәјчәк.
Дујғусуз дөрд дивар ичиндә мәним
Бу ачы сәркүзәшти-пүрмиһәним
Һеч кимин көнлүнү буландырмаз,
Үрәјин, аз да олса, јандырмаз.
Тез бу мөчһул адам чыхар јаддан,
Галмаз әсла нә ад, нә сан, нә нишан.

VIII

Әлвида, еј ата, худаһафиз!
Әлини вер мәнә, худаһафиз!
Көр нечә од тутуб јанар бәдәним,
Вар ушаглыгдан од синәмдә мәним.

Гуш кими булмајыр да данэсина,
Яндырыр шимди һэбсханэсина.
Етмэк истэр о чанибэ өвдэт,
Вермиш алэмлэрэ гэмү мөһнэт.
Лејк бунлар мэнэ нэ лазымдыр,
Кэрчи руһум беһиштэ азимдир.
Гој о чәннэтдэ ашијан тутсун,
О мүгэддэс јери мэкан тутсун.
Тифл икэн мэн вэтэндэ ки, вар идим,
Учурум дағлар үзрэ ојнар идим,
Әкэр о шанлы күнлэрин јеринэ,
Ја о гијмэтли еллэрин биринэ,
Версэлэр мин беһишт рөвзэсини,
Бил, дәјишмэм бир дәгигэсини!..

Билірэм, аз галыб ки, чыхсын чан,
Чох да чэкмэз, кэлир чатыр о заман.
Бујур, ол күн мэни апарсынлар,
Бағымызда, о јердэ гојсунлар.
Орда ки, јасэмэн күл ачмышдыр,
Бүтүн әтрафа әтр сачмышдыр.
Оранын чох сәфалыдыр навасы,
Ағ чичэклэр ачыб акасијасы.
Күнэшин гаршысында јарпағлар
Титрәјэндэ гызыл кими парлар.
Вар көзэл лалэси, јашыл чәмэни,
Орда гојсунлар әмр ејлэ мэни.
Бир дојунча олум нэзэрэндаз,
Көрүнүр орда чүн бизим Гафгаз.
Бәлкэ ордан сәба јели совуша,
Бу бизим баға бир күзары дүшә.
Һәсрэт илэ баханда мэн вэтэнә,
Кәтирир ајрылыг саламы мэнә...
Бәлкэ ахыр нәфәс алан јердә,
Ешидәјдим вэтэн сәсин бир дә.
Елэ фикр ејләрэм о саатдә,

Башым үстүндә вәгти-реһлэтдә
Бир әзиз доғма гардашым вардыр,
Севкили јарү јолдашым вардыр.
Узадыб диггәт илэ әллэрини,
Силәчәк алнымын сәрин тәрини.
Санарам, јолдашым әзиз кәс илэ,
Мәни охшар һәзин-һәзин сәс илэ.
Јатарам бу хәјал илэ раһәт,
Даһа һеч кимдән ејлэмәм нифрәт!..

1910

ПЕЈҢӘМБӘР

О замандан ки, һакими-мүтлэг
Мэни гылмыш пејәмбәри-бәрһәг,
Хәлги-аләмдән ејләјиб мүмтаз,
Мэнэ вермиш кәрамәтү е'чаз,
Адәм өвладынын көзүндә мүдам,
Сәфһә-сәфһә хәтаву зүлм охурам.
Онлары әмри-һәглә мән һәр вәгт
Әдлү инсафа ејләдим дә'вәт.
Мэнэ әгвамым етди истеһза,
Атдылар тә'нә илэ сәнки-чәфа.
Шәһрдән дишрә гачдым ач, јалавач,
Јашадым чөлдә аллаһа мөһтач.
Јердә инсандан өзкә һәр нә ки вар,
Көјдә һәтта ишыглы улдузлар,
Чүмлә әһди-әләстә етди вәфа,
Деди: «Сүбһанә рәббиәл-ә'ла».
Амма бир шәһрдән һачаг кетсәм,
Халг ичиндән өтүб үбур етсәм,
Күләрәк тә'нә илэ гоча кишиләр
Мэни әтфалә көстәриб сөјләр:
— Еј ушағлар, будур, бахыз, о дәли —

Ки, дејир вар элимдә аллаһ эли,
Бу сизә олмаг истәјир рәһбәр,
Кәлмишәм-дер бу гөвмә пејғәмбәр.
Гәһр едиб үз чевирди бу биздән,
Кетди дағларда ејләди мәскән.
Истәјирди инандырыб сөзүнә
Бизи дә табе ејләсин өзүнә.
Көр нә бош иддиа едир ахмаг —
Ки, бунун ағзы илә һәзрәти-һагг —
Данышыр. Бир бахыз, нә гәмкинدير,
Нечә солғун, зәифү мискинدير.
Нечә чылпагдыр о, бахын, нә фәгир —
Ки, бүтүн хәлг едир ону тәһгир.

1912

ВӘТӘН

Мән сеvirәм вәтәними, амма әчибә севмәк,
Ағлым чатмаз тә'јин едәм о ешгимин пәјәсин.
Нә ган төкүб газанылмыш шөһрәтинә күвәнмәк,
Нә кибр илә долу олан е'тибарын сәјәсин.
Нә гаранлыг, мүбһәм, гәдим рәвәјәтин истәрәм,
Бу шејләрин һеч бириси хатирими шад етмәз.
Чох сеvirәм.
— Нәдән өтрү?
Мән өзүм дә билмирәм.
Онун сәрин јајлагларын, көнүл нечә јад етмәз.
Галын, көзәл мешәләрин, дәрја кими чајларын,
Арабаја миниб күндүз чапараг јол кетмәји,
Тикиш тикән аналарын ләззәтли лајлајларын,
Кәндин титрәк одларына кечә нәзәр етмәји.
Од вурулмуш күләшләрин көјә чыхан түстүсүн,
Гышлаглардан јајлаглара көчүб кедән елләри.
Дәрзләрлә долу олан хырманларын истисин,
Ахшам чагы јаваш-јаваш әсән сәрин јелләри.

100

Мән көрүрәм күләш илә өртүлмүш бир газманы,
Архасында котан илә сүрүлмүш бир јамачы.
О әтрафда хејли таныш олмадығым инсаны,
О тәләнин лап башында бир чүт јашыл ағачы.
Нә вәгт ки, кәндимиздә олур бајрам ахшамы,
Бир һампанын доггазына кәлиб чәм олур һамы.
Чох сеvirәм чаванларын күлүб данышмагларын,
Бир-бирилә хырда ушагларын ојнашмагларын.

1912

МУБАҢИСӘ

Казбек дағы өз һәмчинси дағларын
Дәстәсинин бәрабәриндә бир күн,
Шат дағилә бир зәбани-һал илә
Бәһс едирди куја бу минвал илә:
— Казбек, сагын, — деди гоча Шат дағы, —
Сән мүфтә олмадын инсан јатағы.
Гардаш, бунлар дағын белиндә тикәр,
Бах, көр нечә түстүләјән дәхмәләр.
Дәрин, дарысгал дибиндә дәрәнин,
Рә'д кими курулдајыр балталар.
Дашдан олан тахтасында синәнин.
Дәмир белләр гызыл ја мис чыхардар.
Бу сылдырым гајалар үзрә дурар,
Мәһабәтли јоллар газыб гајырар.
Һијләкәрدير халгы, бурда јәгиндир,
Анчаг әввәлинчи гәдәм чәгиндир.
Гүввәтлидир Шәрг әһли, һәм кәсрәтли,
Сагын, гардаш, давран чох еһтијатлы.
Гаф дағыдыр бура, гушлар солтаны,
Анчаг симүрғләр гонан гајаны —
Ким, чулғајыр галын гара думанлар,
Инди бурдан кәлиб кечир карванлар.
Казбек деди: — Дејил бу фикрин мәғбул.

101

Мән Шәргдән горхмајырам, әмин ол.
Чүн доггуз әсрдир булар јатмышлар,
Дәрин, ағыр бир ујгуја батмышлар.
Бах, көр чинар көлкәсиндә күрчүләр,
Сәрхош, әлван шалвар кејмиш кејф еләр.
Хумарлы, гајғысыз чалыр рүбабы,
Төкүр көпүкләдир, ичир шәрабы.
Бах бу јана, тамаша гыл Теһраны,
Әлдә тутмуш түстүләјән гәлјаны.
Һовзун кәнарында раһәт әјләшир,
Тахтын үстә мүркүләјир, кәрнашир.
Одур Бејтүлмүгәддәсин ајағы,
Алтында хәлг олмуш аллаһа јағы.
Һәрәкәтсиз, сәссиз, өлмүш өлкәдир,
Ашағысы даими јад көлкәдир.
Мисрин еһрамларын јујар сүбһү шам,
Нилин сары сују, бах, әләддәвам.
Бәдәвиләр шүчаәти унутмуш,
Әлван алачыгларда мәнзил тутмуш.
Сајыр улдузларын сабит сәјјарын,
Охур әчдадынын кечмиш асарын.
Бүтүн бурда көзә кәлән нә ки вар,
Раһатлыға гијмәт гојуб јатмышлар.
Әскимиш, көһнәлмиш Шәргин таваны,
Јохдур мәни зәбт еләмәк имканы.
Чаваб верди ағсаггал Шат камаллы:
— Һәлә тездир, аз ловғалан бу һаллы,
Шимал сары бирчә дөнүб гыл нәзәр,
Бах, көрүнүр, гардаш, гәрибә шејләр.
Казбек горхду бу хәбәри дујанда,
Шимал тәрәф дөнүб бахан заманда
Көрдү кәлир бир гаралты узагдан,
Вар гәрибә гарышыглыг, һәјәчан.
Һејран олуб, вәһшәтдән фикрә кетди,
Бәрк галмагал, шејпур сәси ешитди.
Урал дағындан та Дунај чајнадәк,

Дағлар, дашлар, чөлләр, гошундур ејзән.
Од парлар атларын дырнагларындан,
Тоз гопмушдур һүкрәм чапмагларындан,
Ағ чыггалар әсәр, парлар јараглар,
Ән габагда апарылыр бајраглар.
Һәм чалыныр тәблү кусу нағара,
Далдан кәлир топ, топхана, гумбара.
Фитилләри түстүләјир һавадә.
Мүһарибәјчин олмушлар амадә.
Фәрман верир гошунлара ағсаггал,
Тәчрүбәли, бир ачыглы кенерал.
Ағыр-ағыр булут кими фөвчләр —
Кәлир, верир дәрја кими мөвчләр.
Дәһшәтли, гүввәтли, һесабыз ләшкәр
Шималдан дүз Шәргә јүрүш едирләр.
Казбек бахыб көрдү та ки, бу һалы,
Дујду, билди ки, нәһсдир игбалы.
Гәмкин, мә'јус дүшмәнләрин истади
Сајсын, амма чашды, саја билмәди.
Начар галыб сусду даим ол заман,
Булутларын алтында олду пүнһан.

ЧӘРКӘСЛӘР

Галын гара мешәнин ортасындакы ачығы
Булутлу көјдән ишыгландырыр ајын ишығы.
Јаныр дағ үстә олан гәл'әнин дә лампалары,
Думанда титрәк ишыгларла чәлб едир нәзәри.
Ағачларын арасындан гәфилдән олду әјан
Јараглы, еркәк ат үстүндә бир нечә оғлан,
Бир аз о јан-бу јана бахдылар сола вә саға,
О вәгт чүр'әт илә атдан ендиләр ашаға.

Кэмэрләриндә ғылынчлар, чијинләриндә түфәнк,
Бојунларында һәмајил, ики гатар да фишәнк.
Јәһәр гашындан асылмыш гоша тапанчалары,
Атылмыш иштә атын тәркинә јапынчылары.
Атын башын ағача бағлајыб дағылды һамы,
Дүбарә һалга вуруб бир јерә јығылды һамы,
Бир аз одун, гуру чөр-чөп јығыб алов галады,
Зәбанә чәкди алов, түстү галхды чулғалады.
Отурдулар јерә, дирсәкләниб узанды бири,
Түфәнкинә голуну сөјкәјиб дајанды бири.
Бири ғылынчына сејгәл верирди мәрданә,
Бири силирди каманын, охун дилиранә.
Үмуми сакит икән етди мәтләбә ағаз
Дәмир кејимли, полад таскүлаһлы бир кнјаз:
— һүнәрли, адлы вәтәндашларым, а чәркәсләр!
Шәһид олуз, чата билмәз бу фејзә һәр кәсләр.
Көрүрсүнүзмү ки, мөһкәм тикиб бу гәл'әни рус —
Вә лакин орда мәним гардашым јатыб мөһбус.
Башым көтүрмәјир, әсла гајытмарам кәндә,
Сабаһ ону гутарам, ја кәрәк өләм мән дә.
Кечә гучуб дизими гојдум үстүнә башымы,
Јатанда ујгуда көрдүм севимли гардашымы,
Бәрабәримдә дуруб сөјләди: — һарај, гардаш!
Мәни хилас елә, зәһмәтдән өлдүм, ај гардаш!
Буну дејиб нәзәримдән о дәм ниһан олду.
Ојандым, ағлајараг гамәтим каман олду.
Кечә-күнүз арарам бир дә ујгума кәлмәз,
Гутармасам ону, көнлүм, јә'гин ки, динчәлмәз.
Мән инди һазырам өмрүм бу дәм тамам олсун,
Белә зәлил јашамаг бизләрә һарам олсун!
Дејиб бу сөзләри кнјаз дајанды, ордакылар —
Һаман гәсәмләри үч дәфә етдиләр тәкрар:
— Кәрәк сабаһ ја дағылсын бу гәл'ә, гардашлар,
Јаинки галмасын әсла бәдәндә бу башлар.

Ғызарды дан јери, мәшриг јаныб аловланды,
Ачылды сүбһ, батыб ај, һава ишыгланды.
Нәсими-сүбһ ағачын тәрпәдиб будагларыны,
Күнәш саралтды чөлүн бузлу, гарлы дағларыны.
Минишдиләр ата чәркәсләр олдулар гывраг,
Ағачларын арасындан узашдылар чапараг.
Бу јанда шәһрдә бајрам күнүјдү, хасү авам,
Тәмами шадү фәрәһнак едирдиләр бајрам.
Кувулдајырды кәлисадә дәмбәдәм һагус,
Гошун чалырды нејү тәблү кәрранај илә кус,
Дуруб низам илә мејданда сәфбәсәф јекча,
Едирди чүмлә саламлыг рүсумуну ифа.
Базар, күчә бәзәниб, издиһам кәсрәтдир,
Бөјүк, кичик, ушаг, арваддыр, әрдир, өврәтдир.
Кими кедир тәләсик тез чата кәлисајә,
Кими кәзир, дајаныр, ләшкәрә тәмашајә.
Тамама јетди саламлыг рүсуму, чүн ол вәгт
Гошун едирди дағ үстүндә гәл'әјә рич'әт.
Нә көрдүләр ки, узагдан көрүндү бир боғанаг,
Будур кәлир саралыб рәнки, бир казак гачараг.
Јетишди, дүшдү атындан јерә пәришанһал,
Додаглары әсәрәк сөјләди: — Чәнаб кенерал,
Амандыр, өлдүк, әлач ејлә, әмр вер гошуна,
Дағытды гәл'әни чәркәс, дуран да јох дөшүнә.
Мәнимлә дурмуш идик јолдашым кешикдә сәһәр,
Гәфилдән үстүмүзә һәмлә етди чәркәсләр.
Һәзар зәһмәт илә мән гачыб хилас олдум,
Атым пис олса иди, мән дә чохдан өлмүш идим.
Бу мәтләби кенерал чүн ешитди салдатдан,
Мүһарибәјчин о дәм верди ләшкәрә фәрман.
Дөјүлдү тәблү нәгарә, чалынды неј, балабан.
Һүчүм едилди, түфәнкләр атылды, гопду думан.
Бахырсан һәр јана чәркәс гарышга тәк көрүнүр;
Одун, ганын арасындан өлүрсә дә, сүрүнүр.
Топун курултусу, хәнчәрләрин парылдамасы,
Ғылынчларын сәси, гуршунларын выјылдамасы,

Дүшүбдү дағлара сәс, долдуруб бијабаны,
Земини ган бүрүмүш, түстү күһү сәһраны.
Гылынч илә, ох илә, сүнкү илә, күллә илә,
Оланда әлбәјаха јумруг илә, силлә илә,
Кәсиб, бичиб, дағыдыб, јандырыб, әзирди бүтүн
Голун, гычын, синәсин, баш-көзүнү бир-биринин.
Едирди руслара ширанә һәмләләр чәркәс,
Вуруб јыхырды гылынч илә дүшмәни һәр кәс.
Думанда гырмызы топ күлләси куруллар иди,
Јарырды сәфләри лај-лај јерә јатырдар иди.
Ах, уф, сызылты, аман, дад, һарај, фәған, урра,
Чөлү, дағы бүрүдү, мәһшәр олду сан бәрпа.
Бу јанда үркмүш ат үстүндә бир нәфәр оғлан,
Булаг кими јарасындан фишылдајыр ал ган,
Бачармады аты гајтарсын өз тәрәфләринә,
Көтүрдү ат јазығы гачды рус сәфләринә.
Күјүкдү, галхды көјә, саһибин јерә салды,
Јыхылды һәм онун үстә өзү өлүб галды.
Бу јанда бир јаралы гәһрәман чәкир фәрјад,
Рәфигләрин чағыраркән едә она имдад —
Ки, архадан тәпәсиндән гылынч илә вурулур,
Оху, каманы әлиндән јерә дүшүб јыхылыр.
Бири гачыр, бири далдан говур, кәсир јолуну,
Вурур гылынч илә торпаглара салыр голуну.
Басыр јенә гашы үстә заваллы мәғфәрини,
О һал илә арајыр һәм сол әлли хәнчәрини.
Тутубдур һәр тәрәфи горху, тәһлүкә, дәһшәт,
Шәһәрдә, гәл'әдә, кәндләрдә хоф, өлүм, вәһшәт.
Бир өзкә чәркәс әлиндә гылынчы ојнадараг,
Қазакларын сәфинә һәмлә ејләди чапараг,
Гылынчы һеч ашағы енмәмиш вурулду о да,
Гачыб гутармады һәрчәнд истәди гајыда.
Бу һалда башгасы — әлдә парылдајан хәнчәр.
Гәзәблә бир казакын үстүнә һүчумвәр —
Олуб, гылынчы башы үзрә бир доландырды,
Ат илә ол казакы вурду, јумбаландырды,

Вәли о дәмдә әһатә едилди һәр јандан,
Алыб дәрин јаралар дүшдү тез о да чандан.
Ахырда кнјаз өзү кәсрәти-һәрарәтдән
Бачармады гала ат үстә, дүшдү тагәтдән.
Јыхылды, јердә галанлар бурахдылар дөјүшү,
Гачыб дағылды һамы јағдырар икән сөјүшү.
Далынча рус оларын төкдү күллә бараны,
Гачан гачыб, өлән өлдү, битирди дә'ваны.

Будур, даһа ара сајхашды, тоз, думан чәкилир,
Фәгәт түфәнк атылыр, бурда-орда һәрдәнбир,
Бу јан, о јанда фәгәт нүдрәтән казак атышыр,
Шәһәрдә, гәл'әдә хәлг архајын кәзиб данышыр.
Кәсилди сәс даһа јох бир сәда, мајак да јаныр,
Түфәнк илә гаровуллар кешик чәкиб доланыр,
Сүкутдур һара бахсан вә лејк һәрдәнбир,
Хәшин курултулу бир сәс кәлир: кәлән кимдир?
Фәгәт јенә арабир тәк, јаман гәзәбли казак
Дөнүб кәлир атын үстүндә гәл'әјә чапараг.
Фәгәт аз-аз јапалаг, гарғалар едир гыр-гыр,
Гонубду чөлдәки чәмдәкләр үстүнә дағыдыр.
Кәһ әскәрин чадырындан кәлән ишыг титрәр.
Парылдар ортада кәһ ганлы, паслы бир хәнчәр;
Кешик чәкир гаровуллар, һеч ејләмир гәфләт,
Бүтүн-бүтүн һамы асудә, һәр тәрәф раһәт.

ТЕРЕКИН СОВГАТЫ

Залым, вәһши Терек чајы көпүкләнәр, куруллар,
Һүндүр-һүндүр гајаларын арасындан уғуллар.
Нәрилтиси, ағламасы онун бәнзәр туфана,
Көз јашынын гәтрәләри сычрар о јан-бу јана.
Јүјүрдүкчә сәһралардан о ганичән һиләкәр,
Қаспи дәрјасына белә назлы-назлы шырыллар:

— Гоча Каспи! Чәкил јол вер, далғаларым гој кәлсин,
Бас бағрына, јер вер, сәнин ағушунда динчәлсин.
Доғулмушам Қазбек кими уча дағын јанындан,
Сүд әммишәм һәмишә мән булутлар пүстанындан.
Инсанларын игтидары һәр гәдр олса зијадә,
Онлар илә чарпышмаға данм варам амадә.
Өвладын ојнатмагчын Дарјал сәддин дағытдым.
Копа-копа дашларыны ордан бура ахытдым.
Амма Каспи өз јумушағ саһилинә әјилди,
Һеч динмәди, јатмыш иди, санки ојағ дејилди.
Нәвазишлә Терек чајы шырылдајыб дүбарә,
Пычылдады бу нөв илә јенә о ихтијарә:
— Совгат кәтирмишәм сәнә, гијмәтдә гајәт сәнкин,
Қабардинләр давасындан бир гәһрәман қабардин.
Бах, әјниндә чох гијмәтли, јахшы дәмир кејим вар,
Дәјәрлидир голларында олан полад голчағлар.
Гызыл сујилә үстүнә чәли хәтләр газылмыш,
Гур'ани-ә'зәмдән она пак әјәләр јазылмыш.
Гашларыны дүјүмләмиш, һирсли едир нәзарә,
Ачылмышдыр јарасындан бир фышгыран фәвварә.
Ачыг, чавабсыз көзләри гәдим кинлә долудур,
Баш гојдуғу нијјәт варса, о да вәтән јолудур.
Галын топа бирчәкләри өз ганилә бојанмыш,
Бығларынын кәнарында ган лахтасы дајанмыш.
Хәзәр бәһри бу дәфә дә јенә чаваб вермәди,
Терек чошгун далғаларла јени хәбәр сөјләди:
— Динлә дајы, кәтирмишәм бир гијмәтли совгат да,
Бу гијмәтдә һеч бир төһфә тапылмаз қаинатда.
Кәтирмишәм казаклардан мән бир гызын нә'шини,
Јетирмәјиб көзәлликдә дүнја онун ешини.
Ачыг сары кејсулары дағылмышдыр пәришан,
Көјәрмиш чийнинин үзрә төкүлмүш әфшан-әфшан.
Тутгун, мәнзун сима илә сакит, ширин јатмышдыр,
Дөшүндәки аз јарадан ал фәвварә атмышдыр.
Өз елиндә ондан өтрү јалныз бири кирјандыр,
Кременски, казаклардан о бир чаван оғландыр.

Кәһәр атын јәһәрләјиб о да кетди мејдана,
Чеченләрин давасында чан тапшырды чанана,
Ачыглы сел сусду, та ки сөзүн бура јетирди,
Үзә-үзә су үзүндә бир ганлы баш кәтирди.
Сакит дәниз далғаланыб о вәгтдә кәлди чүшә,
Гучаглајыб мәнәббәтлә чәкди ону ағушә.

ҮЧ ХУРМА АҒАЧЫ

Әрәбистанда гумлу чөлләрдә
Үч бөјүк хурма нәхли битмишди.
Бир сәрин чешмә варды ол јердә,
Лакин отлар ичиндә итмишди.
Кечди чох илләр олмады орада
Бир мүсафир кәлиб сираб олсун.
О ағачлар о дады гајнамада
Күндән аз галды говрулуб солсун.
Бисәмәрликләриндән ахырда
Дарыхыб чох шикајәт ејләдиләр:
— Еј тары, сән бизи белә јердә
Нәдән өтрү јаратмысан? — дедиләр.
Биз мәкәр ондан өтрү хәлг олдуғ —
Ки, галаг бисәмәр бу сәһрадә?
Бүркүдән, истидән јаныб солдуғ,
Нәјә бәс лазымыг бу дүнјадә?
Етмәдик бир гәриби биз хошнуд,
Ај тары, еј кәрәминә гурбан,
Бизи хәлг етмәдән нәдир мәгсуд?
Бирчә сиррин бу һикмәтин гыл әјан!
Сөзләри јетмәмишди итмамә —
Ки, узагдан көрүндү бир боғанаг.
Һај, һу, күј, гәрибә һәнкамә,
Данга-данг, занга-занг, даранга-даранг,

Елэ јуклу, гатар-гатар дөвөлөр,
Совуаркән чөлүн о исти, сары —
Гумларыны, тикан гапыб кәвөлөр,
Лөкләјиркән кәлир о ваһә сары.
Алачыглар, кәчавөлөр чатылыб,
Миник алтында далдаланмышдыр,
Үстүнә көһнә бир чечим атылыб,
Чарвадарлар күн алтда јанмышдыр.
Сөјкәнәркән каманына хәстә,
Атына бир әрәб ачыгланды.
Нарын ат галхды дик ајаг үстә,
Ох дәјән аһу кими тулланды.
Ағ либас кејмиш өзкә бир миничи,
Вурду мәнмиз о да ат ојнатды.
Башы үзрә доландырыб гылынчы,
Низәсин атды, тутду, фырлатды.
Бу сајаг һөлһөләјлә бир анда
Кәлди чатды о ваһәјә карван.
Јорғун, арғын, сусуз бијабанда
Ағачын көлкәсиндә тутду мәкан.
Тулуғун долдуруб су ичди тамам,
Јудулар һәм үз, әл, ајагларыны,
Һәм ағачлар баш әјди, верди салам,
Гылды тәкрим әзиз гонагларыны.
Күн батыб ахшам олду чүн, амма,
Олары карван әһли балталады,
О кечә та ишыгланынча һава,
Доғрајыб јандырыб очаг галады.
Сүһһ олан вәгтдә көчүб карван,
Јенә өз адәтилә дүшдү јола,
Бир сојуг күл о јердә галды нишан,
Ону да јел совурду сағ вә сола.
Көлкәсиз инди дә о чешмә ахыр,
Гуру, бош чөлләри сәјаһәт едир,
Һүзн илә чаниби-Һичазә бахыр,
Гәбри-пејғәмбәрә шикајәт едир.

О бијабанда исти јел анчаг,
Сары гум долдуруб она һәр ан.
Овлајыб өз шикарыны учараг,
Гонур орда дидиб јејир чалаған.

ГАНЛЫ

1

Инди даһа кәлиб чатмыш о заман,
Сәнә бир кизли сирр едим мән е'лан.
Мәним сөзүм бүтүн әмри-худадыр,
Зәнн етмә ки, бөһтан ја ифтирадыр.
Үрәкдән е'тигад едиб јәмин ет,
Тез әнчамә јетирмәкчин сонра кет
Дүшмәниндән алмагдан өтрү гисас.
Хәнчәрләрин ағзындан етмиш хилас,
Бил гејб әли тутмуш сәни ниһани,
Алсын јерин та һөкми-асимани.
Сәнин дејил бу алдығын нәфәсләр,
Аллаһ сәни интигам үчүн бәсләр.
Сән интигам аләтисән, сән чәллад,
Өлдүрдүјүн кәрәк олсун Ағполад.
Әзиз атан, анан, бөјүк гардашын
Онун әлилә өлдүрүлмүш, дүшүн.
Вәгта ки, ол залым әлиндә онлар
Мәзлуманә сурәтдә доғрандылар,
Дәркәһи-һәгдән истид'а етмишләр,
Өвладындан баги гојсун бир нәфәр,
Бир күн ата-анасын јада салсын,
Гатилиндән кедиб интигам алсын.
Инди сән дә рәһмү инсафы унут,
Хәнчәринин гәбзәсиндән сонра тут,
Кет, ата-ананын тез ал ганыны,
Дағыт Ағполадын ханиманыны.

Бу нөв илэ залым бир молланума,
Ихтар етди бир кабардин оғлана —
Ки, горхмазды неч өлүмдән, давадан,
Икидлик чатмышды она бабадан.
Һачы көзләрини дикмишкән јерә,
Сығал верди элиндеки хәнчәрә.
Ешитдикчә бу вәһшәтли сөзләри
Әсди бәдәни, гызарды көзләри.
Анд ичди ки, кедиб алсын интигам,
Һаман саат етди гәсдинә игдам.

2

Күн батмышды, һачы гајәт хишмнак,
Гајалардан ашыб кедирди бибак.
Дағлар бүтүн гаранлыгды, хамушан,
Көј үзүндә ишыглы маһи-табан
Булуздан-булута кечир, доланыр,
Кәһ тутулур үзү, кәһ ишыгланыр.
Һачы дүшмәнинин евинә чатыр,
Кәзир, көрүр көч-күлфәт бүтүн јатыр.
Нә дизләри титрәјир, нә әлләри,
Артыг дајанмадан чәкир хәнчәри.
Ағполад оғлунун гарнына сохур,
Буруб чәкир, чыхардыр, сонра галхыр.
Бахыр ки, ахтарыб тапсын атасын,
Та онун да бу чүр версин чәзасын.
Көрүр гоча киши јатмыш сәфалы,
Синәсинә дүшмүш узун саггалы.
Додагларын өртмүш галын бығлары,
Дуа едир кими әли јухары.
Һачы, нечүн вермәјирсән чәзасын,
Мәкәр ешидирсән вичдан сәдасын?
Она да етди хәнчәри һәвалә,
Гоча киши чијәрдән чәкди налә.
Чабалајыб тез һәрәкәтдән дүшдү,

Рәнки гачыб үзү-көзү бүрүшдү.
Бунунла да сојумајыр үрәји,
Вардыр онлардан башга бир диләји.
Диггәтлә ахтарыр бу јан-о јаны,
Јохдур, һаны ахырынчы гурбаны?
Әлин диварлара сүртүр, доланыр,
Гаранлыгды тапмыр, бир аз дајаныр.
Өз гәлбинин дөјүнмәсин ешидир.
— Гыз бәс һарда јатмышдыр? — фикрә кедир.
Ағполадын көзәл гызы да варды,
Јохдур, о ки атасилә јашарды.
Анчаг оларды он једди јашында,
Кәрәк тапыб кәсәм онун башын да.
Иштә булут парчалары ајрылды,
Ај парлады, дүнјаны рөвшән гылды.
Пәнчәрәдән дәрһал евин јеринә
Ишыг дүшдү: һачынын көзләринә
Саташды өлдүрдүјү мејитләри,
Чаван ләзки гызынын дә бәстәри.

3

Кәрруби ујгулу, мәләк кими гыз,
Ганлынын өнүндә чох еһтијатсыз
Јатмышдыр, үзүнә дүшмүшдүр ишыг,
Јуху көрүр чох горхулу, гарышыг.
Раһәт нәфәс чәкә билмир ујгуда,
Сан гатилин көрүр дурмуш бусгуда.
Хумар, гара көзләри аз ачылыр,
Күл јанағы үзрә шәбнәм сачылыр.
Елә бил, дүшдүјү бәланы ганыр,
Јенидән көзләри јенә гапаныр.
Әфсус, нә шадлыг, нә гәм вә мөһнәт —
Ачмаз о көзләри дүбарә неч вәгт.
О көзәллик, о назәнин тамаша —
Гатилинә мане олармы? Һашал

Интигамдыр, хэнчэр олду һөвалә,
Учалды бир үрәк јандыран налә.
Кимдир сызылдајан? Јәгин о гыздыр,
Көрән аллаһ, шаһид дә ај, улдуздур.
Ким о сәси ешидәр, јахуд дужар,
Унудармы ону, раһәтми ујар?
Јох, белә зүлм әсла чыхмаз јадымдан,
Даш олса да, гәлби өлдүрәр вичдан.

4

Молла Ирандан кәбәләр алдырмыш,
Отағына, ејванына салдырмыш.
Халга чәннәт сатмаға ачмыш дүкан,
Бир әлиндә тәсбәһ, бириндә гәлјан,
Галын дөшәк үзрә отурмуш раһәт,
Гәлјан чәкир тәнбәл бәрәсми-адәт.
Буруг-буруг түстү чыхыр гәлјандан,
Вәһшәтли бир сәс ешидир накәһан.
Һачы көзү гызмыш кирир ичәри,
Бир әлиндә јалын ганлы хәнчәри,
О бириндә ләзки гызынын башы:
— Дејиләм интигам алмагдан нашы,
Ахунд аға! Бујур, бу да совгатын,
Инди даһа чатмыш сәнин нөвбәтин.
Өјрәнмишәмми вердијин дәрсләри?
Белә дејиб һачы чалды хәнчәри.
Јазыг молла тәк бир дәфә гышгырды,
Дүшүб өлдү, дөшүндән ган фышгырды.

5

Дағ башында варса да бир нишанқаһ,
Этрафыны басмыш вәһши күл, кијаһ.
Әммамә шәклиндә бир даш јонулмуш,
Бир садә гәбрин үстүнә гојулмуш.

Сүтун кими дикәлмиш бир башдашы,
Ордан узагдакы дағларын башы,
О даими азадлыг гәл'әләри
Бахан заманда чөлб едир нәзәри.
Молла орда өз ишләрилә јатмыш,
Дүнја ону, о дүнјаны унутмуш.
Башга әрә кетмиш онун өврәти,
Горхусуз вар она чох мәнәббәти.

6

Һачы да ондан сонра дүшдү гачаг,
Галды дағларда ел-улуздан ираг.
Өмрү олдугча сәркәрдан доланды,
Һәр сааты мин ил олуб узанды.
Инсанлардан, јығынчагдан кәнара,
Вәһши кими кәзди чөлдә авара.
Арвад көрчәк бәдәни үрпәширди,
Өлдүрдүјү гыз јадына дүшүрдү.
Һәр дәм өлдүрүрдү ону вичданы,
Чәһәннәм тәк јанырды руһу, чаны.
Кизләдә билмәјирди изтирабын,
Дәһшәтин, горхусун, вичдан әзабын.
Башлыг алтында ган тутан көзләри,
Сөјләјирди она чиркин сөзләри.
Өз елиндән, обасындан һеч бир кәс
Онунла олмады әсла һәмнәфәс.
Нифрәт едиб чүмлә гачырды ондан,
О нөв илә ки, гачарлар таундан.
Көзә көрүнсәјди әһјана һачаг,
Түпүрүб гачырды халг ондан узаг.
Даим хичләт тәри ону бүрүдү,
Өмрү дағда, дәрәләрдә чүрүдү.
Јалныз өзү дүјдү, етди е'тигад —
Нечүн мәхлуғ она гојмуш «Ганлы» ад.

ҲАҶЫ АБРЕК

Бөжүк, дөвләтли, варлы кәнддир Чамат.
Неч кимсәјә вермәз әсла малијат.
Диварлары сан поладдан чәкилмиш,
Дава чөлүндә мәсчиди тикилмиш.
Гәһрәмандыр онун азад өвлады,
Гафгазда мәшһүрдур онларын ады.
Јај мөвсүмү, һава исти, чашт чағы.
Күн гыздырмыш дағы, дашы, торпағы.
Гара гушлар, булутларда гаралыр.
Нә тәрпәнә билир, нә ганад чалыр.
Дәрә, тәпә сакитликдир, хамушан,
Јохдур кәнд ичиндә бир нәфәр инсан.
Нәдән исә кәнд бүсбүтүн бошалмыш,
Евдә анчаг арвад-ушаглар галмыш.
Јығылмышдыр мәхлуг чајын дәминә,
Вермишләр өзләрин елин дәминә.
Гочалары, бајлары, ишанлары,
Сөһбәт едир Чамат гәһрәманлары.
Билмәк олмур нә мәсләһәт едирләр,
Бәлкә басгын ејләмәјә кедирләр.
Јахуд рус гошунлары илә олар,
Дөјүшмәкчин чәкирләрми интизар.
Јох, анчаг дәрд-гәм, һәсрәт нишаны
Вардыр үзләриндә сөһбәт заманы.
Ичләриндә вар бир ағсаггал киши,
Башы әсир, бүтүн төкүлмүш диши.
Гоча ләзки бир даш үзрә отурмуш,
Әтрафында кәнд әһли һалга вурмуш.
Сан ағзындан од төкүлүр, алышыр,
Ләзки гәмли-гәмли бу чүр данышыр:
— Гочалыгда мәнә гадирү сүһбан,
Әта ејләмишди үч гыз, үч оғлан.
Амма сонра гәза сәрсәри әсди,
Нәхли-өмрүмүн будагларын кәсди.

Инди гуру көтүк кими тәк, чылпаг
Бијабанларда галмышам јалгызраг.
Көрүрсүз ки, сач-саггалым ағармыш,
Елә бил ки, дағлар башында гармыш.
Лакин бәзән чыхар һүндүр, гарлы дағ
Алтындан да чох исти гајнар булаг,
Көрүрсүз ки, гочалмышам әлиләм,
Инди, Чамат әһли, сизә дәхиләм.
Инди сиздән истәјирәм истимдад,
Танырсызмы кимдир кијаз Бәјполад?
Ким мәнә аллаһ үчүн јардым гылар?
Ким тапыб мәним гызымы гајтарар?
Бачылары гөнчә икән солдулар,
Дүшмәнләр әлиндә әсир олдулар.
Гардашлары доғрандылар давада,
Јалпыз кичик гызымла мән сәһрада
Јахшы-јаман бир нөв илә јашардым,
Бир мағараја сығыныб сахлардым.
Даим түфәнким чижнимдә оларды,
Онда иди аз-чох һәр нәјим варды.
Һәсрәт галдыг да гөвмә, әгрәбаја,
Адәт етдим јаваш-јаваш бәлаја.
Мәнә јени зүлм ејләди зәманә,
Гушум учду, јувам олду виранә.
Јатмышдым бир кечә шәбистанымда,
Мәләк гызым отурмушду јанымда,
Бирдән ајылдым, дудум вар бағырты,
Хәнчәр бәрги, ат шејһәси, чығырты.
Түфәнкими гапдым, дурдум, јүјүрдүм,
Мағарадан чөлә чыханда көрдүм
Бир атлыдыр гызы алмыш гучаға,
Чапыр атын дағдан үзүшаға..
Дајанмадан түфәнкими бошалтдым,
Далларынча бир нечә күллә атдым.
Һејиф ки, дәјмәди, көздән узашды,
Гызымы Бәјполад көтүрүб гачды.

Гочалыгда олдум бу нөв бәднам,
Күчүм јохдур кедиб алым интигам.
Гејрәт мәни өлдүрүр ондан бәри,
Доланырам дағы, дашы, чөлләри.
Чамат әһли! Сизә гурбан бу чаным,
Анчаг букүн сизә кәлир күманым.
Ким сизләрден едәр мәнә имдады?
Ким сизләрден таныјыр Бәјполады?
Ким мәнә аллаһ үчүн јардым гылар?
Ким тапыб мәним гызымы гајтарар?
Хәнчәринин дәстәсиндән тутаркән,
«Мән» сәсләнди бир нәфәр икид оғлан.
Гапламышкән әтрафы сүмтү сүкут,
Дөнүб она бахды чамаат мәһнут.
— Таныјырам мән кнјазы јахшыча,
Көзлә мәни бурда сән ики кечә,
Бош-бошуна мән данышыб динмәрәм,
Әбәс јерә ат белинә минмәрәм.
Вахтын тамамында бурда олмасам,
Јәгин бил ки, фәрзи олмушдур тамам.
Пејғәмбәри шәфи' кәтир, дуа ет,
Мәнә рәһмәт оху, кетсән, сонра кет.

Гызарды дан јери, сәһәр ачылды,
Күнәш доғду, дүнјаја нур сачылды.
Ишыгландырды дағлары, дашлары,
Үфүгдә гарлы дағларын башлары
Думанларын арасындан көрүнүр,
Учалыгдан булутлара сүрүнүр.
Дәрәләрден парча-парча булутлар
Јелкән кими ачылмыш, көјә галхар.
Ат үстүндә отурмуш хејли гывраг,
Дағ белиндә чәркәз кедир чапараг,
Бөркүнү ендирмиш гашлары үстә,
Гәрдән дејир бир јаныглы шикәстә.
Гырмачлајыр аты, јортур, јүјүрүр,

Бир дағы дөндүкдә, бөјүк кәнд көрүр.
Чырылдајан арабанын чәрхләри —
Газмыш јолу, јердә галмыш әсәри.
Сумаг дашындан вар көзәл гајалар,
Орда гојулмушдур јекә тајалар.
Кәндин ајағында бир булаг ахыр,
Тоз галхызымыш суја кәлән мал-нахыр.
Бәјполадын евин көрчәк таныды,
Алтлы-үстлү бир али ејван иди.
Тәрлан кими көзләрини зилләди,
Дағ башында невин сәмтин бәлләди.
Көрдү астанада бојуну бурмуш,
Көлкәдә бир ләзки гызы отурмуш.
Евин габағында вар бир кениш јол,
Бахыр узагдан она мәлул-мәлул.
Кими көзләјирсән, а ләзки гызы?
Һара бахырсан, ај мәшриг улдузу?
Даваданмы гајыдачаг гардашын?
Сәфәрдәнми кәләчәкдир јолдашын?
Ат кишнәјир, чапыр, тоз гопур дағдап,
Иштә бир һәнирти кәлир узагдан.
Гыз зәнн едир сәфәрдән кәлир кнјаз,
Бирдән көрүр бир гонагдыр танынмаз.
Узаг јолдан кәлән шәхсә бәнзәјир,
Атын јормуш, дүшүб галмаг истәјир.
— Бујур, гонаг, атындан дүш, евә кәл,
Јорулмушсан әләш, је, ич, јат, динчәл.
Мәкәр нә вардыр, бир башга чүр бахыр,
Елә бил ки, евдән, ешикдән горхур.
Ихтијарсыз бир аһ чыхды, додагдан,
Сан туфан бир јарпаг үздү будагдан.
— Нечүн кәлмирсән? Бағла, дурсун аты,
Гәфил гонаг олур аллаһ совгаты,
Бујур, зәһмәт чәк, атындан дүш јерә,
Варымыздыр кымыз, чөрәк, бал, кәрә.
Сән, көрүрәм, фәгирсән, мән малдарам,

Бәйполадың евидир бу, тут арам.
Наһар ејлә, кетсән јенә кедәрсән,
Анчаг бизә хејир-дуа едәрсән.

Н а ч ы А б р е к

Аллаһ сәнә ничат версин, а Лејла!
Сәнни кими гонагчы олмаз әсла.
Вар атаның сәнә дуа, саламы,
Ничранына јохдур даһа давамь.
Бу саатда мән кәлирәм јанындан.

Л е ј л а

Нечә, мәним атам мәкәр јадындан
Чыхармајыбдыр бу узун мүддәтдә?
Һарда олур бәс өзү бу саәтдә?

Н а ч ы А б р е к

Һаман сән көрдүјүн габагкы јердә,
Каһ өзкәнин евиндә, каһ чөлләрдә.

Л е ј л а

Сөјлә көрүм сағдырмы, ја хәстәдир?

Н а ч ы А б р е к

Сағдыр, амма гајәт дилшикәстәдир.
Сән нечәсән?

Л е ј л а

Хошбәхтәм, сағдыр чаңым.

Н а ч ы А б р е к

(јаваш)

Бу чох јаман,

Л е ј л а

Нә сөјләдин?

Н а ч ы А б р е к

Неч, ханым.

Наһар тәдарүкү олду сәрәнчам,
Гојулду сүфрәјә кымыз, күмүш чам.
Гонаг алнын дүјүмләмиш, отурмуш,
Әл дәјмәмиш, кымыз сүфрәдә дурмуш,
Јемәјә, ичмәјә етина гылмыр,
Неч алнынын гырышығы ачылмыр.
Лејла ширин-ширин күлүб данышыр,
Онун көнлү ачылмагчын чалышыр,
Гавалы наз илә әлинә алыр,
Охујур, ојнајыр, лезкинка чалыр.
Хумар, гара көзләрини лејлачы,
Сүзүр һәрдәм, дөнүб бахыр гыјғачы.
Улдуз кими парылдајыр көзләри,
Шәкәрдән шириндир дадлы сөзләри,
Мә'суманә, назлы күлүмсүнәрәк,
Елә бил, гызыл ганадлы кәпәнәк,
Күн батан чағы ишыгда фырланыр,
Ганад чалыр, учмаға һазырланыр.
Ағ биләкләриндә гызыл биләрзик,
Зәриф, ләтиф, севимли, нәрмә-назик —
Әлләрилә гавалы дынғылдадыр,
Атыр, тутур, башы үзрә ојнадыр.
Догаглары һәрчәнд ки тәрпәнмәјир,
Һал-дилләлә амма белә сөјләјир:
— Гәмли гонаг, шад ол, башыны галдыр,
Гисмәт, тале, гүссә бүтүн хәјалдыр.

Н а ч ы А б р е к

Лејла, бәсдир даһа шадлығы бурах,
Кәл отур, бир ләһзә дејиб-данышаг.
Неч олурму көнлүн фәрәһдән хали?
Горхударму сәни өлмәк хәјали?

Л е ј л а

Јох! Нә үчүн позум өз һаләтими,
Мән дүнјада тапмышам чәннәтими.

Һ а ч ы А б р е к

Јахшы, мәнә сөjlә көрүм бир замаң,
Һеч дүшүрмү хатырына Дағыстан?
Ајрылығы әзиз, көзәл вәтәнин
Көнлүнү гәмләндирирми һеч сәнин?

Л е ј л а

Һечүн, күнүм һарда хош кечсә мәним,
Доғру сөз будур о јердир вәтәним.
Аллаһын дүнјасы кенишдир, чохдур,
Көнүл үчүн вәтән, јува, јурд јохдур.
Көнүл бир гушдур ки, севмәз әсарәт,
Даим чырпыныр, истәјир һүрријјәт.
Инанылмаг ја мәнәббәт һардадыр, —
Инан анчаг хошбәхтлик дә ордадыр.

Һ а ч ы А б р е к

Мәнәббәт, билирсәнми филһәгигәт,
Һансы шејдир, о икинчи сәадәт?
Бир кәсчин ки, дүнјада инандығы,
Севдији, аләмдә көзәл сандығы,
Бир мәнбубу әлиндән кетмиш олсун,
Гара торпагларда дәфн етмиш олсун,
Һәр кимсә ки, бу нөв' олду бәдбәхт,
Онунчун вар јалныз бирчә сәадәт:
О сәадәт мәнәббәтлә јександыр.
Мәтлубу анчаг көз јашилә гандыр,
Онда инсанларчын вардыр тәслијәт,
Өлүр вәгта ки, биринчи сәадәт —
Онда вардыр хәта, шәнвәт, чинајәт.
Руһумчун һәм чәнәннәм вар, һәм чәннәт.

О бизимчин даимдир, бәргәрар,
Каһ инчидәр көнлүмүзү, каһ ачар.
Јох, анд олсун, интигамын бир аны
Әвәзиндә мән алмарам дүнјаны.

Л е ј л а

Нә вар мәкәр, нечүн рәнкин ағарды?

Һ а ч ы А б р е к

Динлә, кечмишдә бир гардашым варды.
Ону һаһаг өлдүрмүшдүр Бәјполад,
Синәмә дағ чәкмиш, ејләмиш бидад.
Вәсијјәти будур мәнә: ахтарам,
Тапам гатилини, алам интигам.
Амма мән фикр етдим: нә имиш гисас,
Өлдүрмәклә олачагдыр о хилас.
Илләр илә мән чәкдијим гәмләрә
Әвәз ола билмәз өлмәк бир кәрә.
Јох, бу олмаз дүнја үзүндә, әлбәт,
Јәгин о бир шејә едир мәнәббәт.
Тапыб өлдүрәрәм онун чананын,
Гој тапмасын һеч дәрдинин дәрманын.
Һә, инди бил ки, вәгти-интигамдыр,
Сәнин өмрүн һәмин саәт тамамдыр.
Бах, шәфәг саралыр, даһа күн батыр,
Сәнин дә чан вермәк заманын чатыр.
Ешидирәм гардашымын сәсини.
Бу күн биринчи дәфә көрчәк сәни,
Чәмалын ки, көзләримә саташды,
Руһум чәнәннәмтәк јаныб алышды.
Амма о дүјгү тез совушду мәндән;
Валлаһ, кәрәк башын дүшсүн бәдәндән.
Гышын гары кими Шәрг дағларында,
Ган галмады гызын јанагларында.
Ағарды, титрәркән диз үстә чөкдү,
Ајағындан өпүб, көз јашы төкдү.

Тутуб онун этэјиндэн јалварды,
Аглајараг мин дил илэ јахарды:
— Ох, бахышын сәнин нә горхулудур.
Сөзүн тәмамән зәһр илэ долудур.
Јох, бу сајаг бахма, бир азча јан дур,
Өдүм гопду, өлдүм, аллаһ, амандыр.
Бәлкә зарафатдыр сәнин сөзләрин?
Чаваб вер, бағрымы јарды көзләрин.
Мәкәр мәним һалыма гәлбин јанмыр,
Көзјашымы көрүб көнлүн буланмыр?
Нә чүр аглајарлар сизин вәтәндә —
Та о чүр аглајым, јалварым мән дә.
Аллаһ үчүн рәһм ет мәнә, чаванам,
Күнаһсыз, тагсырсыз бир мүсәлманам.
Азачыг өмрүмү мәнә чох көрмә,
Сән пејгәмбәр, наһаг мәни өлдүрмә.

Һачы сакит, һирсли галхмыш ајаға,
Алнын дүјүмләмиш, бахыр ашаға.
— Мәкәр сәнин рәһмин, инсафын јохдур?
Үрәјиндә, ах, гәсавәт нә чохдур.
Вурма, аллаһ хатиринә, бир дајан,
Мөһләт вер бир саат, јох, јох, бирчә ан!..

Хәнчәр парлады, бир-ики бәрг чалды,
Гызын башын үздү, торпаға салды...
Ганлы әлләрилә сонра әјилди,
Көтүрдү сачына хәнчәрин силди.
Сонра башы бүкдү јапынчысына,
Чыхды евдән чөлә, минди атына...
Мүти һејван јүјүрүр чөлдә чалак,
Асимани бир горхујла һөвләк,
Полад јүјәнин кәмирир, ләһләјир,
Јалын галхызмыш, кишнәјир, тәрләјир,
Нә гырманча бахыр, нә сөз ешидир,
Дырмашыр дағлардан, ох кими кедир.

Ахшамдыр, күн батмыш, шәфәг саралмыш,
Чөлә зүлмәт чөкмүш, һава гаралмыш.
Дағларын башында булут ојнашыр,
Илан кими шүтүлләјир, дырмашыр.
Каһ гајаны гучаглајыр, каһ гачыр,
Коллар үзрә инчи кими шеһ сачыр.
Көј отларын арасындан булаглар
Шырылтилә көпүкләнәркән чағлар.
Думан ичиндә дағларда мағарә
Өлү көзү кими едир нәзарә.
Тәләсмә, јалгыз јолчу! Кетсән дә, тәк,
Горхма, атын гајыш јүјәнин аз чәк.
Горхма, јаваш вур атына гырманчы,
Ејби јохдур, ачылса да јапынчы.
Архајын ол, далынча кәлән јохдур,
Намаз гылсан гыл, һәлә вәхт чохдур.
Јүјрәк атын чап, јорт, нәдән горхурсан?
Нәдән үркүб јан-јөрәнә бахырсан?
О иландыр јердә парылдар фүлси,
Сел кәтирән даш-кәсәкдир обириси.
Дәфәләрлә тәһлүкәдән, бәладан,
Гуртармысан мәни ганлы давадан.
Силмишәм әлимин ганын јалына,
Говғалар да фәрг етмәмиш һалына.
Бу дәфә дә мәни јетир вәтәнә,
Күмүш рәхтү рәшмә тахарам сәнә.
Бурахарам отлајарсан јајлагда,
Нечүн јанылмысан ити чапмагда?
Нәдән өтрү ләһләјирсән бу сајаг,
Нәдән өтрү тәрләмисән баш-ајаг?
Иштә думан далында ај учалыр,
Јаваш-јаваш дүнјаја ишыг салыр.
Ағачларын јухарысы орманда
Күмүш кими парылдајыр думанда.
Һаны, кәндимиз зүлмәтә батмышдыр,
Ишыг јохдур, сән кәнд әһли јатмышдыр.

Анчаг Чамат чобанлары узагда,
Од жандырмыш һәр бириси бир дагда.
Буралардан јүјүр, тез өтүш бары,
Илхынын кишнәјир ајғыр атлары.
Инди бизим ијимизи дујарлар,
Кәлиб һәр икимизи будајарлар.

Сакитлик һөкмфәрмадыр һәр судә,
Чамат кәнди јатмыш раһәт, асудә.
Јаланыз һаман гоча киши никәран,
Гәбр үзрә һәјкәл шәклиндә о заман
Бир даш үстүндә јолдан аз кәнарә
Отурмушдур, јол көзләјир бичарә.
Фикр еләјир: Кимдир бу кәлән атлы,
Дағдан енир ашағы еһтијатлы.
Узун јаллы атын әсир голлары,
Јорғунлугдан башы галхмыр јухары.
Әлиндә дә бир шеј тутмуш дејәсән,
Һачы Абрекдир, зәннимчә, бу кәлән.
Мәнимчин гызымдан кәтирир совгат,
Әзиз балам мәнә етмиш илтифат.
Атлы будур, даһа кәлди јетишди,
Атын башын чәкиб сахлады, дүшдү.
Сонра титрәр икән әлин узатды,
Јапынчы алтындан бир шеј чыхартды.
Бир ганлы баш дијирләтди торпаға,
Гоча диггәтлә бахдыгда ашаға.
Аман, аллаһ! Нә көрдү јазыг киши!
Севимли Лејласынын кәсик башы.
Ағлы чыхды башындан, олду биһуш,
Гучаглајыб етди ону дәрағуш,
Көз јашыны төкдү јанагларына,
Додагларын гојду додагларына.
Елә гәмли сызылдајыр, инләјир,
Елә бил, өз дәрдин она сөјләјир.
Бир одлу аһ чәкиб кетди өзүндән,

Бир бусәјлә өмрү чыхды көзүндән.
Јетәр, инсанлар, һәм јетәр мүсибәт,
Бәлалы бағры чатлады о саәт,
Додаглары әсди, рәнки саралды,
Һәрәкәтсиз дүшүб јер үзрә галды.
О гәдәр тез учду руһу бәдәндән —
Ким, ахыр нәфәсдә дәрду миһәндән
Үзүндәки гәм нишанәси хәјал —
Етмәк үчүн һәтта олмады мәчал.
Һачы гәмли сүкунәтдә бипәрва,
Әсла она ејләмәди е'тина.
Бир ата, бир хәнчәрә нәзәр етди,
Ордан узаглашыб дағлара кетди.
Нечә илләр ондан сонра јолчулар,
Бир чухурда ики чәмдәк тапдылар.
Тикә-тикә, парча-парча доғранмыш,
Гана-гоха, тоз-торпаға буланмыш.
Билмәк олмајырды һансы сәбәбә,
Һәр икиси бирдән кәлмиш гәзәбә.
Бу чүр ким, олар бир јердә јатмышлар,
Ики залым, ики јолдаш имишләр.
Күман вар ки, онун бири хәјалдыр,
Көјдән кәлән лә'нәтдән бир тимсалдыр.
Палтарлары, башлыглары гијмәтли,
Һаләтләри хејли горхунч, һејбәтли.
Сурәтләри кәрчи дәјишмиш иди,
Ағзы, көзү шишиб әјишмиш иди.
Таныдылар, Бәјполад иди бири.
Лакин әсла танынмазды дикәри.

ЖАТМЫШ УШАГ

Бир көрпө ушаг бешиктә жатмыш,
Раһәт әл-ајагларын узатмыш,
Дүнја үзүнә көзүн гапатмыш,
Әфлака тәрәф нәзарәт ејләр,
Чәннәттә кәзиб сәјаһәт ејләр.

Бәшшаш отуруб јанында мадәр,
Һәрдән бешији әл илә јелләр,
Каһ лајла дејәр, өпәр, каһ ијләр,
Истәр башына дуруб долансын,
Гыјмаз ушаг ујгудан ојансын.

Мә'сум ушағын бу һаләтиндән,
Мадәр севинәр бәшашәтиндән,
Гәлби дөјүнәр мәһәббәтиндән,
Билмәз ки, дил илә лајла чалсын,
Ја ки дөшүнә о тифли салсын.

ОҒЛУМА НӘСИҢӘТ

Хызрым, еј әзиз чаным оғлум!
Еј чешмеји-зиндәканым оғлум!
Сән тифлсән инди, чарүдәһмаһ,
Дүнја ишинә дејилсән акаһ.
Инди сәнә ејләрәм вәсијјәт,
Әлбәттә, сөзүмдән етмә гәфләт.
Вәгта ки, оғул, чаван оларсан,
Рөвшәндилү каридан оларсан,
Һеч вәгт нәсиһәтим унутма,
Чаһилләр илә әлагә тутма.
Гојдум о сәбәблә Хызр намын,
Та даими олсун еһтирамын.
Истәрсән әкәр ничатын олсун,
Хызрым, әбәди һәјатын олсун,
Кәсб ејлә маарифү мәани,
Өмрүн ола та ки, чавидани.
Лакин оламаз бу өмр чавид,
Та олмујасан мисали-хуршид.
Елм әһлин учалдар асиманә,
Күн кими шәфәг салар чәһанә.
Амма үзүнә ачылмаз ол кәнч,
Та чәкмәјәсән әзијјәтү рәнч.
Етсән тикана әкәр тәһәммүл,
Күлшәндә дәрәрсән ол заман күл.
Мә'дәндә чыхар габагча торпаг
Ахыр булунар тилаји-бәрраг.

Бах, нејшәкәрин кәсәндә бәндин,
 Тутмуш гамыш ичрә кизли гәндин.
 Ибрәт елә садә бу мәсәлдән,
 Зәнбур илә гиссеји-әсәлдән.
 Ол елм чәһадынын шәһиди,
 Ол һәр ики аләмин сәиди.
 Елм әһли оларкән етмә, амма
 Тәзвир илә чәм' мали-дүнја.
 Ет гәлбини зәнки-һијләдән саф,
 Ол алим оларкән әһли-инсаф.
 Гулдурлуға елми аләт етмә,
 Нөв'и-бәшәрә хәјанәт етмә.
 Өјрән о сајаг көзәл фәваид
 Та нәф'инч ола үмума аид.
 Чәм ејлә о гисм данишү фән
 Севсин сәни та ки, достү дүшмән.
 Дүнја малына чох олма маил,
 Анчаг чалыш ол үлума наил.
 Дөвләт о дејил ки, бихәдү мәр'
 Чәм ејләјәсән тилаји-әһмәр.
 Дөвләт одур әмн ола мезачын,
 Һәм олмаја халга еһтијачын.

1909

ГАФГАЗ

Гафгаз алтымдадыр, ән мүдһиш олан зирвәдә мән —
 Тутмушам тәк учурум, гарлы дағ үстүндә гәрар.
 Гарагуш учмаға галхарса узаг бир тәпәдән,
 Нә гәдәр јүксәк учарса, јенә дөврәмдә учар.
 Бурадан мән көрүрәм чешмәләри гајнамада,
 Шүбһәли, горхулу учгунлары илк ојнамада.
 Бурда мәндән ашағы көјдә булут ојнаглар,
 Арасындан булутун дағда су гајнар, чағлар,
 Көрүнүр онларын алтында бөјүк даз гајалар,
 Онун алтында зәиф чығ*, гурумуш кол-кос вар.
 Даһа ондан ашағы рәнки јашыл орманлар,
 Орда гушлар өтәр, әтрафы кәзәр чејранлар.
 Сығыныб дағда јапылмыш комаја инсанлар;
 Дырмашыр сәрт гајалар үзрә бүтүн һејванлар.
 Јүрүјүр дағ ашағы орда чобан да дәрәјә.
 Иштә мәфтунлашыр инсан бу көзәл мәнзәрәјә.
 Орда ким, даим Арағва чајы гәлтан-гәлтан,
 Чарпараг көлкәли саһилләрә ејләр чәрәјан.
 Дар кечид ичрә фәгир атлы да пүнһан олујор,
 Орда шиддәтлә Терек нәһри хурушан олујор,
 Ојнајыр, чәнк еләјир даз гајаларла дөјүшүр,
 Ачымыш далғалары, дашлары чејнәр, өтүшүр.
 Тө'мә көрмүш гәфәси-аһән ичиндән сан шир —
 Чырпыныр, фәрриш илә саһили куја кәмирир.

* Чығ — бир нөв даш үзрә битән ота дејирләр ки, «јосун» да де-
 јилир — Тәрчүмәчинин гејди.

Лејк, әфсусл Нә вар тө'мә онунчүн, нә сүрүр,
Ону мүдһиш гајалар һәр ики јандан сыхыјор.

ГЫШ

Будур, шимал јели гопуб кувулдар,
Сүрүкләјиб булутлары выјылдар.
Будур, јенә гыш нечә ки, вар кәлир,
Шахта кәлир, сојуг кәлир, гар кәлир.
Сәпир гары ағачлара, коллара,
Дәрәләрә, тәпәләрә, јоллара.
Ағ өртүјә бүрүндүрүр аләми,
Чулғалајыр, кејиндирир аләми.
Шахта вурур, ширин сују дондурур,
Гарғалары гар үстүнә гондурур.
Күләк әсир дағда гары јумурлар,
Јумбаланыр, долар чала-чухурлар.
Човғун кечә дүмдүз едир јер үзүн,
Гар ишығы күндүз едир јер үзүн.
Ишыг дүшәр гар үстүнә парылдар,
Тапдалајан вахтда ону харылдар.

1911

ПЕЈҒӘМБӘР

Руһани тәшнәликлә јорғун икән
Зүлмәтли бир чөлдә сүрүнүрдүм мән.
Алты шәһпәрли Исафиш накәһан,
Әснаји-раһымда олду нүмајан.
Мәләкути чисми-ләтифи илә,
Рә'ја кими дәсти-хәфифи илә
Тохунду чох јаваш киприкләримә,
Кәрамәт нуру кәлди көзләримә,

132

Бахдым бәсирәтлә әрзү сәмајә,
Вагиф олдум һәгаиги-әшјајә.
Гулағымы ләмс етди ол заманда,
Дудум учур мәләкләр асиманда.
Мән онларын тәсбиһини дәрк етдим,
Күлли-мөвчудатын сәсин ешитдим,
Балыгларын дәрјаларда сәдасын,
Нәбататын чөлдә нәшвү нүмасын.
Ганлы әлин ағзым тәрәф узатды,
Тутду күнаһкар дилими гопартды.
Гојду ора һәкиманә бир әф'и —
Ниши, асан олсун мүнкирләр дәф'и.
Сонра шәмшир илә синәми јарды,
Һәјәчанлы үрәјими чыхарды.
Аловланан од гојду ол мөканә —
Ки, даима јаныб чәксин зәбанә.
Мејит кими дүшмүшдүм ол сәһрадә,
Чисмим јердә, руһум әрши-ә'ладә.
Тәблиғ етди мәнә әмри-худаны
Ешитдим сөвти-һәзрәти-сүбһаны:
— Еј пејғәмбәр! Дур, көр, ешит, гијам ет!
Кет, әрими мәхлугата е'лам ет!
Сәһра, дәрја мөвчудатын ојандыр,
Кәламынла халгын гүлубун јандыр.

1912

СУДА БОҒУЛМУШ

Јүјүрә-јүјүрә ушаглар дөјәјә,
Кәлдиләр тәләсик, дедиләр дәдәјә:
— Ата, торумуза бир өлү дүшмүшдүр.
— Јаланчы надинчләр, ах, бу нә ишдир
Сиз мәнним башыма кәтирирсиз һәр дәм?!
Дөјә-дөјә сизи лап өлдүрәчәјәм.

133

(Аталары бу чүр бирслэнди олар,) — Нә борчмузадыр, межит дүшмүш тора. Гази дә сормагдан кәтирә зинһара, Үз илә маһалдыр јахамыз гуртара. Нә чарә етмәли, арвад, вер чуханы, Кедим башдан едим бу хата-бәланы. — Межит бәс һардадыр? — Будур һа бурдадыр, Филваге орда ки, салынмышды јаш тор, Гумларын үстүндә чајдан аз аралы, Узагдан баханда көрүнүрдү өлү. Гајәт дә чиркинди дәһшәтли мәнзәри, Баш-ајаг көјәриб, шишмишдир һәр јери. Күнаһкармыдыр бу, јетишмиш әчәли, Салмышдыр бу һала ону өз әмәли. Ја балығ тутандыр, туфана тутулмуш, Јахуд мәст имиш ким, батмыш вә боғулмуш. Ја бир сөвдәкәрдир сојмуш ону оғру, Өлдүрүб атмышдыр һәмин нәһрә доғру. Кәндчијә нә һачәт бунлары ахтарсын, Тәләсир анчаг о, өз башын гуртарсын. Дөнүб јан-јөрәјә бир нәзәр ејләди, Ајағыјла нәши су сары итәләди. Күрәклә сујун лап ичинә бурахды, Үзәркән межит су ашағы ахды. Дајаныб бир гәдәр тамаша да етди, Гајыдыб сонра өз дахмасына кетди. Кәлин, оғланларым, даламча һамыныз, Мәбадә бу сирри бир кәсә дејәсиз, Јохса ки, сизләри гарғыјыб сөјәрәм, Ағача сарыјыб өлүнчә дөјәрәм.

Кечә-ахшам олчаг һава бәрк гарышды, Күләк шиддәт етди, һаман чај да дашды, Кәндлинин евиндә јанырды чырағы, Бүтүн јатмыш иди арвады, ушағы.

Кәндли дә јатмышды бајырда туфанды, Күләјин сәсинә јухудан ојанды. Бу һалда гәфләтән һәнирти ешидир, Бири пәнчәрәни јаваш тыггылдадыр: — Кимдир о? — Киши, ач гапыны гој кәлим, Бир гәдәр бурада әјләниб динчәлим. Бу кечә вахтында нә кәзирсән Гаин? Итил, бурдан узаш, залым, мөл'ун, хаин. Гојмарам евимә сән кими залымы, Данышма чох артыг, кет, поэма һалымы. Әлләри, ајағы титрәјә-титрәјә, Өртмәк үчүн јахын кетди пәнчәрәјә. О һалда ај чыхды булутлар даламдан, Көрдү чөлдә дурмуш бир киши лүт үрјан, Сач вә саггалындан булагтәк су ахыр, Ачыг, һәрәкәтсиз көзләрилә бахыр. Шишмиш әлләрини јанына салмышдыр, Хәрчәнкләр чисминә јапышыб галмышдыр. Өртдү пәнчәрәни балыгчы горхудан, Таныды ки, кимдир о гәрибә мейман. — Сән нәдән горхурсан? — сөјләди гонағы, Кәндлинин горхудан әсди дил-додағы. Ваһимәдән о кечә чәкилди јухусу, Дөјүлдү сүбһәчән пәнчәрә гапысы.

Вар халгын ичиндә дәһшәтли бир хәбәр, Дејирләр һәр илдә һаман күн, о сәһәр һава бәрк гарышыр, шиддәтлә гәјәтдә, Кечә туфан гопур мүәјјән сәәтдә. Кәндлинин горхудан чәкилир јухусу, Дөјүлүр сүбһәчән пәнчәрә, гапысы.

ГАРАЧЫЛАР

(Помадан бир парча)

Гарачылар көчү күйлө, дөстө-дөстө
Бессарабијада даими көчүрлөр.
Онлар бу күн көчүб дүшмүшлөр чај үстө,
Жыртыг алачыгларда кечэлэјирлөр.
Азадэлик кими мисилсиз, бибөдөл,
Фэрэһлидир гајет ахшамламаглары,
Асудө, гајгысыз, һәм садө, һәм көзөл,
Ачыг көј алтында раһет јатмаглары.
Чархларын үстүндө дурмушдур араба,
Жарымчыг салынмыш үстүнө бир кисө.
Очагда од јаныр, этрафда көч-күлфөт,
Шам назырлајырлар көј чөмөн-сөһрадө.
Атлар отлајырлар алачыгда раһет,
Јатмыш эл ајысы зәнчирсиз, азадө.
Дүзәнлик чөлүндө һәр нө вар бөрһөјат,
Күлфөтин һамысы эллэшир, чалышыр.
Сабаһкы јол үчүн көрүрлөр еһтијат,
Сөһәр тез көчмөјө һамы назырлашыр.
Арвадлар маһнысы, ушаг ағламасы,
Сөфәри синданын чинкилтили сәси.
Иштө чох кечмөдөн көчөри обада
Јатдылар ел һамы, тохдады сәс-сәмир.
Хамушанлыг, сөдасыз олду сөһрада,
Анчаг итлөр һүрүр, бир дө ат кишнөјир.
Одлар сөндүрүлмүш, һәр тәрөф хамушан,
Јалһыз асиманда маһи-алөмара
Булутлар ичиндөн олуркөн нөмајан,
Хамушанлыг едир көчү гәрги-зија.
Бир чадырда фөгөт бир ағсаггал гоча,
Гаралмыш көмүрү отуруб пүфләјир.

Јатмајыр о ккши тэк-төнһа бу кечө,
Чөнли сөһралара бахыр јол көзләјир.

1912

«ГОВҒАЛЫ КҮЗӨРКӨҢЛӨРИ ҺӘР КҮН КӨЗӨРӨМСӨ»

Говғалы күзөркөһлөри һәр күн көзөрөмсө,
Кәсрәтли мәсачидләрә һәрдән кедәрөмсө,
Биәгл чаванларла кедиб әјләшәрөмсө,
Бир ләһзә бурахмаз мәни асудө хәјалым.

Мән сөјләрәм: илләр ки, кечир бөјлө шитабан,
Јаһу, бу гәдәр халг ки, вар бурда нөмајан,
Бир күн кедәчәк дари-бөгајө һамы јексан,
Билмәз ки, һачан гуртарачагдыр мәнү салым.

Бир көһнө палыд мөдди-никаһымда дуранда,
Јад ејләрәм: өмр ејләдин өчдадым оlanda,
Мөндән сора чох әср јашарсан бу чаһанда,
Јаддан чыхарам мән даһа, еј көһнө ниһалым.

Бир тифлә әкәр ејләр исәм лүтфү нөвазиш,
Фикр ејләрәм: әфв ет, јерим олсун сәнә бәхшиш,
Күл кими сәнинчин ачылан вахт јетишмиш,
Амма ки, чатыбдыр мәним әјјами-зөвалым.

Һәр күн, һәр ил олмуш бу дүшүнмәк мәнә адәт,
Гыллам кәләчәк илләрә чох фикр илә диггәт,
Һансында мәни дәрк едәчәк нөвбәти-рөһләт,
Јахуд дөми-рөһләтдө нолур сурәти-һалым.

Билмәм чатачагдыр өчәлим һарда, нө јердә;
Давадамы, дәрјадамы, јайнки сәфәрдә —

Ja ким, чәсәдим дәфн олачаг хаки-һәзәрдә?
Даим өз-өзүмдән будур ән үмдә суалым.

Һәрчәнд тәвафүт еләмәз диггәт едәндә,
Биһисс бәдәнчин һамы бирдир чүрүјәндә.
Амма сеvirәм мән чүрүјүм хаки-вәтәндә,
Тәк дамәни-мәһбуба чата дәсти-вүсалым.

Гој гәбримин үстүндә көјәрсин күлү шүмшад!
Гој кәнч һәјат ојнасын орда әбәди шад!
Лагәјд тәбиәт дә көзәл парласын, азад,
Гој олмасын ол вәгтдә тәмашајә мачалым!

1912

УЧГУН ЈАХУД УЧУРУМ

Уча мүзлүм гајалара тохунур,
Көпүрүр далғалар, хүруш ејләјир.
Гарагушлар учур, дағ үзрә гонур,
Галын орман һәзинчә чуш ејләјир.
Гарлы дағлар думанлара бүрүнүр,
Парлајыр, сисләр ичрә хош көрүнүр.
Бирдән ордан гар учгуну учду,
Бәрк сәс илә курулдајыб дүшдү.
Гајанын дар кечидини тыхады,
Терекин мөвчүнүн өнүн боғады.
Гәфләтән олдун, еј Терек, хамуш,
Етмәјирсән гәзәбли чушү хүруш.
Далғалар һәп бир истигамәтдә,
Архадан кәлди, дешди кечди гары,
Јенә әввәлки гејзү шиддәтдә,
Сән сувардын сәваһили, кәнары.
О дешилмиш, әринмәмиш учгун
Истигамәтлә дурду хејли заман.

138

Терекин далғачыглары чошгун
Онун алтындан ејләди чәрәјан.
Көпүрүб, сычрајыб уғулдајараг
Вә о буз даға чарпды тез ахараг,
Үзәринә кенишчә јол дүшдү,
Ат, өкүз горхусуз кәлиб кечди.
Чөллү тачир дә кәнди нагәсини
Орадан сүрдү кетди вәһшәтсиз.
Бир дә бади-сәба әлагәсини
Орадан инди кәсмәјир јалныз.

1912

ГЫШ ЈОЛУ ЈА ГЫШ СӘФӘРИ

Далғаланан думанларын арасындан ај чыхыр,
Гәмли јатан сәһралара гәмли-гәмли нур сачыр.
Гыш сәфәри, тәк јол кәнлү дарыхдырыр, чан сыхыр,
Арабаны сүрүкләјир һарын атлар түнд гачыр.
Тәк чалынан зынгровлар узун-узун жувулдар,
Усандыран бир сәс илә выјылдар...
Сүрүчүнүн шәргисиндә вәтән сәси динләнир,
Кәһ руһума бәһчәт верир, кәһ гәлбимә гәм кәлир.
Нә ишылты, нә дә чыраг, нә бир гара дахма вар.
Һәр јер бүтүн јијәсизлик, һәр јер бүтүн галын гар.
Фәгәт һәрдән бахар икән узун-узаг чөлләрә,
Алаверст ағачлары кәлир анчаг нәзәрә.

1912

УШАГЛЫГ ХАТИРАТЫ

Нә җахшыдыр ушаглыгын һаллары,
Нә көзәлдир ушаглыг хәҗаллары!
Җада кәлир ағламағым, шадлығым,
Бу дүнҗанын гәминдән азадлығым.
Мүркүләҗир нәнәм тахыб чешмәҗи,
Дүшүб җерә тохудуғу әлчәҗи.
Лампа евин орталығында җаһыр,
Пишик дә бир җанда дүшүб тулланыр.
Ғыш кечәси чөлдә күләк бәрк әсир,
Кәндлиләрин табу тәванын кәсир.
Ширин-ширин нәнәм нағыллар деҗир,
Мәним җухум гачыр, нәнәм әснәҗир.
Дурур нәнәм мәним үчүн җер салыр,
Үстүмү өртүр, мәнә лаҗлаҗ чалыр.
Чыраг җаныр, мәним җухум кәлмәҗир,
Выҗылдаҗыр күләк дә, динчәлмәҗир.
Ахтарырам, дүшмүр ушаглыг әлә,
Һалым олур фәна бу күндән белә.
Кетди о гиҗмәтличә саәтләрим.
Дәмбәдәм артыр даһа зәһмәтләрим.
Һардасыныз, еҗ шад кечән дәмләрим?
Һардасыз, еҗ севкили һәмдәмләрим?!

Җаваш-җаваш сөнүр, батыр улдузлар,
Сары булут көҗүн үзүн җалдызлар.
Ал шәфәгин әкси дүшүбдүр көлә,
Ағ думан енмиш онун үстә чөлә.
Аҗна кими суҗун үзү бәрг вурар,
Мәхмәр кими отун үзү ховланар.
Ғамышлыға күләк әсир, тәрпәнир,
Бах, нә көзәл хышылдаҗыр, сәсләнир.
Һәр бир тәрәф сакитдир, җох бир инсан,
Дағ башындан галхыр аз-аз ағ думан,
Күләк дәҗир чичәкләрә, өтүшүр,
Инчи кими шәһләр от үстә дүшүр.
Чиккилдәҗир гушлар җуваларында,
Көчәриләр дурмуш оваларында.
Мал-җараны чыхардырлар җатагдан,
Азан сәси ешидилир узагдан.
Дахмаларда балыгчылар оҗанмыш,
Бир парасы чох кечикиб җубанмыш.
Тәләсикли кедирләр тор атмаға,
Күн чыхмамыш көлдән балыг тутмаға.
Ғызарты артыр, дан җери ачылыр,
Көҗ үзүнә ал аловлар сачылыр.
Ғалын мешә күлүмсәҗир, гаралыр,
Ағачларың далындан күн учалыр.
Күнәш чыхыр, ишыг дүшүр һәр җерә,
Чөлә, көлә, чәмәнләрә, күлләрә.
Котан гошуб кедир чөлә әкинчи,
Әлиндә дәрҗаз от бичир бичинчи.
Күнәш чыхды, зиҗаланды җер үзү,
Чилаланды, сәфаланды җер үзү.

ГЫШ

Көјүн үзүн думан тутуб, парча-парча гар жағыр,
Көјдөн јерә дүшәр икән һава үзәр фырланыр.
Ағ фәрш илә өртдү бүтүн сәһралары, дағлары,
Ағ палтара бүрүндүрдү мешәләри, бағлары.
Евләр, дамлар, тахтапушлар күмүш кими ағарыр,
Гар тапданыб палчыг олуб, дағда чығыр гаралыр.
Иштә јенә мәктәбләрдән азад олуб ушағлар,
Гары көрчәк севинәрләр, гар лопасы ојнарлар.
Бири дејир: гар сулудур, үстүмүзү исладыр,
Бири дејир: әдә, дурун, бах бу бизи алдадыр.
Бири дејир: кәлин бура ојнамаға, гардашлар,
Архасына дүшүб кедир јердә галан јолдашлар.
Топландылар, јығылдылар та һамысы бир јерә,
Јердән гары јумурлајыб золлајырлар бир-бирә.
Бир саатда вурушдулар, барышдылар тәзәдән,
Күлүшдүләр, гарышдылар, данышдылар тәзәдән.
Ләһләјирләр, тәрләјирләр, әл-үзләри гызармыш,
Бир парасы чох үшүјүр, әл-үзләри бозармыш.

1911

АНА ДУАСЫ

Гамыш евдә јаныр бучагда чыраг,
Ојнајыр орталыгда көрпә ушаг.
Гар жағыб чөлдә, амма човғун вар,
Гары јердән күләк гапыб согурар.
Белә фикр ејләјир о вахта ушаг;
«Бирчә јәј күнләри кәләр дә һачаг?».
Ата үмид илә бахар ушаға,
Бүзүлүбдүр анасы бир бучаға.
Чәһрәси гаршысында ип әјирәр,
Ушағычын белә дуа еләјәр:
— Гадир аллаһ, чәләлын һөрмәтинә,
Кибријавү кәмалын һөрмәтинә,
Әрзим олдур ки, баркаһында
Баламы сахла өз пәнаһында.
Көнлүмү сағлыг илә шад ејлә,
Бәхтин, өмрүн узун, зијад ејлә.
Бөјүсүн, кәнч бир чаван олсун,
Гочалан вахта камран олсун!

1912

ВЭТЭНИ ЈАДА САЛМАГ

Бир мүгәддәс мәнәббәт илә мүдам
 Вәтәни, ханиманы чох сеvirәм.
 Көрүрәм мән јухумда һәр ахшам,
 О мүбарәк мөканы, чох сеvirәм.
 Очағын гаршысында биз вардыг,
 Евимиздә атам, анам кечәләр
 Охујардыг, күләрдик, ојнардыг.
 Мән, бачым, гардашым тамам кечәләр
 Јорулардыг, јуху тутарды бизи,
 Анамыз бағрына басарды бизи.
 Јухуда бир сәфалы чөл көрүрәм,
 Бир дә көмкөј бөјүкчә көл көрүрәм;
 Дөрд јанында битиб сөјүдлә чинар,
 Үзәр ол көлдә газлар, өрдәкләр.
 Ајын әкси суја дүшүб парлар,
 Учүшур көј үзүндә бәзкәкләр.
 Чај кәнарында бир мешә гаралыр,
 О бири јанда кәнд нүмајандыр.
 Үрәјим онлары көрүб ачылыр,
 О мәнимчин ријазии-ризвандыр.
 О мәним сеvкили дијарымдыр,
 Вәтәним, мајеји-гәрарымдыр.

1912

КИМ МӘНӘ ЈАВУГРАГДЫР?

Јаралы, ал гана бојанмыш идим,
 Јыхылыб торпаға буланмыш идим.
 Говрулурдум, ахарды көздән јаш,
 Фикр едирдим ки, һардасан, гардаш?
 Һардасыз, еј ата, ана, һарада?
 Һардасыз, еј сеvимли дост-ашна?
 Јан-јөрәмдән кәлиб кедән чох иди,
 Мәнә амма көмәк едән јох иди.
 Бәзи истәрдисә көмәк етсин,
 Һәдәләрди өлүм, гојуб кетсин.
 Башымы ким кәлиб ки, говзар иди,
 Јарамы чох көрәндә горхар иди.
 Ган ахыб чох, кәсилмиш иди сәсим,
 Аз галырды түкәнмәјә нәфәсим.
 Ган тутуб кирпијим говушмуш иди,
 Чәнәм, ағзым, дилим говушмуш иди.
 Амма бирдән нә көрдүм онда јенә?
 Бириси рәһм әлин узатды мәнә.
 Дизи үстә эзәл алыб башымы,
 Силди лүтф илә ганлы көз јашымы.
 Јарамы бағлады, салыб мәрһәм.
 Үрәјимдә дедим о дәм мән һәм:
 «Гонумун иштә, гардашын иштә,
 Сеvкили јарү јолдашын иштә».

1912

ДИЛЭНЧИ

Күнүн һәрарәти халгы ләһләдир,
Көндә тәрәф бир ушаг јолдан кедир.
Пал-палтары чындыр, һалы пәришан,
Даш ајағын јараламыш, ахыр ган.
Божну бүкүк, бағры јаныг, чох гәмли,
Гәлби тутуг, бәнзи учуг, вәрәмли.
Јетимлији һаләтиндән бәллидир,
Фәгирлији зилләтиндән бәллидир,
Шәһрә кедиб та ки, нөкәр дајансын,
Ја фәһләлик едиб чөрәк газансын.
Һара кетмишсә һеч кәс иш вермәмиш,
«Азарлысан, гач, кет» көрәнләр демиш.
Беш күн дејил дәфн олунмуш анасы,
Диләнчилик едир инди баласы.
Бир дөвләтли бир фәјтонда өтүшүр,
Тез јүјүрүб ушаг она јетишир.
Әл узадыб истәјир аллаһ пајы,
«Кет, јемәји өјрәнмисиз һавајы» —
Деди аға, фәјтончу да гырманчы —
Чәкиб вурду, сөјдү ону чох ачы.
Мәлул-мәлул, мә'јус-мә'јус гајытды,
Башын јерә дикиб јол илә кетди.

Гәлби сынмыш, көзү долмуш, позулмуш,
Истидән сусалмыш, ачмыш, јорулмуш.
Тагәти јохдур кетмәјә, дајаныр,
Бир ағачын көлкәсиндә узаныр.

Көрүр әсә-әсә кәлир бир гоча,
Она чатчаг нәвазишлә сорушур:
— Сөјлә көрүм нәчисән, кимсән, бала?
Һардан кәлиб, һара кедәнсән, бала?
— Баба, кәндә гајыдырам шәһәрдән,
Па-пијада доланырам сәһәрдән.
Бу күн һеч зад јемәмишәм, чох ачам,
Адамсызам, азарлыјам, мөһтачам.
— Вар чөрәјим, аллаһ кәримдир, бала,
Дағарчығым, бах, долудур, тут, ала.
Бөлүб верди чөрәјинин јарысын,
Ушаг једи јумушағын, сарысын.
Дојуб дурду. Су ичмәјә кедирләр,
Ширин-ширин әчәб сөһбәт едирләр.
Ата-баба дедикләри һагг сөздүр:
«Тохун ачдан хәбәри олмаз» — дүздүр!

ЖАҒЫШДАН СОНРА

Жағыш ара верди, нава ачылды,
 Жер үзүнә тәзә чәннәт сачылды.
 Бах, нә көзәл ајдынлашды көј үзү,
 Гөвси-гүзәһ дуруб јашыл, гырмызы.
 Анчаг тәк-тәк лачивәрди сәмада,
 Парча-парча булутлар вар навада.
 Чилвәләнди ағачларын јарпағы,
 Сәфаланды чәмәнләрин торпағы.
 Јарпаглара мей тохунур, тәрпәнир,
 Парлаг-парлаг дамчы от үстә енир.
 Күнәш зијасында гыларкән нәзәр,
 Алмас кими парылдајыр гәтрәләр.
 Чичәкләрин артды тәрәвәтләри,
 Фәрәһ верир гәлбә ләтафәтләри.
 Көј чәмәндә күлләр елә әкилмиш,
 Сан јер үзрә гөвси-гүзәһ чәкилмиш.
 Нә көзәлдир, нә гәрибә, сәфалы,
 Нәјран олур адам көрчәк бу һалы.
 Бахса көрәр о кәс ки, диггәт едә,
 Гөвси-гүзәһ јердә дә вар, көјдә дә.

ЈАЈ КЕЧӘСИНИН АХШАМЫ

Күнәш батыр, дағын башы саралыр.
 Узагда бир галын мешә гаралыр.
 Тәк-тәк чыхыб улдуз көјдә сајылыр,
 Назик булут думан кими јајылыр.
 Күләк дәјир ағачда будаглара,
 Салыр дадлы хышылты јарпаглара.
 Чәлдә тахыл шан-шан олур, телләнир,
 Дәрја кими ләпәләнир, јелләнир.
 Зәмиләрдә сүнбүлләр галхыб-енир,
 Елә бил ки, мүркүләјир, диксинир.
 Кәнд көрүнүр, иштә, бир аз узагда,
 Гојунлары чобан отарыр дағда.
 Дағ дибиндән бир чај ахыр, шырылдар,
 Сујун үзү күмүш кими парылдар.
 Јол ағарыр, бир аз тахылдан бәри,
 Бахдыгча һеч көрүнмәјир ахыры.
 Бөјрүн јерә вуруб чобан дағ үстә,
 Нәрдән дејир бир јаныглы шикәстә.

ЧАЈ КӘНАРЫ

Јај мөвсими, нава бүркү, чашт чағы,
 Күн гыздырыб дағы, дашы, торпағы.
 Бир чөп башы тәрпәнмәјир бағларда,
 Јердән көјә алов чыхыр дағларда.

Күнөш дүшүб чаја ахар, шырылдар,
Сујун үзү гызыл кими парылдар.
Гојунлары чобан салыбдыр суја,
От үстүндө өзү кедиб ујгуја,
Чај ичиндө хырда-хырда ушаглар
Элләрилә тутар хырда балыглар.
Бири атар сују, сәпәләндирәр,
Бири гачар, чајы ләпәләндирәр.
Сычрајаркән ишылдајар дамчылар,
Сан сачылар мирваридләр, инчиләр,
Дағлара сәс салар күлүшмәкләри,
Чајын ичиндө јүјүрүшмәкләри.
Бир јан, көрүрсән, ушаглар ојнашыр,
Милчәк вызылдашыр, һүнү гајнашыр.
Бир јан сүрү, бир јан чај, бир јан дәрә,
Нә јахшыдыр, бах, бу көзәл мәнзәрә.
Јашыл чәмән үстү күн атәшфәшан,
Парылдајыр лачивәрди асиман.

1912

ПАЈЫЗ

Дағларын, бағларын либасы сары,
Күнәшин дә сөнүк зијасы сары.
Чох көзәлдир бу рәнки-зәртари,
Гәмлидир, гәмли, лејк ичбари.
Ағачын јарпағы саралмыш, ениб,
Јај олур, ејлә бил ки, шах бәзәниб.
Мешәнин һүзнлү инилтиләри,
Күләјин наләли выјылтылары
Өлү ағлашмасын салыр јадә,
Сан сызылдар тамам әшја да.
Аз чәкәр, көј үзү гара кејәчәк,
Гәмли-гәмли бајатылар дејәчәк.
Гәбр кими јери гучаглајачаг,
Јајдан өтрү пајыз чох аглајачаг.

1912

А. В. Колтсов

ТАХЫЛ БИЧИНИ

Јенә од тутду, дан јери јанды,
Шө'ләләнди үфүг, аловланды,
Чәкилик, јүксәлик думан, учалыр,
Јер үзүндән јаваш-јаваш азалыр.
Күн чыхыб јер үзү ишыгланды,
Ағ думан дағлар үстә топланды.
Топланаркән гаралды, олду булут,
Күләк әсди, говулду, долду булут,
Бәргү рәд илә гопду бир туфан,
Јағды сираб едичи бир баран.
Араланды булут, чәкилди сәһаб,
Јер үзүн ејләди јағыш сираб,
Көрүнүр көј үзүндә гөвси-гүзәһ,
Чүтчүләрдә, әкинчиләрдә фәрәһ.
Чох гураглыг кечирди бипајә,
Халг чыхмышдылар мүсәллајә.
Халгын үмиди артды һасил үчүн,
Әкәнәкләрдә нәф'и-камил үчүн.
Чүтчүләр чыхды дәштү сәһрајә,
Һаггын еһсанына тәмашајә.
О саат бә'зиси котан гошду,
Бә'зиси чүт гошуб јола дүшдү.
Тахыл, иштә, адам боју галхмыш,
Долу сүнбүлләрин башы салхмыш.
Саралыр саф гызыл кими зәмиләр,
Күләк әдикчә мөвч урар, әжиләр.

151

Көтүрүб кэндилер һәрә бир чин,
Башланыбдыр тахыллар ичрә бичин.
Һәр тәрәфдә тахыл ширин бичилир,
Тәрли-тәрли ширин сулар ичилир.
Дәрзләр бағланыр, таја гојулур,
Тајалардан бөјүк гаја гојулур.
Земиләр, тарлалар бүтүн таланыр,
Јүкләнир һеј арабалар, галаныр.
Дашыныр хырмана әкин төкүлүр
Земиләрдән даһа бичин төкүлүр.
Көдәлир, иштә, күн, һава сојујур,
Пајыз олмуш, сојуг күләк човујур.
Јығылыр һәр тәрәфдә мәһсулат,
Сахланыр амбар ичрә мә'кулат.

1912

Н. П. Греков

ПАЈЫЗЫН НИШАНЭЛӘРИ

Саралмышдыр ағачларда јарпаглар,
Солмуш, гызармыш чәмәнләр, отлаглар.
Земиләрдән кетмиш чинләр, ораглар,
Бах, көрүнүр нишанәси пајызын.

Чәпәрләнмиш һәр јан, таја гојулмуш,
Бағдан бостана мејвәләр совулмуш,
Дамчы дамыб јердә торпаг ојулмуш,
Көјдән јағыр дүрданәси пајызын.

Арабалар чырылдыјыр һәр тәрәф,
Сојуг күләк выјылдыјыр һәр тәрәф,
Гарға, долаш гырылдыјыр һәр тәрәф,
Ешидилир тәрәнәси пајызын.

1912

Ф. С. Шкулјов

ПАЈЫЗ

Сефирәм јаз чағында јаз күнүнү,
Пајызын да сојуг ајаз күнүнү.
О заманда ки, кэндлиләр гојалар —
Һәр тәрәфдә бөјүк-бөјүк тајалар,
Мешәнин дәјмиш әзкили саралар,
Һәм зоғал да дәрилмәјиб гаралар.
Тохунар јарпаға күләк, өтүшәр,
Фырлана-фырлана јер үстә дүшәр.
Ишығында күнүн сары јарпаг
Көрүнүр саф гызыл кими парлаг.
Көј үзү думдуру, һава чох саф,
Парлајыр мави асиман шәффаф.
Дурналар дәстә-дәстә көјдә учар,
Охујар нәғмәләр, чәнуба гачар.
Саралар көј чәмән, солар күлләр,
Даһа кәлмәз фәғана бүлбүлләр.
Ујушар бағу бағча, күлшәнләр,
Дөјүләр һәр тәрәфдә хирмәнләр.

1912

ГЫШ САБАҢЫ

Кечәнин гарлы човғуну дајаныб,
Јухудан инди кэндлиләр ојаныб.
Күн чыханда гара булут чәкилир,
Гызарыр, иштә, дан јери сөкүлүр.
Ишыг артыр, тутар һаваны, јери,
Көрүнүр һәр тәрәф һәјат әсәри.
Сәһәрин шахталы һавасында,
Күнәшин аз сөнүк зијасында,
Бир гоча, көһнә палтар әјниндә,
Јеријир јолда торба чијниндә.
Бу узагда чырылдајыр араба,
От дашыјыр киши әлиндә јаба,
Чағырыр кәнди гоншусун, данышыр.
Һәм ушаглар чөлә чыхыб гонушур.
Һәм булутлар кедир шимала сары,
Күн дә галхыр јаваш-јаваш јухары.

155

Бахдыгча ошун марағы артыр,
Елмә, әдәбә, китаба һәр дәм.
Човғун да ағачлары гопардыр,
Бағ-бостан олур хәрабә һәр дәм.

1912

ГЫШ КЕЧӘСИ

Зүлмәт женә гапламыш чаһаны,
Јох нури-һәјатдән әләмәт.
Човғун тутуб әрзү асиманы,
Куја ки, гијам едир гијамәт.

Јатмыш һамы, јох ојаг бир инсан,
Бир пәнчәрәдә фәгәт ишыг вар,
Орда көрүнүр ојаг бир оғлан,
Әјиндә бир әски архалыг вар.

Далмыш анасы, атасы хабә,
Анчаг о отурмуш евдә тәнһа,
Чох диггәт илә бахыр китабә,
Каһ нәгшәјә ејләјир тамаша.

Һәрдән охујур ки, вар бу саәт
Дүнјада көзәл-көзәл мөканлар;
Инсан јашајыр о јердә раһәт,
Көрмәз нә сојуг, нә човғун өнлар.

Ол јерләри сәјр едир хәјалы —
Ким, орда баһар вар һәмишә,
Дәрјаны, јери, көјү, чибалы,
Күн нур илә долдуарар һәмишә.

ЭРДО МЭЛИК

Кечә вахты, хава күлөк, думан, чән,
Мешә ичрә атлы кимдир бу кедән?

Бир атадыр, көрпә оғлу гучагда,
Горха-горха атасыны ушаг да —

Гучагламыш, көзүн өртүб кизләдир,
Гоча киши она мәнәббәт едир:

— Оғлум, нечүн кизләдирсән үзүнү,
Нэдән горхуб бәрк јумурсан көзүнү?

— Ата, ата, сүпүркәсаггал кәлир,
Эрдо Мәлик кәлир, одур, Ал кәлир!

Одур һа, јерлә сүрүнүр саггалы,
Бах дөшүнә төкүлүбдүр ағ јалы.

— Горхма, оғлум, Эрдо јохдур, јаландыр,
О ағаран су үзүндә думандыр.

— Назлы бала, көјчөк ушаг, кәл мәнә.

Јахшы-јахшы гагга верим мән сәнә.

Кәздирәрәм, кәл сәни бојнумда мән,

Бәсләјәрәм күл кими гојнумда мән.

Вар анамын чохла гызыл, палтары,

Гызларымын әлван ојунчаглары.

— Ата, ешитмәјирсәнми ким, нәләр —

Эрдо Мәлик мәнә јаваш вәд еләр?

— Оғлум, горхма, о јарпагдыр сәс едир,

Күлөк гуру јарпаглары тәрпәдир.

— Јохса истәмәјирсәнми, еј ушаг,

Ај ишығында кечәләр ојнајаг?

Кәл, гызларым сәнә лајлај чалсынлар,

Охујуб охшасынлар, нај чалсынлар.

— Ата, гаранлыгда Эрдо гызлары —
Әлләрилә, бах, чағырыр бизләри.

— Јох, оғлум, јох, о көһнә боз говагдыр,
Ишылдајан сыныг, чүрүк будагдыр.

— Көзәл ушаг, ағрын, дәрдин чаныма
Өз хошунла кәлмәз исән јаныма,

Ахырда мән күчлә апаррам сәни,
Кәл јаныма, дарыхдырма чох мәни.

— Гојма, мәни Эрдо вурду, ај дәдә!
Ох, ох, јараландым, јандым, вај дәдә!

Горхуб атын гырманчлады атасы,
Һеј чығырыр, сызылдајыр баласы.

О вахтда ки, кәлиб евә јетишди,
Горхусундан јазыг ушаг өлмүшдү.

КҮН ЧЫХЫР, БАТЫР...

Күн ки сәһәрләр чыхыр, ахшам батыр,
Әксиләмәз зүлмәти зинданымын.
Санма ки, бир ләһзә кешикчим јатыр,
Фикри галыб мәнә никаһбанымын.
Һәр нечә истәрсән, елә чәк кешик,
Архајын ол, мән бурадан гачмарам.
Истәјирәм кәрчи мән азадәлик,
Зәнчири амма бачарыб ачмарам.
Ах, сиз, а зәнчир, а зәнчирләрим!
Сиз дә дәмир бәкчимсиниз һәр заман.
Сизләри мүшкүлдүр ачым, сындырым,
Чатлады бағрым, аман аллаһ, аман!..

1912

АҒ ПАЛТАР

Бир кәнч, мачар графларындан,
Олмушду пранга бәнди-зиндан.
Гул олдуғуну единчә идрак,
Һүрријјәтин истәмишди бибак.
Дүшмәнләри галиб олду ахир,
Е'дамына һөкм олунду садир.
Һаггында олан эзавү тә'зир
Әсла ону етмәз иди дилкир.
Зинданлара вәгф едиб һәјатын,
Истәрди бир аләмин ничатын.
Бәкләрди кәмали-һүммәт илә,
Мөвтү әчәлин шүчаәт илә.
Чатмышдыса өмрүнүн баһары,
Дөнмүшдү хәзана күл үзары.
Анчаг вар иди ијирми јашы,
Һејфа ки, кәсилмәлијди башы!
Кәрчи өлүмүн сеvirди чандан,
Тә'сир она етмәз иди чәндан.
Вәгта ки, бир аз фикирләнирди,
Бир гәдр она ағыр кәлирди —
Илмәк боғаза кечиб асылмаг,
Тәһгир илә јелләниб дә галмаг.
Мејданда дуран бүтүн чәмаәт,
Һәрдән едәләр она шәмаәт.
Ач гарғалар онда дәстә-дәстә
Дава сала ганлы башы үстә.
Бир күн шәби-гәтлән мүгәддәм,

Кэлди јанына анасы пүргәм.
Көрчөк анасын бэрабэриндэ
Јаш ојады гэмли көзлэриндэ.
Эрз етди: — Сэламэт ол, аначан,
Аллаһа эманэт ол, аначан!
Гисмэт бу имиш геза-гэдэрдэн,
Дүнјаны көрөк вида едэм мэн.
Эфсус, кедэр фэнаја чаным,
Галмаз јер үзүндэ бир нишаным.
Оғлун, аначан, ахыр, чавандыр,
Өвладына рөһм гыл, амандыр!
Һеч ваһимэ етмирэм эчэлдэн,
Мэн горхмамышам, ана, чэдэлдэн.
Од, түстү ичиндэ етмишәм чэнк,
Һеч олмамышам бу нөв дилтэнк.
Амма сабаһын гэмү мэлалы,
Тәһгир илә өлмэјин хэјалы —
Етмиш бу гэдэр мэни пэришан —
Ким, титрэјирэм чү биди-лэрзан.
Оғлун бу сајаг көрөндэ гэмли —
Верди анасы белэ тэсэлли:
— Һеч горхма, оғул, тәһәммүл ејлә,
Аллаһа сығын, тэвэккүл ејлә!
Инди кедирэм дә баркаһа,
Саллам өзүмү гүдүми-шаһа,
Ган јаш төкүб аһу налә гыллам,
Эванына јалварыб јыхыллам.
Рөһми кэлэ бөлкө падишаһын,
Зәнним будур, эфв едэр күнаһын.
Чүн сүбһ заманы миргэзэблэр
Мејдана сәни апармаг истэр.
Көрсән мэни орда јас ичиндэ,
Көз јашлы, гара либас ичиндэ,
Бил дәрдинэ чарэ олмајыбдыр,
Тәгдири-геза позулмајыбдыр.
Мәрданэ ол өлмэјэ мүһэјја.

Гыл мәслөкү исмү рәсмин әһјал
Һәркаһ ки, мән ағ кејинмиш олсам,
Чәмијјәтин архасында дурсам,
Асудә ол, етмә хөвфү хәшјәт,
Бил ки, сәнә етмишәм шәфаәт!
Тутса сәни миргэзэб, дарыхма,
Кет, чых дар ағачы үстә, горхма!

Өвладына верди бөјлә тәскин,
Бичарэ зәифэ кетди гәмкин.
Динчәлди граф, тәсәлли тапды,
Сонра ону дадлы ујгу гапды.
Јатчаг јухуда көрүб о саәт,
Етмиш анасы она шәфаәт.
Ол гэмли кечә сабаһ олунча,
Раһәт јуху јатды бир дојунча.
Сүбһ олду, чалынды зәнки-вәһшәт,
Чыхды күчәјә бүтүн чәмаәт.
Көрдү ки, граф кедир пэришан,
Әскәрләр ичиндэ суји-мејдан.
Һәп пәнчәрәләр бүтүн ачылды,
Мин дәстә күл үстүнә сачылды.
Мин-мин далысынча көз бахырды,
Јаш көздә дајанмајыб ахырды.
Гызлар далына дүшүб кедирди,
Һәсрәтлә ону вида едирди.
Тәмкинү вүгар илә о амма,
Мејдана јетишиди бимүһаба.
Сәфләр далысында өз анасын —
Көрдү ки, кејинмиш ағ либасын.
Чүр'әтлә үрәкләниб о саәт,
Тез чыхды сәпајә үстә раһәт.
Чәлладлара бахды шадү хәндан,
Чан верди сәпајәдә һаман ан.

Кејди нечүн ағ либас анасы?
Та горхмасын, эсмәсин баласы.
Бәһ-бәһ, нә јалан, нә фикри-әгдәс,
Шајәстәдир адлана мүгәддәс.

1912

А. К. Толстој

ДУСТАГ

Дағын далында батыр күн, јерин үзү гаралыр,
Узагдакы көрүнән от гызыл кими саралыр.
Будур, сәс ејләди зәнчир, кәлир нечә дустаг,
Пијада, јорғун, ағырлыгла галдырырлар ајаг.
Фикирли һәр бири өз пис һәјатына түпүрүр,
Ајагларындакы зәнчир јерин тозун сүпүрүр.
Кәлир ики араба онлар илә бир јердә,
Салыб јер үзрә узун көлкәләр бәрабәрдә.
Алыб аралыға әскәрләр әлләриндә түфәнк
Јорулса да оlara вермәјир мачалү дирәнк,
О дәм дејир бири дустагларын: — Бәрадәрләр!
Нә вар, нечүн белә кефсиз, фикирлисиз јексәр?
Кәлин, кәлин охујаг маһны чүмләмиз бирдән,
Бир аз бу гәмләри бәлкә чыхарда хатирдән.
Нә етмәли, бизә гисмәт бу имиш аләмдә,
Гәза јазыб бизи бәдбәхт хәлг олан дәмдә.
Учалды сәсләри, иштә һамы һәвәсләнди,
Сәдаләрилә бүтүн дағу даш сәсләнди.
Бајатылар охујурлар бүтүн мүнәсиби-һал,
Јерин тозун сүпүрүр, лејк, ајагдакы кандал.

1912

НЭГЭЖЭНЛЭГ НЭГЭМЭЛЭГ

Гэмлидир күнлэримиз, гажылыдыр,
 Дөрд илэн нөп дирилижмиз долудур.
 Нэ рөфәһәт, нэ фәрағәт вардыр,
 Нэ дә үммиди-сәләмәт вардыр.
 Кәдәриндән алышыр синә, жаныр,
 Түкәниб тагәти руһун усаныр
 Гүссәдән, гәмдән, үгүбәтләрдән,
 Түкәнилмәз бу мүсибәтләрдән.
 Гапламыш бизләри, зүлмәт бүрүмүш,
 Лап вәрәмләнди, үрәкләр чүрүмүш.
 Дөвр едир әкси-мурадымча фәләк,
 Өлдүк ајдынлыға һәсрәт чәкәрәк.
 Кәләчәкдә көрүнүр тәһлүкәләр,
 Бизи мин дүрлү бәлалар һәдәләр.
 Чох фәна һалда, гуллар кимијиз,
 Чәкирик зәнчири, јохдур күчүмүз.
 Руһумуз һүзнлүдүр, чан үзүлүр,
 Ачы көзјашлары көздән сүзүлүр.
 Галды хатырда бүтүн нијјәтимиз,
 Гәсдимиз, аризумуз, һәсрәтимиз.
 Гүссәдән бағрымыз ал ган олмуш,
 Кениш аләм бизә зиндан олмуш!
 Чәкилиб гул кими бир зәнчирә,
 Галмышыг бағланараг тәгдирә...
 Јухудан дур даһа, ханәндә, ајыл!
 Көзүн ач, јатма, сәрајәндә ајыл!
 Вәһји-илһам илә мала-мал ол,

Нәфхи-руһулгүдүсә тимсал ол!
 Оху, шиддәтли бир аһәнки-һичаз,
 Учадан башла оху бир аваз!
 Оху, сал хатиринә дүнјанын —
 Ифтихарын о кечән дөвранын.
 Та ки, чүр'әтлә о кәскин нәфәсин,
 Едә шиддәтли сүрудунда сәсин.
 Сазынын телләринә вер һәрәкат,
 Бу јатан гәлбләри бирчә ојат!
 Ләпәләнсин о көзәл авазын,
 Тәзәдән јадлара салсын сазын
 О кечән әсрләрин әш'арын,
 Бабадан галма олан асарын —
 Ки, охундугда олар говгадә,
 Гәлбләр чәнкә олуб амадә,
 Гәһрәманлыгла алыб тачи-зәфәр,
 Гојдулар аләмара шөһрәтләр.
 Еј мүгәнни, оху бир нәғмеји-Шур,
 Нәғәматынла гопарт шуру нүшури!
 Бизи аһәнкләрин шад ејләр,
 Гәлбијатмышлары иршад ејләр.
 Дағылар гәлби тутан зүлмәтләр,
 Гајыдар бир дә көзәл нијјәтләр.
 О мүгәддәс, көзәл аһәнки оху,
 О вәтән нәғмәси Сарәнки оху!
 Бизи дәрја кими пүрчуш етсин,
 Гәми-дүнјаны фәрамуш етсин.
 Та мүгабилдә дураг ширанә,
 Јашамагчын чалышаг мәрданә...

ХЭБЭРДАР!

Хаинин етдији үсјаны кими,
Залимин нисфәти, вичданы кими,
Пајызын тар иди гәјәт кечәси,
Даһа мүзлүмдү фәгәт ол кечәдән
Думан алтында учалмыш көрүнән
Мәһбәсин мәнзәрәји-һәјичәси.
Һәр тәрәфдә гаровуллаһ доланыр,
Чох ағырлыгла жүрүрләр о заман,
Кечәнин сүмтүнү ејләр ләрзан,
Наләаса о һәзин сәс һәр ан,
Ешидилдикчә санырсан узаныр:

«Хәбәрдар!».

Учадыр кәрчи онун дивары,
Бүрчү, барысы да мүстәһкәмдир,
Аһәнин гыфлы дәхи мөһкәмдир,
Кечә зинданчыларын әнзары,
Онларың олса да чох әнвары,
Сүнкүнүн пәртәви-атәшбары,
Пүрсүкун олса да гәјәт зиндан,
Оламаз, һејф, ичи гәбристан.
Гаровул! Сән ојаг ол, алданма!
Бу сүкунәтли јери бош санма,
Көзүн ајрылмасын һеч зинданан!

«Хәбәрдар!».

Иштә дустаг орада тәк галмыш,
Дајаныб бөјлә дәмир пәнчәрәјә,
Бахыјор, билмәјир амма нерәјә.
Санки ол сүмтү сүкунә далмыш,
Јохду бир сәс, һамы аләм хамуш,
Ја һүрәр ит, ја өтәр бир бајгуш,
Ја ки бир сәс ешидирсән мүдһиш.
Бир дә тәдрич илә һәр дәм дејилир:

«Хәбәрдар!».

Күнләр, ајлар јох, узун илләр илә
Бурда галмаглыға мөһкумам мән.
Һејф, бичарә көнүл ган олмуш,
Елә һүрријјәтә әтшан олмуш —
Ки, јазыг дүшдү бүтүн тагәтдән,
Дүшдү бир мәгсәди-чанпәрвәр илә,
Олду мөһнәтлә бу күн зарү зәбун,
Бурда вар сүнкүвү хәнчәр, гуршун.
Орда һүрријјәти-әгдәс вардыр,
Һәп фүјузати-мүгәддәс вардыр.
Ах... Гаранлыг кечә, сән дадыма чат,
Мәнә вер тәслијәтү сәбрү ничат...

«Хәбәрдар!».

Вар һәнирти, гулаг ас, бирчә дајан,
Бир нәфәр дүшдү јерә, таг, таг, таг...
Нечә дәфә ешидилди чахмаг.
Ким кәлир? Көлкә, одур пүрһәјәчан,
Јан-јерә азча ишыгланды бир ан.
Јүкүрүб халг ораја топланды.
«Әлвида, еј дирилик, еј гүввәт!
Әлвида, еј мәләки-һүрријјәт!».
О үрәкдән бу сәда чыхды о ан:

«Хәбәрдар!».

Һәр тәрәф олду јенә асудә,
Аз араланды булутлар көјдә.
Накәһан олду гәмәр көјдә әјан,

Јерә куја ки, сәмадан бахды,
Үзүнә әшки-тәһәссүр ахды.
Јенә көзјашлы үзүн етди ниһан,
Јенә јердә гаровуллаһ доланар,
Чох ағырлыгла јүрүрләр о заман,
Кечәнин сүмтүнү ејләр ләрзан,
Наләса о һәзин сәс һәр ан,
Ешидилдикчә санырсан узаныр:

«Хәбәрдар!».

1912

Н. М. Мински

СУКУТ

Нәјә лазым дејәсән: дағ-даша вичдансызсыз!
Нәјә лазым дејәсән: мејјитә ки, чансызсыз!
Фасид әрваһа, мұнафиг үрәјә биттәкран,
Нәјә лазым дејәсән: чирклисиз, еј алчаглар!
Орда ким, һәггү һәгигәт күнәши табандыр,
Доғру гој орда дејилсин, о јерә шајандыр.

1912

ИСТИГБАЛ БИЗИМДИР

Гардашым, жолдашым, эзиз жарым,
Еј гэмү мөһнәтә кирифтарым!
Дәрд әлиндә сыхылмасын чанын,
Белә галмаз гәрары дунјанын.
Вәһшәт етмә бу күнкү һаләтдән,
Наүмид олма гөвмү милләтдән,
Зүлм әрбабы гој гучаглансын,
Јер үзү көзјашыјла ислансын.
Тапдасын пак идеаллары гој,
Мәһв гылсын көзәл хәјаллары гој.
Гој верилсин дә одлу фәрманлар,
Гој төкүлсүн күнаһсыз ганлар,
Зүлмү наһәг һөкүмәт етсин гој,
Арифи һәтки-һөрмәт етсин гој.
Инан! Әлбәттә бир заман олачаг,
Әһли-ешг онда камран олачаг.
Јер үзү рәшки-бағи-чәннәт олар.
Һакими-мүтләги «мәһәббәт» олар.
Рәф едәр зүлмү чәһл зүлматын,
Сачар аләмләрә фүјузатын,
Нә әсарәт, нә дә әдавәт олар,
Халг мүстәғрәги-сәадәт олар.
Нә олар көзјашы, нә кин, нә инад,
Нә мүгәссир олар, нә дә чәллад.
Гардашым, санма бу үмиди хәјал,
Кәләчәкдир бу шанлы истигбал.

Бирчә бах кайната диггәт илә,
Гапланыб көр нечә үгубәт илә.
Һәр тәрәф гәрги-зүлмәт олмушдур,
Ганлар ичрә јатыб боғулмушдур.
Усаныб халг зәчрү изадән,
Әглсиз, бишүүр говғадән.
Галдырыб гәмли көзләрин аләм,
Ахтарыр ол «мәһәббәти» һәр дәм.

ДАНЫШМА

Мәнә дерләр ки, «инан, сөјләмә чох, кәс сөзүнү,
Кур-куранә гәбул ејлә, кор ол, јум көзүнү,
Ачмаға пәрдеји-әсрары узатма әлини,
Анлама, динмә, ешитмә, лал олуб кәс дилини!».

Јох, тәәббүдлә мән әсла инана билмәјирәм,
Фикри-мөвһума ујуб да долана билмәјирәм.

Сизә тәғлид кәрәкдирсә, мәнә дин лазым,
Батили, һағгы көрән дидеји-һәғбин лазым!
Истәрәм мән биләм аләм нечә чохдан јараныб,
Нәдән өтрү, нә сәбәблә, нијә јохдан јараныб?

Истәрәм билмәјә бәс мән јарадылдым нә үчүн?
Бу гәдәр дәрдә, гәмә, мөһнәтә далдым нә үчүн?

Мејли-һүрријјәти-севданы мәнә ким верди?
Бу әбәс фикри, бу хулјаны мәнә ким верди?
Горхмамагла мәни сәрмәсти-чидал ејләди ким?
Чарпышаркән мәни мәчбури-суал ејләди ким?

Ким мәнә верди бәсирәт, мәнә ким верди шүүр?
Јашајаркән јашамағ ашиги ким етди бу чүр?

Истәмәз кимсә јәгинән әбәди чәксин әзаб,
Јохдур аја бу суалатыма бир гәт'и чаваб?!
173

Дүшүнүркөн бу сајаг бир сәс ешитдим мүбһәм,
Мәнә бир ситвәт илә сөйләди: әбкәм, әбкәм!

Күнһи-әсрари-һәги дәрк едә билмәз инсан,
Нисбәтин јох она, сән гәтрәсэн, олдур үмман.

1912

ИРӘЛИ

Арш ирәли, арш, унут гәмләри,
Гачма бәлалар габағындан кери!
Зүлмәти-шәбдә гызарыр дан јери,
Һајды, гочаг, һајды, икид, гош, јери!
Чарпыш, узагда көрүнән нура чат,
Вадији-Синаја јетиш, Тура чат!
Кет, ирәли кет, кери гојма ајаг,
Елмү ишыг намына јандыр чыраг!
Мәш'әли-үнсијјәти бәрпа елә,
Зүлмәтү вәһшијјәти имһа елә!
Гој сәни тәкфир еләсинләр һаман,
Гој сәни тәһгир еләсинләр һаман,
Гој чүһәлалар сәнә бөһтан десин,
Гој үләма гәтлинә фәрман десин!
Горхма, бу зәһмәтләрә гатлаш, алыш,
Гејрәт илә мәсләкин үзрә чалыш,

Гәт'и-үмид олма

Ујгуја далмышлары галдыр, ојат!
Ачизү бичарәләрә әл узат!
Кәлмеји-паки-һәги ә'ла елә,
Бу дирри мејјитләри әһја елә!

1912

ҺӘЈАТ

Дәјишир сурәтин һәр анда һәјат,
Көстәрир мин гәрибә тәсвират.
Һәр дәгигә дүшәр бир әһвала,
Охшајыр тәрбијәтсиз әтфала.
Каһи бир нәғмә кими биһәнк,
Каһи бир лөвһә кими рәнкарәнк.
Бурда бир бүсеји-мәһәббәт вар,
Орда бир хәнчәри-әдавәт вар.
Бурда тој, орда амма матәм вар,
Бурда шадлыг, о јанда мин гәм вар.
Бурда чаһил нишатү ишрәтдә,
Орда ариф әзәбү зәһмәтдә.
Агил үчүн ишыглы күн шамдыр,
Дәлијә амма күндә бајрамдыр.
Бир зәифин јанында јох бир овң,
Һәр Кәлимин јанында бир Фир'он.
Һарда бир ај көрүнсә, һалә дә вар,
Һарда бир гәлб варса, һалә дә вар.
Һарда бир шәмс варса, зүлмәт вар,
Һарда бир көз вар, әшки-һәсрәт вар.
Дүнән орда төкүлдү торпаға ган,
Битмиш амма бу күн күлү рејһан.
Пәри-тавус палчыға буланыб,
Ајаг алтында иштә гапдаланыб.
Сән дүнән пәһливан идин мәғрур,
Олмусан инди ачизү мәғһур.
Јашамаглыг будур, һәјат, иштә,
Бу кедән өмри-бисәбат, иштә.
Јохдур аләмдә бир нәфәр агил —
Ки, десин өмрдән нәдир һасил?!
Бүсбүтүн рәнчү дәрдү мөһнәтдир,
Бүсбүтүн гүссәдир, мүсибәтдир.
Бүсбүтүн изтираб илә долудур,
Дүрлү-дүрлү әзәб илә долудур.

175

1912

ЗИНДАН

Гәбир кими гаранлыгдыр зинданым,
Гурт-гуш, сычан оҗнағыдыр дөрд жаным.
Далғаланыр дәниз, дөмадәм кәлир,
Диварлара бәрк тохунур, сәсләнир.
Кечә-күндүз бир ләһзә вермир аман,
Гоҗмаҗыр та раһәт олум бир заман.
Һеч вахт ишыгланмаз мөканым мөкәр.
Пәнчәрәнин шикафындан күн дүшәр.
Мәһбәсимин һәр дәм саралдар тағын.
Үфунәтли рүтубәтли торпағын,
Һүрриҗәт јолунда әсирәм, әсир,
Зәнчирим ағырдыр, бојнуму кәсир.
Дәрдимин ортағы дустиг јолдашым,
Тәк бир нәфәрдир мөһрибан гардашым.
Башлајараг залимләри тәһгирә,
Чәкилмишик ширләр кими зәнчирә.
Биз вәтәнин сәадәтин истәдик,
Тәбәсбүс етмәҗиб һаггы сөҗләдик:
Амма јолдашлар бизи алдатдылар,
Күлүмсүнүб дүшмәнләрә сатдылар.
Алланараг вәфасыз ихванлара,
Сохулмушуг гәдр илә зинданлара.

1912

ЈАН ГУСУН ЛИСАНЫНДАН ДЕЈИЛМИШДИР

Һара бахсан бүтүн хәјанәтди,
Һәр тәрәф гејдди, әсарәтди,
Јашајыр халг зәчрү зәһмәтдә,
Горхудан лејк һәп сүкунәтдә.
Тәхти-пејғәмбәрә олуб саһиб
Мүфтәхор, тәнпәрәст олан раһиб.
Јазыг инсан ганы тичарәтиди,
Чәннәти халга сатмаг адәтиди.
Јарәб, еһкамын етдиләр батил,
Әмри-пакын нә вахт олар назил?
Әшгијаләр, бу вәһши инсанлар
Әдлү инсафы һәп оғурладылар.
Сәнин еһкамы-пакү әгдәсини,
Һөрмәтү не'мәти-мүгәддәсини
Ајаг алтында етдиләр памал,
Дадә јет, еј рәһим, еј мүтәәл!
Халг ишкәнчеји-әсарәтдә,
Мүтәәзи бүтүн үгубәтдә.
Јохдур әлләрдә гүввәтү гүдрәт,
Зәнчирин ачмаға едә чүр'әт.
Јығылыб бир јерә едә имдад,
Гәсб олунмуш һүгуги-истирдад.
Барилаһа һачаг кәләр о заман,
Чыха мүзлим булутлар алтындан —
Шәмси-һәг, аләми едә рәхшан?

177

Һаны ол јовми-ә'зәм, еј сүһан, —
Едәсэн әдл илә өзүн диван?
Тапачагдырмы гүдрәт әһли-чаһан?
Көрәчәкдирми халг о әјјамы?
Гыралар Кә'бәдә бу әснамы?
Јарәб, артырма гәһрү ситвәтини,
Ејлә ирсал фејзү рәһмәтини
Бу пәришан үрәкли гуллара сән,
Бу зәиф әлләрә, ағызлара сән,
Та десинләр һәгү һәгигәтини,
Ашикар ејләсинләр әјәтини.
Ешидиб бәлкә игтида едәләр,
Сәнә лајигли бир сәна едәләр.
Гуси-һәгкү нәмазкахиндә,
Белә фикр етди ханәкахиндә:
Халгы зәнчирдән ејләсин азад,
Олмасынлар әсири-истибад.
Көрмәјән көзләрә чила версин,
Ајәтуллаһы халга көстәрсин.
Едәрәм һәг јолунда чәнкү чиһад,
Едәр, әлбәттә, һәг мәнә имдад.
Наили-мәгсәдү үмид оларам,
Ики дүнјада русәфид оларам.
Гуси-һәгкү бу һүммәт илә мүдам —
Тутду Бейтүлмүгәддәс ичрә мөгам.

1912

А. Р. Серетели

* * *

Мән мүгәддәс тәсвирләрин өнүндә
Шәм'ин јаныб јахылмасын сеvirәм.
Јалдызлы бир һалә јапдығы һејндә
Гаранлығын јох олмасын сеvirәм.

Насыл фәда едир нәфсин мәрданә —
Сүкут илә әридикчә, јандыгча.
Көјдән рәһмәт диләр санки инсанә
Гаранлыг әтрафы ишыгландыгча.

Сүтун кими һәрәкәтсиз дурурам
Гәмли, сакит, мүтәфәккир һаләтлә,
Мәһзун-мәһзун бојнуму да бурурам,
Титрәк шәм'ә чох бахырам диггәтлә.

Бәлли дејил нәдир бунун сәбәби,
Арамызда бәлкә вар бир шәбаһәт.
Анчаг көнүл анлар кизлин мәтләби.
Әгл едәрми бу шејләрә шәракәт?..

Шәм'ин тимсалыдыр зәиф бәдәним,
Фитили азча өмрүмүн мүддәти.
Һәрдәм зија сачаркән әглим мәним,
Мүһитимдән узашдырыр зүлмәти.

Эн мүгәддәс тәсвир мәнчә вәтәндир.
Инсанијјәт аләмидир мә'бәдим.
Мәһәббәтдән дејилдир, бәс нәдәндир, —
Шәм' кими јанмаг олмуш мәгсәдим?

1915

ХАНӘНДӘ ГОГИ

Бүлбүл, сарыкөңәк вә шанәпијјә кими һүдһүд гушларынын дүнјада кәсби-вүчүд етмәләри һаггында бир һекајә.

Сон дәрәчә гаранлыг бир кечә иди. Белә ки, көз ән јахындакы бир шеји көрмәкдән ачиз иди. Фөвгәладә бир сүмтү сүкут һәр тәрәфдә һөкмфәрма иди. Дәф'әтән шиддәтли фыртынанын шә'бәдәбаз гүввәси олдуғу кими һава чак-чак олуб һараданса сазын дилрүба аһәнки ешидилди. Оун телләринин интишары илә учалан инил-тиләр санки аси олан күрреји-әрзин мәсаибини тәхфиф етмәк истәјирләрди... Јаһу, о һүзнавәр наләләр дүнја мәзалимини ијнә көзүндән кечмәк дәрәчәдә инчәлтмәк гәсдиндә иди. Гејри-ади бир гүввә илә үрәкләрә тохунар-кән сазын телләри гәмли-гәмли, узун-узады сәсләнди. Бирдән-бирә кечә јарысы гәјәтдә руһнәваз бир нәғмә сәдасы да ешидилди. О нәғмәләрин кәндинә мәхсус олан јаныглы аһәнкиндә одлу бир үрәкдән чыхдығы бәлли олдуғу кими, нифрәт вә лә'нәт сәдалары да анлашыл-магда иди. Вәгта ки, нәғмә сакит олду, бир-биринин әгә-бинчә каһ шикајәт мисилли сөzlәр, каһ јавашча бир аһ, каһ учадан бир гәһ-гәһә сәси ешидилди.

Иштә бәдирләнмиш ај дағын тәпәсиндән јүксәлиб күмүш шуалары илә әтрафы ишыгландырды. Пишкәһи-нәзәрдә бејләчә бир лөвһә көрүндү: Бир евин гаршы-сында сазы әлиндә икән мүғәнни Гоги башыны ашаға дикиб дајанмыш, сәкинин үстүндә олан үч нәфәр өврәтә

һәрдем һәсрәтлә дөнүб бахырды. Онларын бириси — ки, гоча гары иди, — додагалты өз-өзүнә сөјләнирди. Оун јанында дајанмыш чаван гыз һәрдем дәрин бир аһ чә-киб, көз јашларыны һәбс етмәклә үрәјинин дәрдини кизләтмәјә чалышырды.

Үчүнчү, узун бојлу кәлин елә мүттәсил гәһгәһәләрлә күлүрдү. Үрәкләриндә олан мүхтәлиф дујғулар һәр үчүнүн үзүнә ин'икас етмишди; һалбу ки, о һаләти-ру-һијјәнин сәбәби јалһыз бирчә шеј иди.

Бирдән-бирә кирјан сәслә:

— Демәли ки, даһа сән мәнимлә видалашырсан, өз сөзүндә исрар едиб дурурсан... Бизләри атыб кедирсэн... Бәс аиләни кимә тапшырырсан? Мән ки, сәнин ананам, өзүмдән өтрү данышмырам... Әчәба, бачына јазығын кәлмирми? Әчәба, чаван тәзәкәлинини бурахыб кедәр икән үрәјин јанмырми? Нә үчүн бизимлә белә рәфтар едирсэн? Бизи кимә тапшырыб кедирсэн? — дејә гоча ана оғлуна јалварырды.

— Аначығазым, вәтәнә борчлу олдуғу вәзифәсини ифа етмәјән шәхс ана-бачы мәһәббәтинә әсла лајиг де-јилдир. Үмуми тәһлүкә вахтында киши үчүн өврәт гол-туғуна сығынмаг ејбдир. Елә бир киши әркәк дејилдир, гадындыр... Анам-бачым мәни гучмагдан өтрү бурада галмаг, јахуд әјалымла отуруб ешгү мәһәббәтдән да-нышмаг кими шејләр мәним игтидарымдан мафөвгдүр.. Даһа мән артыг дајана билмәрәм. Аллаһ билир ки, тәле мәним үчүн нә гәдәрләмиш. Мән өзүм дә билми-рәм. Бу гәдәр вар ки, кетмәјә әзми-чәзм етмишәм. Гә'ри-гәлбимдән чыхан бу гәти гәрарын тәҗири билмәррә геј-ри-мүмкүндүр. Фәгәт, аначығазым, анчаг сизә бирчә вәсијјәтим вар, үмидварам ки, она әмәл едәрсиниз. Мән сазымы евдә, сизин јанынызда гојуб кедирәм. Һәр сүбһ тездән јухудан ојандыгдан сонра һәрәниз бир гәдәр ону чаларсыныз. Нә гәдәр ки, оун телләри сәләмәтдир, би-линиз ки, мән һәнуз диријәм, сағламам. Һәркаһ телләр гырылса, о һалда дәркәһи-әһәдијјәтдән мәним үчүн тә-

лэби-мэгфирэт етмэнизи рича едирэм, — дежиб Гогин аглаја-аглаја о заваллы гадынларла вида елэжиб жола дүшдү.

Изтирабындан шашмыш олан заваллы валидэ кэсрэти-кэдэриндэн лајэншүуранэ оғлуна нифринлэр елэди. Лакин мэлүл-мэ'јус бачысы, гардашы һаггында хејир-дуалар етди, эјалы исэ бир гэдэр мүтэфэккиранэ дајандыгдан сонра көз јашларыны силиби динчэлди.

Гогинин бачысы о кечэ раһат јатды, неч ре'ја да көрмэди. Эјалы да хоролту илэ ујујуб ујуја далды. Фэгэт заваллы валидэси о кечэ сүбһэдэк эсла ујумајыб, одлу көзјашлары илэ јатағыны исладырды: «Нэ үчүн мэн оғлума нифрин елэдим? Экэр мэним гарғышым баламы тутурса, нечэ елэрэм? Мэн бэхтсиз ондан сонра башыма нэ күл төкэрэм?.. Хејр, јох, јох... Иншаллаһ ки, бу олмаз... Сэбэбсиз демирлэр ки, «ана өвладына фэгэт дил илэ нифрин етмиш олса, ананын гарғышы өвлады тутмаз...» Мэн дә ағзыма кэлэни дедимсэ, фэгэт көнлүм она разы дејилдир. Дилимэ кэлэн сөзлэрэ үрэјимин риза вермэдији мејдандадыр... Элбэттэ, аллаһ-таала мэним о бэд дуаларымы ешитмэз...» — дежиб заваллы валидэ өзүнэ тэсэлли верирди.

Вэгта ки, сүбһ ачылды, оғлунун вэсијјетинэ эмэл етмэкдэн өтрү эн эввэл ана, эли эсэ-эсэ, рэфдэки сазы көтүрүб еһтијатла онун теллэринэ бармагларыны тохундураркэн ашағыдакы нэгмэни охуду:

В а л и д э н э г м э с и

Вэтэн кедир, јардым кэрэк дејирсэн.
Бизи кимэ бэс тапшырыб кедирсэн?
Севдијимэ һэр кэсдэн артыг сэни,
Оғлум, нечүн чох тээччүб едирсэн?

Бэтнимдэ галмышсан доггуз ај, оғул!
Сэн ағларкэн демишэм лај-лај, оғул!
Јохсуллугла бөјүтмүшэм сэни мэн,
Зэһмэтини чох чэкмишэм, ај оғул!

Гызлар эрлэ тез дәјишэр атасын,
Дул кэлинлэр арар нокэндхудасын...
Оғул дағы гэбрэ кедэр көксүндэ,
Анчаг аналар унутмаз баласын...

Ајрылыгдан гэлби дөнүб ган олар,
Бағры эрир, мум кими шан-шан олар...
Эсиркэмэз дүшүнчэсиз чаныны,
Анчаг ана оғлуна гурбан олар...

Сэн кэдэни, оғул, јалгыз галмышам,
Дэрддэн, гэмдэн, гүссэдэн буналмышам.
Сэндэн ајрыландан бэри, күл оғлум,
Гара-гара хэјаллара далмышам.

Бэлкэ ачсан, ја сусуздан јанмысан,
Үшүмүшсэн, јағмурдан исланмысан?
Нечэ дејим, дилим-ағзым гурусун,
Јыхылмысан мејданда, охланмысан?

Анан јохдур башыи үстэ ағласын,
Сэни басыб бағрына гучагласын.
Су тапмазса, көзјашы илэ јусун,
Өрпэји илэ јараны бағласын.

Анан өлсүн, көр фикримэ нэ кэлир:
Бэлкэ көзлэрини гарғалар дәлир?
Нэ'шин үзрэ јијэсиз галмыш атын,
Кишнэјиркэн гэмли сэси јүксэлир...

Јохса зүлфүн олмуш гушлар јувасы?
Будур о һалда ананын дуасы:
Саралыб каш солајдым,

Дөнүб бир гуш олајдым,
Гонейдим нәшин үстә,
Сачларымы жолајдым...

Заваллы ана нәгмәсини тамам етдикдә ептијатла
сазы гызына верди. Гогинин бачысы хејир-дуа едәркән
сазы алыб өпдүкдән сонра јавашча-јавашча онун тел-
ләринә мизраб вураркән ашағыдакы нәгмәни охуду:

Б а ч ы н ә г м ә с и

Бачынын фәхридир камаллы гардаш,
Хассә ола халг ичиндә һөрмәтли.
Бир-бирилә олмуш олсалар јолдаш,
О чох дәјәрлидир, о чох гијмәтли...

Хәјаллары, дужулары бир олса,
Иштә һәгиги достлуғун бинасы.
Бу шәртләрә әкәр мұғажир олса,
Думан кими јохдур онун бәгасы.

О, һәгиги јолдаш иди, мәнимлә,
Гардашымы мән көнүлдән сеvirәм.
Сөһбәт вахты сирдаш иди мәнимлә,
Мән дә ону чани-дилдән сеvirәм.

Бәрадәрим вүчудујла сәрапа
Вәтәнинин һәгиги өвладыды.
Мүдафиә едирди бимәһаба,
Вәтән шәргиси чалмаға адилди.

Көз јашилә, јарәб, сәндән мәсәлләт —
Ејләјирәм, гыл дуамы, ичабәт.
Гардашымы һифз ет, фәтһү зәфәр вер,
вимизә гајтар тез сағ-сәламәт...

Һәркаһ өлдүрмүшсә ону дүшмәнләр,
Мән дә кәрәк едәм даим шивәнләр:

Бүлбүл олуб учајдым,
Һәрбкәһә гачајдым,
Гардаш гәбри үстүндә
Одлу нәгмә сачајдым...

Вәгта ки, Гогинин бачысы да нәгмәсини гуртарды,
чаван кәлин гудуз кими атылыб онун әлиндән сазы ал-
ды. Сонра вар гүввәсилә онун телләринә зәрбәләр ву-
раркән ашағыдакы нәгмәни охуду:

К ә л и н н ә г м ә с и

Нәдир, дејин, чаван, көзәл кәлинин
Нәзәриндә әрин гәдрү баһасы?
Дәјишмәси асан олан белинин —
Күмүш кәмәриндән аздыр вәфасы...

Бу күн кәлин бир күмүш кәмәр бағлар,
Назү гәмзә илә гәддини бәзәр.
Ону итирдикдә, сөз јох ки, ағлар.
Сабаһ јенә бир башгасыјла кәзәр...

Нә дул галмаг, нә дә әрин өлмәси
Ағыллы өврәтчүн бөјүк гәм олмаз.
Чәтин дејил беш күн гара кејмәси,
Көнлүндәки һава-һәвәс, кәм олмаз...

Нәдир кәлинләрчә әрин дәјәри?
Она тимсал тутун күмүш кәмәри...

Гогинин дә әјалы нәгмәсини битириб сусду. Лакни
сазын телләринә шиддәтли зәрбә вурмагдан бармагла-
ры ағрыды. Бунунла белә јенә дә сазын телләри гырыл-

мады. Бу гэрар үзрә биринчи ај һәр сәһәр о үч гадын нөвбә илә Гогинин сазыны чалыб тәгәнни едирдисә дә, сазын телләри гырылмырды... Лакин бир күн һаһар чағы эт гохусуну дүжмуш олан гара пишик рәфә тулландыгда тәсадүфән саза тохунуб ону јерә салды. Саз јерә дүшдүкдә парча-парча сыныб дағылды. Изтираблы гадынлар һәјәчанлы дуруб јүјүрдүләр, бәдбәхтанә сазын бүтүн телләрини гырылмыш көрдүләр...

Ана илә гыз чоһ горхдулар исә дә, өзләринә тәсәлли вериб: «Нә етмәли?... бәллидир ки, сазын телләри өз-өзүнә гырылмады. Тәсадүфән гара пишијин тохунма-сындан гырылды». Гогинин кәлини:

— Хејр, мәнчә бу јахшы әләмәт дејилдир. Чүнки дү-нән бизим һәјәтдә сүбһәдәк бајгуш өтүрдү. Бу күн дә гара гарға гарылдајырды, — деди.

Бу сөзләр Гогинин анасына елә тә'сир етди ки, завал-лынын бәнизи сапсары саралды. Пәришанлыгдан гызынын да сурәти күл рәнкиндә ағарды. Лакин чаван кәлин һеч бир шеј јох имиш кими өз отағына кедиб әл-ван либасыны кејиниб, сачларыны дарамагла мәшғул олду.

Вагеән һәммин саат бир нәфәр варид олуб Гогинин ганлы либасыны кәтирмәклә бәрабәр өлүм хәбәрини верди. Бу дәһшәтли лөвһәнин гаршысында Гогинин ана-сынын бәнизи саралыб сарыкөјнәк гушуна тәбдил олун-ду. Бачысы да дәрһал бүлбүл чилдинә кирди. Бош гал-мыш евдә Гогинин кәлини ихтијар саһиб олду. Лакин онун да сәрбәстанә јашамасы узун чәкмәди. Дәф'әтән һатифдән: «О ики нәфәр һарада исә, сән дә үчүнчүсү ол!» — дејә сәда кәлди. Бу сөзләри ешидәркән чаван кәлин башындакы дарағы чыхармаға мачал булмајыб бир түрфәтүлејндә шанапипик гушу олду. Одур ки, ша-напипик мүддәти-һәјатында, дараг башында дүнјада галмаға мәчбур олду.

О вахтдан бу һаладәк сарыкөјнәк јувасыны үч тел-дән асыб оғлуну кәһварәси кими ону тәрнәдиб гәмли-

гәмли: «Оғлум Гоги... Оғлум Гоги...» — дејиб ағлајыр. Бүлбүл дә һарада гызыл күл көрсә, гардашынын гәбри зәни етдијиндән учуб ораја гонур, ширин, одлу нәғмә-ләр илә унудулмајан гардашынын, севкили јолдашынын фәрағында наләләр едир. Алабәзәк шанапипик исә, вәс-вәсәли бир һалда чөлләрдә, чәмәнләрдә сычрајыб тор-пағы димдикләркән Гогинин гәбрини арајыр...

1915

Н. БАРАТАШВИЛИ
НӘШИДӘЛӘРИНДӘН

Гој едим инди тәрки-дарү дијар,
Чәким анчаг үрәкдә мөһнәтини.
Вәтән әһлиндән олмушам бизар,
Көрмәјим онларын да сурәтини.

Зүлмәтә нур биздә үстүндүр,
Орада кәндимә мөкан арајым,
Нерәдә халг елмә дүшкүндүр,
Орада јарү һәмзәбан арајым.

Булмасам гәм шәрики бүлданда,
Үз гојуб чөлләрә, фәған едәрәм.
Чәкдијим кизли дәрди ол анда
Көјдә улдузлара бәјан едәрәм.

Өлдүјүм һалда хаки-паки-вәтән —
Олмасын гој чәназәмә мәдфән.
Бачымын көзјашы кәлиб чушә
Чәкмәсин гәбрими һеч ағушә.

Топланыб гарға, сағсаған, гузгун,
Јејиб етсин чәназәми позгун.
Чүрүмүш мејјитим гүбар олсун..
О да тарачи-рузкар олсун.

Јүјүр, еј түнд јүрүшлү јорға атым,
Та ки сәрмәнзили-мурадә чатым.
Арајыр, иштә, ракибин өлүмү,
Чапараг кет, гысалт узун јолуму.
Едирәм мөвтү кәндим истигбал,
Гој әчәл ејләсин мәни памал.

МАЛЫС КЕЧӘСИ

Ш е' р и л а һ ә с и

Кәл, шаирим, ал бәрбәти чал, өп мәни, охша.
Яз фәслидир, афага бахыб ейлә тамаша.
Ачмыш яшыл орманда көзәл дүрлү чичәкләр,
Күлдән-күлә галхыб гонур элван кәләбәкләр.
Көј саф, су шәффаф, күлүр гөнчә гызыл күл,
Ярпаглы будагларда өтүр, көр, нечә бүлбүл.
Алгышлајыр аләм һамы бу тазә һәјаты,
Сән дә мәни өп, башла о ширин нәғәматы.

Ш а и р

Јексәр бүрүјүб дағ-дәрәни өртдү гаранлыг,
Һәр бир јери сармыш көрүрәм гәмли думанлыг.
Әввәлчә едиб чајлары, сәһралары ишғал,
Сонра еләди гөнчәләри, күлләри памал.
Мән билмәјирәм, бәлкә булар мәнз хәјалдыр,
Динчәлмәјир әсла үрәјим, натиғә лалдыр.

Ш е' р и л а һ ә с и

Ал бәрбәти чал, шаирим, аләмдә сәфа вар,
Бир јанда чәфа варса да, бир јанда вәфа вар.
Мәнтаб ујумуш јер үзүнә чәкди ниғабы,
Кизләнди чичәкләр арыдан өртдү һичабы.

Өз ашигинә көр нечә нифрәт едир изһар,
Һәр јердә бу дәм, бах, нә көзәл сүмтү сүкун вар.
Он дөрд кечәлик ај үфүг үстүндә күлүмсәр,
Пүрхәндәдир аләм ујуркән дә сәрәсәр.
Чәпнәт кими дүнја фәрәһәфза, тәрәбәнкиз,
Сән бөјлә заманда нијә позғун, нијә гәмбиз?

Ш а и р

Шиддәтлә нәдәндир үрәјим гуш кими чарпыр?
Билмәм, һәјәчаным нә үчүн дәмбәдәм артыр.
Јохса гапы таггылдадымы, ким ону чалды?
Шәм'ин алову өз-өзүнә нејчүн учалды?
Јаһу, мәни кимдир чағыран, бу нә сәдадыр?
Јарәб! Нә көзәл сәс, нә гәдәр нәш'әфзадыр!
Сәс кәлди... јенә сусду... јенә вар... даһа битди,
Ох, гүссәдә, тәкликдә чаным ахыра јетди.

Ш е' р и л а һ ә с и

Кәл, шаирим, ал бәрбәти, сәһбаји-баһары
Халиг еләмиш дәһрин үругатына чарн.
Көнлүм долудур ешгү һәвәсләрлә бу сәәт,
Гүввәм азалыр, ләбләрим и јахды һәрарәт.
Тәнбәл чочуг, ач көзләрини ейлә нәзарә,
Бах мән кими лаһути, көзәл, назлы никарә.
Сал јадә, әзизим, мәни илк дәфә ки, көрдүн,
Ол пәјәдә севдин, өзүнү фөврән итирдин.
Шәһпәрләрим анчаг сәнә бир чүз'и тохунду,
Солғун үзүнә ешг, мәнәббәт тозу гонду.
Агуша алыб ејләдим изһари-нәвазиш,
Сәндән едирәм мән дә һәмин ләһзәдә хаһиш:
Хошнуд елә, тәскинә чалыш гәлби-нәзары,
Агушуна чәк сән дә бу лаһути никары.

Ш а и р

Һә, сөjlә нечә? Дост сәси имиш бу хош аваз,
Паһ, алиһеји-ше'р мәни етди сәрәфраз.
Кәл јари-вәфадарым, а солмаз чичәјим, кәл,
Һәмширеји-руһум, мәләким, севдичијим, кәл!
Кәл, бојнума рә'на голуну ејлә һәмаил,
Гәлбимдә олан зүлмәти-шәб та ола заил.

Ш е' р и л а һ ә с и

Ал бәрбәти, шаирчијим, еј гәмли рәфигим,
Еј зиндеји-чавидим, а мәфтуни-һәгигим!
Көрдүм сәни мәнзуну мәлул өвчи-сәмадә,
Кәлдим јетишәм дадына бу дари-бәладә.
Гәмкинсән, әзизим, үрәјин пүрхәләчандыр,
Шүғлүн нә үчүн дәрду гәмү аһу фәғандыр?
Јохса јенә бир дилбәрә дилдадәми олдун,
Сајә кими торпағына үфтадәми олдун?
Јаинки усандынмы һәјатын ситәминдән?
Илһам јетишмәзми сәнә руһүләминдән?
Табын јох исә дәрду гәмү рәнчү бәлајә,
Бир јердә учуб, кәл, чыхалым өвчи-сәмајә.
Ол јердә нә мөһнәт, нә әзијјәт, нә чәфа вар.
Ол јердә фәрәһ, нәш'ә, тәрәб, зөвгү сәфа вар.
Кәл өп мәни, балалара пәрваз едәлим, кәл,
Үнсийјәти-диринәнә ағаз едәлим, кәл.
Сејр ејләјиб әнчүмләри, әфлакы, сәһабы,
Тизкар едәлим сөһбәти-әјјами-шәбабы.
Јох, кәл охујаг инди бир өзкә шејә даир.
Сән сөјлә, тәғәнни едәлим бәс нәјә даир?
Кәл нәзм едәлим мә'рәкеји-рәзмү дәғаны,
Ја ешги-мәчазини, ја ашуби-зәманы.
Хошланмаз исән һаилеји-чәнкү чәдәлдән,
Кәл бәһс едәлим дәһрдәки мөкрү һијәлдән.

Јох ејби севирсәнсә әкәр сејдү шикары,
Кәл аһуларә тәнк едәлим раһи-фәрары.
Ах, ах, нә көзәл, дадлы дәгигәјди о саәт,
Ашиг олуб етдин мәнә изһари-мәһәббәт.
Күл дәстәләри топлајараг рәнки-шәфәгдән,
Күл әтри јапардын үзүмә дүшмүш әрәгдән.
Кәкликләри ал ганына гәлтан едәлим, кәл,
Јурдун-јувасын хак илә јексан едәлим, кәл.
Тәсвир едәлим мәсчидә кәлдикдә нисаны,
Көз алты нә нөв'и арајырлар зүрәфаны.
Олмуш үрәјим ешг илә дәрја кими пүрчуш,
Мүмкүн дејил, әсла оламам сакитү хамуш.
Јекдикәрә мәгсудумузу етмәјә ифһам
Јетмир мәнә сәндән, сәнә мәндән дәхи илһам.
Бир јердә кәл инди едәлим зүмзүмәханлыг,
Сүһһ олду, шәфәг сөкдү, гачыр иштә гаранлыг.
Өвдәт едирәм мән даһа сәмти-мәләкута,
Шаирчијим, артыг далачагсанмы сүкута?
Кәл гуч мәни, өп, ағла, мән олдум дәхи азим,
Көзјашларыдыр јалныз, әзизим, мәнә лазим.

Ш а и р

Һәмширәчијим, еј орудан гәлби-хәрабы,
Јад етмәк үчүн сөһбәти-әјјами-шәбабы,
Көзјашлы сәнә бусәләр еһда едәрәм мән,
Әмрин нә исә шөвг илә ифа едәрәм мән.
Лакин охумам мәс'әдәтә, шөһрәтә даир,
Һәм гәлби-нәзарымда олан мөһнәтә даир.
Шәрги чағыраг, түркү дејәк, етмә тәмәһини,
Јох, севдичијим, етмәјәлим инди тәғәнни.

Ш е' р и л а һ ә с и

Сән зәнн еләдин јохса пајыз рејһи кими мән,
Һәр ләһзә тәғәдди едирәм әшк бәсәрдән?

Аламыны тэгдис едирэм, алидир, али,
Олдугча мөним руһуму ејләр мүтәали.
Лакин чичәји зәһрлидир зөвгү сәфанын,
Кәлдим ки, чыхардыб атајым ришәсин анын.
Јох, шаирим, әлбәттә оху зүмзүмәхан ол!
Әфғанын илә көјләрә фәрјадрәсан ол!
Бәрбәтләрин атәшли, һәзин зүмзүмәсилә,
Тәнбурларын јанғылы, риггәтли сәсилә,
Сөвдалы үрәкләрдән учалмыш нәвәһати,
Тәгдир едәр әфради-бәшәр һазыру ати.
Сәгга гушунун бәлли дејилми сәнә һали,
Јорғун гајыдаркән евинә әлләри хали
Ач јаврулары топланар әтрафына јексәр,
Ағзын ачыб онлар анасындан јемәк истәр.
Зүлмәтли, гаранлыг кечәдә мүзтәрибәһвал
Билмәз ана өвладыны етсин нечә хошһал.
Ахмаг балалар бәкләјиб истәрса гиданы,
Лакин ананын, һејф ки, бошдур чинәданы.
Зира ки, балыг овламамыш, хичләти вардыр,
Һәддән фүзун амма оларә шәфгәти вардыр.
Пичидә олар фикрә, арар дәрдинә чарә,
Һәсрәтлә гаранлыг көјә ејләр дә нәзарә.
Ол дәм јени бир фикр кәләр көнлүнә бирдән,
Тутгун үрәји хәндәләр ејләр о фикирдән.
Шадлыгла еләр көјсүнү өвладына тәгдим,
Ач јаврулар ејләр әтини, ганыны тәгсим.
Көјсү дидлиб, ал ганы ахдыгча дәмәдәм,
Валид бу зијафәтдән олур шакирү хүррәм.
Етдикчә тәһәммүл о дөзүлмәз зәһәмата,
Горхар ки, вида етсин әзијјәтлә һәјата.
Дојдугда әзиз јаврулары галхыб о јердән,
Зәһмәтлә учар көј үзүнә кәндиси бирдән.
Дәрјаја атар, өртәр ону бәһри-хүрушан,
Өз нәфсини ејләр әзиз өвладына гурбан.
Лакин чәкәр ол вахтда бир јанғылы фәрјад,
Тә'сири илә аз галар аләм ола бәрбад.

Мүзлүм кечәнин сүмтү сүкунунда фәғаны
Топлар онун әтрафына мүргани-һәваны.
Инсан да әкәр кечсә о јердән, јенә горхар,
Зәнн ејләр о һөкмән өлүдүр, хортлајыб ағлар.
Сәгга гушунун һалыны ет, шаирим, әзбәр,
Ејләр белә рафтар улу шаирләр, әдибләр.
Нәгс етмәјәрәк сөзләри үстүндә дуарлар,
Нөв'и-бәшәри хуни-чијәрлә дојурарлар.

*Мүәллифләри
мә'лум олмајан тәрчүмәләр*

ТӘБИӘТИН КҮЛМӘСИ

Јаз кәлди, баһар олду, ғышын шиддәти кетди,
Гар битди, күләк јатды, сојуг ахыра јетди.
Күн чыхды, ишыглатды јазын чәнли һәвасын
Тәрк етди һава тутгун олан тирә либасын.
Көј сәмти ачылдыгча көнүлләр дә ачылды,
Дүнја үзүнә зөвг, сәфа енди, сачылды.

Чөлләр, дәрәләр дүрлү чичәкләрлә бәзәнди.
Дағдан, гајадан гар әриди, чајлара енди.
Күлдүкчә тәбиәт, ачылыр мин чүрә күлләр,
Гушлар да бу әһвалы көрүнчә севинирләр.
Көј сәмти ачылдыгча көнүлләр дә ачылды,
Дүнја үзүнә зөвг, сәфа енди, сачылды.

БАҒЧА

Көјәрин, көј чәмәнләрим, көјәрин,
Сүнбүләүм, јасәмәнләрим, көјәрин.
Ачылын, ијли күлләрим, ачылын,
Аллы-әлванлы күлләрим, ачылын.
Јетишин, мејвәчикләрим, јетишин,
Саралын, һејвачыгларым, јетишин.
Мәнә бир севкили гонаг кәләчәк,
Кәләчәк, билмирәм һачаг кәләчәк.
Кәләчәкдир бабам мәним јаныма,
Бахачаг аллы-күллү бостаныма.
Кәзәчәкдир гәдәм-гәдәм бағымы,

Көрәчәкдир үзүмлү чардағымы.
Дәрәчәк дадлы мејвәләр, јејәчәк.
Мәнә мин дәфә мәрһәба дејәчәк:
— Машаллаһ, нә јахшы габилсән,
Бағчаванлыгда хејли камилсән.
Дарајыб, су вериб чалагламысан,
Шахтадан ғышда јахшы сахламысан.

ГИТ'Ә

Бах, күлшәндә өтән шејда бүлбүлә,
Чәһ-чәһ вурур, ашиг олмушдур күлә.
Кечә-күнүз нәғмә охур, инләјир,
Лејк ону күл е'тинасыз динләјир.
Онун кими бир ашиг дә дүнјадә,
Олмушдур бир көзәл ғыза дилдадә.
Јата билмәз севдијинин дәрдиндән,
Јахар јери-көјү аһи-сәрдиндән.
Амма чаван ғызын јохдур хәбәри,
Онун нечүн гәмлидир нәғмәләри?

ЛӘ'НӘТ

Лә'нәт вүчудун үзрә одлар сачарса, сачсын!
Сән дүшмән үзрә бах, күл, мәрданә дур, чәкилмә!
Гој достларын гучағын, гој сәндән өтрү ачсын,
Кетмә олар тәрәф дә, јолдашлара әјилмә!
Јол хејли сәртрагдыр, мәнзил башы ирагдыр,
Јалныз дајан габагда, јалныз дуран гочагдыр!
«Артыг бурахмарыг биз», — дүшмәнләрин бағырса,
Сән күл чавабларында, сә'ј ет, чалыш, габаг кет!
«Кәл бир гәдәр дә динчәл» — јолдашларын чағырса,
Тез кеч, өтүш ки, вардыр атидә истираһәт.
Јол хејли сәртрагдыр, мәнзил башы ирагдыр,
Јалныз дајан габагда, јалныз дуран гочагдыр!

ЭДАЛЭТ

Еј эдалэт! Нэ олмусан, билмэм?
Јатмысан, ја ки, өлмүсэн, билмэм?
Ким ки, һүрријјэтэ едэр хидмэт,
Чөкәр аләмдә мүттәсил зәһмәт.
Ким ки, зүлм илә, һаһәг илә ачыг —
Вурушар, чарпышар исә о јазыг,
Бојну зәнчирләрин гучағында,
Чан верир мәһбәсин бучағында!
Ким ки, гәлбиндә ејләјирсә һәлак,
Өз көзәл мејлү нијјәтин бибак,
Һеч утанмагсызын едәр рәфтар —
Кәнди вичданы илә сахтә кар.
Кечәр өмрү онун фәрағәтдә,
Јашар азадә ејшү ишрәтдә.
Еј эдалэт! Нэ олмусан, билмэм?
Јатмысан, ја ки, өлмүсэн, билмэм?!

1912

АХЫРЫНЧЫ НӨВҲӘЛӘР

Әзизим, еј булут алтында кизләнән гәмәрим,
Мәзарын үстә битәр ахырынчы нөвһәләрим.
Кечән о јаздакы күнләр гој ујгуна кирсин,
Һәмишәлик кечәләр савғын истиләндирсин.
Мәзарын үстә көјәрсин гој аби-аби чичәк,
Нечә чичәк? Үрәјимдә олан хәјаллар тәк.
Пычылдасын гој олар руһи-лајәмутун үчүн,
Јавашча лајла десин руһи-пүрсүкутун үчүн.
Һачаг ки, мән дә тамам ејләрәм бу тәк јолуму,
Гучагларам, доларам онда бојнуна голуму.
Јат инди, севдичијим, јат, далынча тез кәләрәм.
Бу аләмин гәмү дәрдиндән онда динчәләрәм.

1912

❖❖❖
ЭЛАВӘЛӘР
❖❖❖

ШАМАХЫДА ТЕАТР

Тәмәддүн сәбәбләриндән бириси дә театрдыр. Театр ики бөјүк фајдаја һаиздир.

Зира театр, һәм бир ајинеји-китинүмадыр ки, орада һәр кәс өз ејбини көрүр, дүшүнүр, һәм дә јетим, сәркәрдан, бичиз, һеч бир фәрдин һүммәт вә мәрһәмәтини газанмајан өвлади-вәтәни, әбнаји-милләти мә'рифәт зијасы илә шө'ләдар едир.

...Гафгазын һәр јериндә, һәр күнчүндә мәктәбләр тәссис олунур, театрлар мөвгеји-тамашаја гојулур.

Бу чүмләдән олмаг үзрә Шамахыдан билдијим бир хәбәрә көрә бу март ајынын сәккизиндә кечә ејди-новруз мүнәсибәтилә Шамахы реални мәктәбинин јухары синиф шакирдләри тәрәфиндән мүәллим Мирзә Аббасгулу Мехдизадә чәнабларынын нәзарәтилә мөһтәрәм Нәчәф бәј Вәзировун «Ады вар, өзү јох» үнванлы комедијасы фәгир шакирдләр мәнфәәтинә мөвгеји-тамашаја гојулмушдур.

Үч јүз әлли бә'дәлмәхарич, ики јүз јетмиш манат пул һасил олмушдур.

Спектакл мәктәбин өз мәхсуси залында мәктәб мүдири Леонтијевин тәһти-рәјасәтиндә гајәт мүнтәзәм вә тәнтәнәли бир сурәтдә ичра олунмушдур.

Әһали исә артыг мејл вә рәғбәтлә тамашаја кәлмишләр...

Пәрдә галхмамыш мәктәбин еһтијат синиф шакирдләринин һәмаваз олараг санки һатифдән, гејбдән кәлир кими милли нәғмәләр охумаглары һәр кәси лазымынча

чаниби-тэрэггиге тэшвиг едирмиш. Куја ки, о ма'сум балалар кичик, ширин лисанлары илэ һәр кәси бир нөгтеји-фејзә, бир мәркәзи-кәмалә кәтирмәјә чалышырлармыш.

Аһ нә гәдәр мүәссир!

Хассә ојнајанларын синн вә һаллары нәзәрә алындыгда өз вәзифәләрин гәјәт көзәл бир сурәтдә ифа еләдикләриндән тамашакәрләр тәрәфиндән һәр фәсиләдә артыг шөвг вә һәвәслә алгышланыр имиш.

Әвәт, биз дә бурада алгышларыг. Алгышламагла бәрабәр бу чидди вә сәмими сөзләр илэ төвсијәдә булунарыг.

«Еј милләтин үмиди-истигбалы олан өвлади-вәтән! Милләт сизә мөһтачдыр. Охујунуз, чалышыныз! Билиниз ки, ән бөјүк сәадәт милләт фәјдасына, үмум инсанијјәтә хидмәтдир. Бу хидмәт чох мүгәддәсдир. Елә исә тә'лиминиздә сәбати-мәтанәт, чиддијјәт илэ чалышыныз да бәхтијар олунуз!..

Мәгсәдимизә башламадан әввәл вахтымызын, зәманәмизин һалына даир мөһтәрәм устадым Аббас Сәһһәт әфәнди тәрәфиндән јазылмыш бир нечә әш'ары һазырини-кирамын һүзурларына әрз етмәк истәјирәм.

1908

Лағлағы

СӘҺҺӘТНАМӘ

Иштә бир ајинеји-һүсни-худа,
Иштә бир даһијеји-әглү зәка,
Иштә бир тифләки-мә'сумсифат,
Иштә бир кудәки-ширинһәрәкаг.

Иштә ики мәктәб, иштә ики шаир. Неч ејби јохдур, һәр бир шеји дүнјада «ики» етмәк олар. Амма мән горхурам ки, бир күн «ујгудан» бидар олуб көрүм ки, «ики» шаиримиз ма'сум тифилләримизин габағындан бадымчан долмасыны көтүрүб зорнаш онлара Анадолуда бишән «болғар шорбасы» једирдәләр. Јаинки «бүлбүлиширин нәғәмәтымызын» ајагларына османлыларын кен шалварларын кејдирәләр.

Һәлә буннан ишим јохдур. Мән дејирәм ки, «ики китаб» Гафгаз мәктәбләриндә охујан Гафгаз ушагларындан өтрү јазылыбдыр. Бу китаба дахил еләмәк үчүн ләзым иди османлынын неч олмаса тәзә әдибләринин әсәрләрини ахтарыб тапмаг. Кәрәк китаб саһибинә ма'лум ола ки, османлынын индики јазычылары бир гәдәр садә јазмаға башлајыблар вә лакин мәрһум Сәһһәт Мәһдизадә османлынын көһнә шаирләриндәндир. Вә һәрчәнд ки, онун ше'рләри чох көзәлдир, амма ше'рләринин ичиндә бир кәлмә дә түрк вә Азәрбајчан сөзү тапылмыр. Сәбәби будур ки, Сәһһәт, доғрудур, әрәби вә фарси дилини тәкмил биләрди, амма османлы дилиндән бирчә «үјгү» кәлмәсиндән савајы бир өзкә сөз билмәзди. Һәлә бунунла да ишим јохдур. Шаир јазыр ки, мәктәб ушағы:

Һәр сабаһ ујгудан олчаг бидар,
Дәрси-душинәсин ејләр тәкрар,
Кејиниб мәктәбинин формасыны,
Зивәри-душ еләјир чантасыны.

Һәлә биз буну габагча кәрәк дејәк ки, белә ше'рләри јазмаг чох һүнәр дејил. Ондан өтрү ки, белә ләззәтли вә мөвзун ше'рләри биз дә каһдан бир журналымызда јазмышыг.

Сонра шаир бир јердә дејир ки, «ушағын фикри вә зикри әһраранәдир», о бири јердә дејир ки, «һачатына көјлөрдә мәләкләр амин дејәчәкләр». Амма бизим буна бөјүк шәккимиз вар: фикри вә зикри әһраранә адамла-ра мәләкләр һәмишә лә'нәт охујурлар, нәинки амин де-јирләр. Ше'р белә гуртарыр:

Оху, еј бүлбүли-шејдаји-вәтән,
Та сәнә фәхр едә әбнаји-вәтән.
Нәғәматында вар асари-ничат,
Оху, еј бүлбүли-шириннәғәмат.

Бу гәдәр хејир-дуадан сонра, сөз јох ки, бу мә'сум ушаг ахырда Ибн-Сина кими шеј олачаг. Амма һејиф ки, көзләри кордур. Һәр кәс инаңмыр, шәклинә бахсын.

1909

М. Ә. Сабир

ИКИ МӘКТУБ

Гардашым Сәһһәт!

Мүәличәдән өтрү Тифлисә кәлдикдән сонра сәнә мәк-туб јазмамышам; зира ки, һалым мүсәнд олмајыбдыр. Мирзә Чәлил вә һәмидә ханым чәнабларындан чох разы-јам. Билмирсән мәнә нә гәдәр еһтирам едирләр! Бу нечә мүддәтдә тамам мәхаричими вә әһәмәтымы мүтәһәммиә олмушлар. Мәним меһманхана ја хәстәханада јатмағыма разы олмадылар, өз евләриндә мәнзил вермишләр. Хү-ласә, билмирәм нә дил илә тәшәккүр едим; рәбб-тәала һәзрәтләри әвәз версин. Бу гәдәр бил ки, өз евимдән ар-тыг мәнә пәрәстариш едирләр. Докторлары чәм едиб, консултасија јапдылар; докторларын бә'зиси операси-ја, јә'ни әмәлијјати-чәрраһијјә ичра етмәк лазым билди. Мәнә тәклиф етдиләр ки, чијәриндәки илләт кәмәлиничә бизә мә'лум вә мүшәххәс дејилдир; разы олсан, әмәлиј-јати-чәрраһијјә јапарыг; чијәрләриндән кәсмәк лазым исә, кәсәрик, јох, лазым дејилсә, јенә кәсдијимиз јери тикиб, әлач едәрик.

Дедим:

— Бағышылыјасыныз, доктор әфәндиләр! Мәним гар-ным портманат, кисә дејил ки, истәдијиниз кими ачыб гапајасыныз. Бәлкә кәсдиниз, сонра әмәлә кәлмәди?!

Мәним бу сөзүм һәкимләрин чох хошуна кетди, кү-лүшдүләр. Вә бурадакы әһибба да докторларын гәги сөз вермәдијинә көрә әмәлијјат ичрасына разы олмады-лар. Һәләлик дахили мүәличә илә мүдара едирәм. Док-тор Каспарјанс мәнә мүәличә едир.

Мөвля көрәлим нејләр. Нејләрсә, көзәл ејләр.
Баги ихлас вә ирадәт.

Гардашын Ә. Сабир.

15 ијун 1911.

Гардашым Сәһһәт!

Мәктубун јетишди. Евдән, ушағлардан бир әндазә-
јәчән никаранлығым рәф олду.

Галды ки, мәним әһвалым, сабигдә сәнә мәктуб јаз-
дығым һалда индики һалдан мин дәфә јахшырағ иди;
өзүм өз бәдбәхтлијимә баис олдум. Доғрусу, Мирзә Чә-
лил вә Һәмидә ханым чәнабларынын һәддән артығ
илтифатларындан хәчаләт чәкдијимә көрә чалышдым
ки, бәлкә бир аз тез сәһһәт тапым, даһа да хәстәлијим
шиддәт еләди. Бојлә ки, бурада бир нәфәр Гандәмиров
адлы доктор вар, — Иран консулунун мәхсуси һәкими-
дир, Русијада вә Јевропада тәһсил етмишдир, османлы
түркчәси илә дә көзәлчә данышыр, — кетдим онун ја-
нына. Мәни мүәјинә етди, сорушду ки, кимдән әлач
едирсән? Дедим:

— Доктор Каспарјансдан.

Деди:

— Каспарјанс еји бир доктордур, лакин бир гәдәр
ихтијарлашмыш.

Доғрусу, онун бу ибарәси гајәтдә мәним хошума кет-
ди. Түркләрә мәнәббәтимин кәсрәтиндән хәјал етдим ки,
бу адамын данышығы јалныз мәнә әлачдыр.

Ондан әлач истәдим. Мәнә бир һәб вә бир ичмә дәр-
ман јазды. Деди ки:

— Бу һәбдән кечәләр јатан вахтда ики дәнә атарсан,
о ичмә дәрмандан да ики саатда бир хәрәк гашығы
ичәрсән. Бир аз вахтда бүтүн-бүтүиә сәһһәтјаб оларсан,
шишманлашарсан. Вәтәнинә кедиб, гәзетләрдә мәни
мәдһ едәрсән.

Бу адамын јаздығы давалары Мирзә Чәлил чәнабла-
рына мәсләһәт етмәмиш алдым. Чүнки билирдим она
мәсләһәт етсәјдим, разы олмајачағды. Һәким ики һәб
демишдисә, мән кечә бир дәнә һәб атдым. О гәдәр мәни
ишала апарды ки, даһа тағәтим галмамышдыр. Хәчалә-
тимдән әһвалаты Мирзә Чәлил чәнабларына демәјә
утандым. Јенә дә доктор Каспарјанса рүчу етмишәмсә
дә, лакин һәјатымдан билкүллијә гәт'и-үмидәм. Ахыр
нәфәсләрим олдуғун дәрк едиб дә, бу мәктубла сәнә әһ-
валымы хәбәр верирәм. Бир гәдәр бабәт олар исәм, Ша-
махыја гајыдачағам. Мәндән Маһмудбәјә салам ет.
Мәһдибәј һачынски чәнабларына ајры мәктуб јазмағ
фикриндәјәм. Лакин әлим даһа гәләм тутмур. Әһли-әја-
лымы сизә, сизи дә аллаһа тапшырырам. Өлүрсәм, гәм
етмәрәм; чүнки билирәм сиз мәним асарымы тәб етди-
рәрсиниз. Баги вәссәлам.

Гардашын Ә. Сабир.

27 ијун 1911.

**«СЭННЭТ» ТЭХЭЛЛҮС МИРЗЭ АББАСГУЛУ
МЕЪДИЗАДЭНИН ТЭРЧҮМЕЈИ-НАЛЫ**

Чаван шаиримиз Аббас Сэннэт Меъдизадэ чэнаблары 1292* сэнәје-ничридэ Шамахи шәһәриндэ тэвэллүд етмишдир. Мәрһум пәдәри вахтынын мәшһур мәктәбдар моллаларындан олмуш. Једди јашындан Сэннэт әфәнди охумаға башламыш, түркчә, фарсча вә әрәбчәни пәдәринин јанында охумушдур. Нәнуз кичик икән нәһәјәт дәрәчәдә гүввәји-һафизәје малик имиш. Белә ки, һәр бир ше'ри бир кәрә охудугда хатырлармыш. Вә һәмин бу вахтларда јаваш-јаваш ше'р демәјә башламыш. Шамахи шүәрасындан Сабит тәхәллүс нам бир затдан елми-әруз вә бәди' охумушдур. Нәмин шаирин тәһрис вә тәрғиби илә Мәшһәди-мүгәддәсә азим олуб бир сәнә тәләбә силкиндә тәһсили-елмә мәшғул олдуғдан сонра Теһранда «Мәктәби-низамидеји-Насири»јә гәбул едилмишдир. Бу мәктәбин алты сәнәлик дөвреји-тәһсилини битирдикдән сонра наблик рүтбәси илә тибб доктору дипломуну алмыш. Бир гәдәр Теһранда вә әтрафда тәблик етдикдән сонра вәтәни-әслиси олан Шамахија өвдәт етмишдир.

Сэннэт әфәндинин тәрчүмәдә даһа артыг мәнәрәт вә истәдады олдуғу үчүн рус әдибләриндән «Икинчи Жуковскидир» дејә биләрик. Белә ки, чаван шаиримизин «Мәғриб күнәшләри» нам әсәриндә рус мәшһур шүәра-

* Јени тарихлә: 1874.

сындан Пушкин, Лермонтов, Никитин, Крылов вә бир чох башга шүәралардан етдији тәрчүмәләр әсли илә мувафиг олмагла бәрабәр, чох да шајани-тәгдирдир.

Сэннэт әфәндинин мәшһур әсәрләри: «Сыныг саз», «Мәғриб күнәшләри» (биринчи вә икинчи һиссә).

1912

ШАМАХЫДА САБИР КҮНҮ

Мүдири-мөһтәрәм! Бу беш-үч кәлмә сөзү гәзетиниздә дәрч етмәји хаһиш едирик.

Нәмин ил ијул ајынын 12-дә Шамахида мүәллимләр курсунда иштирак едән мүәллимләр мәрһум Сабирин алты иллик вәфаты мүнәсибәтилә биринчи шәһәр мәктәбиндә бир «әдәби сәһәр» тәртиб етмишдиләр. Саат 12-дә мәчлис ачылыр. Әввәл Аббас Сэннэт чэнаблары мәрһумун тәрчүмеји-һалы илә һазирунни ашина едир вә һәмин күнә даир мәрһум һаггында сөјләдији ше'ри охујур. Сонра мүәллимләр тәрәфиндән мәрһумун өз ше'рләриндән охунур, арабир милли нәғмәләр охунуб, мусиги чалыныр.

Мәчлис о гәдәр руһлу кечир ки, һазирун ше'рләрин, нәғмәләрин тәкрар олунмасыны тәвәгге едир. Әләлхүсус Сэннэт чэнабларынын сөјләдији ше'р хәлајигдә јени бир руһ әмәлә кәтирир.

Мусиги дәстәси мүәллим Мәһәммәдһәсән бәј Ата-мәлибәјовун, хор дәстәси дә мүәллим Әлимәһәммәд Мустафајевин тәһти-идарәсиндә иди. Мәчлисә үмум нәзарәтчи мөһтәрәм Маһмудбәј Маһмудбәјов чэнаблары иди.

Бәли, саат 2-дә мәчлис гуртарды. Тәшриф кәтирән чэнаблар адама бир манат дахил олмаг һаггы верирләр. Бу пулдан бир гәдәр мәчлисин дүзәлмәсинә сәрф

олунур. Элбаги олан 47 манат мэрһумун аиләсинә верилнр. Мәчлисә тәшриф кәтирәнләр: Шамаһы ә'јан вә әшрафындан бир дәстә, мүәллимләр тәмамән, студентләр, реални вә пбтидаи мәктәбләрин јухары синифләринин шакирдләри иди. Мүсәлман мүәллим һеј'әти чәми тәшриф кәтирән чәнаблара өз тәшәккүрләрини изһар едирләр.

1917

Мәһәммәд Һади

АББАС СӘҺҺӘТИН ҮФУЛИ-ӘБӘДИСИ

Бу мүдһиш, бу горхунч вәлвәлеји-һадисат ичиндә шайр-тәбиб Аббас Сәһһәт дә сүкунәткаи-әбәдијјәтә чәкилиб кетди. Һәм мадди, һәм дә мә'нәви хадими-милләт олан Сәһһәт гардашымызын үфули-әбәдисиндән һәнүз Гафгасија түркләринин хәбәри јохдур. Затән бу кәшмәкеши-вәгаје вә һәвадис ичиндә кимсәнин кимсәдән хәбәри јох ки!.. Иштә белә бир һәнкамеји-вәлвәләдарда Сәһһәтин мазари-әбәдијјәтә чәкилмәси милләтин куши-тәәссүф вә тәләфинә васил олмадығы кими, букүн јох мәсабәсиндә булунан мәтбуатымызда да вәфати-Сәһһәтә даир һеч бир шеј јазылмады. Онун милли хидмәтләринә даир бир сәтир јазы белә кәрүлмәди. Чүһәлаји-авам тәрәфиндән дүчари-тәһгир вә тәкдир олуна, фәгәт әзми-хүрушани-фикриндән кери дөнмәјән севкили шаиримиз Сәһһәт Кәнчә мазарыстанында дәфни-хаки-әбәдијјәт булунур. Затән Шејх Низамијә бөјүк бир һөрмәти варды. Даим Низаминин лајәмут нәзмләрини кәмали-фәсаһәтлә охур, самәләрини ләззәтјаби-әдәбијјәт еләрди. Ән нәһәјәт пәнч-кәнч шаири-мөһтәрәми илә һәмчивари-мәзар олду.

Ширванлы шаир, Ширван фачиәси әснасында башгалары кими шәһәри тәркә мәчбур олмуш, јолда сојулмуш, вар-јоху әлиндән алынмышды. Бир гач јерләрдә сәрсәријанә долашмыш, ән сонунда Кәнчәјә нәгли-мәкан етмишди. Орада хәстә олду. Залым вә бһаман өлүмүн пәнчәсиндән рәһајаб олмајараг тәрки-дәғдәгеји-һәјәт еләди.

Сәһһәтин бу үфули-набейникаһы әдәбијјатымыз дүн-
јасында бөјүк бир бошлуг бурахдығындан долајы чид-
дән шајани-тәәссүфдүр.

Сәһһәт өлдү. Фәгәт әсл дүшүнүләчәк бурасыдыр ки,
шаири-мүтәвәффанын гејри-мәтбу олан мәтрукати-гәлә-
мијјәси насыл олду? Јохса Ширван фачиеји-үзмасында
јаныб-јахылан сәрвәтләр кими, Сәһһәтин дә асари-гә-
ләмијјәси, сәрвәти-фикријјәси еһраг олуб кетдими?
Мәнчә ша'јани-әндишә бурасыдыр.

Дүнјамыз хали-асајишә өвдәт етдикдән сонра, еһти-
мал ки, бу һәгигәт анлашыла биләчәкдир. Индилик тә-
бибү әдибимиз олан чәнаб Сәһһәтин вәфатындан долајы
әрбаби-шәбаби наминә багимандәләринә тә'зијәләр иза-
һы илә хәтми-кәлам ејләрәм.

1918

Ејнәли Султанов

АББАС СӘҺҺӘТ ҺАГГЫНДА

Мүсәлман аләминдә «Аббас Сәһһәт» тәхәллүсү илә
мәшһур олан чаван татар (Азәрбајчан. — *ред.*) шаири
Мирзә Аббасгулу бу күнләрдә Јелизаветпол шәһәриндә
(индики Қировабад—*ред.*) вәба хәстәлијјиндән вәфат ет-
мишдир. Көзләнилмәз вә вахтсыз өлүм достларындан
вә танышларындан узағларда, јад бир шәһәрдә һәлак
олан чаван шаирин бүтүн достлары вә истәдадынын
пәрәстишкарлары үчүн ағыр бир зәрбә олду.

Јаранмагда олан татар шә'риндә мәрһум шаирин мү-
һүм хидмәтләри варды: о, мәнкумларын, әзиләнләрин
кәдәр вә изтирабына һавадарлыг көстәрмәси илә сечи-
лирди.

Мәшһур татар сатирики Сабирин јахын досту вә онун
биринчи (һәләлик јеканә) биографы олан Сәһһәт ән
јени татар шә'ринин парлаг нүмајәндәләриндән бири
иди (буну биз ифтихарла гејд едирик!), көзәллијә вә
үлвијјәтә пәрәстиш, хејирхаһлыға вә јахшылыға хид-
мәт, маариф вә азадлыға мәнәббәт, һәр чүр тәзјиг вә
чәһаләтә нифрәт бу јени шә'рин истигамәтнин тәшкил
едирди. Мәрһумун бүтүн әсәрләриндә бир сәминилик
варды. Онун бә'зи шә'рләри зәиф олса да, онлар һисс
вә фикирләри, нәчиблији е'тибары илә диггәти чәлб
едир. Бир сөzlә о, көзәл вә ајдын фикри истигамәтә
хидмәт едән бир шаир иди.

Бәшәријјәтә мәнәббәт, елмә мејл, сәнәтә пәрәстиш — Сәһһәт шә'ринин әсас мотивләридир. Әкәр о, бу идеја-ларын илк чарчысы дејилсә дә, онларын һәмишә садиг вә еһтираслы пәрәстишкәры олмушдур. Чаван шаирә рәһмәт!..

1918

Фәрһад Ағазадә

ИКИ ЗИЈА

Азәрбајчан шүәрасынын бабасы мәрһум шејх Низами Кәнчә әтрафында једди јүз ил тәкчә јатмагдан, елә бил ки, тәнкә кәлиб вәтәнимизин мүгтәдиг үдәба вә шүәрасыны јанына топлајыр. Һәлә 1912-чи илдә Абдулла Суру, о мүгтәдир әдиби, о «Иршад» гәзетини фелјетонлары илә зијнәтләндирмиш чаван мүһәррири әлимиздән алды. Буна кифајәт етмәјәрәк даһа ики мәшһур мүрәб-бимизи әтрафына чәлб етмишдир ки, бунлардан бири Әлаәддин Әфәндизадә вә бири дә Мирзә Аббас Мейдизадәдир. Һәр икиси бу ил март фачиәсиндән сонра гач-гынлар арасында Кәнчәјә гачмышлар вә орадача јата-лаг нахошлуғундан вәфат етмишләрдир.

Мирзә Аббас Мейдизадә тәхминән јетмишинчи ил-ләрдә Шамаһы шәһәриндә анадан олуб бир мүддәт мәд-рәсәләрдә руһаниләрдән тә'лим тапараг сонра Теһран-дакы тибб дарүлфүнунуна дахил олур. Бурада тәбабәт илә баһәм франсыз лисаныны көзәлчә өјрәнмишдир. Одур ки, һәмин лисан васитәсилә Авропа әдәбијјатына бәләд олараг, бә'зи шејләри вә әләлхүсус мәшһур Ла-фонтеһин әфсанәләриндән бир нечәсини түркчәјә тәрчү-мә етмишдир. Дарүлфүнуну битирдикдән сонра бир ил Шираз һакиминин хүсуси көз һәкими олур. Сонра вәтә-нинә өвдәтлә бурада тәбабәтлә мәшғул олур, јаздығы нүсхәләр исә е'тибари-там илә әчзаханаларда гәбул едилирди. Мәрһум Мирзә Аббас тибби шүғлләриндән азад олуркән асудә вахтларыны чамаат ишләринә вә әләлхүсус әдәбијјата сәрф етмишдир.

Шираздан Шамахија гајыдаркән аз бир вахтда рус лисаныны өјрәниб мәшһур рус шүәрасынын абрулары Пушкин вә Лермонтовдан нәзмән бир чох шејләри тәрчүмә етмишдир ки, үмдәләри «Гафгаз», «Терекин әрмәғаны», «Мтсыри»дир. Бу тәрчүмәләр әсилләри илә о гәдәр јахын, о гәдәр мұтабигдир ки, һәр ики дилә вүғуфу олан зеват «онларын русчалары илә бәрабәр түркчәләрини дә рус шүәрасы јазмышдыр» — дејә иддиә вә һөкм вермиш олулар. Һәгигәтән индијә гәдәр түрк шүәрасы арасында Мирзә Аббасын тәрчүмәси кими дүзкүн бир тәрчүмәјә раст кәлмәдик. Одур ки, мәрһума «түркләрин Лермонтову» ләғәби верилрсә, бәһәг сәзадыр.

Он ил вардыр ки, Шамахида реални мәктәб ачылмышдыр вә ачылдығы күндән дә оранын түрк лисаны мүәллимлијинә мәрһум Мирзә Аббас дәвәт олунмушдур. Тәрчүмәләринин бир чохуну мүәллимлик әснасында вә бәлкә дә өз мәктәб шакирдләри үчүн јазмышдыр. О вахта гәдәр тәлим китабларында дүзкүн вә шакирд зейнинә ујғун бир нәзмә раст кәлмәдијиндән, бурасы мәрһумун диггәтини чәлб етмишдир, бу јолда чох чалышмышдыр, једди јашлылара мәхсүс садәчә нәзмләр илә бәрабәр јухары синифләрин шакирдләринә аз шеј јазмамышдыр. Бу күн тәлим китабларымызын бир чоху, әзон чүмлә «Түрк әлифбасы», «Икинчи ил», «Јени мәктәб» вә «Әдәбијјат мәчмуәси» мәрһум Мирзә Аббасын сәлим вә рәван нәзмләри илә мүзәјјәндир.

Бундан әлавә Гафгаз чәридәләринин бир чохунда «Аббас Сәһһәт» имзасы илә вә «Молла Нәсрәддин» журналында әнвә тәхәллүсләр илә бир чох шејләр јазмышдыр. «Сыныг саз», «Мәғриб вә мәшриг күнәшләри» адлы мәчмуәләри тәб олунмушдур. Лакин чох һејф олсун ки, «Едил боју сәјаһәти» ады илә бир романы бир чох әлјазмалары илә бәрабәр Шамахи таланы әснасында јаныб тәләф олмушдур. Јалпыз «Түркчә әруз» адлы бир әсәри әлләрдә гала билмишдир.

Бу күн һәвәслиләримиз мәрһумун әсәрләрини чәм етмәк фикринә дүшәрләрсә, јәгин ки, мүкәммәл бир мәчмуә әмәлә кәләр. Шамахи шәһәри талан олдуғу әснада бичарә Мирзә Аббас да аиләси илә бәрабәр Кәнчәјә фәрар едәрәк бурада аиләси илә бәрабәр јаталагдан тәләф олмушдур... Һејф олсун!

1919

АББАС СЭҢҢЭТ ҢАГГЫНДА

Аббас Сэһһэтин атасы Элиаббасын тэхэллүсү Этшандыр, приход молласы иди. Сэһһэтин Мәһәммәдрза адлы бир гардашы варды, саатсазлыг едир, һәм дә хырда алыш-вериш илә мәшғул олурду.

Сэһһэтин 7 ја 8 жашында бир гызы варды Ругијја адлы. Ханымынын ады Солтанбикә иди. Мәрһум Сэһһэт Кәнчә шәһәриндә мај ајынын ортасында јаталаг нахошлуғундан вәфат етмишдир. Сэһһэт дәфн едилдикдән сонра атасы гәбр үстүндән гајытдығы заман көзләри көрмәдијиндән гујуја дүшүб мәрһум олмушдур. Сэһһэтин вәфатындан бир-ики күн сонра гардашы Мәһәммәдрза дәхи нахошлајыб Кәнчәдә вәфат етмишдир.

Русча бир азачыг Шамахы шәһәринин ибтидан мәктәбиндә тәһсил едиб, һәмип школаны итмама јетирмәмиш орадан чыхыб эрәбчә вә фарсчаны һачы Молла Чаббар «Сабит» тэхэллүсдән тәһсил етмишдир.

Сэһһэт 16 жашында Ирана эзимәт едиб, Теһранда көпнә үсул илә тибб елмини охујубдур. Сонра орада Мирзә Абдулла адлы Фирәнкистанда тәһсил етмиш бир профессора тәсадүф едиб, онун тәшвиги илә Теһранда олан Насиријјә мәктәбинә дахил олуб, орада тәһсил етмишдир.

Сэһһэт мәзкур мәдрәсәнин клиникасында ишләдији вахт ораја һулаки нәслиндән бир чаван хан кәлиб өз

көзләрини мүаличә етдирир. Сонра һәмип чаван хан Парисә кетмәли олур, чүнки һәмип хан бир чох башга нахошлуғлара мүбтәла имиш. О да Парисә кедәндә көзләринә гуллуғ еләмәк үчүн өз јанынча бир нәфәр апармалы имиш. Профессор Мирзә Абдулланын мәрүфчулуғу илә һәмип хан Сэһһәти өзү илә бәрабәр Парисә апарыр. Хан орада бир иләчән мүаличә етдирмәклә мәшғул олур. Мәрһум Сэһһэт дә Парис хәстәханаларынын бириндә тәчрүбәси артмағ үчүн чалышмаға давам едир. Һәмип хан гајытдығы вахтда Сэһһэт дәхи гајыдыб кәлир Ирана вә орадан да өз вәтәни олан Шамахыја.

Сэһһэт Шамахыја варид оландан сонра дипломсузлугдан јенә мәшәггәт чәкдијиндән Бакыја кәлмәк фикринә дүшүр ки, кәлиб Бакыда аттестат «зрелост»лыға даир шәһадәтнамә алсын вә орадан да кедиб дарүлфунунда имтаһан версин. Мәәттәәссүф, бу мүмкүн олмур. Одур ки, Сэһһэт Лалајевин мүлкүндә мүвәггәти бир кабинет ачыб, нахошлары тәдави етмәјә мәшғул олур.

О заманлар бакылылар гочубазлыға фөвгәләдә рағиб олдуғларындан, мәрһум Бакыдан диксиниб Шамахыја эзимәт едир вә орада јенә өз һәкимлијини ишләтмәјә давам едир. Шамахыда 1906-чы илдә реални училиш ачылдығына бинаән һәмип школада учител «туземного јазыка» тәјин олунур, һәр ајда 35 маната. Та о замандан ахырынчы иғтишаша гәдәр һәмип мүәллимлијиндә давам едирди.

Сэһһэт тәбиб олдуғу үчүн тэхәллүсүнү «Сэһһэт» гојмушдур. Сэһһэтин достлары шүәрадан Ағәлибәј Насеһ, Мәшәди Мәһәммәд Тәрраһ, Мәшәди Әләкбәр Сабир иди. Сабир чох вахт ше’рини Сэһһәткилдә јазарды.

Сэһһәти дикәр нахошлуғлардан артығ көз хәстәликләрини тәдави етмәјә апарырларды. Һачы Мирзә Мәһәммәддән сонра Сэһһэт һесаб олунурду.

Сэһһэтин маарифпәрвәрләр арасында чох нүфузу вар иди. Милли әрзаг вә ичраијјә комитәләринә интихаб олунмушду.

Сәһһәт хан илә Шираз вә Исфәһан вә Иранын бир чох башга шәһәрләрини сәјаһәт етмишдир.

Сәһһәт шаир жолдашларындан ахырда вәфат етмишдир.

Сәһһәтин вәлијүл-кәми һачы Исмајыл Вејсов чәнаблары иди. Мәзкур һачынын бүтүн фамилијасы Сәһһәти севиб она еһтирам едәрләрди.

Мәрһум Сәһһәт Волга сәјаһәтинә 1913-чү тарихдә кедиб 2 аја гәдәр оралары Исмајыл һәгги бәј Вејсов вә Әләвсәт Әфәндизадә илә сәјаһәт етмишдир. Исмајыл һәгги бәј түркчәни мәрһум Сәһһәтдән охумушдур. Мәрһум Сәһһәт Исмајыл һәгги бәјлә бәрәбәр һәмин илин ијүл ајынын ахырында Шамаһыја варид олур. Август ајынын әввәлләриндә дајысынын көзләри шикәст олдуғундан ону Тифлисә кәтириб кәлмиш иди. Мән дә о заман биринчи олараг Сәһһәт илә Тифлисдә ашина олдум.

Сәһһәтин әсәрләри: «Сыныг саз», «Мәғриб күнәшләри» (I—II һиссә); «Јени мәктәб» китабында Маһмуд бәј Маһмудбәјов илә иштирак етмиш; бир театросу вардыр. Бунлар Бакыда Оручов мәтбәәсиндә тәб вә нәшр едилмишдир. Тәб олунмамыш әсәрләри мәнзүм олараг «Волга сәјаһәти» адлы әсәридир. Бир даһа «Әли вә Аишә» адлы көзәл бир романыдыр.

Сәһһәт бүтүн Азәрбајҗанда чыхан гәзет вә мәчмуәләрдә иштирак едиб, орада истәр мәгалә, истәр ше'р јазмышдыр.

Аббас Сәһһәт «Кәлнијәт» мәчмуәсиндә «Шејх Шејпур» имзалы бир чох мәзнәкә јазмышдыр. Мүәллим олдуғу үчүн маариф нәзарәти пасобија олараг бир миһманат пул вериб. Сәһһәт Шамаһы шәһәринин Сарыторпаг мәнһәлләсиндә өз мәхсуси евиндә отурурду.

САБИР ҺАГГЫНДА ХАТИРӘЛӘР

(Парчалар)

С у а л: — Нә сәбәбә тәхәллүсүнүзү тез-тез дәјишдирисиниз?

С а б и р: — Буну ширванлылардан вә мүһитдән сорушмалысынын.

С у а л: — Аббас Сәһһәтин нечә јашы вардыр? Сиз бөјүксүнүз, јохса о?

С а б и р: — Башда о бөјүкдүр, јашда мән.

С у а л: — Сәһһәт дәрин савадлыдырмы?

С а б и р: — Мән онун шакирдидјәм, о мәнә устатдыр.

Ше'р одур ки, мөвзусу һәјатдан көтүрүлүб, өзү дә ачыг вә ајдын јазылсын, һәм дә халгын руһуна ујғун јазылсын. Беш күн, үч күн өмүр еләјиб јашајан ше'рләрә ше'р дејилмәз. Халгын охумадығы, әзбәрләмәдији ше'р ше'р дејилдир. Чүнки онларын әсасы вә бүнөврәси јохдур, онлар һүбаб кәмиси кими тез чыхыб да батарлар. Елин руһундан, үрәјиндән гопмајан ше'рләр халгын руһунда неч бир заман һәјәчан әмәлә кәтирә билмәз.

Бир адамы раһат отурдуғу јердә јериндән дурғузуб ојнатмаг үчүн она онун көнлү истәдији вә сүмүјүнә дүшдүју һава чалынмалыдыр. Белә олмаса о, голларыны ачыб сүзә билмәјәчәкдир.

Әзиз достум вә устатым олан Сәһһәт мәним фикрин мин бә'зи нөгтәләри илә шәрик олмурса да, ејби јохдур. Буну кәләчәк көстәрәчәкдир...

Сабир вәфат едәндә мән Ашгабадда хәстә идим... Устатым Аға Мәммәдисмајыл Мүнир «тәхәллүс» дә Сабирин хәстәлијиндән изтираба дүшәрәк бизә кәлмишди. Бир аз кечмәдән Сәһһәтдән телеграмма кәлди вә Сабирин вәфаты хәбәрини кәтирди. Аға Мәммәдисмајыл гә-

лэми элинэ алараг Сабирэ бир ше'р јазды ки, онун илк бејти ашағыдакы:

Әдиби-намвэр Сабир ки, буд Хаганији-сани,
Эз у шод мофтэхэр Гафгаз чүн Ширван зи-Хагани* —

сәтирлэрдән ибарәтдир. Мән бу ше'ри Бақыја, Гачынбраһим Гасымова көндәрдим. О да јалныз икичә бејтин, јанылмырамса «Мә'лумат» гәзетәсиндә, һәм дә гәләт олараг нәшр етмишдир.

Сабирин вәфаты күнү мән өзүм дә Сабирэ бир ше'р јазмышдым. Хатиримдә галан парчалар ашағыдакы:

Зәбани-хамә јазан дәм сәнә бу мәрсижәни —
Лисан һал илә сәсләнди һејф Әли Әкбәр.
Шүаи-ше'рин илә ше'рләр ишыгланды,
Зијаи-тәб'ин илә олду тәб'ләр әнвәр, —

— сәтирлэрдән ибарәтдир.

Сабир илә мүасир ики һәчвкү, сатирајазан шаир вар иди. Онун бири Түркиядә, бири дә Иранда иди. Түркиядәкинин ады Әшрәф бәј, Ирандакынын ады Сејид Әшрәфдир. Һәр икисиндән дә Сабир гат-гат јүксәк вә бөјүкдүр.

Әшрәф бәји билмирәм, Сејид Әшрәф бөјүк Сабирин: отуза гәдәр ше'рини фарсчаја тәрчүмә едәрәк, «Нәсими-шимал»да дәрч етмишдир. О ше'рләрин бири «Фәһлә», бири «Ханбачы», бири дә «Баби» ше'рләридир.

1913-чү илдә мән Тифлиسدә «Сејид Әһмәд һатиф» адлы китабчамы нәшр етдирдим. Сәһһәт Волга сәјаһәтинә кетмишди. Самарадан «Молла Нәсрәддин» идарәсинә мәктүб јазыб Тифлиسدә аз дајанмағымы хаһиш етди. Мән дә дајандым.

* Тәрчүмәси: Сабир адлы-санлы бир әдиб, икинчи Хагани иди Ширван Хагани илә фәхр етдији кими, Гафгаз да Сабирлә фәхр едирди.

Тифлиسدә Сәһһәтлә етдијимиз сәһбәтләрин бири, һәм дә ән үмдәси Сабирин «Диван»ынын чап олунмаг мәсәләси иди. Лакин бир мәсәләдә сөзүмүз дүз кәлмирди. О да Сабирин Сәһһәтә вермиш олдуғу гејри-мәтбу ше'рләринин дивана салынмаг мәсәләси иди.

Сабир вәфатына бир күн галмыш Сәһһәтә ағзыбағлы бир пакет ичиндә бир нечә ше'р верәрәк, лакин вәфатындан јалныз он ил сонра ачылыб нәшр едилмәсини тапшырмышды вә она гәлиз андлар верәрәк вәсијјәтинә эмәл едәчәјинә сөз алмышды. Мән нә гәдәр сә'ј етдимсә Сәһһәт сөзүндән дөнмәди, «бу мәним тәрәфимдән Сабирэ гаршы хәјанәт олар», — деди.

1913-чү илдән сонра даһа Сәһһәт илә көрүшә билмәдим. О ше'рләр Сәһһәтдә галды. Сәһһәтин гејри-мәтбу әсәрләри «Сәјавуш», «Волга сәјаһәтнамәси», «Әли вә Аишә» романы, «Демон» тәрчүмәси вә саирдән ибарәтдир. Күман едирәм ки, бу әсәрләр Сәһһәтин Шамаходы дакы евиндә вә јайнки Галабазардакы гоһумларында галмышдыр.

Хүләсә, Сәһһәтин әсәрләри һарада исә, Сабирин гејри-мәтбу ше'ри дә орада олмалыдыр. Бунлары ахтармаг вә ахтармаг лазымдыр.

АББАС СЭННЭТ

(Анадан олмасынын 70 иллији мунасибәтилә)

Аббас Сәһһәт кечмишдә Азәрбајчанын ше'р вә сәнәт, елм вә мәдәнијјәт бешији олан, Хагани, Баһар, Сејид Әзим, Сабир вә Һади кими бөјүк вә дәјәрли шаирләр јетишидрән Шамахи шәһәриндә дүнјаја кәлмишидр. Атасы Молла Аббас мәнәллә мәктәби мүнәллими олмуш, анасы биликли бир гадын вә забитәли бир ана имиш; әләфијјатдан јапдығы дәрманларла хәстәләрә мүнәличә етмәји бачарармыш.

Кичик Аббасгулу илк тәһсилени атасынын мәктәбиндә алмыш, кәнч икән ше'р илә марагланараг Сејид Әзимә тәглидән бир чох гәзәл јазмышдыр. Әдәби гајдалары, хүсусән әруз вәзнини Шамахи шүәра вә үрәфасындан сајылан Һачы Чаббар Сабитдән өјрәнмиш вә онун тәһрик вә тәрғибилә билијини артырмаг үчүн Хорасана вә орадан Теһрана кетмиш. Теһранда бәзи емләрдән һазырландыгдан сонра атасынын јахын достларындан сајылан мәшһур бир Шамахи тачири васитәсилә «Мәдрәсеји-низамиијјеји-Насиријјә»јә дахил олур. Бу мәдрәсә јени үсул илә Нәсрәддин шаһ тәрәфиндән ачылмыш тибб институту иди. Аббас Сәһһәт кәзәл әхлаг, тәрбијә вә нәзакәтлә өзүнү бүтүн јолдашларына, мүнәллимләринә, хүсусән мәдрәсә мүдиринә севдирмишди.

Алты ил чалышдыгдан сонра Насиријјә мәдрәсәсини икмал етди. Мүнүм бир иш үчүн Теһрана кәлмиш Гаш-

гаји ханы кедәркән өзү илә бәрәбәр апармаг үчүн мәдрәсә мүдириндән бир доктор тәләб етди. Мүдир Аббас Сәһһәти чох бәјәнмиш олдуғундан бөјүк тә'риф илә ону хана тәгдим етмиш, кәнч һәким хан илә Гашгајиләр ичинә кетмишди. Аббас Сәһһәт ханын јанында бир илдән артыг галмамыш, хан илә Аббас Сәһһәт арасында зүһур едән тибби бир мәсәләдән хан гәзәбләниб ону дөјдүрмүш, чаван Аббасгулу артыг орада гала билмәјиб Шамахија дәнмәјә мәчбур олмушду.

Аббас Сәһһәт Иранда олдуғу заман бир чох јерләри кәзмиш, хүсусән Гашгаји түркләринин һәјат вә мәишәти илә јахындан таныш олмушду; Исфәһаны, Ширазы көрмүш, Ширазда Сә'динин, һафизин мәзарыны зијарәт етмиш вә һәр биринә даир бир ше'р јазмышдыр. Өз дәст-хәттилә мәнә јазмыш олдуғу мүнәссәл тәрчүмеји-һалында бу ше'рләри дә гејд етмишди.

Хүләсә, Иранын парлаг улдузлу сәмасы, кәзәл вә инчә мәнзәрәләрә малик олан тәбиәти, Иран мүнәти, һәјат вә мәишәти «Шаир вә Ше'р пәриси» мүнәллифинә чох шеј вермишди.

Аббас Сәһһәт вәтәнә дөндүкдән сонра бир мүддәт ишсиз галды. Сонралар достларынын васитәсилә Шамахи реални мәктәбинә дил мүнәллими тә'јин едилди. Бу мүнәллимлик онун кәләчәк јарадычылыгына кәзәл зәмин һазырлады.

Шамахида Аббас Сәһһәтин ән јахын вә ән сәмини досту «Һоһһоһнамә» шаири бөјүк Сабир иди. Сәһһәт бүтүн күнләрини онунла кечирирди. Сабир Бакыја көчмәјә мәчбур олдуғдан сонра Аббас Сәһһәт тәк галмышды. Сабир онун мәһрәми-әсрары иди. Һәр дәрди, кәдәри, һәр шәнлији јалныз онунла бөлүшүрдү. Достлуғда Сабир кими садиғ вә мәтанәтли инсан аз тапылар. Сәһһәт бүтүн гәлби илә Сабири севир вә онун инчә зарафатларындан хошланырды.

Сабир о заман бир аз диндар, Сәһһәт исә (ше'рләриндә дини вә исламы мүдафиә етмәсинә бахмајараг)

динә гаршы бир аз лагејд иди. Бир күн бир нечә дост илә отуруб данышаркән Сабир Сәһһәтә јенә саташмаг истәмиш, вахтилә Сејид Әзим өз досту «Бихуд»а сөјләдији ше'ри Сәһһәт адына чевирәрәк өзүнә мәхсус дадлы бир әда илә охумушдур.

Сәһһәт күлүмсәјәрәк: «Арифон данәнд», јә'ни «арифләр билир» — дејә чаваб вермишди.

Сабир илә Сәһһәт Бақыја тез-тез кәлирдиләр. Кечәләр чох заман бизим евдә јығышардыг. Мәһәммәд Һәди дә мәчлисләримиздә иштирак едирди. Сабир илә Сәһһәт икиси бир јердә мәчлисләрин јарашығы иди. Бир-биримизә гаршы сәмими олдуғумуздан кечәләримиз олдуғча хош кечирди. Һәтта бир кечә башымыз сәһбәтә о гәдәр гызышмышды ки, бирдән гаршымызда јанан лампанын ишығы азалды. Һејрәтлә пәнчәрәјә бахдыг, сәһәр ачылмышды.

Сабирдән сонра Сәһһәтин икинчи сәмими досту Шамахи мүүллимләриндән Маһмудбәј Маһмудбәјов иди. Маһмудбәј динч, сакит, аз данышан, чох чалышан, намуслу вә тәмиз бир инсан иди. Мүүллимләр севдикләриндән она «Маһмуд әми» дејәрдиләр.

Јај тә'тили мүнәсибәти илә мүүллимләр Шамахија топландығы заман Сабир илә Сәһһәтә јени күн, јени һәјат кәлирди. Мүүллимләр һәр икисинин руһуна вә зөвгүнә мұвафиг рус јазычы вә шаирләри илә онлары таныш етмәјә чалышырды. Сәһһәти бир чох рус шаирләри илә таныш едән вә ону ушаг әдәбијјаты илә марагландыран Маһмуд әми олмушдур; Сәһһәтин тәрчүмәләрини тә'лиф етмиш олдуғу дәрсликләрдә чап етдирирди.

Сәһһәт хошсима, хошсәһбәт, хошәхлаг бир инсан иди. Сөз сөјләркән даима кичик, парлаг көзләри илә күлүмсәрди. О, көзәл натиг, һәм дә елә бир кәскин һафизәјә малик иди ки, бир дәфә охудуғу мәнзумәни әзбәрләрди. Јазмыш олдуғу бүтүн ше'рләри һафизәсиндә иди.

Көһнә Шамахи үрәфалары Сәһһәти тәбиәтчә Баһар

Ширванијә бәнзәдирдиләр. Онун ө гәдәр көзәл ше'р охумасы вар иди ки, ән зәиф, ән чансыз бир ше'р онун ағзындан чыхдығы заман чапланырды.

Сәһһәтин јахын достларындан бири дә Гори семнаријасынын мүүллими, сонралар Газахда ачылан педагожи техникумунун мүдири Фиридунбәј Көчәрли олмушдур. Фиридунбәј көһнә вә јени Азәрбајчан әдәбијјатыны топлајыб әдәбијјат тарихи јазмаг истәдији үчүн јазычылар вә шаирләрлә мәктублашырды.

Фиридунбәјин мәктубуна Сәһһәт бојлә бир чаваб јазмышды:

Мөһтәрәм гардашым Фиридунбәј,
Јенә шәфгәтлә һалымы сордун,
Јени шејләр нә јазмышан? — дејәрәк —
Көһлүмү дүјғуларла долдурдун.
Гој дејим шәрһи-һалымы, динлә,
Дәрдимә сән дә ортаг ол, инлә!..

Сәһһәт олдуғча һәссас, шән вә көјрәк бир гәлбә малик бир шаир иди. Ән кичик, шән бир һадисә онда бөјүк бир севинч доғурдуғу кими, ән әһәмијјәтсиз, һәзин бир лөвһә вә һадисә дә онда ачы дүшүнчә, кәдәр вә руһ сыхынтысына сәбәб олурду; мүнүм бир фачиә исе онун бүтүн варлығыны сарсыда билирди.

Сәһһәтин ән сәмими досту, руһунун, гәлбинин јекәнә ашинасы вә мәһрәми-әсрары олан бөјүк Сабирин вәфаты, бу милли фачиә Сәһһәтин бүтүн варлығыны сарсытмыш, ону шашғын вә далғын бир һала кәтирмишди.

«Јазмышан тазә нә шејләр? — дејә сордун мәндән,
Руһумун таринә мизрабзән олдуң, гардаш!
Сабир илә белә мәктубу чох алдыг сәндән,
Һәр нә јаздыгса она бани сән олдуң, гардаш!
Бир заман Насеһү Тәрраһ илә Сабир, бәндә,
Јашајырдыг һамымыз гәфләт илә фәрхәндә,

Биримиз мәрсијәкулугда бөјүк шаир иди.
Биримиз сағәрә маил, биримиз чананә,
Биримиз һәчвдә Јәғма кими чох маһир иди,
Лаүбали кечинирди күнүмүз ринданә.
О пәришан јухудан сән бизи бидар етдин,
Доғру, дүз јолда чалырмағлыға вадар етдин.
Лејк чох кечмәди, дөвран бизә бидад етди,
Аһ, о чәмијјәтимиз тезчә пәришан олду,
Мөвти-Тәрраһ о сәфа бәзмини бәрбад етди.
«Сабир өлдү» демирәм, ше'р еви виран олду.
Јазмаға мане олур тәфригә дүшдүкләримиз.
«Ағларам хатирә кәлдикчә күлүшдүкләримиз».

Сәһһәт үмумијјәтлә севмәји бачаран бир гәлбә ма-
лик иди. Гәлбинин гырылмаз телләри илә бағланмыш
олан Сабирин өлүмүндән артыг, «Һоһһоһнамә» мәктә-
бинин, ше'р вә сәнәтинин өлмәсиндән мүтәәссир олурду.

Сәһһәт 1918-чи илдә [...] айләси илә бәрабәр Күрдә-
мирә, орадан да Кәнчәјә көчдү, орада јаталаг хәстәли-
јиндән вәфат етди. Залым өлүм ону да гәләмдашлары-
нын сырасындан ајырды.

Аббас Сәһһәти јетишдирән дөвр олдуғча мүрәккәб
сәчијјәли, мүрәккәб характерли бир дөврдүр.

1905-чи ил ингилабы чар Русијасында фәјјаз бир ил-
дырым кими курлады. Чар үсули-идарәси сарсылды.
Истибдад зүлмәтинә алышмыш көзләри гамашдыран
азадлыг вә бәхтијарлыг күнәши доғду, һәјат дәјишди.
Ортаја «сәнәт-сәнәт үчүндүр», «сәнәт һәјат вә әхлаг
үчүндүр» кими бир-бириндән фәргли олан јени фикир-
ләр, јени нәзәријјәләр чыхды вә нәтичәдә тамамилә је-
ни бир әдәбијјат вүчүдә кәлди. Биринчи нәзәријјәни
ирәли сүрән Әлибәј Һүсејнзадәнин рәһбәрлијилә нәшр
едилән «Фүјузат», икинчи исә «Молла Нәсрәддин» жур-
налы олмушдур. Биринчинин мүрәввичи-әфкары «Фир-
дөвсүл-илһамат» шаири Мәммәд Һади, икинчинин мү-

рәввичи-әфкары «Һоһһоһнамә» шаири бөјүк Сабир ол-
мушдур.

Бир дөврдән башга, јени бир дөврә кечилдији заман
көһнә һәјат алт-үст олур. Јешилик дә бирдән-бирә онун
јерини тутмур. Бу тәчәддүд дөврүндә јени еһтирасат вә
тәмајүлләрлә чырпынан, фәғәт ону доғуран иғтисади вә
ичтимаи амилләри вә әсас сәбәбләри дәриндән дүшүнә-
рәк һәлл етмәк игтидары олмајан шаирләр һәјатда бир
чох јени мәсәләләрлә үз-үзә кәлирләр. Бир тәрәфдән
көһнә көрүш галығлары зәһинләриндә тамамилә синли-
мәдијиндән, диқәр тәрәфдән дә јени һәјатын доғурдуғу
фикирләр вә нәзәријјәләр ајдын олмадығындан онлар
һәм биликләри мәнимсәмәк, һәм дә көһнәдән галма чү-
рүк гүввәләрлә чарнышмағ мәчбуријјәтиндә галырлар.
О һәм јыхмағ, һәм дә тикмәк вә јаратмағ кими ики ағыр
вәзифәни бир заманда көрмәјә чалышыр. Бу ики мүһүм
әмәлијјаты јапмагдан ачиз олунча инкисари-хәјалијә да-
лараг онларда башга бир әһвали-руһијјә доғур. Бу кими
әһвали-руһијјә нәтичәсиндә «сәнәт-сәнәт үчүндүр» нәзә-
ријјәси вә романтизм әдәби үслубу әдәбијјатымыза һа-
ким ола билмишдир. Бу әдәби үслубун мүгтәдир шаир-
ләриндән бири дә Аббас Сәһһәтдир. Оун јарадычылы-
ғында әсас јер тутан: орижинал ше'рләри, тәрчүмәләри,
ушағлара мәхсус јазмыш олдуғу нәғмәләр вә мәнзүмә-
ләрдир.

1905-чи ил ингилабилә доған азадлыг сәһәринин һәр
тәрәфә сачмыш олдуғу бәхтијарлыг шәфәгләрини тәрән-
нүм едән Сәһһәт дә о сәһәрин гара истибдад булутлары
илә өртүләрәк гаранлыг кечәләрә чеврилдији заман бәд-
бинләшир, пәрији-вичданы олан һүрријјәтә бир даһа го-
вушмағ арзусу илә чырпынараг:

Шаир олдур ки, һәгигәтләрә дилдәдә ола,

Шаирин фикри, хәјалы кәрәк азадә ола, —
— дејә, ачы-ачы фәрјада башлајырды.

Оун ше'рләри јанығлы шикајәтләр, һәсрәтләр, кә-
дәрләр вә руһи сыхынты вә чырпынтыларла долудур.

Нәшр етдирмиш олдуғу орижинал ше'рлеринә «Сыныг саз» ады вермәси һеч дә тәсадүфи дејил. Шаир һәјатын амансыз мизрабы илә өз јаралы гәлбинин телләриндән гопан һезин наләләри гырыг саза бәнзәдир. Әсәрнини башында «Охучуларыма» сәрләвһәли ше'риндә:

«Еј мөһтәрәм гареләрим, топладығым бу эш'ар,
Һәп үрәкдән чыхан бүтүн ихтијарсыз фәрјаддыр» —
— дејир. Даһа сонра инләмәкдә давам едәрәк:
Ағлым чатмаз, зәһним јетмәз, руһум фәрјад гопарар,
Вицданымы әзир икән ән дәһшәтли һәгаиг,
Ујғу көрмүш бир лалам мән, аләм әһли бүтүн кар,
Сөјләмәкдән мән ачизәм, динләмәкдән хәлаиг.
Мән сакитлик бачармарам, јох, харич әз-имкандыр,
Мәғзимдәки чүнун дағы чүн бир јанар вулкандыр.

Шаир өзүнү көрдүкләрини вә дүшүндүкләрини сөјләмәкдән ачиз олан, горхунч јуху көрмүш бир лал ишәна бәнзәдир ки, Сәһһәтин руһунда ачы фачиәләр јарадан бу кими әһвали-руһијјәләрди. Бир дә «Тәрчүмеји-һалым вә ја һүлүлү» сәрләвһәли ше'рини динләјин:

Ешг зәнчири гырылды, јол ачын,
Еј ушаглар, һүлүлү кәлди, гачын!
Гәлби ган, һалы јаман, ханәхәраб,
Көзјашы ичдији су, бағры кабаб,
Ганлы әлләрлә тыханмыш нәфәси,
Бағырыр, чыхмајыр амма ки, сәси.
Чырпыныр бәлкә гутарсын өзүнү,
Динләјәнләр ешидирләр сөзүнү:
Шишә чәксәз дә диријкән әтими,
Атмарам мән вәтәнү милләтими.

Сәһһәтин ше'рләри шикајәт, кәдәр вә изтирабла долудур. Фәгәт бу кәдәр вә изтираб шәхси кәдәр дејил, мүнһитиндән вә чәмијјәтиндән алдығы үмуми кәдәрди.

О, һәјат вә мүнһити өз идеалына мұвафиг көрмәк истәјир. Хәјалында тәсәввүр етмәкдә олдуғу јени аләмин ешги илә ганатланараг әнкин фәзаларын дәринликләриндә, рәнкин булутлар архасында гәјнашан әлван шәфәгләр ичиндә учмаг истәркән һәјатда гаршы-гаршыја кәлән ачы һәгигәтләр ону уча көјләрдән дүшүрүб јенә һәјатын әзичи голлары арасына атыр. Көрмәк, јаратмаг истәдији хәјали һәјат илә јашадығы һәјат арасында көрдүјү зиддијјәтләр ону әсәбләшдирир. Мүбаризәтә ачиз олдуғуну һисс едән Сәһһәт, бир чох сентименталист хырда буржуа шаирләри кими, халгдан узаглашараг халг үчүн ағлајыр. Гојнунда бәсләндији вәтәни сәмаларда учан бир мәләк кими тәсәввүр едәрәк онун һәсрәти илә һезин фәрјадлар гопарыр; узагдан һүснүнә вурулдуғу һүрријјәтә матәм сахлајыр.

Сәһһәтин јарадычылығында фикирдән артыг һисс вә хәјал һакимди, «Шаир вә Ше'р пәриси», «Јуху» кими ше'рләриндә исә романтизм үслубу вардыр. Фәгәт о, мұтәсаид романтиклар кими хәјалын ганадлары үзәриндә нә үлвијјәти тәмсил едән фәзанын дәринликләриндә ганат чала билир, нә дә әнкин дәнизләрин дәһшәтлә далғалары арасында фыртына гушу кими мүбаризә олмағы бачарыр. О јалныз ашағыларда учараг һәм јердән, һәм көјдән илһам алмағы бачаран мұтәназил романтикди. «Шаир вә Ше'р пәриси» ше'рини гысача нәзәрдән кечирәк. Ше'р пәриси Шаирә:

Ал, бу сантуруму чал, кәлди баһар әјјамы,
Нәғмә әјјамы, меј әјјамы, хумар әјјамы.
Өп ширин ләбләрим, кушеји-әбруләрим,
Сырма кејсуләрим, нәркиси-чадуләрим,
Вәчдә кәл, нәғмәсәра олмаға ағаз едәлим,
Кәл бәрабәр учалым, көјләрә пәрваз едәлим!

— дејә, Шаири көјләрә чағырдығы һалда, Шаир һәјаты бүтүн чылпагығы илә гуцаглајараг дејир:

Севкилим, ешги-һөвөсдән даһа мән бизарам,
Инди мән башга диларамә пәрәстишкарам.
Үрәжимдә даһа јох гөнчә додаглар дәрди,
Вардыр ев дәрди, әјал дәрди, ушаглар дәрди.
Бири әкмәк, бири башмаг, бири палтар диләјир,
Вердији гәрзи дә һәр күндә тәләбкар диләјир.
Атмышам мән һөвәси, ешги дә, дилбәрләри дә!
Сәни дә, ше'ри дә, илһамы да, дәфтәрләри дә.

Араларында узанан мүкалимәдән сонра Ше'р пәри-
си она јенә дејир:

Ујма алчаглара, сән таири-үлвијјәтсән,
Гач әсарәтдән, әкәр ашиги һүрријјәтсән.
Сән кәрәк раһи-һәгигәтдә чаһандан кечәсән,
Ханимандан кечәсән, баш илә чандан кечәсән.
Шаир олдур ки, һәгигәтләрә дилдадә ола,
Шаирин фикри, хәјалы кәрәк азадә ола.
Кәл мәнимлә, апарым өвчи-сәмаватә сәни,
Орада наил едим дүрлү фүјүзатә сәни.
Орада көнлүм әлаигдән ола варәстә,
Сәнә тәгдим едәр әфвачи-мәләк күлдәстә.

Шаир Ше'р пәрисинин сөзләринә разы олар. Сонра
араларында бир Шәһәрли илә мүсаһибә башлајыр. Шә-
һәрли ону мазәммәт едир: «Сән ки, шаирсән, шәһрәтин
дүнјаны тутмуш, нечүн авара вә сәрсәри долашыб јаз-
мырсан? Гәлби вә вичданы тәмиз оланлар милләтин һа-
лыны көрдүкдә јанмалы вә онун дәрдинә галмағы өзү-
нә борч билмәлидир».

Шаир она дејир: «Фикрини анладым. Сән анчаг ја-
нылырсан, чүнки мән гәзәл вә нәғмә јазан кичик бир
шаирәм. Мәндә гоча бир милләтә рәһбәр олмаға о һү-
нәр вә зәка јохдур».

Араларында сөз-сөһбәт узаныр. Нәһәјәт, Шаир Шә-
һәрлинин фикирләрини гәбул едәрәк дејир:

Сөзләрин һагдыр, әвәт, зәнн едирәм арифсән,
Лакин әһвали-мүһитә јәгин аз вагифсән.
Вәтәнә, милләтә санма дејиләм дилдадә,
Јазмаг олмаз фәгәт олмазса гәләм азадә.
Һагга, һамуса, ничатә, гәләмә анд олсун!
Әршә, фәршә, күнәшә, сүбһ-дәмә анд олсун!
Чох һәгигәт мәнә тәлгин еләјир вичданым!
Јохдур ондан бирини сөјләмәјә имканым.
Данышыркән һәги көјдән јетишән бујуругла,
Тыханыб сөзләрим ағзымда галыр јумругла,
Доғру сөз сөјләдијим һалда мәс'ул олурам,
Чарәсиз нәғмә, гәзәл јазмаға мәшғул олурам.
Истәрәм гошмағы, анчаг јүк ағыр, јол да јохуш,
Нечә учсун ганады сынмыш, әзилмиш бир гуш? —

дејә, өз һалындан, өз мүһитиндән шикајәт етдикдән
сонра халга, вәтәнә хидмәт етмәјә сөз верир.

Сәһһәт Шәрг, рус вә франсыз шаирләрини дуја-дуја
охумуш ән биликли вә мүгтәдир шаирләримиздәндир.
Онун мүрәккәб јарадычылығы дәрин тәдгигләрдән кечә-
рәк әдәби дәјәри вә мөвгеји лазымынча ајдынлашма-
мышдыр. Инкисари-хәјалијә далмыш, бәдбин олан Сәһ-
һәт бә'зән танынмајачаг дәрәчәдә дәјишир. «Истингбал
бизимдир!» ше'риндә:

Гардашым, јолдашым, әзиз јарым,
Еј гәмү мөһнәтә кирифтарым,
Дәрд әлиндән сыхылмасын чанын,
Белә галмаз гәрары дүнјанын,
Вәһшәт етмә бу күнкү һаләтдән,
Наүмид олма гөвмү милләтдән,
Инан, әлбәттә, бир заман олачаг.
Әһли-ешг онда камран олачаг.

Дәрин үмидсизликләр ичиндә чырпынап Сәһһәт кә-
ләчәјә инашыр, она ачыг вә ајдын бир нәзәрлә бахарат
достуна гырылмаз бир үмид илә тәсәлли верир.

Сәһһәт тәбиәти тәсвир вә тәрәннүм едән ше'рләриндә
дә никбиндир. Оун саф, шәффаф бир түлә бүрүнмүш
олан инчә дүҗулары чагыл дашлар үзәриндән чаглажан
бир чај кими һәзин-һәзин ахыб кедир:

Б а һ а р а х ш а м ы

Јаз мөвсүмү ендикчә сәмадән јерә ахшам,
Күн нури верир дағлара мин рәнки-диларам.
Аһәстә күнәш ејләр икән батмаға аһәнк,
Көј үзрә булутларда олар севмәли мин рәнк.
Әсдикчә нејистанә бүтүн рә'шә салыр бад,
Мин нәғмеји-чансуз едәр ол нәғмәләр ичад.
Мән бир белә мөвсүмдә баһар ахшамы, дилкир
Бир лөвһеји-ешг ејләр идим гәлбдә тәсвир.
Көнлүмдә о зибә сәнәмин шөвги-вүсәли —
Етмишди пәришан сачы тәк фикрү хәјәли..
Сәркәрм о тәхәјјүлдә никар илә һәмағуш,
Етмишдим о дәм аләми билмәррә фәрамуш.
Накаһ көзәл бир гуш учуб кәлди сәдајә,
Куја деди: Сәбр ејлә, а Сәһһәт, бу бәлајә!».

Сәһһәт јалныз ағлынын тә'сири алтында олдуғу за-
ман бәдбиндир. Оун судан ари, чајдан дуру олан шаир
гәлби даима никбинлијә маил иди. О, кәлчәјә инанды-
ғы, кәнч нәслимизи севдији үчүндүр ки, јарадычылы-
ғынын ән көзәл гисмини дә балаларымыза һәср етмиш-
дир.

Г у ш л а р

Гушлар, гушлар, а гушлар,
Гарангушлар, а гушлар!
Чәһ-чәһ вурун бурада,
Каһ јердә, каһ јувада.
Гонун бу тәк будаға.

Чох кетмәјин узаға,
А гушларым, кетмәјин!
Мәни гәмкин етмәјин!
Гушлар, нечин кедирсиз?
Јохса ки, сејр едирсиз!
Гушлар учду, әкилди,
Вај сәсләри кәсилди.
Бир сәс кәлир узагдан,
Мән динләрәм бајагдан.
Сөјләр ки, гыш јавугдур.
Сизин јерләр сојугдур.
Вар истичә өлкәләр,
Гышда бизә хош кәләр.
Сәбр ејлә гој јаз олсун,
Бир гар, јағыш аз олсун,
Совгат кәтирәр гушлар,
Сизә көзәл маһнылар.

Кәнч нәсли севдијиндәндир ки, ушаглара јаздығы
ше'рләриндә дил, ифадә тамамилә дәјишәрәк башга
рәнк вә аһәнк алып. Ше'рләриндәки бу рәнк вә аһәнк
һәр шејдән чох тәрчүмәләриндә һисс едилер.

Сәһһәт тәрчүмәләриндә даһа чох мүвәффәг олур.
Һәтта бә'зи тәрчүмәләри әслиндән керн галмыр. Рус
вә фирәнк шаирләриндән тәрчүмә етдији ән парлаг
ше'рләри бу күн балаларымыз да, кәнчләримиз дә вә
бүтүн әдәбијјат мараглыларымыз да севә-севә охујур.
Кетдикчә дәјишмәјә, јениләшмәјә маил олан Сәһ-
һәт, ән әзиз вә севимли досту олан бөјүк Сабирин тә'си-
ри алтында «Мүсәлман үрәфалары», «Өзләрини севән-
ләрә», «Алимнүмалара» кими бир сыра сабиранә ше'р-
ләр дә јазмышдыр. Әдәбијјатымызда Сәһһәтә чох аз
јер вә әһәмијјәт верилдијиндән оун бир чох ше'рләри
итиб-батмышдыр.

Еј алма ағачлары, нәдир сиздә бу һаләт;
Ејләр о күмүш әлләриниз вәчдә дәләләт, —

— бејти илэ башлајан, франсызчадан тәрчүмә едилен ше'ри дә әсәрләри ичиндә јохдур. Вахтилә бу ше'рләри өз дәсти-хәтти илэ јазыб мәнә итһаф етмишди.

Сон сөзүнү демәдән, сон шаһ әсәрини јазмадан Сәһ-һәти өлүм биздән ајырды. Бүтүн һәјаты фәлакәтләр вә фачиәләрлә долу олдуғу кими фачиәли бир өлүмлә дә дүнјадан кетди. «Јад ет!» мәнзүмәсиндә:

Вәгта ки, јетәр зәмани-һазир,
Күл тәк ачылар бүтүн үрәкләр,
Торпагда јатар бу гәмли шаир,
Гәбриндә битәр солуг чичәкләр.
Батиндә олан о һалә назир,
Һәсрәтлә бу дағидари-фиргәт,
Бах милләтә, ејлә сән тәфахүр,
Амма ки, бәхатири-үхүввәт —
Јад ет мәни, ашиганә јад ет! —

— дејә, кәләчәји бүтүн гәлби илэ севән Сәһһәти кәнч нәслимиз унутмајачаг. О, бу күн бизим ичәримиздә јох-са да, ады даима дилләримиздә, мәнәббәти исә гәлби-миздә јашајачагдыр!..

1944

АББАС СӘҺҺӘТ (МИРЗӘ АББАСГУЛУ)

Сәһһәтлә танышлығымын тарихи 1905-чи илдән баш-ламыш вә 1918-чи илин јәј ајларына гәдәр давам ет-мишдир.

Сәһһәтлә танышлығым језнәм Ағаәли Насеһин вә маарифпәрвәр һачы Исмајыл Вејсовун васитәсилә ол-мушдур. Бизим илк јахынлашмамыз вә достлуғумуз 1906-чы ил «Молла Нәсрәддин» журналынын дүнја үзү-нә чыхдығы күнләрә тәсадүф едир. Мәчмүә бизим тез-тез көрүшмәмиз үчүн васитә, фикир мүбадиләси үчүн зәнкин материал олду.

Сәһһәтин башга мүсбәт хүсусијјәтләриндән даныш-маздан әввәл демәлијәм ки, о, һәр шејдән габаг шаир иди, һәм дә бөјүк гәлбә, саф мәнәббәтә, инчә дујғуларә малик бир шаир иди.

Сәһһәт һәм дә чох јахшы бир мүәллим иди. О, 1906-чы илдә Шамаһыда ачылан реал мәктәбә «тузем-ны јазык»* мүәллими тә'јин олунмушду. Бу мүәллимләр «Рус-татар мәктәбләриндә» шәриәт дәрси дејир, русча охујан Азәрбајчан ушағларынын башыны мөвһумат вә хурафатла долдурурдулар... Онларын чоху јарымсавад моллалар иди. Надир һалларда ајры-ајры мүәллимләр бу дәрсләрдә ушағларә дин-шәриәт јеринә ана дилимиз, зәнкин әдәбијјатымыз вә мәдәнијјәтимиз һаггында мә'-лумат верир, онларда вәтәнә, ана дилинә, халга, ше'рә,

* Ингилабдан әввәл бә'зи рәсми сәнәдләрдә Азәрбајчан дили белә адланырды.

сәнәтә мәнәббәт оҗадырдылар. Абдулла Шаиг, Аббас Сәһһәт, Мирзә Чәфәр Ширвани (Сејид Әзимин оғлу) вә бир чох башгалары мәнз белә мүүллимләрден иди-рәр.

Аббас Сәһһәт «туземны јазык» дәрсләриндә мәнз бир халг мүүллими кими фәалијјәт кәстәрирди. О заман башга мәктәбләрдә «туземны јазык» олдугча мәзмунсуз, мә'насыз бир шеј иди. Өз дәрсләриндә русча тәһсил алан шакирдләри Сәһһәт о дәрәчәдә марагландырмышды ки, дәфәләрлә мұрачиәт едиб дәрсдән харич вахтларда да ону динләмәк, онун ширин нитгини, көзәл ше'рләрини ешитмәк истәјирдиләр.

Һәтта, Сәһһәт бунунла кифәјәтләнмәјиб, «рус-татар» мәктәбләриндә шакирдләрә русча дәрс дејән азәрбајчанлы мүүллимләрә дә әдәбијјатдан мұхтәлиф мараглы мә'лумат верәрди. Бу чәһәтдән Аббас Сәһһәтин шәхсән мәнә чох бөјүк тә'сири олмушдур.

Сәһһәт тәчрүбәли, биликли вә вичданлы бир һәким иди. Өз ихтисасыны, һәр шејдән габаг, кәлир мәнбәјинә чевирән бә'зи һәкимләрә гәтијјән охшамазды. Ону хәстәнин әсил-нәсәби, вар-дөвләти гәтијјән марагландыр-мазды. Хәстә ким олурса-олсун, дәрһал үстүнә кәләр, диагнозу дүзкүн тә'јин едәр, мұаличәнин јолуну кәстәрәр, сағалачағына үмид верәр, хәстәни вә онун гоһум-ларыны фәрәһләнديرәрди. Бир чох һалларда јохсул хәстәләрә евдән дәрман кәтирдијинин вә ја өз пулу илә алдығынын мән өзүм дәфәләрлә чанлы шаһиди олмушам.

Она көрә дә о заман јохсуллар Сәһһәти чох сеvirди-ләр вә демәк олар ки, әксәр һалларда она мұрачиәт едәрдиләр. Сәһһәт исә кечәнин нә вахты олурса-олсун һеч кәси рәдд етмәз, һеч бир мұрачиәти чавабсыз гој-мазды.

Сәһһәт һәм дә көзәл натиг иди. Мәчлисләрдә ширин вә чәлбедичи сөһбәтләри о гәдәр хош кечирди ки, инсан ајрылмаг белә истәмирди. Јадымдадыр, онун Шамаҳы-

да илк гираәтхананын ачылышындакы дәрин мәзмунлу нитги узун-узады давам едән алгышларла гаршылан-мышды. Гонаглыг мәчлисләриндә, хејирдә-шәрдә, бағ-бағчада кечирилән сејрләрдә, ади јолдашлыг көрүшләр-риндә мәчлисимизин јарашығы Сәһһәт иди.

Сәһһәт фөвгәладә һафизәјә малик олан бир адам иди. Онун һафизәси бүтүн јолдашларыны, достларыны һејран етмишди. Сәһһәтин ән чәтнин вә узун ше'ри эзбәр-ләмәси үчүн ону бирчә дәфә охумасы кифәјәт иди.

Сәһһәт бүтүн классик Шәрг шаирләринин, хүсусән Фүзулинин вурғуну иди. Фүзули диваныны, демәк олар ки, башдан-ајаға эзбәр билирди. Фүзули гәзәл вә гәсидәләрини елә бөјүк мәнәрәтлә охујурду ки, ән чәтнин мәзмун да динләјичијә чатырды. Сәһһәт бизим һамы-мызда классик әдәбијјата, о чүмләдән Фүзулијә бөјүк мәнәббәт ојатмышды. Мән инди дә Фүзулинин онларча гәзәлини эзбәр билирәм вә бу ишдә анчаг Сәһһәтә борч-лујам.

Сәһһәтин көмәји илә мән Фүзули гәзәлләринин бәһр-ләрини дүзкүн тә'јин етмәкдә чәтнинлик чәкмирдим.

...Нәһәјәт, Сәһһәтә мұрачиәт етдим. «Мирзә, мәнә Фүзулидә белә бир гәзәл раст кәлиб, нә гәдәр охујурам-са, вәзнини тапа билмирәм; һәтта ағлыма Фүзулинин бу мәнзумәдә мә'руф вәзнләрә мұрачиәт етмәдији кими дәли бир фикир кәлир. Рича едирәм, мәнә көмәк едә-сән» — дедим вә бејти тәкрар етдим.

Сәһһәт бир азча күлүмсәјиб деди:

— Дүз дејирсән, Фүзулинин бу гәзәлинин вәзни о би-риләринкинә охшамыр; бу бәһрдән Фүзули чох надир һалларда истифадә едир.

Сонра гәзәлин әрузун һансы бәһриндә јазылдығыны, тәф'иләләрини вә ону нечә охумаг лазым кәлдијини изаһ етди.

Гәрибә орасыдыр ки, тәсадүфән вердијим бу суала Сәһһәт дәрһал там ганеедици чаваб вермәклә бәрәбәр,

Фүзулинин чох да мәшһур олмајан бу гәзәлини әзбәр олараг башдан-баша охуду вә һәр чәһәтдән изаһ етди.

II

Мән о заманлар тарихә, хүсүсән ислам тарихинә чох һәвәс көстәрирдим. Бунун бир сәбәби дә «шиә», «сүнни» кими тәфригәләрин бә'зән фачиәли нәтичәләри иди. Бу мәни чох нараһат едирди вә тарихи сәбәбләрини өјрән-мәк истәјирдим. «Историја ислама» («Ислам тарихи») адлы бир китаб охумушдум. Лакин бир чох мәсәләләр мәнә јенә дә ајдын дејилди.

Шамаһыдан хејли кәнарда «Һачы Ибраһим Хәлил бағы» адлы мәшһур бир бағ вар иди. Бир дәфә о бағы сејрә кедирдик. Јолда сәһбәт вахты мән Сәһһәтә мүра-чиәтлә дедим:

— Мирзә, мән бу күнләрдә «Историја ислама» кита-быны охудум. Анчаг мәни ән чох исламлығын арасында илк дәфә тәфригә дүшдүјүнүн сәбәби марагландырыр-ды. Китабда бу суалын дүрүст чавабыны тапа билмә-дим. Бу һагда сизин фикринизи билмәк истәрдим.

Шәһәрлә һәмин бағын арасы тәгрибән ики километр иди. Ағыр аддымларла шәһәрдән баға гәдәр јолумуз тәгрибән бир саат чәкди.

Сәһһәт мәсәләни изаһ етмәјә башларкән әввәлчә Мә-һәммәд пејгәмбәрин, сонра хәлифәләрин һансы гәбилә-дән олдугларына даир әтрафлы мә'лумат верди. Бунлар-дан һәр биринин атасынын, һәтта анасынык һансы аилә-дән олдугуну, ата-аналарынын адларыны, кимин нечә гоһум олдугуну изаһ етди. Исламын зүһуруна, Мәһәм-мәдин, һәтта илк хәлифәләрин характеристикасына даир чох мараглы мә'лумат верди. Бу мә'лумагдан тәфри-гәнин сәбәбләри вә даһа сонралар бу ихтилафын нечә гызышдырылмасы, тахт-сәлтәнәт давасына чәврилмәси мәнә ајдын олду.

Мәни тәәччүб көтүрдү вә ајағымы сахлајыб, «мирзә,

белә көрүнүр ки, бу мәсәләни сиз дүнән ја да бу күн охумушсунуз, бу гәдәр тәфсилаты јадда сахламаг чох чәтиндир» — дејә өз тәәччүбүмү изһар етдим. Сәһһәт јенә күлүмсәјиб «јох, чохдан, бәлкә сәһв етмирәмсә, тәләбәлик дөврүндә охудугларымдыр» — чавабыны верди.

Дедим кими, Сәһһәт һәртәрәfli инкишаф етмиш бир зијалы иди. О, биликли вә бачарыглы бир һәким, ачыг фикирли вә дәрин дүшүнчәли шаир, көзәл насир, Азәрбајчан, рус, франсыз, фарс вә әрәб дилләриндән хәбәрдар, тарихи мүкәммәл билән, кәләчәји ајдын тә-сәввүр едән, халгынын сәадәтини тәһсилдә, маариф вә мэдәнијјәтин инкишафында көрән, дөврүн, заманын нәбзини тутмағы бачаран, рус халгынын Шәрг халгла-ры үчүн мүтәрәғги рол ојнадығыны дујан вә буну бүтүн варлығы илә тәблиғ едән бир адам иди. Сәһһәт һәмишә рус әдәбијјаты вә мэдәнијјәтиндән бөјүк үрәклә, илһам-ла данышарды. Биртәрәfli зијалыларын һәмишә әлеј-һинә иди. Шәрги Гәрбә вә ја Гәрби Шәргә гаршы гојан-лардан хошу кәлмәзди. Шәргин бөјүк философларыны, шаирләрини јүксәк гијмәтләндирмәклә бәрабәр, ислам схоластикасына, Шәрг деспотизминә нифрәт едәрди.

Гәрбдән данышаркән һәмишә Русијанын вә Гәрби Европанын бөјүк алим вә әдибләринин гаршысында сәч-дә едәрди, «халглар һәбсханасы» олан чар гурулушуну вә Шәрг өлкәләрини мүстәмләкә һалына салан Гәрб империализмини исә көрмәјә көзү јох иди.

Мән е'тираф етмәлијәм ки, рус дилини Сәһһәтдән јахшы билдијимә бахмајараг, мүтәрәғги рус әдәбијјат вә мэдәнијјәтинә мәһәббәти мәнә ән чох Сәһһәт ашы-ламышдыр. Онун «Мәғриб күнәшләри» (1912) адлы китабында топланан тәрчүмәләр буна ән јахшы сүбүт-дур. Бу китабда тәрчүмә едилән шаир вә јазычыларын адларына нәзәр салмаг кифајәтдир: А. С. Пушкин, М. Ј. Лермонтов, А. М. Горки, И. А. Крылов, В. Һүго, А. П. Че-

хов (нәзирә), И. С. Никитин, А. В. Колтсов, А. Н. Островски (нәзирә) вә с. вә с.

Сәһһәт олдугча хејирхаһ бир дост иди. Һәр кәсә ба-
чардыгы көмәји етмәкдән бөјүк зөвг алырды. Хүсусән
кәнчләрә дүзкүн мәсләһәт верир, доғру јол көстәрирди.

О заман кәнчләрдән бир гисми ана дилиндә даны-
шаркән, сәһһәт эснасында чох вахт чүмлә ичәрисиндә
рус кәлмәләри ишләдәрдиләр. Куја бу «образованны-
лыг» әләмәти иди. Етираф едирәм ки, мән дә бу азара
тутулушдум. Бир дәфә јенә белә данышдыгда Сәһһәт
деди: «Чәмо, доғрудур, рус мәктәбиндә тәһсил алмысан,
анчаг рус дилини мүкәммәл билирәм дејә билмәзсән.
Чох тәәссүф ки, өз ана дилини дә јахшы билмирсән. Бу-
ну нәзәрә алмаг лазымдыр. Һәр һалда ана дилини, һеч
олмаса, бабәт даныша билмәји өзүнә борч бил. Һәр ики
дили мүкәммәл өјрәнмәк сәнин кәләчәк инкишафын
үчүн чох мүһүм шәртдир. Буну мүтләг нәзәрә ал. Анчаг
ики дили бир-биринә гатыб «хашыл еләмә».

Бу сөзләр мәнә о гәдәр тәсир етди ки, о заманлан
етирабәрән мүнтәзәм олараг рус классикләрини, о заман-
кы мәтбуаты ардычыл сурәтдә мүталиә етмәјә, Шәрг
шәринин хүсусијјәтләрини өјрәнмәјә башладым. «Ха-
шыл» дилдә данышмағы тәрк етдим вә беләләринә гар-
шы мүбаризә апармаға башладым.

Сәһһәтин әлдә олан әсәрләри дәфәләрлә нәшр олун-
муш, дәрс китабларына салынмыш, онлар һаггында ел-
ми-тәнгиди фикир сөјләнмишдир. Мән исә Сәһһәтин ор-
тада олмајан әсәрләри һаггында данышмаг истәјирәм.

Сәһһәт «Әли вә Аишә», «Волга сәјаһәти» адлы ики
новестини ән јахын достларына, о чүмләдән мәнә оху-
мушду. Бу әсәрләр 1913-чү вә 1914-чү илләрдә јазыл-
мышды. Бир-бириндән марағлы олан һәммин әсәрләр о
гәдәр тәсирли, о гәдәр көзәл бир дилдә јазылмышды
ки, биз Сәһһәтдән һәр күн фәсиләсиз олараг охумасыны
арзу едирдик.

«Волга сәјаһәти»нин мәзмуну адындан бәллидир.
Шаирин 1913-чү илдә Волга боју сәјаһәтиндән алдыгы
тәсир илә јазылмышды. Бу әсәр гисмән мәнсур, гисмән
дә мәнзум шәкилдә јазылмышды. Шаир јерн кәлдикчә
ону даһа чох мүтәәссир едән һадисә вә фактлары шәрлә
ифадә едирди.

«Әли вә Аишә» исә о дөврүн һәјатындан, адәт вә ән-
әнәсиндән бәһс едән вә онлары тәнгид едән бир әсәр
иди. Бурада гыз көтүрүб гачмаг, мәһәллә даваһы, сүһни-
шиә тәәссүбү вә с. чәһаләт вә мөвһумат әләмәтләриндән
вә бунлара гаршы мүбаризә апаран мэдәни гүввәләрини
фәалијјәтиндән бәһс едилирди.

Мән Сәһһәтин әсәрләри илә аз-чох танышам. Итән
әсәрләр әлдә оланлардан зәиф дејилди.

Мәнә белә кәлир ки, 1918-чи ил гачгыны заманы
шаир онлары өзү илә көтүрә билмәмиш вә Шамаһы ја-
наркән һәммин әсәрләр дә јаныб тәләф олмушдур. Бәлкә
дә хшбәхт бир тәсадүф бу әсәрләрин охучу үзү көрмә-
синә сәбәб олачагдыр.

СӘҺҺӘТЛӘ МӘКТУБЛАШМАМЫЗ

1907-чи илин јајында Шамаһы шәһәр китабхана-ги-
раәтханасы ачылдыгдан сонра зијалыларын бир јерә
топлашыб елм, мэдәнијјәт вә ичтимаи мәсәләләр һаг-
гында фикир мүбадиләси етмәләринә имкан јарадыл-
мышды. Китабхана-гирәәтхананын охучуларынын сајы
күндән-күнә артырды. Бу мэдәни очаг әтрафында сағ-
лам вә фәдакар бир зијалы групу топланмышды.

Китабхананы даһа чох газет вә журналла тәмин
етмәк јоллары ахтардыг. Бир нечә тамаша тәшкил ет-
дик вә әлдә едилән пул јени газет вә журналын алынма-
сына хәрчләнди. Кениш халг күтләләри илә әләгәмиз
кетдикчә мөһкәмләнирди. Ишләримиз лап јахшы ке-
дирди.

1909-чу илдә Шамахи гезасында Жупрански адлы гаракурһчу вә гәдлар бир адам геза рәиси тә'јин олунду. Тез бир заманда о, кениш халг күтләләринә гаршы ән амансыз бир адам кими мәшһурлашды. Хүсусән габагчыл зијалылары көрмәјә көзү јох иди. Аз кечмәди ки, онларын бир нечәсини һәбс етдирди. Шәһәрин јеканә су мәнбәји олан булағы кәсдириб сујуну бир нечә күн һәбсхана бостанына ахытдырды. Кәндләрдә ағсагаллары јығыб әлиндәки хүсуси чубугла дөјмәкдән, күчә сөјүшләри сөјмәк, адамлары һагг-һаһаг тәһгир етмәкдән һәзз алырды. Хүсусән о, јерли кәнчләрә даһа чох һифрәт бәсләјирди. Иш о јерә чатмышды ки, кәнчләрин шәһәрин мәркәзиндәки Красны күчәдә кәзмәләрини гадаган етмәк фикринә дүшмүшдү. Гираәтхананын јадығы елм-маариф ишығы онун көзүнү гамашдырды. Бә'зи вичдансыз адамлары өз тәрәфинә чәкиб зијалы кәнчләрин һәр аддымыны изләјирди. Полис кәнчләри чидди сурәтдә тә'ғиб едирди. «Шүһәли» көрүнән бә'зи адамларын, о чүмләдән мәним Шамахыдан сүркүн едилмәм һаггында мәсәлә галдырды вә буна һанл олду... Лакин хошбәхтликдән мән узағларә дејил, вичданлы, һамуслу вә һинсанпәрвәр олан халг мәктәпләри инспектору Јевграф Јевграфович Розинин көмәји илә 1914-чу илдә Бакыја тә'јин олундум. Сәһһәтлә мәктублашмам да бу вахтдан башланды.

Бакыја көчдүкдән сонра илк 5–6 ағым чох еһтијатлы доландым. Һеч кәсә мәктуб јазмадым. Ән чох ишләрим сәлигәјә салмагла мәшғул олдум.

Елә бу заманлар Сәһһәтдән илк мәктуб алдым. Мәктуб мәнзум иди. Чох тәәссүф ки, һәмнин мәктубу сахлә билмәмишәм. Мәктубун јадымда галан һиссәсини ашағыда билдијим кими гејд едирәм.

Гардашым, еј сәвжили јарым Чәмо!
Еј фәрәһи-гәлбү фикарым, Чәмо!
Јај күнүмүн һәмдәми-диринәси,

Бәһчәти-әјјами-баһарым, Чәмо!
Сән кедән аз галды ола алты ај,
Јохду хәбәр сәндән, әлиндән һарај!..
Ким сәнә өјрәтди вәфасызлығы?
Афәрин олсун сәнин устадына!..
Еј јадымыздан әбәдән чыхмајан,
Һеч дүшүрүкмү көрәсән јадына?
Дадыма чат, салма нәзәрдән мәни,
Танры јетишсин, әзизим, дадына.

Ше'р олдугча тә'сирли иди. Мәктубу дәнә-дәнә охујур вә тутија кими көзләримә сүртүрдүм.

Бөјүк достума чаваб вермәк, ону һитизардан чыхармағ лазым иди.

Нәһәјәт, гүввәм чатан дәрәчәдә мән дә мәнзум шәкилдә чаваб јазмағы лазым билдим. Бу, Сәһһәтин көзәл ше'ри гаршысында нә гәдәр зәиф олса да, тарихи бир факт кими һәмнин ше'ри охучуларә чатдырмағы лазым билдим.

А. СӘҢҢӘТӘ

*(Биринчи мәктуба чаваб оларәг
јазылмыш шикајәтнамә)*

Еј чүмләмизин марағы, Мирзә!
Тар өмрүмүзүн чырағы, Мирзә!
Көнлүм ачылыр әтирли күл тәк,
Кәлчәк сәсинин сорағы, Мирзә!

Дөвранын ағыр ситәмләриндән,
Әһбабларын фәна дәмидән,
Инчимишәм аләмнин гәмидән,
Сүсмур көзүмүн булағы, Мирзә.

Гэлбим долудур мәнәббәт илә,
Өмрүм кечир хејли зилләт илә,
Вармы бир адам сәдагәт илә —
Мәндән кәтүрә бу дағы, Мирзә?

Саф гәлблә һәр кәсә јанашдым,
Достлуг јолуну ашыб да, дашдым,
Фитнәвү рија көрәндә гачдым,
Сөндү синәмин очағы, Мирзә!

Күлтәк үрәјим ачыгды һәр дәм,
Һеч дәрәд нәдир, нәдир чәфа, гәм —
Билмәздим: ама төкүлдү гөнчәм,
Солду күлүмүн јанағы, Мирзә!

Намәрдләрин ишин, әдасын,
Рәфтарларын, дилин, «вәфасын»,
Ханнләрин һијләсин, ријасын... —
Көрдүкдә билинди јағы, Мирзә!

Бу мәс'әләнин чаһанда һәлли —
Мүшкүлдү, атам, бу исә бәлли,
Јалныз сәнсән мәнә тәсәлли,
Еј гәлбимизин дајағы, Мирзә!

Мәним «Шикајәтнамә» адландырдығым бу мәнзүм мәктубумдан бир нечә мүддәт сонра Сәһһәтдән башга бир мәктуб алдым. Дәрәд долү сәһифәдән ибарәт олан бу мәнзүм мәктубда Аббас Сәһһәт, өзүнүн һалындан шикајәтләнемәклә бәрабәр, һәм дә мәнә тәсәлли верир вә һәр чүр рәнчү мүсибәтә дөзүб чалышмаға, вичданла ишләмәјә вә әлдән кәлән гәдәр һәр кәсә јахшылыг етмәјә чағырырды.

Мәнзүм мәктуб «Еј мәним кими» хитабы илә башланырды. Сәһһәт бу мәктубунда мәнә ағыллы мәсләһәтләр верир, алчаг, икиүзлү адамлардан гачмағы, мәрәд

мүбариз олмағы тапшырырды. Мәктубун ахырында бу ағыр күнләрдән сонра хошбәхт бир заманын кәләчәјинә, бајгушларын күнәш шығындан кор олачагларына инандығышы билдирирди.

Бу мәктубу көз бәбәјим кими сахлајырдым. 1923-чү илдә Азәрбајчан ССР Маариф Комиссарлығы хәтти илә Азәрбајчан шаирләринин сечилмиш ше'рләриндән ибарәт дөври олараг бир нечә мәчмуә нәшр етмәк нәзәрдә тутулмушду. Бу мәчмуәни һазырламаг үчүн илк тәшкилат ишләрини апармагдан өтрү Абдулла Шаигдән, Салман Мүмтаздан вә мәндән ибарәт бир үчлүк тәшкил олунмушду.

Катиблик мәним өһдәмә бурахылмышды.

Мәчмуә үчүн материал топланаркән Сәһһәтин мәндә олан мәктубларыны евдән көтүрүб идарәдәки говлуға гојдум. Истифадә едилдәкдән сонра јенә көтүрә биләчәјим үмидиндә идим, чүнки һәр шеј өз әлимдә иди. Ики ај кечдикдән сонра мәчмуәнин чыхмајачағы мә'лум олду. Бир күн идарәјә кәлиб, ичиндә материал олан говлуғу јериндә тапмадым. Салман Мүмтаз башга материалларла бәрабәр билмәдән ону да апармышды. Беләликлә, о мәктубу бир дә әлдә етмәк мүмкүн олмады. Сәһһәтин мәнә јаздығы 1915-чи ил 9 март тарихли ашағыда ејнән дәрч олуан мәктубуну исә мәрһум Мүмтаздан бир нечә ил сонра ала билдим.

Еј севкили јавәрим, Чәмобәј!
Истәкли бәрадәрим, Чәмобәј!
Еј хатиримин сәфасы, Ачиз!
Еј көзләримин зијасы, Ачиз!*

1915-чи илин јајында Шамаһыја кәлмишдим. Һәфтәдә бир күн дә олсун сәрбәст вахт кечирмәјә гәза рәнсин

* Мәнзүм мәктуб «Әсәрләр»ин биринчи чилдиндә бүтүнлүклә верилир. — *Ред.*

Жупрански имкаи вѣрмирди. Чох вахт биз сејрдѣ олар-кѣн городовој вѣ ја башга шүбһѣли адамлар кѣлиб салам верир, бизимлѣ бир гонаг кими отурур вѣ һѣр сѣзсѣһбѣтѣ кѣз гојур, гулаг верирдилѣр. Нѣһажѣт, бир дѣфѣ гѣрара кѣлдик ки, сѣрбѣст динчѣлмѣк үчүн чох сѣфалы вѣ шѣһѣрдѣн хѣјли аралы олан Дѣдѣкүнѣш бағларына кѣдѣк. Бу сејрин тѣшкили кѣнчлѣрѣ тапшырылды.

«Дѣдѣкүнѣш» СЕЈРИМИЗ

Бир шѣнбѣ күнү јығылыб Дѣдѣкүнѣшѣ кетдик. Вахтымызы кѣзѣл кечирмѣк үчүн һѣр чүр тѣдарүкү кѣрмүшдүк. Озаман Шамахија кѣлѣн вѣ артыг мѣшһур ханѣндѣ кими танынан Сејид Шущинскини вѣ Сѣфѣр адлы гармончуну да дѣвѣт етдик.

Һѣр тѣрѣфдѣн күл-чичѣјин чүрбѣчүр рајиһѣ сачдығы јашыл мешѣликдѣ вахт о гѣдѣр кѣзѣл кѣчди ки, базар күнүнүн кѣчѣсини дѣ Дѣдѣкүнѣшдѣ галмалы олдуг. Кѣчѣ, нечѣ дѣјѣрлѣр, сүд кими ајдынлыг иди. Һѣр кол, һѣр бир ағачын кѣлкѣси вѣ башы думанлы дағлар о гѣдѣр гѣрибѣ иди ки, һамымыз ѳзүмүзү ѳфанѣви бир алѣмдѣ һисс едирдик. Гармонун сѣси вѣ Сејидин шаг-шаг шаг-гылдајан фѣрѣһли нѣғмѣлѣри бизѣ һѣјатын јалныз кѣзѣллик вѣ нѣш'ѣдѣн ибарѣт олдуғуну пычылдајырды.

Сѣһһѣт арадан чыхмышды. Кѣчѣ јатмаға јығышанда о, голтуг чибиндѣн бир парча кағыз чыхарыб охумаға башлады. Шаир алдығы тѣссүраты чох тѣсирли мисраларла гѣлѣмѣ алмышды. Бу ше'р индијѣ кими һѣч јердѣ чап олунмамышдыр. Јѣгин ки, итиб-батмышдыр. Јадымда галан бу парчаны билдијим кими гејд едирѣм:

Дѣдѣкүнѣш пири бу күн мѣнѣ мѣкан олду,
Јерим, мүбалиғѣсиз, рѣвзеји-чинан олду.
Рѣиси-мѣчлисимиз, Һѣggi бѣј, Мѣһѣммѣдѣли,
Ағалар бѣј, Чѣмо о мѣчлисин кѣзѣли,
Сѣфѣр чалыр, охујурду Аға Сејид гѣзѣли,
Инан ки, мѣчлисимиздѣ беһишт ѳјан олду...

1915-чи илин јајыны Шамахида кѣчириб, Бакыја гајдаркѣн ѳлвида вахты достлара дѣдим:

— Дүзүнү дѣјим ки, һѣч Бакыја гајытмағым кѣлмир. Доғрудур Бакы бѣјүк шѣһѣрдир, вахты хош кечирмѣк үчүн чох јер вар, лакин нѣдѣнсѣ кѣнлүм вѣтѣндѣн ајрылмаг истѣмир.

Аббас Сѣһһѣт балача күлүмсѣјиб дѣди:

— Чѣмо, ѳзизим, аталарын јахшы бир сѣзү вар: «Балыг дѣрјада инкишаф едѣр». Нѣ гѣдѣр олса Бакы бѣјүк шѣһѣрдир, орада даһа чох ирѣлилѣјѣ билѣрсѣн. Бир дѣ кѣчмиш шаирлѣрдѣн бири «ѳду шѣвѣд сѣбѣби-хѣјир ѳкѣр худа хаһѣд»* дѣмишдир. Кѣт, чалыш, бѣлкѣ доғрудан да дүшмѣнин сѣнин һаггындакы писликлѣри сѣнин хѣјринѣ чѣвилди.

Бакыја гајытдыгдан сонра «Мѣктѣб» мѣчмүѳсиндѣ бѣ'зи ше'р вѣ мѣгалѣлѣр јаздым, «Ничат» чѣмијјѣтиндѣ чүз'и фѣалијјѣт кѣстѣрдим, сѣһнѣдѣ бир-ики кичик рол ифа етдим; башга нѣзѣрѣ чарпан һѣч бир иш кѣрѣ билмѣдим. Бурасы вар ки, јалныз сырави мүѳллим кими ишлѣмѣклѣ кифајѣтлѣнмир, аз-чох хѣјир вермѣјѣ чалышырдым. Инкишаф етмѣк, фѣјдалы чалышмаг, халга хѣјир вермѣк чѣһѣтдѣн Бакы мѣним үчүн јалныз Бѣјүк Октјабр Сосиалист ингилабындан сонра ѳсил «бѣјүк дѣрја» ола билди.

1916-чы ил кѣлди, ара-сыра јахшы хѣбѣрлѣр, бѣ'зи јѣрлѣрдѣ һѣкумѣт ѳлѣјһинѣ чѣсарѣтли чыхышлар ешидилмѣјѣ башланды.

Бу арада Сѣһһѣтдѣн јени бир мѣктуб алдым. Мѣктуб чох гѣзѣбли бир руһда јазылмышды. Сѣһһѣт Шамахи гѣза рѣнси Жупрански вѣ онун ѳлалтыларынын түғјан етдиклѣриндѣн, гираѣтханаја белѣ кѣтмѣјин мүмкүн олмамасындан, евлѣрдѣ ахтарыш апарылмасындан, шѣһѣрин күндѣн-күнѣ ѳлкүн шѣклѣ дүшмѣсиндѣн, хүсуси ѳла-

* Тѣрчүмѳси: Аллаһ истѣсѣ, адама дүшмѣни јахшылыг елѣр.

раг өзүнүн рунан бөжүк эзијјэт чөкмөсіндөн шикајет едирди. Лакин мәктубда үмидсизлик һисс едилмирди. Мәрһум кәләчәјә бөжүк үмидлә инанырды.

Сәһһәт, хүсүсән Шамаһы шәһәр реал мәктәбинә бөжүк үмид бәсләјирди. Бу мәктәбдә чоһ игтидарлы вә фәдакар бир кәнчлик јетиширди. Елми, әмәји, өз халгыны, гәдим мәдәнијјәт вә әдәбијјатыны, рус дилини вә әдәбијјатыны өјрәнән, билән вә севән бу кәнчлији Сәһһәт бүтүн варлығы илә севирди. Парлаг кәләчәји олан бу кәнчлик ону олдугча севиндирирди. Шаир, елә бил, вәтәнин үмидини, кәләчәјини бу кәнчләрдә көрүрдү. Онун өз сөзү илә десәк «һәм ана дилиндән, һәм дә русчадан» мүкәммәл һазырлығы олан бу кәнчләр она гәнад верирди. Бу кәнчләрдән бөжүк бир дәстә реал мәктәби бу ил гуртарырды.

Тәдрис илинин аһыры јетиширди. Бурахылыш күнү кәлди чатды. Тәкчә буну демәк кифәјәтдир ки, мәктәбин мәзунлары арасында һал-һазырда ичтимаи вә мәдәни һәјәтымызда бөжүк рол ојнајан проф. Әмин Әфәндијев, проф. Мирмеһди Мирсәлимов, проф. Әбдүләһәд Һәсәнов, проф. Меһди Сәфәрәлибәјов, проф. Шүкүр Һәсәнов, проф. Мәммәдәмин Әфәндијев, досент Баһадыр Султанов вә башгалары да вар иди.

Мәрһум Сәһһәтин үмиди боша чыхмады. Адларыны чәкдијим вә чәкмәдијим зијәлилар инди дә әзиз мүәллимләри Сәһһәти һәр заман бөжүк бир мәһәббәт вә ифтихар һисси илә хатырлајырлар.

1916-чы илин јајы хүсүсилә чоһ кечди. Реал мәктәби јеничә гуртаран кәнчләр, елә бил, шәһәри чанландырмышдылар.

Шамаһынын тарихиндә илк дәфә иди ки, јерли әһалидән орта тәһсил алан кәнчләр јетишмишиди. Бу бөжүк бир халқ бајрамына чеврилмишиди. Һамы бир-бирини тәбрик едир, көзәјдынлығы верирди. Кәнчләр исә ән чоһ али мәктәбә кирмәк һаггында мәсләһәтләшир вә гәбул имтаһанларына һазырлашырдылар.

Реал мәктәбин бу илк бурахылышы кениш бајрам едилди. Кечә чоһ тәнтәнә илә кечди. Зијәфәтдә шәһәрин бүтүн маарифпәрвәр зијәлилары иштирак едирди. Тәәсүф доғурачаг бир һал бу иди ки, мәчлисимиз бу дәфә Сабирсиз вә Насеһсиз иди.

Шәнлик чоһ узун сүрдү. Һәр кәс әлиндән кәләни мүзәјигә етмирди. Тар чалмағы бачаран тар, гармон чала билән гармон, каманча чалан каманча чалыр, охумаг бачаран охујурду. Һәтта нөвбә илә һамы бир-бир ојнајыб, мәчлисин мүмкүн гәдәр шән кечмәсинә чалышырды. Мусиги сәси јалныз адамлары дејил, ағачлардакы гушлары да санки шәнләндирирди. Бу арада бүлбүлләрдән бири башымыз үстүндәки будагдан-будага гонараг, арасы кәсилмәдән өтүр, аз галырды ки, тарын дәстәсинә гонсун. Бу һал мәчлиси даһа да шәнләндирирди.

Сәһһәт ширин нитги вә дузлу-мәзәли ше'рләри илә һәр кәси үрәкдән севиндирирди.

Шамаһыда илк орта тәһсилли кәнчләрин бурахылыш кечәси олдугча шән кечди. Лакин бу шәнлик вә севинчимиз узун сүрмәди. Елә һәмин кечә Сәһһәтин евиндә ахтарыш олду вә бир нечә китабыны көтүрүб апардылар. Бу, шаирә чоһ пис тә'сир етди. Бир нечә күн Сәһһәт евдән чыхмајараг хәстә јатды.

Бу һадисәдән сонра һамымыз горхуја дүшдүк вә бир-биримизлә көрүшмәкдән белә чоһ еһтијат едирдик.

Гәза рәнси Жупранскинин өзүнү һәддиндән артыг ловға вә гудурған апармасы, полис ишчиләринин истеһза илә јанашмасы бизи гәзәбләндирирди. Бәдбинлик, үрәк сыхынтысы һамыны һәвәсдән салмышды.

Тәгрибән бир илә гәдәр јазышмамызын арасы кәсилди. Јалныз тәсадүфән, көрүшдән-көрүшә дәрдләшир вә бу ағыр һәјәта нә заман сон вериләчәјини дүшүнүрдүк.

1917-чи илин јајында јенә дә көрүшә мүвәффәг олдуг. Ара-сыра топланыб, [...] мүтәрәгги гәзет вә журналлардакы чәсарәтли мәгаләләри охујуб фәрәһләнир-

дик. Елэ бил ки, јаваш-јаваш үмид ишығы јахынла-
шырды.

Мән дә өз арзуларымы ифадэ етмэк мэгсәдилә һәр-
дәнбир мегалә вә ше'р јазмаға чан атырдым. Бир ах-
шам јенә өз аләмимдә мүтәрэгги бир фикир жүрүтмэк
мэгсәдилә бир ше'р јаздым. Ертәси күн ону Сәһһәтә
охудум. Јадымда олан илк мисралары белә иди:

Еј күн, ачылма, баби-сәадәт ачылмаса,
Бүлбүл, сүкут тут, дәми-мөһнәт гачылмаса.
Еј дил, һерам бил өзүнә ејшү ишрәти
Та ки рәһи-мурада күлләр сачылмаса!

Инди баша дүшүрәм ки, бир тәрәфдән фикирләримин
мәһдуд олмасы, о бири тәрәфдән, дин, милләт, халг вә
с. кими анлајышларын маһијјәтини јахшы дәрк едә бил-
мәдијим үчүн, ше'р, әлбәттә, гүсурлу иди.

Сәһһәт диггәтлә динләјиб деди:

— Чәмо, јахшы башламысан, лакин чатышмајан чә-
һәтин аз дејил. Фикрини баша дүшдүм. Дудум ки, нә
демәк истәјирсән.

Бир дәфә Сәһһәт мәни јанына чағырды вә деди:

— Чәмо, көрүрәм ше'рә һәвәсин чохдур. Сәнин үчүн
хүсуси бир ше'р јазмышам. Бу шәртлә ки, ону бизим
мәчлисләримиздә Раст үстә охујасан.

— Мәһнунијјәтлә, Мирзә, Раст да охујарам, һумајун
да! — дејиб ше'ри алдым.

Е'тираф етмәлијәм ки, мән бу ше'ри 50 илә јахындыр
ки, әзбәр билирәм. Ону мәним Раст үстә охудуғума ша-
һид оланлар чохдур. Лап елә инди дә аиләви мәчлисләр-
дә бу ше'ри Раст үстә зүмзүмә етмәкдән зөвг алырам.

Јаран, баһар мөвсүмүдүр ашиг олмалы,
Чанан јолунда өлмәк үчүн шаиг олмалы.
Фәсли-баһар, мөвсүми-күл, вәгги-бадәдир,
Мә'шугә, хассә, шух, чәван, түрки-садәдир.

Сагинин илтифаты бизимлә зијадәдир,
Варкән бу фүрсәт әлдә дәми-истифадәдир,
Мејхарәликдә гејриләрә фаиг олмалы...

1917-чи илин јајы иди. Гафгазын вә Орта Асијанын
мүхтәлиф јерләриндә јашајан шамахылылар адәт үзрә
јенә Шамахыја топлашмышдылар. Бу дәфәки көрүшләр
әввәлкиләрә охшамырды. Һәр кәсин үзүндә бир шәнлик,
бир севинч, бөјүк бир үмид һисс олунурду. Хејли мүд-
дәтдир ајры дүшмүш дост, мүсаһиб раст кәлдикдә бир-
бирини тәбрик едирдиләр. Кечән күнләр јада салыныр,
полис тә'гибиндән хилас оланлар инди һеч шејдән, һеч
кәсдән чәкинмирдиләр. Бу күнләрдә ән марағлы сөһбәт-
ләрдән бири дә илләрдән бәри шамахылыларын башына
бәла кәсилән гәза рәиси Жупранскинин башына кәлән-
ләр иди.

Мүтләгијјәтин ләғвини вә II Николајын тахтдан
дүшдүјүнү ешидән Жупранскинин күчәдәчә үрәји кет-
миш вә гәшш едиб јерә јыхылмышды. Данышылырды
ки, бә'зи падшаһпәрәстләр дә Жупрански кими чох тәш-
вишә дүшмүш, һәтта бу гәддар адамын гачыб арадан
чыхмасына көмәк етмишдиләр.

Полис ишчиләриндән бә'зиләринин исә голларына
гырмызы лент бағлајыб, өзләрини ингилаб тәрәфдары
көстәрмәси вә әһали илә «меһрибан рәфтары» чох гә-
рибә көрүнүрдү. Чар тахтдан салынмышды. Лакин һәлә
Октјабр ингилабы олмамышды. Мәркәздә олдуғу кими,
јерләрдә дә бир гејри-мүәјјәнлик һөкм сүрүрдү.

Адамлар дәстә-дәстә јығылыб узун-узады мүбаһисә-
ләр едир вә һәләлик һеч бир нәтичәјә кәлә билмирди-
ләр.

Кениш халг күтләләринин авамлығындан, сијаси һа-
зырлыгсыз олмаларындан истифадә едән гаракурһчу-
лар халг арасында милләтчилик, мүсәлманчылыг әгидә-
ләрини јаймаға чалышыр вә бә'зи адамлары өз тә'сир-

лэри алтына ала билирдилэр. Мүтэрэгги зијалыларла белэлэри арасында тоггушмалар да олурду...

Чох јакшы јадымдадыр ки, бир дэфэ шәһәр гираат-ханасында сијаси көрүшләр үзрә мүбаһисә елә гызышмышды ки, Сәһһәг тәрәфиндән чидди тәнгид едилән «мәдәни адамлардан бири» Сәһһәти мүрәккәбгабы илә вуруб тәһгир етмәк истәди. Габагчыл зијалылар исә һиддәтләнәрәк бу «милләт гәһрәманынын» дәрһал мәчлисдән чыхарылмасыны тәләб етдиләр вә буна мүвәффәг олдулар.

...Шамахыда бу дөврдә ән мүтәрэгги әламәтләрдән бири «шиә-сүнни» мәсәләсинин ләғвинә тәшәббүс кәстәрмәк иди. Мә'лум олдуғу үзрә, тахт-тач, һакимијјәт уғрунда мүбаризә нәтичәсиндә иштишар тапмыш шиә-сүннилик халгын башына бәла кәсилмишди. Шамахи кими һәр ики «әгидә»нин тәрәфдарларынын чох олдуғу бир шәһәрдә бу үздән дәһшәтли фәлакәтләр дә баш вәрирди. Бөјүк Сабирин бу мәсәләјә мүнәсибәти дә «Аширванлылар» ше'риндән мә'лумдур.

Тәрәггипәрвәр зијалыларын чидди фәалијјәти нәтичәсиндә бу бид'әтин арадан галдырылмасы тәшәббүсү јакшы нәтичә верди. Маарифпәрвәр вә демократ фикирли зијалыларын тәшәббүсү илә Шамахыда тәнтәһәли вә кениш митинг тәшкил олунду. Шејхүл-ислам вә мүфти дә истәр-истәмәз бу митингдә иштирак етмәли олдулар. Үч саата гәдәр давам едән митингдә мөһкәм бирләшмәк вә халгын сәадәти уғрунда вар гүввә илә чалышмаг хүсусда һәрарәтли нитгләр сөјләнди. Бу чыхышлар минләрлә иштиракчы тәрәфиндән сүрәкли алгышларла гаршыланды.

Нәһәјәт, Сәһһәт күрсији-хитабәтә галхыб бөјүк вә чох мә'налы бир ше'р охуду. Ше'рин кениш охучу күтләсинә мә'лум олуб-олмадығындан хәбәрим јохдур. Мәзмуну исә тәгрибән белә иди: Доғрудур, гәләмин учу ики һиссәдән ибарәт олур, лакин бу гәләмдән чыхан әсәрин мәзмун вә мәгсәди ејни олур. Буна көрә дә бир мил-

ләтин, бир халгын икијә бөлүнмәси тарих гаршысында чинајәтдир вә шиә-сүнни тәәссүбү арадан галхмалы, тәрәгги вә азадлыг уғрунда биркә чалышмалыјыг. Бу гәдәр харү зәлил олдуғумуз бәсдир...

Бу мәзмунлу башга чыхышлар да олду. Халгын бирлик, гардашлыг вә тәрәгги фикри о гәдәр күчлү иди ки, шиә-сүнни тәәссүбүнү гызышдыран мүфти илә шејхүл-ислам да, заһирән дә олса, гучаглашыб өпүшдүләр. Халг бөјүк севинч ичиндә иди, адамлар бир-бирини үрәкдән тәбрик едирдиләр.

Бу тарихи көрүшдән сонра Сәһһәти бир дә көрмәк мәнә нәсиб олмады. Бу, бизим сон көрүшүмүз олду. Мән Бакыда оларкән Сәһһәтин 1918-чи илин јайында Шамахыдан гачдыгдан сонра Кәнчәдә јаталаг хәстәлијинә тутулуб вәфат етдијини ешитдим.

Мә'лум олдуғу үзрә, Аббас Сәһһәт али тибби тәһсиллини Теһран университетиндә алмышды. Тәһсиллини битирдикдән сонра мүәјјән бир вахт мәшһур ханын сарај һәкими кими ишләдији дә мәнә мә'лум иди.

Бир дэфэ сәһбәт елә кәтирди ки, мән Сәһһәтин ханын јанындакы хидмәти илә марагландым. Сәһһәт мәнним марағымы көрүб күлүмсүндү. Сонра деди:

— Әзизим, Чәмо! Мадам ки, марагланырсан, сәнә марағлы бир әһвалат данышачағам.

Мән Сәһһәтә даһа да јакын отуруб ону диггәтлә динләмәјә башладым. Сәһһәт бу әһвалаты данышды:

— Теһран университетини гуртарыб һәкимлик диплому алдым. Мәгсәдим вәтәнә гајытмаг иди. Лакин мән-дән асылы олмајан сәбәбләрә көрә мәшһур Гаһгај ханы Зәргамүс-сәлтәнәнин сарај һәкими ишләмәли олдум. Бу, чох ағыр вәзифә иди. Мән бәдәнчә чох зәиф олан ханын сәһһәтинин кешијиндә дурмалы, онун һәјаты үчүн мәс'улијјәт дашымалы идим. Бунун үчүн исә онун ја-

шајыш тәрзини, психолокијасыны јахшы өјрәнмәк, чидди тибби режим көзләмәк лазым иди.

Мән сарај һәкими кими хандан даһа әввәл јатагдан галхмалы, һәр чүр јемәк һазырлауимасы вә башга еһтијачы тәмин мөгсәдилә хадимләрә тәпшырыг вә сәрәнчәм вермәли идим. Хүсуси олараг кәнч ханын гәлјаны үчүн һәр чүр шеј һазыр олмалы иди.

Хан вүчүдча чох зәиф иди. Арабир гуру өскүрәк дә ону нараһат едирди. Иштаһасы чох пис иди. Хүсусилә гидалы јемәкләрдән гачырды. Буна көрә дә чох арыг вә әсәби иди. Чох вахт зәиф, хәстә олдуғунун күнаһыны мәним үстүмә јыхмаға чәһд едирди.

Хана гәлјан чәкмәк олмазды. Онун чијәрләри зәиф иди. Гәлјан исә бәдәни систематик олараг зәһәрләјир. Мән гәлјанын зәрәрини сәна изаһ етмәк истәјирдим. Бир күн јенә нөвбәти мүәјинә вә мәсләһәтләшмәдән сонра хан чох мәјус бир һалда сәһһәтиндән шикајәтләnmәјә башлады. Онун нисбәтән мейрибан рәфтары вә көмәк истәјән көзләри мәнә чүр'әт верди. Фүрсәтдән истифадә едиб онунла ачыг данышмаг, гәлјандан әл чәкмәсинин зәрури олдуғуну демәк истәјирдим. Чүр'әtimi топлајыб дедим:

— Хан һәзрәтләри! Сизин сәһһәтиниз өзүнүз, аиләниз үчүн нә гәдәр вачибдирсә, мәним үчүн дә о гәдәр гијмәтлидир. Сәһһәтиниз үчүн исә биринчи нөвбәдә гәлјаны атмағыныз лазымдыр. Гәлјан синәнизә чох зәрәрдир. Синә нараһатлығынын әсас сәбәби гәлјандыр. Буна көрә бәндәниз чүр'әт едиб, сизә демәк истәјирәм ки, гәлјаны бирдән-бирә атмаг чәтин олса да, мүтләг азалтмаг лазымдыр. Бу бәндәнизин бир һәким кими гәти фикридир.

Хан әввәлчә мәни диггәтлә динләди. Сонра бирдән-бирә додаглары әсди, бүтүн бәдәни титрәмәјә башлады вә чинкилтили сәслә гышгырды: «Пәдәр сохтә! Сән нә данышырсан?! Синә мәнә гәлјан чәкмәк үчүн лазымдыр. Гәлјан чәкмәкдән мәни мәһрум едән синә нәјимә лазым-

дыр?! Мәним сағламлығым үчүн, бачарырсан, ајры бир чарә дүшүн, бу хам хәјалдан әл чәк».

Бу көзәл, һәссас вә гајғыкеш инсанын хатирәси гәлбимдә әбәди галмышдыр. Онунла бағлы олан хатирәләр бир ан да олсун унутулмур. Илләр кәлиб кечиб: анчаг инди дә мәнә елә кәлир ки, Сәһһәт сағдыр вә бизимлә бир чәркәдәдир.

МӘН СӘҺҲӘТИ ТАНЫЛЫРДЫМ...

Халгымызын севимли шаири Аббас Сәһһәти мән Шамаһыда реал мәктәб ачыландан, јә'ни 1906-чы илдән сонра танымаға башладым. Бу мәктәб ачылан тарихдән Мирзә Аббасгулу Мейдизадә (Сәһһәт) орада Азәрбај-чан дили (о вахткы истилаһа көрә «мәһәлли дил») мүәл-лими тә'јин едилмишди. О заман шәһәр мәктәбинин бешинчи синфиндә охујурдум.

Аббас Сәһһәт орта бәјлу вә зәриф бичимли бир адам иди. Тәмиз вә сәлигә илә кејинәр, ағачла (тростла) кә-зәр, јаз-јаз фәсилләриндә исә палтосуну да сол голунун үстүнә атараг тәвәзә вә вугарла јеријәрди.

Әввәлләр мән Аббас Сәһһәт мүәллимлә анчаг күчә-дә, базарда вә бә'зән дә Шамаһыда јени ачылмыш олан гираәтханада көрүшәр вә саламлашардым. 1907-чи илдә бир мәчлисдә шаирлә јахындан таныш олдум.

О заман мәним һәмјашларым ичиндә Ағаһәсән Кү-ләһмәдов адлы бир достум варды. Ағаһәсән исте'дадлы вә чалышган бир тәләбә иди. Онун атасы Кәблә Казым да ағыллы вә маарифпәрвәр бир шәхс иди. Аббас Сәһ-һәт бу аилә илә дост иди. Ағаһәсән шаирин көмәји вә редаксиясы илә Л. Н. Толстојун «Бог правду видит, да не скоро скажет» («Аллаһ һәгигәти көрүр, анчаг тез билдирмир») һекајәсини Азәрбајчан дилинә тәрчүмә ет-мишди.

Бир күн Ағаһәсән мәнә деди ки, сабаһ сәһәрдән биз-дә ол, мәним тәрчүмәми мүзакирә едәчәјик. Қимләр олачағыны да сөјләди. Мән дә кетдим. Аббас Сәһһәт,

Мирзә Әләкбәр Сабир, Ағаһәсәнин дајысы Баба (савад-лы вә әдәбијатла марагланан бир адам иди) бураја топланмышдылар. Ағаһәсән мәтни охуду. Үмумијјәтлә, тәрчүмә чох јахшы иди. Намыны разы салды. Мүзакирә-дән сонра Ағаһәсән бизи кабаба гонаг еләди. Сонра да Сәһһәтлә Сабирин ширин сәһбәтләринә гулаг асдыг. Елә о күндән Аббас Сәһһәтлә јахынлығымыз башлады вә ахырда сәмими бир достлуға чеврилди. Буну да гејд ет-мәк лазымдыр ки, Ағаһәсәнин тәрчүмәси о заман kitab-ча шәклиндә нәшр едилди.

1907—1908-чи тәдрис или баша чатмыш вә имтаһан-лар гуртармышды. Бурахылыш мүнасибәтилә шәһәр мәктәби мүсамирә һазырлајырды. Мәктәбин мүдири Артјом Туманович Долијев Аббас Сәһһәтин шәһәрдә бәјүк нүфуза малик олдуғуну нәзәрә алараг, она мүра-чиәтлә мүсамирәнин тәшкили мәсәләсиндә рәһбәрлији үзәринә көтүрмәји вә беләликлә, мәктәбә көмәк етмәји хаһиш етди. Аббас Сәһһәт разылыг верди. О заман Гар-јағды оғлу Чаббар да Шамаһыда иди. О да бир ханән-дә кими мүсамирәјә дә'вәт олунмушду.

О вахт маариф үчүн пул топламаг, билет сатмаг чох чәтинликлә баша кәлирди. Бу ишә Аббас Сәһһәт вә онун ән јахын достларындан бири олан һачы Исмајыл киши мәктәбә бәјүк көмәклик етдиләр.

Шамаһыда реал мәктәбинин анчаг биринчи вә икин-чи синифләри варды. Сонра исә һәр ил даһа бир синиф эләвә едилди. 1908-чи илин сентјабрында дөрдүнчү синиф ачылды. Јахын достларымдан бири, инди тибб елмләри доктору, профессор Бәјүкбәј Маһмудбәјовла имтаһан вериб јени ачылмыш дөрдүнчү синфә дахил ол-дуг. Бу тарихдән башлајараг Аббас Сәһһәтлә күндә бир нечә дәфә көрүшүрдүк. Инди Аббас Сәһһәт бизим үчүн јалныз ән әзиз вә севимли бир мүәллим јох, һәм дә сә-мими бир дост, сирдаш, мәсләһәтчи вә бәјүк бир јолдаш олду.

Синифдә алты нәфәр азәрбајчанлы тәләбә идик. Аббас Сәһһәт бизимлә дил дәрси кечмәли иди. Бу алты нәфәр тәләбәнин һамысынын ибтидан савады варды. Одур ки, Аббас Сәһһәт (биз она «мирзә» дејирдик) тәдрис планындан әләвә, бизи әдәбијатла таныш етмәјә башлады.

Аббас Сәһһәт Мирзә Фәтәли Ахундову дәриндән севирди. Мирзә унудулмаз әдибимизә чох бөјүк гижмәт веррәр, онун хидмәтләриндән данышар, әсәрләриндән бәһс едәрди. Мирзә дејәрди ки, «Мирзә Фәтәли Ахундов бизим Островскимиздир».

Мирзә бизим үчүн Хагани вә Низамидән, Нәсими вә Вагифдән, С. Ә. Ширвани вә башгаларындан данышар, онларын әсәрләрини шәрһ едәр вә ситатлар кәтирәрди. Бу ситатларын һамысыны Мирзә әзбәрдән дејәрди. Онун һафизәси о гәдәр мөһкәм иди ки, ән узун бир ше'ри бир ја ики дәфә охусајды, һәмишәлик јадында сахлар вә мөгамы кәлдикдә китабдан охудуғу кими башдан-ајаға гәдәр әзбәр дејәрди.

Мирзә Фүзули һаггында дејәрди ки, бу бөјүк шаирин «Салам вердим, рүшвәт дејил дејә алмадылар» кими алты кәлмәдән ибарәт бир чүмләси бүтүн бир дөврү характеризә едир.

Шаирләрдән бәһс едәркән Мирзә һәмишә дејәрди ки, «Сабир бам-башга бир шаирдир. О, бизим поезијамызда елә бир јол ачды ки, бу вахта кими һәлә һеч бир шаир о јолла кетмәмишдир. Сабир бир инсан кими гајәт горхмаз вә чәсарәтлидир, бир шаир кими ахар бир чешмә вә түкәнмәз бир хәзинәдир. Сабир бөјүк бир психологдур. Кәшфијатчы бир фәһлә јерин алтында гат-гат торпаг тәбәгәләрини газыб-гарышдырдығы вә орада мүхтәлиф мә'дәнләр ахтардығы кими, Сабир дә инсан мәишәтинин, руһ вә дүшүнчәләринин ән дәрин вә хәлвәт кушәләрини казиб сејр едир, о јерләрдә јени-јени материаллар тапыр, сонра да онлары ашкара чыхарараг көстәрир. Одур ки, Сабир бир дәфә јаздығы бир мөвзуну икинчи

дәфә тәкрар етмир, һәр дәфә јени бир мөвзу көтүрәрәк ону бәди и сурәтдә халгына тәгдим едир». Сабирин вәфатындан сонра мүәллимимиз бөјүк шаири һәјәчаһла хатырлар (ахы онлар һәм дә ајрылмаз дост идиләр) вә дејәрди: «Сабир өлмәмишдир. Вахт кәләр, һәм дә тез кәләр, халг шаирини таныјар, биләр, она өз гижмәтини верәр, намына һејкәлләр јапар, сонра да тәр чичәкләрлә онун көрүшүнә кедәр».

Мирзә поезија аләминдән сөһбәт едәркән, бә'зән дә өз ше'риндән, тәрчүмәләриндән данышар вә јениләрини бизим үчүн охујарды.

Хатиримдәдир, бир дәфә бизим мұвафиг суалымыза чаваб олараг, Мирзә деди:

— Мән елә ше'рләри тәрчүмә едирәм ки, онлар өз руһума ујғун кәлир, үрәјимин телләрини әсдирир, ону дилләндирир. Бә'зән белә һаллар да олур ки, мөвзу, ше'рини тәрчүмә еләдјим шаирдән мәни даһа чох мүтәәсир едир, даһа чох һәјәчана кәтирир. Белә һалларда тәрчүмә һеч дә тә'сир бурахмаја билмәз.

(Мирзә бизи тәк әдәбијатла јох, тәбиәтшүнаслыг вә тәбабәтлә дә ашина етмәјә чалышырды.) Бир күн һөрмәтли мүәллимимиз бизә дарвинизмдән сөһбәт ачды. Мәктәбин мүдири Васи́ли Јевлампиевич Сиземски адәтән Мирзәнин дәрсләринә кәлмәзди. Лакин нәдәнсә, дарвинизм сөһбәтинин ширин јериндә гапы ачылды вә мүдир синифдә һазыр олду. һамымыз ајаға дурдуг. Бизим синифимиздә Аббасгулу Вәлиханов адлы бир јолдашымыз варды, мүдир үзүнү она тутараг сорушду:

— Вәлиханов, Мирзә сизә нә сөһбәт едирди?

— Мирзә бизә дарвинизмдән данышырды, — дејә Вәлиханов чаваб верди. Мирзә гыварды.

— Мирзә, дарвинизм дә «јерли дил» дәрсләри програмына дахилдир? — дејә мүдир истеләсә илә сорушду.

— Хејр, Васи́ли Јевлампиевич, ушаглардан бир парасы дарвинизми охумуш, лакин јанлыш баша дүшмүш-

дүр. Мән өтәри оларак онларын сөһвләрини дүзәлдирдим вә илла бу күн биз имла јазмалыјыг, — дејә Мирзә чаваб верди.

— Мирзә, хаһиш едирәм, нә шакирдләр тәрәфиндән сизә бу кими суаллар верилмәсинә јол верәсиниз, нә дә хүсүсән өз тәшәббүсүнүзлә белә сөһбәтләр едәсиниз, — белә дејиб мүдир дәрсә гулаг асмаг мәгсәди илә архадакы шакирдин јанында әјләшди.

Мирзә бизә имла јаздырмаға башлады. Мүдир бир гәдәр гулаг асыб үзрхаһлыг еләди вә кетди. О күнү Мирзә јарымчыг сөһбәти бир даһа давам етдирмәди...

Аббас Сәһһәт тәбиәти севәр, јазда, јайда вахтынын чох һиссәсини бағда, дағда кечирәр, чөлдә-чәмөндә оту-рар, узанар, дирсәкләнәр, мүталиә едәр вә чох заман елә бурадача илһама кәлиб јазарды.

1909-чу илин баһары иди. Бир тәрәфдән севимли мүәллиминизин ше'р вә шаирләр дүнјасындан еләдији ширин вә дадлы сөһбәтләри, дикәр тәрәфдән исә Шамаһынын руһа гита веричи зәнкин тәбиәтли көзәл баһары мәнә о дәрәчәдә тә'сир етди ки, мән өзүмдә белә шаирлик дүјгүсу һисс етмәјә башладым. Бу саһәдә өзүмү јохламаг мәгсәди илә И. А. Крыловун «Осел и соловеј» («Узунгулаг вә бүлбүл») тәмсилини Азәрбајчан дилинә чевирмәјә башладым вә чевирдим. Сонра да мәктәбә, елмә чағырыш руһунда бир ше'р јаздым. Бунларын икисини дә Мирзәјә тәгдим едиб нәзәрдән кечирмәсини хаһиш етдим. Нөвбәти дәрсдә Мирзә материалларын икисини дә мәнә гәјтарды. Онларда бир елә сәтир галмамышды ки, мөһтәрәм мүәллимин мүбарәк гәләми орада кәзмәсин. Бир сөзлә, јазылар «ал гана» бојанмышды. Бунунла белә Мирзә хүсүси мәктүбла мәни бу көзәл башланғычла тәбрик етмиш, мүвәфғәјјәтләр диләмиш вә јадикар оларак өз әксини дә әләвә етмишди. Әксин архасында исә Мирзә өз мирвари хәтти илә белә јазмышды:

«Маһмудов Әбдүлгафар аркадашыма.

Еј әкс, о рәфйги-меһрибанә
Сәһһәт тәрәфиндән ол нишанә.
Кетсәм дә фәнајә мән, нә гәм вар:
Сән чат о һәјати-чавиданә.

Аббас Сәһһәт

Апрел, 1909».

Һәмин әкс Шамаһыда мәним балача китабханамда галырды. 1918-чи илдә бүтүн евимизлә бәрабәр, бу гижмәтли нишанә дә орада јаныб мәһв олмушду.

1911-чи илин јайы иди. [...] Шамаһы реал мәктәбиндә једдинчи синиф ачылмалы иди. Бу синифдә он нәфәр шакирд охујачагды. Шүбһәсиз, он нәфәр шакирддән алыначаг тәдрис һаггы һеч дә синфин хәрчини өдәјә билмәзди. Одур ки, мәктәбин мүдирин Василя Јевлампиевич Сиземски Гафгаз тәдрис һамиси Рудолфа мүрачиәтлә бу синфин ачылмасы вә давам етдирилмәси үчүн әләвә оларак хүсүси мадди јардым көстәрилмәсини хаһиш етмишди. Рудолф бу хаһиши рәдд етмишди. Беләликлә, једдинчи синфин ачылмасы имканы тәһлүкә гаршысында галмышды.

Мүдир әһвалаты Мирзәјә данышыр. Мирзә дәрһал бир нечә нәфәрлә бирликдә, мәктәб үчүн пул топламаг мәгсәди илә әтраф кәндләрә чыхырлар. Бир хејли пул топладыгдан сонра керин дөнүрләр. Јолда ширин сөһбәт едә-едә Ағсу долајларыны галхыр вә Шәрәдидин хырда мешәликләринә чатырлар. Мешәнин кәнарындакы шоссе илә елә бир аз кедибләрмиш ки, дөрд нәфәр түфәнкли бунларын гаршысыны алып, фајтондан ендирир вә сојмаг фикринә дүшүрләр. Мирзә ирәлиләјир вә дејир:

— Бу саат биз сизин ихтијарыңыздајыг. Сиз нә чүр истәсәниз, елә дә бизимлә рәфтар едә биләрсиниз. Анчаг бир нечә кәлмә сөзүм вар, ичазә верин, ону сизә дејим.

Мирзә бу үч мүсафиринин нә мәгсәдлә сәфәрә чыхдыларыны олдугу кими бунлара сөјләјир вә дејир:

— О иш үчүн ки, биз чыхмышыг, онда шәхсэн нә мәним хејрим вар, нә дә мәним јолдашларымын. Мән һәкимәм, јолдашларым даһа артыг, даһа һөрмәтли адамлардыр. Бизим чалышмағымыз анчаг көрпә балалардан, сәнин, онун ушағындан өтрүдүр. Биз истәјирик, онлар охујуб елмли олсунлар, һалал чөрәјә чатсынлар, елинин-обасынын дәрдинә галыб онлара көмәк едә билсинләр. Бизим мәгсәдимиз будур. Инди бахын, фикирләшин, бизимлә нә чүр рәфтар еләмәк истәсәниз, ихтијар сизиндир.

Мирзәнин сөзүндән сонра түфәнклиләрин башчысы нә исә јолдашларына бир ишарә едир вә онлар да дәрһал түфәнкләри јанларына салыб сакит дурурлар.

— Һәким, бу сөзләриниз бизә кифәјәтдир. Үзр истәјирик, јолуруза давам един, уғурлар олсун! — дејә түфәнклиләрин башчысы мүсафирләри јенидән фәјтона әјләшдириб, Шамахыја јола салыр.

Аббас Сәһһәт достунун гәдрини билән, бу јолда һәр чүр хидмәтә һазыр олан вәфалы вә мәрданә бир киши иди. Мәсәлән, шаирин сәмими вә һөрмәтли досту һачы Исмајыл Вејсовун оғлу Исмајыл Һәggi (республикамызын әмәкдар һәкими Исмајыл Һәggi Вејсов) сәһһәтчә, чох зәиф иди. Һәкимләр она гымыз (кумыс) ичмәји мәсләһәт көрүрдүләр. Она көрә хәстәни Волга саһилинә апармаг, орада она пасибан олмаг, мүаличә етдирмәк лазым иди, һачы Исмајыл киши өзү кедә билмирди. Бурада Мирзә бүтүн сәдагәти илә өз достлуғуну көстәрди, Исмајыл Һәггини Волга саһилинә апармағы өз өһдәсинә көтүрдү. Ики ај орада хәстә илә галыб ону мүаличә етдирди вә тамамилә сағалдыб Шамахыја гајтарды. Волганын зәнкин тәбиәтиндән илһам алмыш олан Мирзә Шамахыја гајытдыгдан сонра «Волга сәјаһәти» адлы романыны јазмаға башлады. Шаир әсәрин парчаларыны бизим үчүн охујарды. Романын мәзмуну о гәдәр марағлы вә көзәл идисә, онда олан тәбиәт тәсвирләри даһа бәдии, даһа һејрәтамиз иди.

Ингилабчы Әлиһејдәр Гарајев дә Аббас Сәһһәт мүәллимин истәкли тәләбәләриндән иди. Шаир онун атасы вә хүсусән әмиси илә јахындан һагг-салам сахларды. 1917-чи илдә болшевикләр партијасынын гәрары илә Әлиһејдәр Шамахыја кедир, орада јығынчағлар кечирир, өзәкләр тәшкил едир. Бу заман бир нечә нәфәр шамахылы она суи-гәсд һазырлајыр. Мирзә бундан хәбәрдар олур, өзүнү горху гаршысында гојмағына бахмајараг, Әлиһејдәркилә кедир вә кечә тәкид едәрәк ону Шамахыдан Күрдәмирә јола салыр.

Мән 1912-чи илин августуна кими даима Шамахыда олмушам. Истирәһәтими Аббас Сәһһәтлә бирликдә јолдашлардан биринин евиндә кечирәрдим.

Гочаман мүәллим Маһмудбәј Маһмудбәјов да (бөјүк ихлас вә һөрмәт наминә биз һамымыз она «Маһмуд әми» дејәрдик) баға-даға бизимлә бирликдә кедәрди; надир, дәрин мәналы сөһбәтләри илә мәчлисимиизи зијнәтләндирәрди. Мүәллимин онда балача оғлу, инди әмәкдар елм хадими, тибб елмләри доктору Бөјүкбәј Маһмудбәјов атасы илә бәрәбәр бизимлә оларды.

Анчаг бу чүр көрүшләримиз чох чәкмәди. 1917-чи илин јајы сон көрүшүмүз олду; Шамахы дағылды, дәстәмиз дә пәрәкәндә дүшдү; чохумуз бир-биримиизи итирдик, ән ағыр иткимиз исә мүәллимими олдү.

1918-чи илин сонү иди. Бакыда идәрәдә отурмушдум. Исмајыл Һәggi кәлди. Јанында бир нәфәр дә варды. Исмајыл Һәggi бизи таныш еләди. Бу, шаир Салман Мүмтаз иди. Иш күнү гуртармышды. Бәрәбәр күчәјә чыхдыг. Салман Мүмтаз бизи евимизә кетмәјә гојмады. Фәјтон чағырды, бизи әјләшдириб өз евинә апарды вә гонаг еләди, сонра да сөһбәтә башлајараг деди: «Мән Аббас Сәһһәтлә гардашлыг идим. Һәр дәфә Бакыја кәләндә, мәнимлә көрүшәр, гонаг олар вә чан-дилдән сөһбәт едәрдик. Сәһһәт сизин дә достлуғунуз вә мәктублашманыз һаггында мәнә данышарды. Демәк, гијаби оларәг Сәһһәт мәни сизинлә таныш етмишди. Индч мән

гардашым Сәһһәт һаггында бир китаб јазмышам. Чох арзу едәрдим ки, бу китабда сизин дә мәктубларыңыздан истифадә едим. Мүмкүн олса, о мәктублары мәнә верин, истифадә етдикдән сонра миннәтдарлыгла өзүнүзә гәјтарарам».

Мүәллимим һаггында китаб јазмаг мәсәләси мәни о гәдәр севиндирди ки, елә ертәси күнү бүтүн мәктублары топладым вә кәтириб Салман Мүмтаза вердим.

Инди мәнә Мирзәнин өз әлиндән чыхмыш елә бир сәнәд галмамыш ки, онунла о нәчиб инсаны хатырлаја биләм. Анчаг Аббас Сәһһәтин, о севимли шаирин тәбиәт кими көзәл вә бұллу кими тәмиз сифәтләри, инсанпәрвәрлик һисси илә долу өјүд вә нәсиһәтләри һеч дә онун достларына вә хүсусилә тәләбәләринә тәсир едәрәк, из бурахмамыш дејил. Унудулмаз шаирин һуманизмә чағырышы вә тәблиғләри онунла үлфәтдә олмуш адамларын үрәкләриндә дәрин көк салмышдыр. Буна көрә биз һамымыз бөјүк миннәтдарлыгла мүәллим вә шаирин хатирәси өнүндә баш әјрик.

1963

БӨЈҮК ДОСТЛУГ НҮМҮНӘСИ

Мән Сабирлә бир дам алтында дөрд ил јашамышам, лакин Сәһһәтин тәнәффүс етдији һавадан он ил нәфәс алмышам. Инсан кичик јашларында көрдүјү вә ешитдијини өмрү боју унутмур. Сәһһәтин өмрүнүн сон 10 или мәним өмрүмүн илк он или олмушдур. Бу мүддәтдә көрдүкләримин чохуну хатырлајырам.

Аиләмиздә Сәһһәтә «Мирзә Аббасгулу» дејә мүрачиәт едилдији үчүн бу ад мәнә даһа доғма кәлир. Мирзә Аббасгулу орта бојлу, хошсифәт, хошәһвал вә ширинсөһбәт бир киши иди. Көрүнүшү инсанда һүсни-рәғбәт доғурурду. Башына ғышда гара папаг вә ја фәс, јајда исә силиндр гојарды. Көзүнә пекснә тахарды. Әјнинә чох гәшәнк тикилмиш Авропа бичимли костјум (гара рәнкдә пенчәк, жилет вә шалвар), ајағына исә гара ботин кејәрди. Кәзәркән әлиндә гәшәнк трост тутарды. Сүр'әтлә јеријәр вә сүр'әтлә данышарды. Тез-тез данышмасы сөзләринин тәсирли олмасына мане олмазды. Дејилдијинә көрә, кәскин һафизәли олдуғу үчүн өзүнүн вә башгаларынын ше'рләрини әзбәрдән, һәм дә көзәл охујармыш.

Һади вә Сәһһәт бизим евин ән әзиз гонағы йдиләр. Сәһһәтлә Сабирин бүтүн күнләри бирликдә кечирмиш. Атамын хәстә күнләриндә Сәһһәт онун јастығы јанындан чәкилмәмиш, ону мүәличә етмиш, истираһәтинә көз јетирмиш вә хош сөһбәтләрлә ону мәшғул етмишдир.

Сәһһәти јахшы таныјан һачыбәј Рәһимбәјли (һазырда Бақыда јашајыр) шаирин реал мәктәбдә мүәллим-

линин хатырлажараг гейд едир ки, Сәһһәт бу мәктәбдә
жекәнә азәрбајчанлы мұәллим олмушдур.

Мәктәбин директору чох мүртәчә фикирли бир шәх
имиш вә Сәһһәти әввәлчә сажмазјана гаршыламышдыр.
Сәһһәт өзүнә вә башгасына тәләбкар, вугарлы бир шәх
кими директорла чидди сәһбәтдән сонра она сәһвини
баша салмышдыр. Иш јолдашлары арасында сәмими
мүнасибәти вә зәнкин билији илә чидди һөрмәт газан-
мышдыр.

Јерли ушаглара дәрә дејәркән бәзән програмдан
кәнара чыхараг шакирдләрин ичтимаи көрүшләрини ар-
тыра билән сәһбәтләр апарармыш.

А. Сәһһәт һәмвәтәнләри тәрәфиндән чох севилмиш-
дир. О, олдугча гәдирбилән бир инсан иди; өзүндән 12
јаш бөјүк Сабири нә гәдәр әзизләјирди! Атам јатаға
дүшдүкдә аиләмизин гајғысына галыр вә бизә һамилик
едирди.

1910-чу илдә Сабир Шамахыдан Бақыја кетмәли
олду. Балаханыда мұәллимлик етдији вә сонра да мұә-
личә үчүн Тбилисијә кетдији дөврдә Сәһһәт Шамахыда
тәк галды. О, Сабир үчүн дарыхыр, Сабир аиләсини чә-
тинликләрдән гуртармаға чалышырды. Сабирлә тез-тез
мәктублашыр вә хәбәр тутурду.

Сабир дә ону тез-тез әһвалындан хәбәрдар едирди.
Сәһһәтә сон мәктубунда атам белә јазыр: «...Һәјатымдан
билкүллијјә гәт'и-үмидәм; ахыр нәфәсләрим олдуғуну
дәрк едиб дә бу мәктубла сәнә әһвалымы хәбәр вердим.
Бир гәдәр бабәт олар исәм Шамахыја гајыдачағам.
Мәндән Мәһмудбәјә салам ет... Әлим даһа гәләм тут-
мур.

Әһли-әјалымы сизә, сизи дә аллаһа тапшырырам.
Өлүрсәм гәм етмәрәм, чүнки билирәм сиз мәним асары-
мы тәб' етдирәрсиниз.

Өлүмүндән сонра Сабирин дәфиннә зијалылары сә-
фәрбәр едән дә Сәһһәт олмушдур. С. Ә. Ширванинин
мәгбәрәсинин сандыгчасыны гурдуруб үзәрини јаздыран
Сәһһәт Сабир мәгбәрәсинә дә сандыгча гојдуруб, јаз-
дырмыш вә дәрин кәдәрини Ф. Көчәрлијә мәктубунда
билдирмишдир.

...Мөвти-Тәрраһ о сәфа бәзмини бәрбад етди,
Сабир өлдү демирәм, ше'р еви виран олду.
Јазмаға мане олур тәфригә дүшдүкләримиз,
«Ағларам хатирә кәлдикчә күлүшдүкләримиз».

Сабир аиләсинин ән јахын пасибаны Сәһһәт олмуш-
дур. Сабирин әсәрләрини чап етдирмәк үмидини Сәһһәт
фәдакарлыгга јеринә јетирмишдир. Өзүнүн сәдагәтли
дусту, зәманәсиндә ону ән дүзкүн гијмәтләндирән
А. Сәһһәт Сабирин әсәрләринин чап олунмасы үчүн чох
бөјүк сә'ј көстәрди. Сабирин сирдаш гызы, ше'рләринин
илк охучусу олан вә Сабирин сағлығында әсәрләрини
чап етдирмәк үчүн ата-ғыз биркә сечиб топладыглары,
лакин мадди чәтинлик үзүндән чап олунмамыш галан
сечилмиш ше'рләр китабы «Һопһопнамә»ни руһанилә-
рин һүчумундан гачырыб кизләдән Сәријјә Солтан бу
китабы инанылмыш әлә — аиләнин һамиси Сәһһәтә тәг-
дим етди. А. Сәһһәт Сабирин гәләм достлары илә бир-
кә көрүлмәши сә'ј вә тә'кид илә «Һопһопнамә»ни хал-
га чатдырды.

Сабирлә Сәһһәтин бөјүк достлуғу һәлә даһа кениш
вә даһа дәриндән өјрәнилмәлидир.

1974

СӘҺҲӘТ ҲАГГЫНДА ХАТИРЭЛӘРИМ

Мән Мирзә Аббасгулуну 1911-чи илдән таныјырам. Чох шадам ки, мәнә белә көзәл бир инсанла, вәтәнпәрвәр бир шаирлә танышылыг шәрәфи нәсиб олуб.

Аббас Сәһһәт көзәл вә истә'дадли шаир, тәрчүмәчи, гуманист гәбли бир һәким, һәссас үрәкли инсан, күләрүз, дузлу-мәзәли сөһбәтләри адамда хош тә'сир ојадан мэдәни бир шәхсијјәт иди. Мирзә Аббасгулу чох жарашыглы, истиганлы, олдугча сәлигәли кејинән јүксәк мэдәнијјәтли, халгына хидмәт етмәк, онун арзуларынын чичәк ачмасыны көрмәк истәјән әсил вәтәндаш иди. Онун гәлби хош арзуларла, бөјүк һәјат ешги илә долу иди. Ән бөјүк арзусу Шамаһыда гыз мәктәби ачмаг, маариф вә мэдәнијјәтин чичәкләнмәсини көрмәк олмушдур.

Мирзә Аббасгулу өз дөврүнүн көркәмли шәхсијјәтләриндән бири олан дајым Әли Фәһминин јахын вә истәкли досту олмушдур. М. Ә. Сабир Сәһһәти сонсуз мәнәһәббәтлә сеvirди, хәтрини чох истәјирди. А. Сәһһәг Сабирлә тез-тез бизә кәләрди. Чох вахт Шамаһыда гыз мәктәби ачылмасы, халгын маарифләнмәси мәсәләләриндән сөһбәт едәрдиләр. Сабир бөјүк узагкөрәнликлә Сәһһәтә тәсәлли верәрәк дејәрди.

— Дарыхма, Сәһһәт, о күн узагда дејил.

Һәтта М. Ә. Сабир бу хүсусда ше'р дә јазмышдыр.

Елә дә олду. Чох әзијјәтдән сонра Сәһһәтин тәшәббүсү, С. М. Гәнизадәнин көмәји илә Шамаһынын кеч-

миш Шатырлы күчәсиндә халам Көвһәр ханым гыз мәктәби ачды. Мән дә һәмин мәктәбдә охујурдум. Аббас Сәһһәт тез-тез мәктәбимизә кәләрди. О, һәр дәфә мәктәбә кәләндә биз ону өзүнүн «Јаз сәһәри», «Гушлар» ше'рләри илә гаршылардыг. Мәктәбли гызлар бу ше'рләри хорла охујардылар. Мәктәбдә гызларын охумасыны, елм өјрәнмәсини көрән шаир чох сеvirнәр, гәлбән хошһал оларды. Лакин һәм онун, һәм дә бизим сеvirчимиз узун сүрмәди. Полис мәктәбимизи бағлады. Бу да шаирә бир дәрд олду.

Аббас Сәһһәт тәбиәтин вурғуну иди. Тәбиәтин бакир көзәллијиндән һәмишә илһам алырды. Баһар она сеvirнч бәхш едир, арзуларыны тәзәләјирди. Пајызда исә дүшүнчәләрә далар, дәрдләри тәзәләнәрди.

А. Сәһһәт бөјүк маарифпәрвәр иди. Буна көрә дә о, мүәллимә мүгәддәс бир сима һесаб едир, онун әмәјинч јүксәк гијмәтләндирирди. О, халгын сәадәти үчүн чалышан, онун кәләчәји һаггында дүшүнән мүәллимә бөјүк еһтирам көстәрирди.

Мән онунла сонунчу дәфә 1917-чи илдә көрүшдүм. Онлара гонаг кетмишдим. Истәр јахын олсун, истәр узаг — евә гонаг кәләндә Мирзә Аббасгулу о гәдәр сеvirнәрди ки, елә бил дүнјаны она бағышлајыблар. Елә сәминә сөһбәт едәрди ки, адам онун јанында әсла гәриб олдуғуну һисс етмәзди.

Арзу едәрдим ки, Аббас Сәһһәт кими вәтәнпәрвәр оғулар тәрбијә едән Шамаһы торпагында јашајан кәнчләр вәтәнинә, халгына онун кими хидмәт етсинләр, достлуғу, вәтән сеvirкисини ондан өзләринә јадикар сахласынлар, онун ашағыдакы сөзләрини һеч вахт унутма-сынлар:

Вәтәним верди мәнә нанү нәмәк,
Вәтәни, мәнчә, унутмаг нә демәк?!

АББАС СӘҺҲӘТ РЕАЛ МӘКТӘБДӘ

Шамахи Педагожи Мәктәбинин индики бинасында 1906-чы илдән 1918-чи илин март аяна гәдәр реал мәктәб јерләширди. Бу мәктәбин шакирдләри гара маһуддан форма кејәр, башларына ғырағы сары зејли гара фуражка гојардылар. Белләринә вурдуглары гара, лаклы гајышын тоггасы үзәриндә «ШРУ» һәрфләри (Шемахинское реалное училище) нәзәрә чарпарды.

Бу мәктәбдә охујан азербайчанлы ушагларын сајы чох аз иди. Мисал үчүн, мәним охудуғум биринчи синифдә 33—35 ушагдан анчаг 9—10 нәфәри азербайчанлы иди. Јохсул аилләрдән олан ушагларын реал мәктәбдә охумасы чох чәтин иди. Чүнки орада охумаг үчүн һәр ушагдан илдә 200 манат ғызыл пул тәләб олунарду. Бир гајда олараг, бу мәктәбдә дәрсләр рус дилиндә апарылырды. Јалныз һәфтәдә ики дәрс Азербайчан дилиндә олурду ки, онлардан бири ана дили, дијәри шәриәт дәрси иди.

Реал мәктәб бина олунандан (1906-чы илдән) орада ана дили дәрсини вәтәнпәрвәр шаиримиз Аббас Сәһһәт апарырды. Онун бизә дедији илк үч дәрсин мәзмуну јадымда чох јахшы галмышдыр. Бу барәдә бир нечә кәлмә јазмағы фајдалы һесаб едирәм.

1917-чи илин сентјабр ајы иди. Нөвбәти дәрсимиз ана дили олмалы иди. Һәлә мұәллиминизи танымырдыг. Синфимизә орта бојлу, арыг, ити көзлү бир мұәллим дахил олду. Бәли, бу Шамахида көз һәкими, шаир

вә мұәллим кими танынан Мирзә Аббасгулу иди. О, журналдан адлары охуја-охуја ушагларла таныш олду. Сонра јазы тахтасынын гаршысына кечиб ири һәрфләрлә «Вәтән» сөзүнү јазды. Үзүнү синфә чевириб деди: «Ким охуја биләр?» һамы әлини галдырды. Бајаг деди-јим кими синифдә 9—10 ушаг варды. Аббас Сәһһәт: «Оғлум, сән оху» сөзү илә һәр ушаға мұрачиәт едәрәк «Вәтән» сөзүнү тәкрат етдирди. Бундан сонра о, бир ан фикрә кедәрәк, пәнчәрәдән Једдикүнбәз тәрәфә бахыб, јаныглы бир ифадә илә деди: «Ушаглар, вәтән нә демәкдир?» Онун вердији изаһатдан баша дүшдүк ки, һәр инсанын ики вәтәни вардыр: доғулдуғу кәнд вә ја шәһәр, бир дә ата-бабасынын мәскәни сајылан өлкә.

Биз бәлкә дә Шамахи шәһәринин вәтәнимиз олдуғуну билир, лакин Азербайчан адлы гәдим, зәнкин, бабәкләр јетиширән бир вәтәнимиз олдуғуну билмирдик. Буну бизә илк дәфә Аббас Сәһһәт баша салды. Биз баша дүшдүк ки, бизим вәтәнимиз одлар өлкәсидир. Губа, Дәрбәнд маһалындан, тутмуш та Тәбризә гәдәр олан әрази Азербайчандыр. О күн бүтүн дәрс «вәтән» мөвзусуна һәср едилди вә биз зәнкин вурулмасына чох тәәсүфләндик.

Икинчи һәфтәни сәбирсизликлә көзләјирдик. Нөвбәти дәрсдә Аббас Сәһһәт јенә јени гајда илә јазы тахтасында ири һәрфләрлә «Милләт» сөзүнү јазды. һамымыз бу сөзү тәкрат етдик. «Милләт нәдир?» Бу мөвзу үзрә данышан севимли мұәллиминизин вердији изаһатдан баша дүшдүк ки, дүнјада олан инсанлар ајры-ајры милләтләрдән ибарәтдир. Милләт вар, мәдәнијјәтчә ирәлдә кедир, милләт вар, чох дала галыб. Һәр милләтин өз инчәсәнәти вә адәт-ән'әнәси вардыр. Биз милләтчә азербайчанлыг. О, Хаганинин, Низаминин, Фүзулинин, Сејид Әзимин вә Сабирин адыны чәкди вә деди: «Милләтә шаир дә лазимдыр, едиссонлар да». Сонра өз ихтиралары илә мәшһур Америка алими Едиссонун ким олдуғу вә онун бәзи кәшфләри һаггында данышды.

Аббас Сәһһәтин мәзмуну јадымда галан үчүнчү дәрси динә аид иди. Бу дәрсдән хатиримдә галан одур ки, вахты илә дин пәрдәси алтында апарылан мұһарибәләрин мәгсәди торпаглары тутмаг, эәиф халглары әсарәт алтына алмагдан ибарәт олмушдур. Аббас Сәһһәт бизи баша салды ки, мәһәррәмликдә баш јармаг, зәнчир вурмаг, шәбиһ кәстәрмәк авамлығын нәтичәсидир. Дүнјада бир дин вар: дүз олмаг, доғру олмаг, адам алдатмамаг, зүлм етмәмәк, јохсула әл тутмаг.

Инди о күнләрдән тәхминән 55 ил кечир. Тәәссүф ки, әзиз мүәллимимизи чох еркән итирдик.

Һазырда әзиз мүәллимимизи хатырладан, онун вахты илә дәрс дедији бинада һәмјерлимиз Мирзә Әләкбәр Сабир адына Педагожи мәктәб јерләшир. Бурада јүзләрчә кәнч мүгәддәс мүәллим адыны алмаға чалышыр.

Гој онлар исте'дадлы мүәллим Аббас Сәһһәт һаггындакы бу кичик хатирәни охујуб, онун кими мүәллим олмаға чалышсынлар.

1972

СЕВИМЛИ МҮӘЛЛИМИМ ҺАГГЫНДА КИЧИК БИР ХАТИРӘ

Шамаһы реал мәктәбиндә бир нечә ил мәнә ана дилдән Аббас Сәһһәт дәрс вермишдир. О, көзәл шаир, маһир мүәллим вә камил бир һәким, тибб хадими иди. Онун ушаг ше'рләрини биз әзбәр охујурдуг:

Ај дәдә, дур кет мәнә чох шејләр ал,
Бир дәнә чанта, бир-ики дәфтәр ал.

Мән дајым оғлујла кедирдим бајаг,
Көрдүм о мәктәбдә охујур чох ушаг...

Јахуд рус шаирләриндән — классикләриндән етдији тәрчүмәләр бизим дәрсликләримизин зинәти иди:

Дәчәл мејмун, чолаг ајы, чәп кечи,
Бир улаға јолдаш олду һәр үчү.

Аббас Сәһһәтин мәһарәтлә етдији тәрчүмәләр һеч дә ше'рләрин орижиналындан аз чазибәдар дејилдир.

Ајдындыр ки, мән Аббас Сәһһәти бир мүәллим кими даһа јахшы танымышам. Мүәллимлик чох шәрәфли вәзифәдир. һәсән бәј Зәрдаби дејир ки, «Әкәр мәнән сорушсалар ки, ән шәрәфли сәнәт һансыдыр, мән ифтихар һисси илә дејәрдим — мүәллимлик». Аббас Сәһһәтдән сорушанда: «Бәс сиз һәкимсиниз, амма узун илләр мүәллимлик едирсиниз?». О дејәрди ки, «Мән мүәллимлик

етмәклә өз халгымын эн ағыр хәстәлијини, онун савад-сызлыгыны мүәличә едирәм».

Аббас Сәһһәт ики саат дәрсини вериб кедән мүәл-лимләрдән дејилди. О чох гајгыкеш ата кими, бизә би-лик вермәклә јанашы, биздә јүксәк һиссләр, өз халгыны севмәк, вәтәнпәрвәрлик һисси ашылајырды.

Көнлүмүн севкили мәһбубу мәним
Вәтәнимдир, вәтәнимдир, вәтәним...

Бу онун сөзләридир. Инди дә онун мәләһәтли, мүә-лим сәси илә сөјләнән бу мә'налы сөзләр гулағымызда сәсләнир.

Биз Аббас Сәһһәтин дәрсини сәбирсизликлә көзләр-дик. Аббас Сәһһәт бизә садәчә савад өјрәтмирди. О, јери дүшдүкчә халгымызын, вәтәнимизин кечмишиндән чох марағлы вә гијмәтли мә'лумат верәрди. Вәтәнимизин тарихиндән, көркәмли, бөјүк сималарындан, шаир вә мүтәфәккирләриндән өзүнәмәхсус олан мәнһарәт вә уста-лығла данышарды; Низаминин дәрин вә мә'налы фикир-ләриндән бәһс едәрди. О дејирди ки, Низами өјрәдир ки, инсанын ағлы, камалы, зәкасы, билији онун дәвләтидир, малыдыр, онун һәјатынын дајағы, архасыдыр.

Илк дәфә Азәрбајчан, Бабәк, ингилаб сөзләрини биз Аббас Сәһһәтдән ешитмишик. Бизим гәлбимиздә вәтән вә халг мәһәббәти кими инсана хас нәчиб сифәтләри дә о ојатмышдыр.

Јахшы јадымдадыр, 1917-чи илдә буржуа феврал ин-гилабы нәтичәсиндә чар II Николајын деврилмәси илә әлагәдар олараг, о заман реал мәктәбин директору чох гәддар монархист Сиземски сәһәр ибадәтинә јығылмыш мәктәбдиләрә мүрачиәт едәрәк дејирди: «Ушағлар, би-зим ә'ләһәзрәт монархымыз мүвәггәти олараг өз сәла-һијјәтиндән имтина етмишир. Одур ки, бу күндән, бир нечә вахт мәктәбдә сәһәр ибадәти олмајачаг».

Аббас Сәһһәт исә бу ингилабын ролуну вә нә кими нәтичәләр верә биләчәјини бизә тәфсилаты илә анла-дырды.

Аббас Сәһһәт дәнә-дәнә дејирди ки, һәр халгы, онун башга хүсусијјәтләри илә јанашы, онун дили тәмсил едир. Одур ки, бизә тапшырырды ки, чалышын ана ди-лини јахшы өјрәнин, бу сизин вәтәндашлыг борчунуз-дур. Лакин бу да аздыр. Һәртәрәфли инкишаф етмиш зијалы, мүтәхәссис вә сәнәткар олмаг үчүн рус дилини дә јахшыча вә мүкәммәл өјрәнмәлисиниз. Бу сөзләр инди дә өз әһәмијјәтини вә тәрәвәтини итирмәмишир!

О заман реал мәктәбдә охумаг пуллу иди. Одур ки, орада бир гајда кими дәвләтли балалары охујарды. Ла-кин бизим бир нечә һөрмәтли мүәллимләримиз, о чүм-ләдән Аббас Сәһһәт јохсул аилләриндән олан ушағла-ры пулсуз охутмаг үчүн чалышыр вә мәктәбә дүзәлдир-ди.

Мән Аббас Сәһһәт һаггындакы гыса хатирәмлә әла-гәдар олараг демәлијәм ки, көркәмли вә бөјүк симала-ры гијмәтләндирмәк, онларын фәдакар фәалијјәтләрини хатырламаг вә гејд етмәк хүсуси тәгдирә лајигдир. Бу да јалныз бизим Совет гурулушу шәраитиндә мүмкүн-дүр.

1974

ШАИР МҮӘЛЛИМИМИН ХАТИРӘСИ

Бөжүк шаир, исте'дадлы педагог вә көзәл һәким Аббас Сәһһәт, мәним севимли мүәллимим Мирзә Аббасгулу Мейдизадә илә бағлы гәлбимдә унутулмаз хатирәләр јашајыр.

Мән Аббас Сәһһәти 1906—1918-чи илләр арасында тез-тез вә јахындан көрмүшәм. О заман Шамахы реал мәктәбиндә Аббас Сәһһәт Азәрбајчан дили вә әдәбијјатындан дәрс дејирди. Ингилабдан әввәл бу фәнн икинчи дәрәчәли сајылырды, буна көрә дә көһнә чар Русиясынын мүртәчә мәктәб мүдирләринин рәһбәрлији алтында Азәрбајчан дили вә әдәбијјатындан дәрсләр чох чәтин шәраитдә кечилирди. Анчаг Аббас Сәһһәтин фитри мүәллимлик исте'дады сајәсиндә шакирдләр бу дәрсләри әсил бајрам кими гаршылајырдылар.

Аббас Сәһһәт Азәрбајчан дили вә әдәбијјаты дәрсләриндә чох ајдын вә садә бир диллә јалныз грамматиканы вә әдәбијјаты өјрәтмәклә кифајәтләнмир, Орта вә Јахын Шәрг халгларынын әдәбијјатындан, тарихиндән марағлы мүнәзирәләр охујурду.

Биз о вахтадәк јазыб јаратмыш бәдии сөз сәнәткарлары вә тарихи шәхсијјәтләр һаггында илк мә'луматы онун мүнәзирәләриндән өјрәнирдик. Аббас Сәһһәт өзү билик дәрјасы иди, шакирдләринин дә кениш мә'лума-та малик олмалары үчүн гүввәсини әсиркәмир, һәр чүр имкандан истифадә едирди. О бизи дүңја әдәбијјатынын көркәмли сәнәткарларынын әсәрләри илә таныш етмәк

үчүн өзү тәрчүмәләр едир, шакирдләрә дә бу мәзмунлу тапшырыглар верирди. Аға һәсән Күләһмәдов Л. Толстойдан «Аллаһ һәгигәти көрәр, тез ашкар етмәз» («Бәг правду видит, да не скоро скажет») әсәрини, мән исә һәлә 4-чү синифдә охујаркән Островскинин «Туфан» пјесини онун мәсләһәти вә рәһбәрлији илә Азәрбајчан дилинә тәрчүмә етмишдик.

Сәһһәт чох һәссас вә хејрхәһ бир инсан иди. Биз јалныз педагожи мәсәләләр барәсиндә дејил, тибблә әлағәдар да она мүрачиәт едирдик. О, һеч бир заман мәсләһәт вә көмәјини биздән әсиркәмәзди.

Сәһһәт чох тез-тез реал мәктәбин шакирдләри илә шәһәркәнары кәзинтиләрә чыхыр вә Шамахы әтрафындакы зәнкир битки вә көјәртиләрин әһәмијјәтини изаһ едирди. Белә кәзинтиләрдән биринин фотосу вардыр. Бу фотода мәшһур ингилабчы Әлиһејдәр Гарајевин, артист Мәм-мәдһәсән Атамәлибәјовун вә башгаларынын шәкилләри дә вардыр.

Сәһһәт бизи мәктәбин һамилик тамашалары вермәк, шакирдләрин рәсмләриндән ибарәт сәрки дүзәлтмәк вә с. кими ичтимаи ишләриндә фәал иштирак етмәјә һәвәсләндирир, өзү дә бу тәдбирләрә кәлир, бә'зән бөјүк сатирик шаир Мирзә Әләкбәр Сабири дә дә'вәт едирди.

Демәк олар ки, һәр күн Сәһһәт мәктәбдән чыхыб сәвә гајыданда Сабирин Галабазар күчәсиндә јерләшән сабунбиширән дүканына кедәрди. Мангалын әтрафында әјләшиб саатларла сөһбәт едәр, бир-биринә шәрләрини охујардылар.

Сәһһәт өзүнүн бир чох шә'р вә тәрчүмәләрини илк дәфә бизә охујурду.

Хатырымдадыр, Лермонтовун «Мтсыри» поемасындан парчалары о, елә һәрарәтлә охујарды ки, онун аһән-ки инди дә гулагларымдадыр. Биз тәләбәләр чохумуз бу поемадан бөјүк-бөјүк парчалары әзбәрдән билирдик. Бу күн мәним 82 јашым олдуғу һалда «Мтсыри»дән тәрчүмә олунмуш парчалары әзбәр билирәм. Бу тәрчүмә,

чәсарәтлә дејә биләрәм ки, Лермонтов сәвијјәсиндә олан бир тәрчүмәдир.

Сәһһәт дөврүнүн мәшһур шәхсијјәтләриндән бири иди. Ону јазычы, шаир вә мэдәнијјәт хадимләри јахшы таныјырдылар. 1917-чи илдә Бакыда илк дәфә мәшһур јазычы Абдулла Шаиглә таныш олуб көрүшәндә, онун биринчи суалы бу олду: «Бәс бизим Сәһһәт нечә јашајыр?» (Бу көрүшдә көркәмли партија хадими Мирзә Давуд Нүсәјнов да иштирак едирди).

Аббас Сәһһәт бир маарифчи вә һәким кими дә хејли ишләр көрүрдү. Бир дәфә о, мүәллимләрдән биринә сағалмағ үмиди илә «Дәдәкүнәш» зијарәткаһына кедән хәстәләрин мүәличә олунамасы сәбәбләрини изаһ едирди. Шәриәт мүәллими олан мүсәһиби тәкид едирди ки, «Дәдәкүнәш»и зијарәт едәнләр әсәб хәстәлијиндән сағалырлар. Аббас Сәһһәт исә чох нәзакәтлә бунун сәбәбини хәстәләрин исти шәһәр мүһитиндән бирдән-бирә гајын ағачы вә килас ағачлары илә әһатә олуна дағ кәндиндә тамам башга шәраитә дүшмәси илә әлағәләндирирди. Бир һәким кими о дејирди ки, һәким өз хәстәсинә илк көрүшдән мүәличә етмәјә башлајыр.

Шаир, педагог, һәким кими чохчәһәтли истедадын унутулмаз хатирәләри јарым әсрдән чоходур ки, онун шакирдләринин, достларынын вә ону таныјанларын гәлбиндән силинмәмишдир.

1974

Гејдләр

МӘГАЛӘЛӘР

ТӘЗӘ ШЕ'Р НЕЧӘ ОЛМАЛЫДЫР?

(сәһ. 7)

«Һәјат» гәзети, 23 феврал 1905, № 14. Сәһһәтин нәшр едилмиш илк мәгаләсидир. «Әдиби-елми фелјетон» ады илә чап олуңмушдур. Мәгаләнин сонунә әләвә едилмиш ше'р «Сыныг саз» китабында «Баһар ахшамы» сәрләвһәси илә верилмишдир (сәһ. 7). Ше'рин:

Аһәстәлијинән үфүгә ејләјир аһәнк,
Шәффаф сәмадә көрүнүр шөвги-фәзарәнк —

— бејтини мүәллиф «Сыныг саз»да ашағыдакы шәкилдә тәсһиһ етмишдир:

Аһәстә күнәш ејләр икән батмаға аһәнк,
Көј үзрә булутлар да алар севмәли мин рәнк.

Ше'р мәгалә илә бирликдә нәшр олуңур.

ГАРА ХӘБӘР

(сәһ. 10)

«Мә'лумат» гәзети, 19 ијул 1911, № 16. Сәһһәтин даһи Азәрбајҗан шаири М. Ә. Сабирин өлүмүнү хәбәр верән илк мәгаләсидир. Сабирә һәср едилән «Сабир, еј шаири-дүһапәрвәр» мисрасы илә башланан ше'р бу мәгаләнин сонунда верилмишдир. Ше'р «Әсәрләр»ин биринчи чилдинә даһил едилмишдир.

САБИР

(сәһ. 12)

«Јени иршад» гәзети, 29, 31 август, 6 сентјабр 1911, № 2, 4, 7. Сабир һаггында јазылан илк елми әсәрдир. Бејүк шаирин «Һоп-һоп-

намә»синә «Сабирин тәрчүмеји-һалы» адлы мүгәддәмәни јазан Сәһһәт бу әсәриндән дә истифадә етмишдир.

Сабирин әсәрләриндән кәтирилән бә'зи нүмунәләрлә чап ва-риантлары арасында фәргләр вардыр. Бу нәшрдә Сәһһәтин мәтни әсас кәтүрүлмүшдүр.

Әбдүлһагг һамид (1851—1937) — мәшһур түрк шаири вә дра-матургу. «Мәгбәр», «Әшбәр», «Дүхтәри-һинду» вә с. әсәрләрин мүәллифидир.

Мә'лумат — 1911-чи илдә Мейдибәј һачинскинин редакторлу-ғу илә нәшр олуан күндәлик сijasи, әдәби гәзетдир.

Виктор Һүго (1802—1885) — романтизм мәктәбинә мәнsub фран-сыз шаири вә романчысыдыр. «Сәфилләр», «Парис Нотрдәм килсә-си», «93-чү ил», «Күлән адам» кими әсәрләри мәшһурдур.

Н. В. Гогол (1809—1852) — Бөјүк рус реалист јазычысыдыр. «Тарас Булба», «Мүфәттиш», «Өлү чанлар» кими классик әсәрләрин мүәллифидир.

М. J. Салтыков-Шедрин (1826—1889) — Бөјүк рус сатирик јазы-чысыдыр; «Чәнаб Головлјовлар» романынын мүәллифидир.

Шатобриан Ф. Р. (1768—1848) — франсыз јазычысыдыр. Мүртә-чә буржуа романтики вә дәвләт хадимидир. Монархијанын бәрпа едилмәси мүнәсибәтилә «De Bonaparte et des Bourbons» (1814) («Бонапарт вә бурбонлар һаггында») адлы әсәрини јазмышдыр. Сәһһәт, мәгаләдә «Франсыз шаирләриндән Шатобриан франсыз гөвмүнүн сәлтәнәт ханәданындан олан бурбонларла Наполеон Бо-напарт арасындакы мүгајисәјә даир бир китаб јазмышдыр» дедикдә һәммин әсәрә ишәрә едир.

Шатобриан ејни заманда «Атала» (1801) вә «Рене» (1802) ки-ми романлар да јазмышдыр.

Наполеон Бонапарт (1769—1821)—1804—1815-чи илләрдә Фран-са императору олмушдур.

Бурбонлар. Франсада узун мүддәт һакимийјәт сүрмүш сүлалә-дир.

Мирзә Әләскәр хан Әтабәк — Иран ингиләбы дөврүндә фәдаил-әр әлејһинә мүбаризә апаран мүртәчә дәвләт хадимләриндән ол-мушдур. Һәсән Аға адлы бир нәфәр мүчаһид тәрәфиндән өлдүрүл-мүшдүр.

Мәһәммәдәли шаһ (1872—1925) — Иран ингиләбы илләриндә Иран шаһы (1907—1909) олмушдур. Ири торпаг саһибләринин мәнә-фејини мүдафиә етмиш, ингиләбы гүввәләр әлејһинә мүбаризә апар-мыш, милли мәчлисис гөвмушдур.

Әбүлгасым Фирдовси (434 (41) — 1020) Даһи фарс вә тачик шаиридир. Мәшһур «Шаһнамә» дастанынын мүәллифидир.

Әшрәф Мәһәммәд әфәнди (1845—1912) — көркәмли түрк сати-рик шаиридир.

Сәјавуш — Әбүлгасим Фирдовсинин «Шаһнамә» поемасындакы сурәтләрдәндир.

Султан Маһмуд Гәзнәви (969—1000) — Әбүлгасим Фирдовсијә «Шаһнамә» дастаныны јаздыран Гәзнәви падшаһыдыр.

Намиг Камал (1840—1888) — мәшһур түрк шаири, публисисти вә дәвләт хадимидир. «Тәсвири-әфкар» гәзетини нәшр етмиш, султан истиғбады әлејһинә мүбаризә апармышдыр. Түрк романынын әсасыны гојмуш, «Вәтән јахуд Силистрә» адлы тарихи драмы ин-гилабдан әввәл Бақыда сәһнәјә гојулмушдур. Намиг Камал XX әср Азәрбајҗан романтикләринә гә'сир кәстәрмиш габагчыл түрк шаирләриндәндир.

Мәлик шаһ Чәләләддин (1055—1092) — Сәлчуг һөкмдарларын-дандыр. Атасы Алп Арслан өләндән сонра һакимийјәтә кечмиш, Азәрбајҗанын шимал һиссәсиндә сәлчугиләрин һөкманлығыны мөһкәмләндирмәјә чалышышдыр.

САБИРИН ТӘРЧҮМЕЈИ-ҲАЛЫ

(сәһ. 24)

Бөјүк сатирикин һәјатындан бәһс едән илк мәгаләдир.

1912-чи илдә Сәһһәт вә мүәллим Маһмуд бәј Маһмудбәјовун сә'јилә чап олумуш «Һопһопнамә» китабында чыхмышдыр («Һоп-һопнамә», Бақы, 1912, сәһ. 4—12). «Һопһопнамә»нин сонракы нәш-рәринә дахил едилмишдир.

«Сабирин тәрчүмеји-һалы»ны јазаркән Сәһһәт «Сабир» мәгалә-синдән истифадә етмишдир. «Һопһопнамә»нин 1912-чи ил чапында Сабирин өлүм тарихи јанлыш олараг «1912-чи ил» кетмишдир.

1278-чи ил зиһиччә ајынын әввәлинчи күнү — 1862-чи илин 30 мајына мутабиғдир.

1329-чу ил рәчәб ајынын 28-и — 1911-чи илин 12 ијулуна (јени үслубла 25 ијул) мутабиғдир.

«Күлүстан» — мәшһур фарс шаири Сә'ди Ширазинин (1203) (1210—1293) әсәри.

Мәһәммәд Тәрраһ — Азәрбајҗан шаиридир. Гәзәл, гәсидә јаз-мыш, Шамаһыда Сәһһәтин рәһбәрлик етдији әдәби мәчлисин ишти-ракчыларындан олмушдур. Сабирин вә Сәһһәтин досту иди.

Ағаәлибәј Насеһ (1850—1913) — Азәрбајҗан шаиридир. Гәзәл вә гәсидәләр дә јазмыш, Шамаһыда Сәһһәтин рәһбәрлик етдији әдәби мәчлисин иштиракчыларындан олмушдур. Сабирин вә Сәһһәтин досту иди.

Фиридуңбәј Көчәрли (1863—1920) — Көркәмли Азәрбајҗан пе-дагогу вә әдәбијатшүнасыдыр. Азәрбајҗан әдәбијаты тарихинә даир елми әсәрләрин, мүхтәлиф мәзmunлу публисист мәгаләләрин мүәллифидир. Сабир вә Сәһһәтлә дәст олмуш, онларла мәктублаш-

(сәһ. 36)

«Сыныг саз», Бақы, 1912, сәһ. 2. Шаирин илк ше'рләр мәчмуә-сина жаздығы мүгәддимәдир.

Тофиг Фикрәт (1867—1915) — мәшһур түрк шаири, педагогу вә журналистидир. «Рубаби-шикәстә» вә «Хәлүгун дәфтәри» онун Азәрбајчанда јајылмыш әсәрләриндәндир. Т. Фикрәт XX әср Азәрбајчан романтикләринә тә'сир кәстәрән габагчылы Түркијә шаирләриндәндир.

Е'ДАДИ МӘКТӘБЛӘРДӘ МИЛЛИ ТӘРБИЈӘ

(сәһ. 37)

«Ачыг сөз» гәзети, 28 декабр 1915, № 71. Ана дилинин тә'лимине әһәмийәт верилмәсини тәнгид едән мүәллиф ајдын чыхыш јолу кәстәрә билмир, дилин өјрәнилмәсини динин өјрәнилмәси илә әлә-гәләндирир ки, бу да мәсәләнин доғру һәлиинә мане олур.

«Закавказская реч» — Тифлисдә нәшр олунан гәзәтдир.

«Мшак» («Әмәкчи») — 1872—1920-чи илләрдә ермәни дилиндә Тифлисдә нәшр олунан гәзәтдир. Либерал ермәни буржуазиясынын идеолокијасына хидмәт едән бу гәзетә А. Сәһһәт вәхташыры өз мүнәсибәтини билдирмишдир.

МӘКТӘБЛӘРДӘ АНА ДИЛИ

(сәһ. 41)

«Ачыг сөз» гәзети, 22 феврал 1917, № 117.

В. Врјусов (1873—1924) — рус совет јазычысыдыр. Бир мүддәт рус модернистләринә вә символистләринә башчылыг етмиш, XX әср рус ше'ринин көркәмли нүмајәндәләриндән олмушдур.

«СӨВГАТ» ОХУЧУЛАРЫНА

(сәһ. 44)

«Сөвгат» гәзети, 29 сентјабр 1916, № 24. Ихтисарла верилр.

«Сөвгат» — күндәлик сијаси, игтисади, әдәби гәзет. Редактору вә нашири А. Мирзәзәдә. 1916—1917-чи илләрдә нәшр олунмушдур.

Ибн Сина (980—1037) — ортаәсрләр Шәргинин бөјүк алим, енсиклопедистидир. Бухара шәһәриндә доғулмуш вә тәһсилни ора-

мышдыр. Сәһһәтин Ф. Көчәрлијә јаздығы ики мәнзүм мәктубу «Әсәрләр»ә дахил едилмишдир.

...өз әјалы да она дүшмән олуб... — Елми әдәбијатда сүбүт олунмушдур ки, Сабирин «Нәдәмәт вә шикәјәт» ше'риндәки шикә-јәтчи гадынын симасында шаирин арвадыны көрмәк доғру дејил-дир.

«Нәшри-маариф» чәмијјәти — Бақыда тәшкил олунан хејријә чәмијјәтләриндән биридир. 1905-чи ил ингилабынын тә'сирилә Азәрбајчанда маарифин инкишафына көмәк мөгәдилә јарадылымышдыр. Јазычы вә мүәллим Султанмәчид Гәнизгдә (1863—1937) вә жур-налист вә мүәллим Әлискәндәр Чәфәрзәдә (1875—1941) чәмијјәтин фәал үзвләриндән вә тәшкилатчыларындан олмушдур.

ШАИРИ-МӘРҲУМ САБИР ӘФӘНДИНИН ГӘБРИ

(сәһ. 33)

«Игбал» гәзети, 1912, № 161.

А. Сәһһәт М. Ә. Сабирин вәфатындан сонра онун гәбринин кө-түрүлмәси вә әсәрләринин нәшри үчүн ианә топламаг ишинә рәһбәр-лик етмиш вә бу мөгәдлә кечирилән мүхтәлиф тәдбирләрин тәшки-латчыларындан олмушдур.

МҮГӘДДИМӘ

(сәһ. 34)

«Мәғриб күнәшләри», I чилд, Бақы, 1912, сәһ. 4—6.

Шаирин тәрчүмәләрдән ибарәт китабына јаздығы мүгәддимә-дир.

А. С. Пушкин (1799—1837) — даһи рус шаиридир. Јени реалист рус әдәбијјатынын банисидир. «Јевкени Онскни», «Капитан гызы», «Борис Годунов», «Дубровски» әсәрләринин мүәллифидир. А. Сәһ-һәт Пушкин јарадычылығына хусуси рәғбәт кәстәрмиш вә онун хеј-ли әсерини тәрчүмә етмишдир.

М. Ј. Лермонтов (1814—1841) — даһи рус шаиридир. А. Сәһ-һәт чох севдији бу сәнәткарын «Мтсыри», «Һачы Абрек», «Пејғәм-бәр», «Чаркәсләр», «Мүбәһисә» кими әсәрләрини Азәрбајчан дилинә тәрчүмә етмишдир.

Ч. Бајрон (1788—1824) — мәшһур инкилис шаири, ингилаби романтизмн көркәмли нүмајәндәләриндән биридир. «Манфред», «Шилдун мәнбусу», «Дон Жуан» вә б. әсәрләрин мүәллифидир.

Бајронизм — XIX әсрдә Бајронун ады илә бағлы әдәби-ичтимаи чәрәјәндир. Бајронизмин рус әдәбијјатына — Пушкин вә Лермонтов јарадычылыгларына тә'сири олмушдур ки, Сәһһәт мүгәддимәдә буну нәзәрдә тутур.

да алмышдыр. Эсэрлэрини эрәб вә фарс дилләриндә җазмышдыр. «Китаби-эш-шәфа», «Әл-ганун фиттибби», «Данишнамә» кими эсэрлэри мәшһурдур.

Фараби Әбу Нәср Мәһәммәд (870—950) — ортаэсрләр Шәргини бөјүк алим вә философудур. Сыр-Дәрҗа үзәриндәки Фараб шәһәриндә доғулмушдур. Антик фәлсәфәнни, Аристотелин фәлсәфи көрүшләрини Шәргдә тәблиғатчыларындан олмушдур.

НӘҒМӘ ВӘ МУСИГИМИЗИН МӘКТӘВЛӘРДӘ ӘҖӘМИЈӘТИ

(сәһ. 46)

«Сөвгат» гәзети, 4 нојабр 1916, № 53.

Мәһәммәдһасән Атамәлибәјов (1892—1943) — мүәллим, актјор. 1923-чү илдән Азәрбајҗан Дөвләт Драм Театрында актјорлуғ етмишдир.

Һачы Сәлим Сәјҗаһ — XX әсрин әввәлләриндә фәалијјәт көстәрән, шә'рләри, пјесләри нәшр олуан Азәрбајҗан җазычысыдыр. Бир мүддәт мүәллимлик дә етмишдир.

Мәммәдәмин Јурдағул (1869—1944) — түрк шаиридир, әдәби дилин сәдәләшмәси, түрк шә'риндә һечә вәзинини җајылмасы сәһәсиндә көркәмли хидмәтләри олмушдур «Түркчә шә'рләр», «Түрк сазы» вә б. китабларын мүәллифидир.

«...*мәрһум һәсәнбәј чәнәбларычын мәшһур нәғмәләри*» — һәсәнбәј Зәрдабинин (1837—1907) XX әсрин әввәлләриндә бир нечә дәфә нәшр олуномуш «Кәшкүли-ниғәм» адлы нәғмәләр мәчмуәси нәзәрдә тутулур

ГӘНДИН ВҮЧУДУМУЗА ОЛАН ФАЈДАСИ

(сәһ. 50)

«Сөвгат» гәзети, 13 феврал 1917, № 135.

Гален, Клавди (тәх. 130—тәх. 200) — јуан һәкими вә тәбиәт-шүнәсыдыр. Ортаэсрләрдә тибб елминин инкишафына күчлү тә'сир көстәрмишдир. Тиббә, фәлсәфәјә, мәнтигә даир эсэрләрин мүәллифидир. Шәргдә Ч а л и н у с ады илә дә танынын.

Һиппократ (ерамыздан әввәл, тәх. 460—377) — гәдим Јунаныс-танын мәшһур һәкимләриндән, тибб елминин әсасыны гојанлардан биридир. Шәргдә Б о к р а т ады илә дә танынын.

Спенсер Герберт (1820—1903) — инкилис философу вә сосоилогудур. «Биолокијанын әсаслары», «Синтетик фәлсәфәнни систем» кими эсэрләрин мүәллифидир. Дин илә елмин бирләшдирилмәсинин тәрәфдары олмуш, фәлсәфәдә агностисизм вә позитивизм нәзәријјәләрини мүдәфиә етмишдир.

МИЛЛӘТ МӘЧЛИСИ

(сәһ. 55)

«Сөвгат» гәзети, 4 апрел 1917, № 175.

Абдулла Чөвдәтбәј (1869—1932) — түрк һәкими, шаири вә жур-налистидир. «Ичтиһад» журналыны нәшр етмишдир. Көрүшләриндә бир сыра мүртәчә чәһәтләр олмушдур.

ҮЧҮНЧҮ БИР ДҮШМӘН

(сәһ. 58)

«Сөвгат» гәзети, 2 мај 1917, № 197.

ШАМАХЫДАН

(мүхбир мәктублары)

(сәһ. 61)

«Ачығ сөз» гәзети, 26 март, 30 мај, 20 ијун, 23 ијун, 18 август, 20 нојабр 1917, №№ 433, 484, 502, 505, 544, 610.

А. Сәһһәтин 6 мүхбир мәктубу Русијада Феврал ингилабындан сонра Шамахыда јаранан сијаси, игтисади вә мәдәни һәјатын тәс-виринә һәср олуномушдур. Бир чох мүасирләри кими, ингилабын илк әјләриндә азадлығ үмидләри илә јашајан шаир Ичранјә Комитә-ләринин, бәј вә мүлкәдарларын әлиңә кечән мүхтәлиф тәшкилатла-рын јенә чаризмин милли-мүстәмләкә сијасәтини давам етдирдиклә-рини көрүб инкисари-хәјала уғрамыш, өз мүшаһидәләрини Сабирин дили илә доғру ифадә едә билмишди: «һасили-кәлам, һүрријјәт вә мәшрутијјәтин анчағ ады кәлмиш, өзү кәлмәмишдир. Сабир мәрһум демшкән:

Көһнә идәрәмиз дурур,
Рәнки дә солмајыб һәлә».

Мүхбир мәктубларында Шамахыдакы «Фәһлә-солдат шурала-рынның» фәалијјәтиндән, кәләчәкдә Азәрбајҗанда партија хадими сәвијјәсинә јүксәләчәк кәнч Әлиһејдәр Гарајевин Шамахыдакы илк сијаси фәалијјәтиндән (бу шураларда меншевик вә есәрләрин дә тә'сири күчлү иди) бәһс олуноу, мүәллиф ачылығын, сијаси һәрч-мәрчлијин гаршысыны алмағ үчүн тәклифләр ирәли сүрүрдү. Марағ-лы чәһәт будур ки, Бөјүк Октябр ингилабындан сонра Шамахыда мүһафизәкарларын, фитнәкарларын фәаллығынын сәбәбини Сәһһәт «Һәвәскар фәһлә фиргәләринин» јохлуғу илә изаһ едирди.

287

Феврал ингилабындан сонра јаранан Мүвөггәти һөкүмәт өлкәдә вәзијјәти дәјишдирмишди. «...Мүвөггәти һөкүмәт Русияның рус олмајан милләтләринин мүстәмләкә әсарәтиндә сахланмасы тәрәфдары иди. Азәрбајчаны вә бүтүн Загафгазијаны өз мүстәмләкәси һесаб едән Мүвөггәти һөкүмәт Азәрбајчан халгына вә Загафгазијаның башга халгларына, демәк олар ки, һеч бир сисәси һүгүг вермәмишдир. [...] Мүвөггәти һөкүмәтин јерли һакимијјәт органлары һаким милләтчилик руһу илә ашыланмыш сисәсәт јеритмәкдә давам едирдиләр. Мәктәбләрдә тәдрис, идарәләрдә каркүзарлыг кечмишдә олдуғу кими, јалныз рус дилиндә кечилди. Азәрбајчанлылар һүгүгсуз «јад халг» кими бахан чар ганунлары гүввәдә галмышды. Мүвөггәти һөкүмәт милли һәрәкәти амансызчасына јатырыр, амма өзүнчүн шовинист сисәсәтини чох мәнһәрәтлә вә пәр-дәли сурәтдә јеридирди»¹.

«Мәктубларда» Мүвөггәти һөкүмәтин әксингилаби сисәсәтини тәнгидлә јанашы кечирилән бир сыра тәдбирләрин маһијјәтини дүзкүн мөвгедән гијмәтләндирә билмәмәк дә ајдын нәзәрә чарпыр.

Бөјүк Русияның мө'чүзүма ингилабы — 1917-чи ил буржуа демократик Феврал ингилабы нәзәрдә тутулур.

Мустафа әфәнди — XX әсрин әввәлиндә Шамаһының көркәмли дин хадимләриндән бири, тәрәггипәрвәр Азәрбајчан зијалыларының дәфәләрлә ифша етдикләри Шамаһы газиси һачы Мәчид әфәндинин оғлу.

Һәggi Вейсов (1895—1974) — әмәкдар һәким. 1913-чү илдә А. Сәһһәт вә Ә. Әфәндијев илә бирликдә Волга боју сәјаһәтиндә олмушдур. Һәggi Вейсовун атасы һачы Исмајыл Вейсов Сәһһәтин Шамаһыда јолдашлыг етдији габагчыл адамлардан иди.

Әлиһејдәр Гарајев (1896—1938) — көркәмли партија вә дөвләт хадими. Шамаһы шәһәриндә доғулмуш, илк тәһсилни орада алмышдыр. 1917-чи илдә Шамаһыда Фәһлә вә Әскәр Депутатлары Советинин јарадылмасында иштирак едир, Советә сәдр сечилир вә «Һүммәт» тәшкилатына башчылыг едир. 1919-чу илдә болшевик партијасы сырларына дахил олур. Совет һакимијјәти илләриндә бир сыра партија вә дөвләт вәзифәләриндә чалышыр.

Маһмуд бәј Маһмудбәјов (1863—1923) — көркәмли мүәллим вә маариф хадими. Гори семинаријасыны битирмиш, Бақыда мүәллимлик етмишдир. XX әсрин әввәлләриндә бир-биринин ардынча дәрсликләр нәшр едән М. Маһмудбәјов Сабирин вә Сәһһәтин јахын досту олмушдур. Сәһһәтлә бирликдә «Јени мәктәб» (1909) вә «Түрк әдәбијјәти» илк гәдәм» (1914) дәрсликләрини тәртиб етмишдир.

Әбулғасым Әминзадә — Шамаһыда доғулмуш, кәңчилијиндә руһани, совет дөврүндә исә мүәллим олмушдур. 40—50-чи илләрдә

С. М. Киров адына Азәрбајчан Дөвләт Университетиндә әрәб дилиндән дәрс демшидир.

Рза Заки — Батумда доғулмуш. XX әсрин әввәлләриндә Кәһчә вә Бақыда бәдни чәһәдди әлиф әсәрләр нәшр етдирмишдир. «Мәнзүмеји-һичран», (1908), «Никам гыз» (1911), «Заваллы Чавал», «Фәдаји-ешг» (1912) адлы әсәрләри XX әср мәтбуатында кәскин тәнгид олунмушдур.

А. П. Чехов (1860—1904) — мәшһур рус јазычысы, сатирик һекәјләр вә пјесләр мүәллифидир, «6 нөмрәли палата» (1892), «Гылафлы адам» (1898), «Үч бачы» (1900), «Албалы багы» (1903—1904) вә б. әсәрләри мәшһурдур.

ТӘРЧҮМӘЛӘР

НӘГМЕЈИ-ОРДБЕИШТ

(сәһ. 75)

Бу ше'р Сәһһәтин илк тәрчүмәләриндән олуб онун 1905-чи илдә А. Шаһгә јаздыгы мәктубун мүстәгил бир парчасыны тәшкил едир. Мүәллиф тәрчүмә һаггында белә мәлумат верир: «Франсанеин мәшһур шүәрәларындан Жан Рамонун «Нәгмеји-ордбейишт» сәрләвһәси илә гәјәт ләтиф бир мәнзүмәсини тәрчүмә етмишәм. Әкәрчи шаирин еһтисас етдији нүкәти-назикейи-ше'рини кәмалынча тәрчүмәјә мүвәффәг олмадым вә лакин «Ма ла јүдрүкә күллһу ла јүт-рүкә күллһу» (тәрчүмәси: тамамилә аңлашылмајан бүтүнлүкә атылмаз) бабиндән бәгәдри-гүввә түркчәјә чыхартмаглыга мүбади-рәт ејләдим» (Мәктубун әсли Азәрбајчан Мәркәзи Дөвләт Архивинин «Әдәбијјәт вә иңчәсәнәт шө'бәси»ндә А. Шаһгин фондунда сахланылыр). Ше'р илк дәфә «Маариф вә мәдәнијјәт» журналында (1923, № 8—9) чап олунмуш, ашагыдакы тәһрифләрә јол верилмишдир:

Сордум, нијә олдуз, әчаба, бејлә бәзәкли? —

— әвәзинә:

Сордум, нә үчүн олмусунуз бејлә бәзәкли?

Јахуд:

Еј алма ағачлары, нәдир сиздә бу һаләт? —

— әвәзинә:

Вар сиздә, әвәт, мәнчә бу күн ајрыча һаләт,

¹ Азәрбајчан тарихи, III чилд, I һиссә, Бақы, 1973, сәһ. 26.

Јахуд:

Дүн кирјали эбр илэ вар идиз намы мѣстур,
Инди нѣдир баис ки, олубсуз белѣ мѣсрур? —

— эвѣзина:

Олмуш идиниз дүн баша-баш эбр илэ мѣстур,
Инди үзүнүздэн сачылыр јер үзүнѣ нур.

ЗӘҢМӘТКЕШ АЈЫ

(сәһ. 77)

М. Маһмудбәјов. А. Сәһһәт. «Јени мәктәб», Бақы, 1909,
сәһ. 28. «Трудолјубивыј медвед» тәмсилинин тәрчүмәсидир.

ҒАЗЛАР

(сәһ. 78)

М. Маһмудбәјов. А. Сәһһәт. «Јени мәктәб», Бақы, 1909,
сәһ. 31—32. «Гуси» тәмсилинин тәрчүмәсидир.

БАЛЫҒ, ӨРДӘК ВӘ ХӘРЧӘНК

(сәһ. 79)

М. Маһмудбәјов. А. Сәһһәт. «Јени мәктәб», Бақы, 1909,
сәһ. 39. «Лебедь, Шука и Рак» тәмсилинин тәрчүмәсидир.

ЧҮТЧҮ ВӘ ИЛАН

(сәһ. 80)

М. Маһмудбәјов. А. Сәһһәт. «Јени мәктәб», Бақы, 1909,
сәһ. 60—61. «Крестьянин и Змея» тәмсилинин тәрчүмәсидир. «Әсәр-
ләр»ин илк нәшриндә јанлыш оларағ орижинал ше'р кими верилмиш-
дир (сәһ. 161).

ФИЛ ВӘ АЛАБАШ

(сәһ. 81)

М. Маһмудбәјов. А. Сәһһәт. «Јени мәктәб», Бақы, 1909,
сәһ. 86—87. «Слон и Моська» тәмсилинин тәрчүмәсидир.

ГҮРД ВӘ ҒҮЗҮ

(сәһ. 81)

М. Маһмудбәјов. А. Сәһһәт. «Јени мәктәб», Бақы, 1909,
сәһ. 88—89. «Әсәрләр»ин 1935-чи ил нәшриндә сәһв оларағ орижи-
нал әсәр кими тәғдим едилән бу ше'р (сәһ. 162) әслиндә И. А. Кры-
ловун «Волк и Ягненок» тәмсилинин тәрчүмәсидир.

САЗАНДАЛАР

(сәһ. 82)

М. Маһмудбәјов. А. Сәһһәт. «Јени мәктәб», «Бақы, 1910,
сәһ. 90—91. «Квартет» тәмсилинин тәрчүмәсидир.

ҒАРАҒҮШ ВӘ АРЫ

(сәһ. 84)

М. Маһмудбәјов. А. Сәһһәт. «Јени мәктәб», Бақы, 1910, сәһ.
116—117. «Орел и Пчела» тәмсилинин тәрчүмәсидир. Ихтисарла
тәрчүмә олунмушдур.

КӨЛ ВӘ ЧАЈ

(сәһ. 84)

М. Маһмудбәјов. А. Сәһһәт. «Јени мәктәб», «Бақы, 1910,
сәһ. 127—128. «Пруд и Река» тәмсилинин тәрчүмәсидир. «Әсәрләр»ин
1935-чи ил нәшриндә сәһв оларағ орижинал ше'р кими тәғдим олун-
мушдур (сәһ. 149).

МТСЫРИ

(сәһ. 86)

М. Маһмудбәјов. А. Сәһһәт. «Јени мәктәб», Бақы, 1909,
сәһ. 150—155. М. Ј. Лермонтовун ејни адлы поемасындан тәрчүмә-
дир. Поема ихтисарла тәрчүмә едилмишдир. Әсәрин әввалинә әлавә
олунмуш нәср парчасы илк ики фәслин мәзунудур. «Әсәрләр»ин
1950-чи ил чапында тәрчүмәнин натамам варианты әсас көтүрүл-
мүшдур. Бу нәшрә тәрчүмәнин тәкмилләшмиш варианты дахил едил-
мишдир (Ф. Агазаде. Әдәбијјат мәчмуәси, Бақы, 1912, сәһ. 234—244).

ПЕЈҒӨМБӨР

(сәһ. 99)

А. Сәһһәт «Мәғриб күнәшләри», I һиссә, Бақы, 1912, сәһ. 35—37. «Пророк» ше'ринин тәрчүмәсидир. Һәммин илдә А. Шаигин «Күлзар» дәрслижиндә дә нәшр олуимушдур (сәһ. 129).

ВӘТӘН

(сәһ. 100)

А. Сәһһәт «Мәғриб күнәшләри», II һиссә, Бақы, 1912, сәһ. 4—6. «Родина» ше'ринин тәрчүмәсидир.

МУБАҢИСӘ

(сәһ. 101)

А. Сәһһәт «Мәғриб күнәшләри», II һиссә, сәһ. 8—12. Ше'р һәммин илдә «Мубаһисә. Рус шаир вә әдиби Лермонтовдан тәрчүмә» сәрләвһәсилә «Јени иршад» гәзетиндә нәшр олуимушдур (29 јанвар 1912, № 24). «Спор» ше'ринин тәрчүмәсидир. «Мәғриб күнәшләри»нә тәрчүмәнин ишләнмиш, тәкмилләшдирилмиш мәтнин дахил едилмишдир. Һазыркы нәшрдә һәммин сон мәтн верилир.

Гәзет вариантында тәрчүмә белә башланыр:

Казбек дагы өз һәмчинси дағларын,
Дәстәсинин гаршысында бир дөфә
Шат дагыла һөччәт едирди бөјлә:

Тәрчүмә сјни вахтда А. Шаигин «Күлзар» дәрслижиндә дә кәһр олуимушдур (Бақы, 1912, сәһ. 148—152).

ЧӨРКӘСЛӘР

(сәһ. 103)

А. Сәһһәт «Мәғриб күнәшләри», II һиссә, сәһ. 15—23. «Черкесы» ше'ринин тәрчүмәсидир. Һәммин илдә А. Шаигин «Күлзар» дәрслижиндә нәшр олуимушдур (сәһ. 237—241).

ТЕРЕКИН СОВГАТЫ

(сәһ. 107)

А. Сәһһәт «Мәғриб күнәшләри», II һиссә, сәһ. 23—26. «Дары Терек» ше'ринин тәрчүмәсидир. Ејни илдә А. Шаигин «Күлзар» дәрслижиндә чыхмышдыр. (сәһ. 275—277).

ҮЧ ХУРМА АҒАЧЫ

(сәһ. 109)

А. Сәһһәт «Мәғриб күнәшләри», II һиссә, сәһ. 26—28. «Три пальмы» ше'ринин тәрчүмәсидир.

ҒАНҒЫ

(сәһ. 111)

А. Сәһһәт «Мәғриб күнәшләри», II һиссә, сәһ. 28—32. «Каллы» ше'ринин тәрчүмәсидир. Чөркөз дилиндә «гатил» демәкдир.

ҒАЧЫ АБРЕК

(сәһ. 116)

А. Сәһһәт «Мәғриб күнәшләри», II һиссә, сәһ. 32—49. «Хаджи Абрек» поемасынын тәрчүмәсидир.

ЈАТМЫШ УШАГ

(сәһ. 128)

М. Маһмудбәјов. А. Сәһһәт «Јени мәктәб». Бақы, 1909, сәһ. 16—17. Тәрчүмәнин сонунда јазылмышдыр: «Виктор Һүгодан игтибас».

Виктор Һүго (1802—1885) — франсыз шаир вә әдибидир. Авропа романтизмнин ән бөјүк нүмајәндәләриндән биридир. Мәшһур романлары илә јанашы ше'рләр дә јазмышдыр.

ОҒЛУМА НӘСИҒӘТ

(сәһ. 129)

М. Маһмудбәјов. А. Сәһһәт «Јени мәктәб», Бақы, 1909, сәһ. 156. Әмир Хосров Дәһләви (1253—1325) — Һинд шаир вә алиמידир.

Әсәрлерини фарс дилиндә јазмыш, мәншәји е'тибары илә түрк олмуш-дур. Тарих вә әдәбијатшүнаслыға даир әсәрләри вардыр. Низаминин «Хәмсә»синә нәзирә олараг «Мәтләүл-әнвар» әсәрини јазмышдыр.

ГАФҒАЗ

(сәһ. 131)

«Ғәгнәгәт» гәзети, 25 мај 1910, № 117. «Гардашым Абдулла Шангә» сәрләвһәсилә нәшр олунмушдур. Ше'рин алтында јазылмышдыр: «Пушкиндән мүтәрчимин: А. Сәһһәт». Тәрчүмәнин ишләймиш варианты сонра «Мәғриб күнәшләри»ндә нәшр олунмушдур (I һиссә, сәһ. 33—35). «Кавказ» ше'ринин тәрчүмәсидир.

ҒЫШ

(сәһ. 132)

«Мәктәб» журналы, 1911, № 2. Икинчи дәфә «Мәғриб күнәшләри»ндә нәшр олунмушдур (I һиссә, сәһ. 32—33). «Зима» ше'ринин тәрчүмәсидир.

ПЕЈҒӘМБӘР

(сәһ. 132)

«Мәғриб күнәшләри», I һиссә, сәһ. 38—39. «Пророк» ше'ринин тәрчүмәсидир. Ејни илдә А. Шангин «Күлзар» дәрслијиндә дә нәшр олунмушдур (Бақы, 1912, сәһ. 128).

СУДА БОҒУЛМУШ

(сәһ. 133)

«Мәғриб күнәшләри», II һиссә, сәһ. 2—4, «Утопленник» ше'ринин тәрчүмәсидир.

Ғаин — бизчә Габил һәзрәт Адәмин оглудур. Белә дејирләр ки, онун руһу мәғбули-дәркаһ олараг авара бир һалда даим кәзир. Бә'зи әшхаса көрүнүб истимдад едир. Бурада Пушкин она ишарә едир. — А. Сәһһәтин гејди, «Мәғриб күнәшләри», II һиссә, сәһ. 3.

ГАРАЧЫЛАР

(сәһ. 136)

«Мәғриб күнәшләри», II һиссә, сәһ. 6—7. «Цыганы» әсәриндән тәрчүмәдир.

«ГОВҒАЛЫ КҮЗӘРКӘҪЛӘРИ ҺӘР КҮН КӘЗӘРӘМСӘ»

(сәһ. 137)

«Мәғриб күнәшләри», II һиссә, сәһ. 52—54. А. С. Пушкиндән тәрчүмәдир.

УЧГУН ЈАХУД УЧУРУМ

(сәһ. 138)

«Мәғриб күнәшләри», II һиссә, сәһ. 69—70. «Обвал» ше'ринин тәрчүмәсидир.

ҒЫШ ЈОЛУ ЈА ҒЫШ СӘФӘРИ

(сәһ. 139)

«Мәғриб күнәшләри», II һиссә, сәһ. 70. «Зимняя дорога» ше'ринин тәрчүмәсидир.

УШАГЛЫГ ХАТИРАТЫ

(сәһ. 140)

«Мәктәб» журналы, 1911, № 1. Сонра «Мәғриб күнәшләри»нин I һиссәсиндә чап олунмушдур (сәһ. 8—9). «Детство веселое, детские грезы» мисрасы илә башланан ше'рин тәрчүмәсидир. Ше'р сәрбәст тәрчүмә олунмуш, сәрләвһә исә мүтәрчим тәрәфиндән гојулмушдур.

Никитин И. С. (1824—1861) — рус шаиридир. Рус кәндлисинин мәишәтини, ағыр күзәрәнини тәсвир едән реалист әсәрләр, доғма јурдун зәнкин тәбиәтини тәрәннүм едән ше'рләр јазмышдыр.

ЈАЈ СӘҒӘРИ

(сәһ. 141)

«Мәғриб күнәшләри», I һиссә, сәһ. 18—20.

ГЫШ

(сәһ. 142)

«Мәктәб» журналы, 1911, № 2. Сонра «Мәғриб күнәшләри»ндә нәшр олунмушдур (I һиссә, сәһ. 3). «Зима» ше'ринин тәрчүмәсидир.

АНА ДУАСЫ

(сәһ. 143)

«Мәғриб күнәшләри», I һиссә, сәһ. 10—11.

Державин Г. Р. (1743—1816) — мәшһур рус шаиридир. «Кни́жа Мешшерски́нин өлүмүнә мәрсия» (1779), «Шәләлә» (1798) ше'рләринин, бир сыра пјесләрин мӯәллифидир. XIX әсрин әввәлләриндә романтик рус ше'ринин инкишафына онун јарадычылығы мүсбәт тә'сир кәстәрмишдир.

ВӘТӘНИ ЈАДА САЛМАГ

(сәһ. 144)

«Мәғриб күнәшләри», I һиссә, сәһ. 11—12.

Козлов И. И. (1779—1840) — рус шаиридир. Ичтимаи мәзmunда лирик ше'рләр, поемалар јазмыш, Гәрби Европа әдәбијјатындан Ч. Байрон, В. Скотт, Данте, Мискевич вә башга классикләрин әсәрләрини тәрчүмә етмишдир.

КИМ МӘНӘ ЈАВУГРАГДЫР

(сәһ. 145)

«Мәғриб күнәшләри», I һиссә, сәһ. 12—14.

Жадовски Ј. В. (1824—1883) — рус шаиридир. Илк ше'рләр китабы 1846-чы илдә нәшр олунмушдур. А Сәһһәтин мөвзуларына ујғун кәлән тәбиәтә даир ше'рләр јазмышдыр («Ахшам вә сәһәр», 1845; «Кечә» 1846 вә б.). Әсәрләриндә кәндлиләрин һәјаты, ичтимаи әдаләтсизлијин тәнгиди мһүм јер тутур.

ДИЛӘНЧИ

(сәһ. 146)

«Мәғриб күнәшләри», I һиссә, сәһ. 14—16. А. Н. Плешшејевдән тәрчүмәдир.

Плешшејев А. Н. (1825—1893) — рус шаири вә тәнгидчисидир. 1846-чы илдә «Ше'рләр» адлы китабтасы нәшр олунмушдур. Мәһкумларын мәнәфејини мүдафиә едән, ингилаби мәзmunлу мәһниләрын мӯәллифи олан Плешшејев кәләчәк чәмијјәти мүчәррәд романтик шәкилдә тәсвир едирди. 60-чы илләрдә ингилабчы демократлара, некрасовчулара јахынлашараг халгын ағыр һәјатыны тәсвир едән ше'рләр јазыр. «Диләнчи» ше'ри һәмнин дөврүн мәһсулудур.

ЈАҒЫШДАН СОНРА

(сәһ. 148)

«Мәғриб күнәшләри», I һиссә, сәһ. 20—21. «Әсәрләри»н 1935-чи ил чапында ше'р јанлыш олараг рус шаири Михајлова аид едилмишдир. (сәһ. 284). «Мәғриб күнәшләри»ндә ше'рин мӯәллифинин ады әлифба хәтасы үзүндән «Гофман» јеринә «Гокмат» (әрәб әлифбасында бир нөгтәнин артыг дүшмәси үзүндән) кетмиш (сәһ... 21), буна кәрә 1950-чи ил нәшриндә ше'рин мӯәллифи мӯәјјәнләшдирилмәмишдир (сәһ. 270).

Гофман В. В. (1884—1911) — рус шаиридир. Романтик үслубда ше'рләр јазмыш, интим лирикаја күчлү мејл кәстәрмишдир. Бир мүддәт рус символисти К. Д. Балмонтун тә'сири алтында олмушдур.

ЈАЈ КЕЧӘСИНИН АХШАМЫ; ЧАЈ КӘНАРЫ; ПАЈЫЗ

(сәһ. 149—150)

«Мәғриб күнәшләри», I һиссә, сәһ. 16—17; 24—25; 26—27.

ТАХЫЛ БИЧИНИ

(сәһ. 151)

«Мәғриб күнәшләри», I һиссә, сәһ. 22—24.

Колтсов А. В. (1809—1842) — Сәһһәтин чох сәвдији рус шаирләриндән олмушдур. Онун поезијасына мәхсус сәдәлик, кәндли һәјатына, зәһмәтә мараг, тәбиәти дүјмаг усталығы Сәһһәт ше'ринә чох ујғун иди.

ПАЈЫЗЫН НИШАНӘЛӘРИ

(сәһ. 153)

«Мәғриб күнәшләри», I һиссә, сәһ. 25—26. Ше'рин сонунда јазылмышдыр: «Грековдан интибас».

Греков Н. П. (1810—1866) — рус шаири вэ тэрчүмэчисиدير. Инкилис, франсыз, алман вэ испан диллэриндэн тэрчүмэлэр етмиш-дир. Тэрчүмэлэри сырасында Көтенин «Фауст», Шекспириин «Ромео вэ Чүлжетта», А. де Мүссенин «Ролла» эсэрлэрини, Һейненин ше-рлэрини көстөрмөк олар. Н. П. Греков рубабни, тэбиат мэнзэрлэрини тэсвир едэн орижинал ше'рлэр дэ јазмышдыр.

ПАЛЫЗ

(сәһ. 154)

«Мәҗриб күнәшлэри», I һиссә, сәһ. 27—28.

Шкулјов Ф. С. (1868—1930) — рус пролетар шаиридир. Эмәк фәалијәтинә фәһләликлә башламышдыр. Некрасовун тә'сирилә јаз-дығы илк ше'рлэри 90-чы иллэрин эввәллэриндә нәшр олунмушдыр. 1905-чи ил декабр силәһли үсјанында фәал иштирак етмиш, «Звез-да», «Правда» кими болшевик гәзетлэриндә эсэрлэри нәшр олун-мушдыр. Эмәк — шаирин эсас мөвзуларындандыр.

ҒЫШ САБАҒЫ

(сәһ. 155)

«Мәҗриб күнәшлэри» I һиссә, сәһ. 28—29.

Һечајев Ј. Ј. (1859—1925) — рус шаиридир. Рус зәһмәткешлэ-ринин ағыр һәјатыны тэсвир едән ше'рлэр јазмышдыр. «Әсәрлэр»-дә шаирин фамилијасы јанлыш олараг «Течәјев» кетмишдир. Бу сәһв «Мәҗриб күнәшлэри»ндән кәлир (I һиссә, сәһ. 29). Нөгтәлэрин јерлэри дәјишдији үчүн фамилијаны узун мүддәт доғру охумаг мүм-күн олмамышдыр.

ҒЫШ КЕЧӘСИ

(сәһ. 156)

«Мәҗриб күнәшлэри», I һиссә, сәһ. 29—31. И. А. Белоусовдан тәрчүмәдир.

Белоусов И. А. (1863—1930) — рус шаиридир. Илк мәтбу эсәри Т. Г. Шевченконун «Кобзар»дан («Из Кобзаря», 1887) адлы тәрчүмә китабыдыр. Ушағлар үчүн ше'р вэ һекајәләр дэ јазмышдыр.

ӘРДО МӘЛИК

(сәһ. 158)

«Мәҗриб күнәшлэри», II һиссә, сәһ. 13—15.

Көте И. В. (1749—1832) — даһи алман шаирни вэ мүтәфәккиридир.

Алман маарифчилијинин көркәмли нүмәјәндәсидир. Чаһаншүмүл «Фауст» эсәринин мүәллифидир.

КҮН ЧЫХЫБ, БАТЫР...

(сәһ. 160)

«Мәҗриб күнәшлэри», II һиссә, сәһ. 49. Тәрчүмәни мүәллиф ашағыдакы гејд илә нәшр етдирмишдир. «Максим Горкинин «Гә-риндә» адлы драмындан». Бөјүк пролетар әдиби А. М. Горкидән Азәрбајҗан дилинә илк тәрчүмәдир

АҒ ПАЛТАР

(сәһ. 161)

«Мәҗриб күнәшлэри», II һиссә, сәһ. 49—52. Морис Һартмандан тәрчүмәдир.

Морис Һартман (1821—1872) — маҗар јазычысыдыр. Ингилаби мөвзуда ше'рлэри вардыр. «Ағ өртүк» адлы ше'ри 60—70-чи илләрдә рус охучулары арасында мәшһур олмуш, М. Л. Михајлов, А. Н. Плешшејев, П. И. Вејнберг тәрафиндән рус дилинә тәрчүмә едил-чишдир. А. Сәһһәт өз тәрчүмәсиндә М. Л. Михајлова эсасланмыш («Белое покрывало», М. Л. Михайлов. Сочинения, 1915, т. III, стр. 246) вэ мүәллиф кими јанлыш олараг Морис Һартман әвәзинә М. Л. Михајлову көстәрмишдир («Мәҗриб күнәшлэри», II һиссә, сәһ. 52).

ДУСТАГ

(сәһ. 165)

«Мәҗриб күнәшлэри», II һиссә, сәһ. 54—55. «Әсәрлэри»н 1950-чи ил нәшриндә «А. К. Толстој» әвәзинә јанлыш олараг «А. Н. Толс-тој» кетмишдир.

Толстој А. К. (1917—1875) — рус шаирни вэ драматургдур. Граф нәслиндән олмуш, тарихи мөвзулар, роман вэ драмлар јаз-мышдыр. 50—60-чы илләрдә јаздығы лирик ше'рлэри, балладалары Русијада кениш јайылмышдыр.

ҺӘЛӘЧАНЛЫ НӘҒМӘЛӘР

(сәһ. 166)

«Мәҗриб күнәшлэри», II һиссә, сәһ. 58—59.

Сатурјан А. (1865—1917) — ермәни шаирни вэ тәрчүмәчисиدير. Ермәни халгынын ағыр һәјатыны көстөрән, кәләчәјә үмидини, азад-лыг мүбаризәсини тәрәннүм едән ше'рлэр јазмышдыр.

ХЭБЭРДАР

(сəh. 168)

«Мэгрэб күнэшлэри», II ниссэ, сəh. 59—61.
болс Миллер И. И. (1842—1871) — ингилабчы рус шаиридир. Ингилаби-демократик чэрэјана мэнсуб олан шаир дөврүн мүһүм мәсэлэлэринэ һэср олунмуш ше'рлэр јазмышдыр. Сəhhəт онун мүдасир чэмјјэтэ нифрəтини, азадлыга олан мејлини тэрэннүм едөн мəшһур «Динлэ!» («Слушай!») ше'рини «Хэбэрдари!» ады илэ тэрчүмэ етмишдир.

СҮКУТ

(сəh. 171)

«Мэгриб күнэшлэри» II ниссэ, сəh. 62. «Әсэрлэр»ин 1950-чи ил нэшринэ салынмамышдыр. К нэшрдэ сон мисра јанлыш көчүрүлмүшдүр.

Доғрудур орда дејилсин, о јерə шајандыр (сəh. 299).

Мински Н. М. (1855—1937) — Рус ше'риндэ декадентизмин асасыны гојанлардан олмушдур. «Ше'рлэр» (1883) адланан китабы чар сензурасы тэрəфиндөн мəһв едилмишдир.

«ИСТИГБАЛ БИЗИМДИР», «ДАНЫШМА», «ИРƏЛИ», «ҺƏЈАТ», «ЗИНДАН»

(сəh. 172—176)

«Мэгриб күнэшлэри», II ниссэ, сəh. 62—67. С. Ј. Надсона анд олан бу ше'рлэрин китабада бəзисинин мүəллифи кəстəрил мəмиш, «Зиндан» ше'ринин сонунда исə јазылмышдыр: «Әсасы Надсондан».

Надсон С. Ј. (1862—1887) — рус шаиридир. Пушкин, Некрасов ше'ринэ мејл кəстəрмиш, дөврүн габагчыл идејаларыны тэрэннүм едөн ше'рлэр јазмышдыр. Иртича дөврүнүн тəсири илэ јаранан күскүнлүклə бəрабэр, кəлəчəјə инам Надсон ше'ри үчүн сəчијəвидир. А. Сəhhəт Надсон јарадычылыгына хүсуси һəвəс кəстəрмиш, онун мəшһур «Друг мой, брат мой, усталый, страдающий брат» мисрасы илэ башланан ше'рини «Истигбал бизимдир» ады илэ сəрбəст тэрчүмэ етмишдир. «Мэгриб күнэшлэри» китабчасында ше'рин мүəллифи кəстəрилмəдијиндөн (II ниссэ, сəh. 65) Сəhhəтин илк китабларына оријинал эсэр кими дахил едилмишдир. (Әсэрлэри, Бакы, 1935, сəh. 53). Буна көрə дə Сəhhəт јарадычылыгындан бəһс едөн тəдгигатчылар да јанлыш олараг бу ше'рдөн узун мүддэт оријинал эсэр кими бəһс етмишлэр.

ЈАН ГУСУН ЛИСАНЫНДАН ДЕЈИЛМИШДИР

(сəh. 177)

«Мэгриб күнэшлэри», II ниссэ, сəh. 67—68. Бөјүк Украјна шаирини Т. Г. Шевченконун (1814—1861) «Кафир» («Еретик») адлы ше'ринин ихтисарла сəрбəст тэрчүмəсидир. «Мэгриб күнэшлэри»идə ше'ринин мүəллифи рус шаири вə мүтəрчими И. А. Белоусов (1863—1930) кəстəрилди. А. Сəhhəт чех вəтəнпəрвəри Јан Гусə һэср олунмуш тэрчүмəсини белə изаһатла нəшр етмишдир: «Јан Гус гүруни-вүсəтада папаларын јолсуз мəслəкени тəрк етмəји төвсəјə едөн христиан рəһбэрлэриндəндир ки, билахирə папалар тэрəфиндөн е'дам чəзасына мəһкум олуб еһраги-биннар едилмишдир».

Ше'ри икинчи дəфə А. Сəhhəт «Гуртулуш» журналында нəшр етдирмиш (16 октəбр 1915, № 2) вə она белə шəрһ вермишдир: «Гүруни-вүстада Франса мəликəси Констансын форманы илэ одда јандырылмагла е'дам чəзасына мəһкум едилтəн шəһиди-һүрријјэт, раһиби-мəшһур Јан Гусун дилиндən сəјлэнмиш, Шевченконун тэрчүмэ».

Белəликлə, А. Сəhhəт икинчи нəшрдə ше'рин эсил мүəллифини кəстəрил. Илк нəшрдə мүəллиф кими кəстəрилэн Белоусов эслиндə Шевченконун һəмин ше'рини рус дилинə чевирэн тэрчүмəчидир. Көрүнүр, А. Сəhhəт тэрчүмэ үчүн рус мəтнинə мұрачјят етмишдир.

Икинчи нəшрдə Сəhhəт бəзи мисраларда дүзəлишлэр етмишдир. «Әсэрлэр»ə илк дəфə салыныр.

Јан Гус (1369—1445) — чех халгынын милли-азадлыгы уғрунда мүбаризə апармышдыр. Католик килсəсинин тəблиғ етдији дини еһкамларын элэјинə олмуш вə бунун үчүн килсəдə мұһакимə олунуб бир динсиз кими јандырылмышдыр. Шевченко Јан Гус сүрəтиндə вəтəнин азадлыгы уғрунда мүбаризə апаран гəһрəманы тэрэннүм етмишдир.

Констанс — Јан Гусун мұһакимə олундуғу шəһəрин адыдыр.

«МƏН МҮГƏДДƏС ТƏСВИРЛƏРИН ӨНҮНДƏ»

(сəh. 179)

«Игдам» гəзəти, 1915, № 50. Тэрчүмэ белə бир гејдлə нəшр олунмушдур: «Нəчиб гоншумуз күрчү миллəтинин шаири Акаки Серетелинин вəфаты мұнасибəтилə эш'арындан тэрчүмэ едилмиш парча. Мəбəдлэрə мəхсус тəсвир мұгабилиндə». «Әсэрлэр»ə илк дəфə дахил едилди.

А. Р. Серетели (1840—1915) — мәшһур күрчү шаиридир. Јени күрчү әдәбијатынын баниләриндәндир. Халгын милли азадлығы мөвзусунда тарихи поемалар јазмыш, публицист әсәрләр, лирик ше'рләр нәшр етдирмишир. А. Серетелинин өлүмү Азәрбајјанда бөјүк итки кими гаршыланмышды. А. Сәһһәт шаирин ики әсәрини тәрчүмә едиб нәшр етдирмишир. Икинчи тәрчүмәси «Ханәндә Гоги» адланыр.

ХАНӘНДӘ ГОГИ

(сәһ. 180)

«Јени ыгдам» гәзети, 16, 17 апрел 1915, № 20, 21. Тәрчүмәни илк дәфә проф. Камран Мәммәдов нәшр етдирмишир. («Әдәбијат вә инчәсәнәт» гәзети, II нојабр 1961, № 44). «Әсәрләр»ә илк дәфә дахил едилди.

Н. БАРАТАШВИЛИ НӘШИДӘЛӘРИНДӘН

(сәһ. 188)

«Ачыг сөз» гәзети, 16 декабр 1916, № 353. 1916-чы илдә Күрчүстанда Н. М. Бараташвилинин анадан олмасынын 100 иллији гејд олунаркән (шаирин 1817-чи илдә доғулмасы сонралар мә'лум олмушдур) Сәһһәт дә бу јубилејә өз тәрчүмәси илә чаваб вермишир. Ше'р «Әсәрләр»ин 1935-чи ил нәшриндә сәһв олараг орижинал әсәрләр ичәрисинә дахил едилмишир (сәһ. 100).

Бараташвили Н. М. (1817—1845) — күрчү романтизмнин көркәмли нүмајәндәләриндәндир. «Мәшһур «Мерани» ше'ринин мүәллифиدير ки, Сәһһәтин тәрчүмәси онун бир һиссәсидир.

МАЈЫС КЕЧӘСИ

(сәһ. 190)

«Маариф вә мәдәнијәт» журналы, 1923, № 1. Бу тәрчүмәнин һансы мәнбә әсасында нәшр едилдијини мүәјјәнләшдирмәк мүмкүн олмады.

Алфред де Мүссе (1810—1857) — франсыз шаиридир. Илк әсәрләрини романтизм услубунда јазмышдыр. Мүссе Русијада да мәшһур олмуш, Пушкин, Толстој, Горки онун јарадычылығына јүксәк гијмәт вермишләр.

МҮӘЛЛИФЛӘРИ МӘ'ЛУМ ОЛМАЈАН ТӘРЧҮМӘЛӘР ТӘБИӘТИН КҮЛМӘСИ

(сәһ. 196)

«Икинчи ил», Бақы, 1908, сәһ. 88. Франсыз дилиндән тәрчүмәдир.

БАҒЧА

(сәһ. 196)

М. Маһмудбәјов. «Илк гираәт», Бақы, 1908, сәһ. 12—13. Ше'рин сонунда јазылмышдыр: «Русчадан тәрчүмә. Аббас Ширвани». Икинчи дәфә М. Маһмудбәјовун «Түрк әлифбасы вә илк гираәт» (Бақы, 1909, сәһ. 28—29) дәрслијиндә имзасыз нәшр олунмушдур. Фәһрүстәдә исә «Мәнзүмеји-Аббас Сәһһәт» јазылмышдыр. Шаирин «Әсәрләри»нин бүтүн нәшрләринә орижинал ше'р кими дахил едилмишир. Сон нәшрдә мә'хәзи мә'лум олмајан ше'рләр сырасында кетмишир.

«ГИТӘ»

(сәһ. 197)

«Мәгриб күнәшләри», II һиссә, сәһ. 8. Ше'рин сонунда јазылмышдыр: «Русчадан».

ЛӘ'НӘТ

(сәһ. 197)

«Мәгриб күнәшләри», II һиссә, сәһ. 56.

ӘДАЛӘТ

(сәһ. 198)

«Мәгриб күнәшләри», II һиссә, сәһ. 56—57. Ше'рин сонунда јазылмышдыр: «Пашкиндән тәрчүмә».

АХЫРЫНЧЫ НӨВБӘЛӘР

(сәһ. 198)

«Мәгриб күнәшләри», II һиссә, сәһ. 57.

ЭЛАВЭЛЭР

ШАМАХЫДА ТЕАТР

(сəһ. 201)

«Иршад» гəзети, 1908, № 39. Мə'лумат ихтисарла нəшр олунур. *Əбдуррəһман Əфəндизадə Тoғиг Ширвани* (1884—1918) — XX əsrин əvvəллəриндə фəалиjəт кəстəрэн мүһəррирлəрдəндир. «Мəктəб» (1911—1918) журналынын наширлəриндəндир. Шамахида доғулмуш вə тəһсилни орада алмышдыр.

СƏҺЬƏТНАМƏ

(сəһ. 203)

«Молла Нəсрəддин» журналы, 4 октjабр 1909, № 40. Мəғалədə А. Сəһһəтин «Дəбистан» журналында «Фирдəвсүл-əтфал jахуд чочуглəр бəғчасы» ады илə нəшр олунан шe'ринни дил тəнгид еднлир («Дəбистан» журналы, 1907, № 2). Шаир бу һағлы тəнгиддэн нəтичə чыхармыш, сонракы нəшрдə шe'рин адыны «Мəктəб ушағы» гојмуш («Jени мəктəб», Бакы, 1909, сəһ. 6—7) вə үмумиjјəтлə əсэрлəринин дил вə үслубчə сэдэлəшмəјинə хүсуси фикир вериб, лүзүмсуз харичи сөзлэр ишлəтмəмəјə чалышмыш, буна хејли дэрəчэдə нαιл олмушдыр. Сəһһəт «Молла Нəсрəддин»ин идеjа-эдəби мөвгeјини бəјəниб тəблиғ етмиш вə бир силсилə сабиранə шe'рлэр jазмышдыр.

«Лағлагы» — «Молла Нəсрəддин» журналында ишлэнэн кизли имзалардандыр. Бу имзадан Ч. Мəммədгулузадə, Ə. һағвердијев, Əмər Фаиг Нe'манзадə вə башгалары истифадə етмишлэр.

ИКИ МƏКТУБ

(сəһ. 205)

М. Ə. Сабир. «Һопһоһнамə», Бакы, 1914, сəһ. 335—337. Китабда һэр ики мəктуб үмуми башлығ алтында верилмишдыр: «Мəрһум Сабир əфəндиини нахош олдуғу һалда Тифлисдэн рəфиги Сəһһəтə jаздығы ахырынчы мəктублары».

«Һопһоһнамə»дə һэр ики мəктубун jазылыш тарихиндə 1911-чи ил əвəзинə «1912» кетмишдыр.

Маһмудбəј Маһмудбəјов (1863—1923) — кəркəмли мүəллим вə маариф хадимидир. А. Сəһһəтлə бирликдə «Jени мəктəб» (1909) вə «Түрк эдəбиjјатына илк гəдəм» (1914) дəрсликлəрини нəшр етдирмишдыр. Сабирин вə Сəһһəтин jахын достларындан олмушдыр.

Мəһдибəј һачынски (1879—1941) — кəркəмли ичтман хадим вə публицистдир; XX əср Азəрбajчан мəтбуатында, «Һопһоһнамə»нин нəшриндə фəал иштирак етмишдыр.

СƏҺЬƏТ ТƏХƏЛЛҮС МИРЭƏ АББАСГУЛУ МEҔДИЗАДƏНИН ТƏРЧҮМЕЈИ-ҺАЛЫ

(сəһ. 208)

Абдулла Шаиг, Күлзар, Бакы, 1912, сəһ. 235—236. Аббас Сəһһəтин нəшр олунмуш илк тəрчүмeји-һалыдыр. Бу тəрчүмeји-һал А. Шаигин сифариши илə Сəһһəтин она кəндəрдији мəктуб əсасында jазылмышдыр. Мəктуб 1920-чи иллəрин əvvəллəриндə эдəбиjјатшүнас Салман Мүмтаза верилмишдыр.

Мəрһум пəдəри — ифалəси jанлышдыр. «Күлзар» дəрслији нəшр олундуғу 1912-чи илдə А. Сəһһəтин атасы молла Əлаббас һələ сағ иди.

ШАМАХЫДА САБИР КҮНҮ

(сəһ. 209)

«Ачығ сөз» гəзети, 31 иjул 1917, № 583.

Əлимəммəd Мустафајев (1889—1967) — мүəллим. Узун мүддət С. М. Киров адына Азəрбajчан Дəвлət Университетиндə рус дили фəниннəндэн дəрс демшишдыр.

АББАС СƏҺЬƏТИН ҮФУЛИ-ƏВƏДИСИ

(сəһ. 211)

«Азəрбajчан» гəзети, 18 ноjабр 1918, № 43.

Мəһəммəd һади (1879—1920) — кəркəмли Азəрбajчан романтик шаири. Сабирин, Сəһһəтин, Шаигин jахын досту олмушдыр. «Фирдовси-илһамат» (1908), «Ешги-мөһтəшəм» (1914), «Шүкүфеји-һикмəт» (1914), «Əлваһи-интибаһ» кими китаблары, мүхтəлиф жанрларда башга əсэрлəрин мүəллифидир.

АББАС СƏҺЬƏТ ҺАГГЫНДА

(сəһ. 213)

«Возрожденије» гəзети, 18 иjул, 1918, № 142, А. Сəһһəтин өлүмү мүнəсибəти илə jазылмышдыр.

Ејнәли Султанов (1862—1935) — көркәмлі Азербайжан жазычы ва публицистидир. Тәһсилни Гифлисдә алмыш, һекајәләр, мүхтәлиф мөвзуларда мөғаләләр нәшр етдирмишир. Әсәрләри «Шәргн-Рус», «Возрожденије», «Дан улдузу», «Јен фикир» кими мәтбуат органларында нәшр олуимушдур. «Гафгаз коммунасы» газетини редактору иди.

Аббас Сәһһәт вәба јох, јаталаг хәстәлијиндән вәфат етмишир.

ИКИ ЗИЈА

(сәһ. 215)

«Азербайжан» газети, 3 канун-сани (3 јанвар) 1919, № 78.

Фәриһад Агазадә (1880—1930) — көркәмлі маариф хадими ва публицистидир. «Әдәбијјат мәчмуәси» (1912) адлы дәрәлијни мүәллифидир. «Умумиттифак јени түрк әлифбасы комитәси»ни елми катиби олуимушдур. «Әдәбијјат мәчмуәси» китабында Сәһһәт јарадычылығына хејли јер вермиш, она өз тәшәккүрүнү билдирмишир.

Әлаәддин Әфәндизадә — XX әсрин әввәлләриндә Азербайжан зијалыларындан олуимушдур. Узун мүддәт Шамахыда јашамыш ва орада мүәллимлик етмишир.

Абдулла Сур (1882—1912) — көркәмлі Азербайжан тәнгидчиси ва публицистидир. Азербайжан, түрк ва күрчү әдәбијјатына даир әсәрләрин мүәллифидир. Доғулдугу ва фәаллијјәт көстәрдији Кәнчә (индики Кировабад) шәһәриндә вәфат етмишир.

Сәһһәтин ады «Аббас» јох, «Аббасгулу» олуимушдур.

«Түрк әлифбасы», «Иккинчи ил», «Јени мәктәб», «Әдәбијјат мәчмуәси» — ингилабдан әввәл Азербайжан педагоглары тәрәфиндән нәшр едилән, ибтидан ва едади мәктәпләрдә тәлим олуан дәрәкчәләрдир.

А. Сәһһәтин «Молла Нәсрәддин» журналында иштиракы һәләлик елми сурәтдә сүбүт едилмәмишир. Амма «Зәнбур» ва «Кәлнәјәт» кими сатира журналларында иштирак едән Сәһһәт «Молла Нәсрәддин» журналында да әсәрләр нәшр етдирә биләрдн.

А. Сәһһәтин тәрчүмәләрдән ибарәт китабынын ады «Мәғриб ва мәшриг күнәшләри» јох, «Мәғриб күнәшләри»дир.

«Түркчә әруз» адлы әсәр бизә кәлиб чатмамышдыр.

АББАС СӘҺҺӘТ ҺАГГЫНДА

(сәһ. 218)

Республика Шәри Әлјазмалары бөлмәси, архив № 38, Г-34, (580), № 1. Мөғаләни илк дәфә филологи елмләр наһизәди Нәчәф

Нәчәфов чәп етдирмишир («Азербайжан кәнчләри» газети, 11 мај 1971, № 55). Јазылыш или мәлүм дејил.

Салман Мумтаз (1884—1941) — көркәмлі Азербайжан жазычы ва әдәбијјатшүнасыдыр. Азербайжан классик әдәби ирсини нәшр етмәк сәһһәсиндә бөјүк ишләр көрмүшдур. Сабир ва Сәһһәтлә достлуг етмиш, һәр ики сәнәткар һаггында хәтирә ва мөғаләләр јазмышдыр.

«САБИР ҺАГГЫНДА ХАТИРӘЛӘР» ДӘН ПАРЧАЛАР

(сәһ. 221)

Азербайжан Мәркәзи Әдәбијјат ва Ичәсәнәт архиви. «Хәтирәләр» 1933-чы илдә Сабирин вәфатынын 25 иллији мүнәсибәти илә јазылмышдыр. С. Мумтаз 1913-чү илдән башлајараг А. Сәһһәтлә достлуг етмиш, Сабирлә исә һәлә 1893-чү илдә Ашгабадда таныш олуимушдур. А. Сәһһәт һаггында чох чидди јазылар гојуб кедән алим «Сабир һаггында хәтирәләрим» адлы әсәриндә дә Сәһһәтә даир маарағлы мәлүмат верир. «Хәтирәләр»ни илк дәфә проф. Аббас Зәманов нәшр етдирмишир («Әдәбијјат ва ичәсәнәт» газети, 23 мај, 1970-чи ил).

АББАС СӘҺҺӘТ

(сәһ. 224)

«Вәтән уғрунда» журналы, 1944, № 6, сәһ. 51—58.

АББАС СӘҺҺӘТ (МИРЗӘ АББАСГУЛУ)

(сәһ. 237)

«Хәтирәләрим», Бақы, 1966, сәһ. 87—114.

МӘН СӘҺҺӘТИ ТАНЫЈЫРДЫМ...

(сәһ. 258)

«Азербайжан» журналы, 1963, № 11, сәһ. 152—155.

Маһмудов Әбдулғафар Гафар оғлу (1890—1968) — Шамахыда анадан олуимушдур. 1912-чи илдә Шамахы реал мәктабини битирмишир. Али тәһсилни Кијевдә алмышдыр. Узун мүддәт Азербайжан Дәвләт Тибб Институтунда рус дили мүәллими вәзифәсиндә чалышмышдыр.

БӨЛҮК ДОСТЛУГ НҮМУНӘСИ

(сәһ. 267)

«Әдәбијат вә инчәсәнәт» гәзети, 28 декабр 1974.
Мәммәдсәлим Таһирли (1908)—М. Ә. Сабирин оглу. В. И. Ленин адына Азәрбајҗан Дөвләт Педагожи Институтунун дөсәнти вә ректорун мұавинидир.

СӘҺҲӘТ ҲАГГЫНДА ХАТИРӘЛӘРИМ

(сәһ. 270)

«Јени Ширван» гәзети, 29 декабр 1974, № 140.
Јүзбашынскаја Пүстәханым (1904) — Шамаһыда доғулмуш вә кбтидан тәһсиллини орада алмышдыр. А. Сәһһәтин ғызы Ругијә Солтанла рәфигә олмушдыр. Сәһһәтин гәләм досту Әли Фәһминнин бачысы ғызыдыр. 1920-чи илдә аиләсилә Бакыја көчмүшдүр. Һазырда Азәрбајҗан Дөвләт Тибб Институтунун фармоколокија кафедрасынын дөсентидир.

АББАС СӘҺҲӘТ РЕАЛ МӘКТӘБДӘ

(сәһ. 272)

«Јени Ширван» гәзети, 18 мај 1972, № 54—55.
Рәмзи Мөһсүн оглу Јүзбашов — 1906-чы илдә Шамаһыда доғулмушдыр. 1917—1918-чи илләрдә Шамаһы реал мәктәбиндә Аббас Сәһһәтин тәләбәси олмушдыр. Чоғрафија елмләри намизәдидир. Азәрбајҗан ССР Елмләр Академијасынын Чоғрафија Институтунда топонимика шә'бәсинин мүдири вәзифәсиндә чалышыр.

СЕВИМЛИ МҮӘЛЛИМИМ ҲАГГЫНДА КИЧИК ВИР ХАТИРӘ

(сәһ. 275)

Хатирә илк дәфә нәшр олунур.
Азад Әфәндизадә — Азәрбајҗан ССР Елмләр Академијасынын академики. 1907-чи илдә Шамаһыда доғулмушдыр. 1917—1918-чи илләрдә Шамаһы реал мәктәбиндә А. Сәһһәтин тәләбәси олмушдыр. Азәрбајҗан Тәдгигат Енеркетика Институтунда лабораторија мүдири вәзифәсиндә чалышыр.

ШАИР МҮӘЛЛИМИН ХАТИРӘСИ

(сәһ. 275)

Хатирә илк дәфә нәшр олунур.
Мәммәдәмин Әфәнди — 1892-чи илдә Шамаһыда анадан олмушдыр. 1919-чу илдә А. Сәһһәтин мұәллимлик етдији Шамаһы реал мәктәбини битирмишдыр. Петербургун Политехник Институтунун ријазиијат факултәсиндә охумуш, Азәрбајҗанда Совет һакимиијәти гурулдугдан сонра тәһсиллини давам етдирмиш, мәс'ул вәзифәләрдә чалышмышдыр. 1934-чү илдә Азәрбајҗан Дөвләт Университетиндә профессор вәзифәсини ифа етмишдыр. Қимја елмләри намиәдидир. Һазырда фәрди тәгаүдчүдүр.

КИТАБЫН ИЧИНДЭКИЛЭР

МӨГАЛЭЛЭР

Тээг шө'р нечэ олмалдыр?	7
Гара хэбэр	10
Сабир	12
Сабирин тэрчүмеји-халы	24
Шаирин-мэрхум Сабир эфэндинин гэбри	33
Мүгэддима	34
Бир-ики сөз	36
Е'дади мөктөблөрдө милли тэрбијэ	37
Мөктөблөрдө ана дили	41
«Сөвгат» охучуларына	44
Нэгмэ вэ мусигинин мөктөблөрдө өһөмијјэти	46
Гэндин вүчүдүмуза олан файдасы	50
Миллэт мөчлисн	55
Үчүнчү бир дүшмөн	58
Инамахыдан (мүхбир мөктүблары)	61

ТЭРЧҮМЭЛЭР

Жан Рамо	
Нэгмеји-ордбеишт	75
И. А. Крылов	
Зөһмөткеш ајы	77
Газлар	78
Балыг, өрдөк вэ хэрчэнк	79
Чүтчү вэ илан	80
Фил вэ алабаш	81
Гурд вэ гузу	81

Сазандалар	82
Гарагуш вэ ары	84
Көл вэ чај	84
М. Ј. Лермонтов	
Мылсыри	86
Пејгэмбэр	99
Вэтэн	100
Мүбанисэ	101
Чэркәсләр	103
Терекин совгаты	107
Үч хурма ағачы	109
Ганлы	111
Һачы Абрек	116
Виктор Һүго	
Јатмын ушаг	128
Әмир Хосров Дәһләви	
Оглума нәснһәт	129
А. С. Пушкин	
Гафгаз	131
Гыш	132
Пејгэмбэр	132
Суда богүлмуш	133
Гарачылар	136
«Говгалы күзәркәһләри һәр күн кәзәрәмсә»	137
Үчгун јахүд учурум	138
Гыш јолу ја гыш сәфәри	139
И. С. Никитин	
Ушаглыг хатираты	140
Јај сәһәри	141
Л. М. Медведјев	
Гыш	142
Г. Р. Державин	
Ана дуасы	143
И. И. Козлов	
Вэтәни јада салмаг	144
Ј. В. Жадовски	
Ким мәнә јавуграгдыр?	145

А. Н. Плешшејев.	
Дилэнчи	146
В. В. Гофман.	
Јагышдан сонра	148
Смирнов.	
Јај кечәсини ахшамы	149
Чај кәнары	149
Пајыз	150
А. В. Колтсов.	
Тахыл бичини	151
Н. П. Греков.	
Пајызын нишанәлери	153
Ф. С. Шкулјов.	
Пајыз	154
Ј. Ј. Нечајев.	
Гыш сабаһы	155
И. А. Белоусов.	
Гыш кечәси	156
И. В. Көте.	
Әрдо Мәлик	153
М. Горки.	
Күн чыхыр, батыр...	160
Морис Һартман.	
Аг палтар	161
А. К. Голстој.	
Дустиг	165
А. Сагурјан.	
Һәјәчанлы нәғмәләр	166
Һолс-Миллер.	
Хәбәрлар	168
Н. М. Мински.	
Сүкүт	171

С. Ј. Надсов.	
Истигбал бизимдир	172
Данышма	173
Ирәли	174
Һәјат	175
Зиндан	176
Т. Г. Шевченко.	
Јан Гусун лисанындан дејилмәшидир	177
А. Р. Серетели.	
«Мән мүгәддәс тәсвирләрин өнүндә».	179
Ханәндә Гогн	180
Н. Бараташвили.	
Н. Бараташвили нәшидәләриндән	188
Алфред де Мүссе.	
Мајыс кечәси	190
Мүәллифләри мәлум олмајан тәрчүмәләр	
Тәбиәтин күлмәси	196
Бағча	196
Гитә	197
Ләһнәт	197
Әдаләт	198
Ахырынчы нөвһәләр	198
<i>ӘЛАВӘЛӘР</i>	
Ә. Тофиг Ширвани.	
Шамаһыда театр	201
Лағлағы.	
Сәһһәтнамә	203
М. Ә. Сабир.	
Ики мәктүб	205
Абдулла Шаиг.	
Сәһһәт тәхәллүс Мирзә Аббасгулу Мейдизадәнин тәрчү- меји-һалы	208
Шамаһыда Сабир күнү	209

Мəһəммəd Һадн.	
Аббас Сəһһəтнн үфулн əбдншн	211
Ејнəлн Султəнəв.	
Аббас Сəһһəт һаггында	213
Фəрһад Агазадə.	
Икн знја	215
Салман Мүмтаз.	
Аббас Сəһһəт һаггында	218
Сабыр һаггында хатирəлэр	221
Абдулла Шанг.	
Аббас Сəһһəт	224
Чəмо Чəбрајылбəјлн	
Аббас Сəһһəт (Мнрзə Аббасгулу).	237
Əбдулгафар Маһмудəв.	
Мəн Сəһһəтн таныјырдым...	258
Мəммədсəлнм Таһнрəн.	
Бəјүк достлуг нүмунəсн	267
Пүстəханым Јүзбашынскаја.	
Сəһһəт һаггында хатирəлэрнм	270
Рəмзн Јүзбашəв.	
Аббас Сəһһəт реал мəктəбдə	272
Азад Əфəндизадə.	
Севнмлн мүəлнмнм һаггында кнчнк бнр хатирə	275
Мəммədəмнн Əфəндн.	
Шаир мүəлнмнмнн хатирəсн	278
ГЕИДЛƏР	281

Рəссамы **А. Гəднрəв.**
 Бəднн рəдактору **А. Мəммədəв.**
 Техннкн рəдактору **С. Мнрнкншнјевə.**
 Коррєктуру **М. Мурəдовə.**

Лыгылмага вернлмнш 18/VI-1975-чн нл. Чəна нмзаланмыш 20/II-1977-чн нл. ФГ 19641. Кагыз форматы 70×108¹/₃₂. Кагыз № 1. Фнзнкн чəп вэрəгн 9,875+0,125 јап. шəк. Шəртн чəп вэрəгн 13,82+0,174 јап. шəк. Учəт нəшр. вэрəгн 12,5. Снфарнш № 639. Тнражы 25 000. Гнјмəтн 1 мəн. 35 гəп.

Азəрбајчан ССР Назнрлэр Советннн Дəвлəт Нəшрнјјат, Полнграфнја вə Кнтаб Тнчəрəтн Ишлэрн Комнтəсн.

Азəрбајчан Дəвлəт Нəшрнјјаты, Бакы.
 Бүсү Һачыјев күчəсн, № 4.

26 Бакы комнссары адына мəтбəə, Əлн Бəјрамəв күчəсн, № 3.

«Коммуннст» нəшрнјјатында чəп еднл-мншднр. Снфарнш 5184.

Аббас Сиххат
СОЧИНЕНИЯ В ДВУХ ТОМАХ
Том II
(на азербайджанском языке)
Баку · Азернешр · 1976

Agg-151863